

การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

**THE INTERPRETATION OF THE BUDDHIST LANGUAGE
IN PRINCE SUDHANA - MANOHRA JĀTAKA**

นายสัมฤทธิ์ ศรีประทุม

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐินิพนธ์
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

นายสัมฤทธิ์ ศรีประทุม

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎิณิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Interpretation of the Buddhist Language
in Prince Sudhana - Manohra Jātaka**

Mr. Samrit Sripratoom

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุขฎิณิพนธ์ เรื่อง “การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาติกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมปूरณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุขฎิณิพนธ์

(ศ.ดร. ประยงค์ แสนบูรณ)

ประธานกรรมการ

(พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา)

กรรมการ

(พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดี)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุขฎิณิพนธ์

พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.
รศ.ดร. โสวิทย์ บำรุงภักดี

ประธานกรรมการ

กรรมการ

ผู้วิจัย

(นายสมฤทธิ ศรีประทุม)

- ชื่อคุณิพนธ์** : การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา
- ผู้วิจัย** : นายสัมฤทธิ์ ศรีประทุม
- ปริญญา** : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์**
- : พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร., ป.ธ.๖, พธ.บ.(ภาษาไทย),
M.A.(Linguistics), M.A.(Pali & Buddhist Studies),
Ph.D.(Pali & Buddhist Studies)
- : รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, ปธ.๗, พธ.บ.(ปรัชญา),
M.A.(Buddhist Studies), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

การตีความภาษาทางพระพุทธศาสนาเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา เพื่อศึกษาศาสตร์แห่งการตีความภาษาศาสนา และเพื่อตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราและการตีความภาษาศาสนา ได้แก่ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วย พระไตรปิฎก, อรรถกถา ฎีกา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หนังสือกาศยกลอนสวดเรื่องพระสุธนและเอกสารชั้นทุติยภูมิ ประกอบด้วย เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเอกสารและงานวิจัยทั้งหมดมาแสดงผลที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแต่ละประเด็น

ผลการวิจัยพบว่า

ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นนิทานเก่าแก่อายุมากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยปรากฏหลักฐานในคัมภีร์มหาเวสตุของพระพุทธศาสนามหานซึ่งมีแนวคิดการแสดงชาดกที่แฝงไว้ด้วยอุบายในรูปของภาษามัญซึ่งจะต้องตีความภาษามัญกลับไปสู่ภาษาศาสนาอันเป็นเจตนารมณ์ที่แท้จริงของผู้แต่ง โดยตีความตามกระบวนการทัศน์หลังนยุค ได้แก่ หลักภาษาศาสนา ๒ ระดับ หลักเนตติภรณ์ หลักมหาปเทศและการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ ประกอบด้วยการตีความ ๔ ขั้นตอนคือตีความตามตัวอักษร ตีความเชิงบุคคลาธิฐาน ตีความเชิงอุปมาอุปไมยและตีความเชิงธรรมาธิฐาน จึงเห็นโครงสร้างระดับลึก ได้แก่ แนวทางสู่นิพพานตามลำดับขั้นของพระโพธิสัตว์ที่เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณคือญาณเครื่องรู้ริยสัจ ๔ และใช้แนวทางดังกล่าวเป็นอุบายในการดำเนินเรื่องโดยนำเสนอเรื่องทุกข์คือชั้น ๕ อุปมาดังเมืองอุดรปัญจาล์ ซึ่งชั้น ๕ ประกอบด้วยกายและใจ กล่าวคือกาย ได้แก่ หู ตา จมูก ลิ้น กาย อุปมาดังพระสุธนและใจอุปมาดังนางมโนห์รา, สมุทัยคืออนุสัย ๗ อุปมาดังด่าน ๗ ชั้นกันดาร, นิโรธคือการบรรลุโลกุตตรธรรมอุปมาดังเหตุการณ์พระสุธนและนางมโนห์ราพบกันแล้วจึง

เสด็จกลับเมืองอุดรปัญจาลด้วยพระขรรค์หมายถึงชั้น ๓ คืออริยศีลชั้น อริยสมาธิชั้นและอริยปัญญาชั้น และมรรคคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ อุปมาดังอาวุธ ๓ ประการได้แก่สุตาวุธอุปมาดังมนตร์, ปวิเวกาอาวุธอุปมาดังยาและปัญญาอาวุธอุปมาดังแหวน, ลูกศร, ธนู ทั้งนี้สาระสำคัญของเรื่อง (Theme) คือ อินทรีย์ ๕ ระดับ ได้แก่ (๑) หลักอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย อุปมาดังพระสุธนและใจอุปมาดังนางมโนห์รา (๒) หลักอินทรีย์สังวรอุปมาดังปักษีหัสดีลิงค์, (๓) หลักอินทรีย์ ๕ อุปมาดังพญานกอินทรีย์, (๔) หลักอัญญินทรีย์อุปมาดังพระอินทร์และ (๕) หลักอัญญาตาวินทรีย์คืออินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้วอุปมาดังพระสุธนและนางมโนห์ราเหาะบินได้ตั้งนกอินทรีย์กลับเมืองอุดรปัญจาล จึงสรุปโดยธรรมาธิฐานได้ว่าผู้บำเพ็ญเพียรตามหลักอินทรีย์บารมี ๕ ประการนี้เองคือพระอินทร์โดยบุคลาธิฐานที่มีฐานะเป็นเทพผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้สามารถบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จ

- Dissertation Title** : The Interpretation of the Buddhist Language in Prince Sudhana - Manohra Jātaka
- Researcher** : Mr. Samrit Sripratoom
- Degree** : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
- Dissertation Supervisory Committee**
- : Phrakhru Sudhikhambhirayan, Asst. Prof. Dr., Pali VI, B.A. (Thai), M.A. (Linguistics), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
- : Assoc. Prof. Dr. Sowit Bamrungphak, Pali VII, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
- Date of Graduation** : May 30, 2018

Abstract

The objectives of the thesis are divided into three; (1) to study concept and theory of textual hermeneutics in Buddhism. (2) to study ordinary Language in Prince Sudhana - Manohra Jātaka and (3) to interpretation of The Buddhist Language in Prince Sudhana - Manohra Jātaka

This was a quality research. which was analysis textual in Buddhism i.e. the Tipitaka, commentaries, jataka, a book of Thai religious verse in Prince Sudhana, thesis and theory of textual hermeneutics. It was a documentary research and descriptive analysis of the results and knowledge synthesis by inductive method.

The major findings are as follow:

(1) The concept and theory of textual hermeneutics in Buddhism are consist of Literary interpretation, Interpretation approach by tale. Interpretation Approach through Simile, Allegorical Hermeneutics, and Interpretation Methods of Convention and Ultimate Truths.

(2) This thesis was interpretation according to Post Modern Paradigm in prince Sudhana – Manohra jataka. prince Sudhana – Manohra jataka was the old tale over 1500 years old by appearing the evidence in Mahāvastu. Scripture of Mahayana Buddhism. It has concept on the Upaya jataka showing which intrigue latent in the

ordinary language. It has to interpretation into Buddhist language which it was intent of the author

(3) The depth structure of this jataka consist of the way to graduate path of Bodhisattva which concerned Bodhināṇa : ṇaṇa of the four noble truths and the three characteristics. The matter subject of this jataka were Indriya Pārami i.e. (1)th6 Indriyas: eyes ears nose tongue and body. Its simile to Prince Sudhana and mind simile Mrs.Manohra. (2) restraint of sense : Indriya-Samvara simile like Hastilinga bird. (3) the five controlling faculties simile Eagle (4) aññindriya : the faculty of highest knowledge simile to Indra and (5) aññatāvindriya: the faculty of one who knows' simile to Prince Sudhana and Manohra can fly like to Eagle flied to Uttara Panjala.

กิตติกรรมประกาศ

ดุษฎีนิพนธ์เรื่องการศึกษาความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งสำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอระบุนามเพื่อแสดงความขอบคุณไว้ดังนี้

ขอขอบพระคุณมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เปิดหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ที่มีคุณค่ายิ่งให้เหล่าพุทธศาสนิกชน ประชาชนทั่วไป ได้เข้ามาศึกษา ขอขอบคุณคณะผู้บริหารและบุคลากรที่ทำให้คำแนะนำขั้นตอนในการจัดทำดุษฎีนิพนธ์และติดตามสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าของดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร.และ รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดี คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์ ที่ได้ชี้แนวทาง ให้คำปรึกษา สนับสนุนในการทำวิจัย ตรวจสอบ และแก้ไข จนทำให้เนื้อหาของสารนิพนธ์มีความชัดเจนและสมบูรณ์ ตลอดไปถึงเจ้าหน้าที่ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ช่วยแนะนำและดำเนินการจนกระทั่งดุษฎีนิพนธ์เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น เพื่อนิสิต ที่สนับสนุนข้อมูลต่างๆ และเป็นกำลังใจให้จนสามารถจัดทำดุษฎีนิพนธ์แล้วเสร็จสมบูรณ์

ทั้งนี้ คุณความดีทั้งหลายที่อาจจะเกิดขึ้น จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยขออุทิศเป็นเครื่องบูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย นับแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ ตลอดทั้งครอบครัว ที่ให้ความสนับสนุนมาโดยตลอด ขอความมุ่งหวังเจตนาของผู้วิจัย จงมีส่วนเกื้อหนุนพระพุทธศาสนา ประเทศชาติ และสังคมโดยรวม ให้มีความเจริญ รุ่งเรืองสืบไป

นายสัมฤทธิ์ ศรีประทุม

๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญแผนภูมิ	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ปัญหาในการวิจัย	๗
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๗
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๒๑
๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๒๒
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๒๓
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รากับพัฒนาการแห่ง พระพุทธศาสนา	๒๔
๒.๑ ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๒๔
๒.๒ ความหมายและความสำคัญของชาดก	๒๙
๒.๓ หนังสือภาพยกลอนสวด “พระสุธน”	๓๕
๒.๓.๑ ผู้แต่ง	๓๕
๒.๓.๒ ลักษณะการแต่ง	๓๕
๒.๓.๓ โครงเรื่อง “พระสุธน”	๓๖
๒.๓.๔ โครงสร้างของเรื่อง	๓๙

	ช
๒.๓.๕ อนุภาคของเรื่อง	๔๑
๒.๔ สรุป	๔๖
บทที่ ๓ ศาสตร์แห่งการตีความภาษาศาสตร์	๔๘
๓.๑ แนวคิดทั่วไป	๔๘
๓.๒ กระบวนทัศน์ของการตีความ	๖๔
๓.๓ หลักการตีความภาษาศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๓
๓.๔ หลักการตีความภาษาศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐๐
๓.๕ หลักการตีความภาษาศาสตร์ในสังคัมภีร์ปัจจุบัน	๑๑๒
๓.๖ หลักการตีความภาษาศาสตร์ในปรัชญาตะวันตก	๑๑๙
๓.๗ สรุป	๑๒๘
บทที่ ๔ การตีความภาษาศาสตร์ในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๑๓๖
๔.๑ หลักการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๑๓๖
๔.๒ การตีความนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๑๓๗
๔.๓ ผลการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๒๗๔
๔.๔ สรุป	๒๗๘
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๘๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๘๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๒๘๘
บรรณานุกรม	๒๙๐
ประวัติผู้วิจัย	๒๙๘

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า	
ตารางที่ ๔.๑	การตีความชื่อ “พระสุธน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๓๙
ตารางที่ ๔.๒	การตีความชื่อ “นางมโนห์รา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๔๕
ตารางที่ ๔.๓	การตีความชื่อเมือง “อุตรปัญจาล” และ “ปัญจาลบุรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๔๘
ตารางที่ ๔.๔	การตีความชื่อ “พระอาทิตย์วงศา, นางจันทเทวี, ท้าวปทุมราช และ นางจันทกินรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๕๑
ตารางที่ ๔.๕	การตีความชื่อเมือง “สุวรรณคีรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๕๓
ตารางที่ ๔.๖	การตีความชื่อ “พญานาคเผือกขมพูจิต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๕๗
ตารางที่ ๔.๗	การตีความชื่อ “บ่วงบาศ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๖๒
ตารางที่ ๔.๘	การตีความชื่อ “พรานบุญ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๖๕
ตารางที่ ๔.๙	การตีความชื่อ “สระใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๖๙
ตารางที่ ๔.๑๐	การตีความคำว่า “ทศอุดร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๗๐
ตารางที่ ๔.๑๑	การตีความคำว่า “มนตรี ฝ้ายตักมัลผลและอำมรงค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๗๓
ตารางที่ ๔.๑๒	การตีความคำว่า “๗ ชั้นกันดาร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๗๖
ตารางที่ ๔.๑๓	การตีความคำว่า “ผลไม้พิช” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๗๙
ตารางที่ ๔.๑๔	การตีความคำว่า “วานร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๘๑
ตารางที่ ๔.๑๕	การตีความคำว่า “ปักขีหัตถ์ลึงค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๘๘
ตารางที่ ๔.๑๖	การตีความคำว่า “งู” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๘๙
ตารางที่ ๔.๑๗	การตีความเหตุการณ์เรื่อง “ด่านยักษ์ ๓๒ ตน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๙๓
ตารางที่ ๔.๑๘	การตีความคำว่า “พญาชสารคู่สู้กันขวางทาง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๑๙๖
ตารางที่ ๔.๑๙	การตีความเหตุการณ์ “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๐๑
ตารางที่ ๔.๒๐	การตีความเหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอาวุธ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๐๕

ตารางที่ ๔.๒๑	การตีความคำว่า “นทีกรต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๐๙
ตารางที่ ๔.๒๒	การตีความเหตุการณ์ “การเดินทางและการกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๑๓
ตารางที่ ๔.๒๓	การตีความคำว่า “พญาปักษี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๑๖
ตารางที่ ๔.๒๔	การตีความคำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๒๐
ตารางที่ ๔.๒๕	การตีความคำว่า “ต้นตาลโตนด” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๒๒
ตารางที่ ๔.๒๖	การตีความคำว่า “ไม้ทุมพร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๒๖
ตารางที่ ๔.๒๗	การตีความคำว่า “ศิลา และ เหล็ก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๓๐
ตารางที่ ๔.๒๘	การตีความคำว่า “เกวียน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๓๒
ตารางที่ ๔.๒๙	การตีความคำว่า “กำลังลูกศร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๓๗
ตารางที่ ๔.๓๐	การตีความคำว่า “ไม่คง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๔๑
ตารางที่ ๔.๓๑	การตีความเหตุการณ์ “การยกคันธนู” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๔๔
ตารางที่ ๔.๓๒	การตีความเหตุการณ์ “การยกบัลลังก์ศิลา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๔๙
ตารางที่ ๔.๓๓	การตีความคำว่า “หนัก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๕๑
ตารางที่ ๔.๓๔	การตีความเหตุการณ์ “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๕๙
ตารางที่ ๔.๓๕	การตีความเหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์รา คนใดเป็นนางมโนห์รา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๖๖
ตารางที่ ๔.๓๖	การตีความคำว่า “ตรีเนตร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๖๘
ตารางที่ ๔.๓๗	การตีความคำว่า “ขรรค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน	๒๗๓
ตารางที่ ๔.๓๘	สรุปผลการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา	๒๗๕

สารบัญแผนภูมิ

เรื่อง

แผนภูมิที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัยชาติกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

หน้า

๒๒

สารบัญรูปภาพ

เรื่อง	หน้า
รูปภาพที่ ๔.๑ พรานบุญเมื่อได้นาคบาศก็ได้นำบวงมาตักจับนางกินรีมโนห์ราได้ตาม ปรารถนา	๑๖๕
รูปภาพที่ ๔.๒ รูปหล่อสำริดนกหัสดีลิงค์	๑๘๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที. สී. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
๘	วิ.ป. (ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	
๙	ที.สී. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สीलขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัลลณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัลลณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัลลณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๕	สํ.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๖	สํ.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
๑๗	สํ.ข. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
๑๘	สํ.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๑๙	สํ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๒	อง.ฉกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
	ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
	ขุ.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์			
๒๓	อง.สตุตทก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.นวก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ม. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทฺธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทฺธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์		
๓๔	อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ	(ไทย) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ์		(ภาษาไทย)
----------	---------	------------------	--	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนสงฆ์สาวก และเวไนยสัตว์เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น รูปแบบคำสอนดังกล่าวมี ๙ ประการเรียกว่า นวังคสัตตศาสนา^๑ และสัตตศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงใช้สอนได้ทุกเพศทุกวัยและได้รับความนิยมน้อย่างแพร่หลายในอดีต คือการเล่านิทานประกอบ เรียกว่า “ชาตกะ” (jātaka) หรือ “ชาตก” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่ง ชาตกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ชาตกที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเรียกว่านิบาตชาตก คือชาตกใน คัมภีร์ชุททกนิกายของพระสุตตันตปิฎก มีจำนวน ๕๔๗ เรื่อง^๒ ถูกจัดหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา มี ทั้งหมด ๒๒ หมวด หรือ ๒๒ นิบาต ส่วนชาตกที่อยู่นอกพระไตรปิฎกหรือพาหิรชาตก เรียกว่า ชาตก นอกนิบาต เป็นชาตกที่ไม่ตรงกับนิบาตชาตก ๕๔๗ เรื่อง ชาตกนอกนิบาตที่พบแพร่หลายในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง ได้แก่ ปัญญาสชาตก

ปัญญาสชาตกประกอบด้วยนิทานจำนวน ๕๐ เรื่อง ผสมกับปัจฉิมภาคอีก ๑๑ เรื่อง รวม ทั้งหมด ๖๑ เรื่อง ปัญญาสชาตกมีที่มาจากหลายแหล่งทั้งจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี และ ภาษาสันสกฤต วรรณคดีไชนะ วรรณคดีสันสกฤต ชาตกในปัญญาสชาตกด้วยกัน นิทานพื้นบ้าน^๓ บาง เรื่องก็ผสมกับนิยายต่างประเทศ ได้แก่ เรื่องสุนชาตก ซึ่งเป็นชาตกเรื่องที่ ๒ ในปัญญาสชาตก^๔

^๑ นวังคสัตตศาสนา หลักคำสอนของพระศาสดาคือสัมมาสัมพุทธเจ้า มีส่วนประกอบสำคัญ ๙ ประการ คือ (๑) สุตตะ, (๒) เคยยะ, (๓) เวยยาकरणะ, (๔) คาถา, (๕) อุทาน, (๖) อิติวุตตกะ, (๗) ชาตกะ, (๘) อัปภูตธัมมะ และ (๙) เวทัลละ; อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บ.เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง โปรดักส์ จก, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐-๔๑.

^๒ สุชีพ ปัญญาภาพ, **พระไตรปิฎก ฉบับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๖๑๔.

^๓ นิยะดา เหล่าสุนทร, **ปัญญาสชาตก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๕.

^๔ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๙๔.

ชาดกเรื่องพระสุธนหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นเรื่องราวการพลัดพรากระหว่างพระเอกกับนางเอกซึ่งเป็นนางกนิณีและมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน^๕ จากผลการศึกษาความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา โดยศาสตราจารย์ P.S.Jaini ซึ่งท่านได้เขียนผลการค้นคว้าลงในวารสาร Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 1966 part 3 พบว่าชาดกเรื่องนี้เป็นนิทานเก่าแก่อายุมากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยมีหลักฐานในตำรา (คัมภีร์) อินเดียบราณฝ่ายมหายานว่าเรื่องพระสุธนเป็นชาดกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในตำรามหาวิสต์ (Mahāvastu) ซึ่งแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนในพุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นสมัยที่พระพุทธรูปฝ่ายมหายานกำลังแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีน ต้นฉบับเรื่องพระสุธนที่เป็นภาษาสันสกฤต มีสองฉบับด้วยกันคือ ทิวาวทาน (Divyāvadāna) และอวทานกัลปลดตา (Avadānakalpalatā) ส่วนที่เป็นภาษาอื่นๆ ก็มีอีก เช่น ภาษาโชตัน (Khotan) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอินเดียโบราณทางพายุพ (ปัจจุบันคือประเทศอิหร่านหรือเปอร์เซีย)^๖ และภาษาบาลี (ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก)^๗ ในประเทศไทยนิทานชาดกเรื่องนี้ ได้แพร่เข้ามาในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ดินแดนแห่งแรกที่ได้รับชาดกเรื่องนี้คือเมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นนครศรีธรรมราชได้แพร่เข้าไปสู่เชียงใหม่ รวมทั้งแพร่ขยายไปยังทุกภาคของประเทศไทย นั้นย่อมแสดงว่าชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของประชาชนมากเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับความรักและการพลัดพรากซึ่งก่อให้เกิดความซาบซึ้งและสะเทือนใจ ด้วยเหตุนี้เรื่องดังกล่าวจึงมีผู้นำไปสร้างสรรค์ให้ปรากฏทั้งในรูปแบบต่างๆ เช่น เพลงกล่อมเด็ก นิทานวรรณคดี และการแสดง^๘

อย่างไรก็ตามแม้ชาดกเรื่องนี้จะมาจากคัมภีร์ในพระพุทธรูปฝ่ายมหายานแต่เป็นที่น่าสังเกตว่าชาดกเรื่องนี้ก็ได้รับความนิยมและอนุรักษ์สืบทอดในประเทศที่นับถือพระพุทธรูปฝ่ายเถรวาทอย่างแพร่หลาย นั้นแสดงให้เห็นว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะมีเนื้อหาสาระที่เข้ากันได้หรือประกอบด้วยลักษณะเด่นลักษณะของทั้งสองนิกาย กล่าวคือพระพุทธรูปฝ่ายเถรวาทเน้นการดำรงรักษาพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธรูปฝ่ายมหายานมีลักษณะเด่นคือมีทฤษฎีการสอนด้วยอุบาย

^๕ นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๘๙-๙๐.

^๖ ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย, หน้า ๙๔.

^๗ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, มโนหรานิบาต ฉบับวัดมัทธมิมาวาส สงขลา, (สงขลา: วิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลาและวิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๑.

^๘ จุฑามาศ สนทนก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา สำนวนท้องถิ่นลานนาสิบสองปันนาและเชียงตุง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๔.

(Upaya) ซึ่งได้รับการสืบทอดมาอย่างสมบูรณ์ในสังฆธรรมปุณฺฑริกสูตร^{๙๙} ซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่ว่าด้วยอุดมคติของพระโพธิสัตว์ซึ่งในวรรณกรรมมหายานได้พรรณนาถึงกลวิธีของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ว่า “ตถาคตเทศนาทั้งพระสูตร คาทา ตำนาน ชาดก และเรื่องเปรียบเทียบ นอกเหนือจากอาร์มภกกาจำนวนหลายร้อยเรื่องและอุปไมยที่น่าพิศวง” สอดคล้องกับข้อเสนอแนะของท่านอาจารย์เสถียร โภธินันท์ ที่กล่าวถึงพระสูตรต่างๆ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานว่า “ในลัทธิมหายานมักจะมีวรรคข้อความ เรียกว่ากลบทหรือปริศนาธรรมไว้ให้ขบคิดเอาเอง ถ้าคิดไม่ตกก็แปลว่ายังค้นหาช่องทางไม่ถูก เข้าไม่ถึงหรือว่ามองไม่ทะลุธรรมบทนั้นๆ ถ้าขบคิดแตกก็หมายความว่าถึงแล้วซึ่งแสงสว่าง”^{๑๐๐}

ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าชาดกเรื่องพระสุธนหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รานั้นจะประกอบด้วยอุบาย, กลบทหรือปริศนาธรรม สอดคล้องกับคำอธิบายเรื่องชาดกของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ความว่า

ชาดกนี้ส่วนมากเราได้ยินได้ฟังกันอยู่ว่ามันมีเรื่องว่าอย่างไรบ้าง เราคิดว่ามันเป็นเรื่องเหลวไหล เป็นเรื่องหลอกคนเล่น โดยที่เราไม่รู้ว่ามันเป็นเรื่องจริงอย่างที่มันเป็นเรื่องสมมติขึ้นมา ทั้งนี้เพราะมันมีความจำเป็นอยู่ว่านิยายเรื่องชาดกที่ฟังแล้วประหลาดๆ นั้น มันจะต้องถูกใช้เป็นเหมือนภาษาสำหรับใส่ของที่มีค่า...ที่นี้ธรรมะก็เหมือนกันเป็นของมีค่า ฉะนั้นต้องมีภาษาที่เหมาะสม ที่นี้เพื่อให้เหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปซึ่งยังมีสติปัญญาน้อย เขาก็เลือกภาษาที่เหมาะสมที่สุดคือนิทานชาดกอย่างนี้ ดังนั้น นิทานชาดกเหล่านี้จึงเป็นเรื่องสมมติ... ถ้าจะไปพูดตัวธรรมะตรง ๆ ให้เขาฟังพอพูดเสร็จเขาก็ลืม...แต่ถ้าใส่ไว้ในนิทานซึ่งน่าอัศจรรย์...มันไม่ลืม มันไม่ลืมตัวชาดกหรือตัวนิทาน เมื่อจำตัวนิทานไว้ได้มันก็จำไว้ได้ว่า ตัวละครชาดกนั้นมันพูดว่าอะไร ก็เลยได้เรื่องนั้นเข้าไว้ไม่สูญหายไปเสีย ที่นี้คำพูดที่ตัวละครในชาดกนั้นมันยังพูดไปอีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่าบุคลาธิษฐานคือพูดอย่างเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นเรื่องของคนของสัตว์ไปเลย นี่จึงต้องแปลอีกทีหนึ่งเป็นธรรมาธิษฐานให้เป็นใจความทางธรรมะล้วนๆ ว่าสอนว่าอย่างไร เป็นหลายๆ ชั้นอย่างนี้^{๑๐๑}

ข้อเสนอแนะของท่านพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ดังกล่าวแสดงว่านิทานชาดกบางเรื่องในพระพุทธศาสนาอาจจะเป็นเรื่องที่สมมติขึ้นเปรียบเหมือนภาษาหรือเครื่องมือที่เป็น

^{๙๙} โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, “พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ”, เอกสารประกอบการบรรยาย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๑. (อัดสำเนา).

^{๑๐๐} เสถียร โภธินันท์, พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (พระกวนอิม) อนุสรณ์ อุบาสิกาทองเหลือง แห่งตั้ง, (ลพบุรี: อุทัยพิทยา, ๒๕๒๙), หน้า ๔.

^{๑๐๑} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), คู่มือแสดงหลักธรรม ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๕.

อุบายซึ่งปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาใช้ในการอบรมสั่งสอนธรรมะให้เหมาะสมกับจริตของผู้ฟังระดับ สามัญชนโดยใช้ “บุคลาธิษฐาน” เป็นสื่อในการเล่าเรื่องแทนการอธิบายหลักพุทธธรรมโดยใช้ “ธรรมาธิษฐาน” ซึ่งมีคำศัพท์ที่ยากต่อการทำความเข้าใจและการจดจำ ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ฟังลืมเลือน สูญหายได้ เพราะในยุคนั้นยังไม่มีระบบบันทึกพระธรรมวินัยอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนที่ผู้อ่านหรือฟังนิทานชาดกที่เป็นนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาควรพิจารณา ไตร่ตรองอย่างเฉลียวฉลาดรอบคอบและศึกษาวิเคราะห์ให้กระจ่างชัดว่าคำศัพท์ (wording) หรือ ถ้อยคำ (statement) ที่เป็น “บุคลาธิษฐาน” ในชาดกเรื่องนั้นๆ สามารถแปลความกลับเป็น “ธรรมาธิษฐาน” ได้หรือไม่

แนวความคิดตีความในชาดกนี้สอดคล้องกับแนวคิดของผู้ศึกษาวิจัยซึ่งเห็นว่าชาดกเรื่องพระ สุธน-มโนราห์อาจจะมีนัยตามแนวคิดดังกล่าวเพราะชาดกเรื่องนี้เป็นชาดกนอกนิบาต ซึ่งทำให้ไม่มีความขัดแย้งหรือมีผลกระทบต่อชาดกในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยึดถือว่านิบาตชาดกคือ อดีตชาติจริงของพระพุทธเจ้า ฉะนั้นจึงน่าจะเป็นโอกาสที่จะนำมาศึกษาวิจัยให้กระจ่างชัดอย่างเป็น ระบบโดยการศึกษาวิจัยในรูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับผลการ ศึกษาวิจัยที่พบว่าการตรัสแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นคำอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็น นามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เพื่อให้เข้าใจถึงนามธรรมได้ง่ายและชัดเจนขึ้น คำอุปมาอุปไมยเหล่านั้น เป็นการแสดงถึงอรรถะแห่งธรรม ล้วนต้องตีความหมายขยายความทั้งสิ้น ผู้ศึกษาตีความคัมภีร์ทาง พุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องถอดรหัสจากอุปมาอุปไมยเหล่านั้นว่ามีนัยความหมายใดๆ แฝงอยู่ที่ พุทธประสงค์เพราะอุปมาต่างๆ หรือ สัญลักษณ์ทั้งหลายที่ใช้ในการสอนนั้นล้วนมีนัยความหมายที่แฝง อยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการสอนหรืออธิบายความเช่นนี้ เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยโบราณหรือแม้ ปัจจุบัน ได้มีการนำมาใช้บ้างเช่นกันแต่ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับในอดีต เพราะเกรงว่าบางทีตัวอุปมา นั้นเองจะเป็นตัวบดบังความหมายที่แท้จริงเอาไว้เสียเอง และเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าอาจมีผู้ที่ไม่สามารถ มองทะลุผ่านอุปมาอุปไมยเหล่านั้น ตรงกันข้ามอาจยึดติดอยู่อุปมาอุปไมยทำให้พลาดโอกาสเข้าใจถึง ความหมายที่แท้จริงได้เช่นกัน การแสดงธรรมในลักษณะนี้เรียกว่าเป็นการแสดงธรรมแบบ บุคลาธิษฐานคือมุ่งจำนงให้เป็นบุคคลเป็นตัวตนที่สมมติขึ้นก็ได้เพื่อให้เห็นถึงธรรม นอกจากนั้นยัง พบว่ารูปแบบการสอนการแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีหลากหลายรูปแบบและหลากหลาย เทคนิควิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัย จริตของบุคคลผู้ฟังเป็นประการสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาที่ใช้ สอนนั้นมีสองลักษณะคือ “ภาษาสามัญ” กับ “ภาษาปรมัตถ์” ซึ่งภาษาทั้งสองนั้น พระองค์จะใช้กับ บุคคลที่ต่างกัน เช่น ผู้ที่มีปัญญาเป็นเลิศอยู่แล้วจะทรงใช้ภาษาปรมัตถ์ที่มุ่งตรัสถึงแก่นแท้ของความ

จริงโดยตรง หากตรัสสอนคนที่มีปัญญายังไม่ถึงขั้น จะทรงใช้ภาษาสามัญเพื่อกล่าวแสดงถึงความจริงแท้ในเบื้องต้นแล้วจึงสรุปชี้ให้เห็นถึงความจริงในภาษาปรมาตม์ภายหลัง^{๑๒}

ผลการศึกษาวิจัยดังกล่าวบ่งชี้ว่าการแสดงธรรมนั้นสามารถจำแนกได้ ๒ ระดับ คือการ
แสดงธรรมให้เห็นเป็นบุคลาธิษฐานหรือสมมติสัจจะและการแสดงธรรมในระดับธรรมาธิษฐานหรือ
ปรมาตม์สัจจะ ดังนั้นภาษาที่ใช้เป็นสื่อในการแสดงธรรมจึงมี ๒ ระดับเช่นเดียวกันคือภาษาสามัญและ
ภาษาปรมาตม์หรือภาษาทางศาสนา แต่เนื่องจากหลักพุทธธรรมและภาษาทั้ง ๒ ระดับมีความลุ่มลึก
แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ทำให้ยากต่อการทำความเข้าใจในระยะเวลาอันสั้น ทั้งด้วยข้อจำกัดด้านสื่อการ
เรียนการสอนในสมัยพุทธกาลหรือหลังพุทธกาล แต่ด้วยเป้าหมายที่จะธำรงรักษาคำสอนในทาง
พระพุทธศาสนาให้สูญหาย ประชาชนในทางพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องใช้อุปายให้สามารถจด
จำหลักคำสอนสำคัญๆ แนวทางหนึ่งที่ทำได้คือการใช้รูปแบบการเล่านิทานชาดก ดังกรณีการ
ศึกษาวิจัยในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในครั้งนี้ ซึ่งต่อมาภายหลังยุคพุทธกาลรูปแบบการเล่านิทาน
ดังกล่าวซึ่งประกอบด้วยการอุปมาอุปไมย ก็ก่อให้เกิดปัญหาว่าตัวอุปมานั้นได้เป็นตัวบดบังความหมาย
ที่แท้จริงเอาไว้เสียเอง ดังผลการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชาดกเรื่องนี้ซึ่งพบว่ามีนักศึกษาวิจัยเฉพาะ
ด้านสมมติสัจจะหรือบุคลาธิษฐานเกือบทั้งหมด เช่น ด้านประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ โบราณคดี และ
อักษรศาสตร์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการศึกษา “รศวรรณคดี” ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากความ
เข้าใจว่าชาดกเรื่องนี้เป็นนิทานพื้นบ้านปรัมปรา^{๑๓} เพื่อความบันเทิง^{๑๔} สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัย
ของ อุดร จันทวัน ที่พบว่าเวลาอ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็จะอ่านไปเพื่อการเพลิดเพลิน
เคลิบเคลิ้มไปเป็นบทๆ ตอนๆ ไปเท่านั้นเอง ซึ่งคงมิใช่จุดประสงค์ของผู้ประพันธ์แน่นอน^{๑๕} ฉะนั้น
การขาดการศึกษาด้านพุทธศาสตร์หรือพุทธธรรมที่ให้เห็นด้านปรมาตม์สัจจะหรือธรรมาธิษฐานอาจจะ
ส่งผลให้พระพุทธรูปนิทานชาดกแรงจูงใจที่จะธำรงรักษาชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราและอาจสูญ
หายไปได้ในที่สุด ดังพุทธพจน์ในอังคุตตรนิกายที่ว่า การตีความอรรถของธรรมอย่างไม่ถูกต้อง ย่อม

^{๑๒} ปรุฑม บัญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
ดุขฎิบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๒.

^{๑๓} วิเชียร เกษประทุม, **เล่าเรื่องพระสุธน-มโนห์รา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา,
๒๕๔๘), หน้า ๓.

^{๑๔} กรมศิลปากร, **พื้นอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๒๒.

^{๑๕} อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอุรังคธาตุนิทาน: ภาษาทาง
ศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎิบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔.

เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญและการทำลายพระสัทธรรม^{๑๖} ดังนั้นการศึกษาวิจัยเรื่องพระสุธน-มโนห์รา โดยการตีความเพื่อแสดงให้เห็นด้านพุทธศาสตร์หรือพุทธธรรมหรือภาษาทางศาสนาจึงมีความจำเป็น และเป็นแนวทางสำคัญที่จะทำให้เห็น “รสพระธรรม” ในเนื้อหาชาดกเรื่องนี้ ภายใต้สมมติฐานที่ว่าทั้ง รสวรรณคดีและรสพระธรรมนี้เองที่เป็นสาเหตุสำคัญของความแพร่หลายของชาดกเรื่องนี้ในทวีป เอเชียทั้งในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

แนวคิดการตีความภาษาสามัญให้เห็นในเชิงภาษาศาสตร์ในครั้งนี้เป็นการนำองค์ความรู้ จากวิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความที่ได้นำหลักการแนวคิดและทฤษฎีการตีความที่ สอดคล้องกับการตีความสัจธรรมใน ๒ ระดับทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ประกอบด้วย หลักการตีความพุทธพจน์ในมหาปเทศ ๔, หลักการตีความข้อความแบบ “เนยยัตถะ” (สุดต้นตะที่ควร ไช้ความ) และ “นี่ตัดถะ” (สุดต้นตะที่ไช้ความแล้ว), หลักการตีความในเนติปกรณ์ (The Netti-Pakarana) หลักการตีความพุทธธรรมด้วยทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธ ทาสภิกขุ) และหลักการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ (allegoresis) นำมาตีความชาดกเรื่องนี้โดยเน้นการ ตีความเนื้อเรื่องหรือนิทานและการตีความสารัตถะหรือหัวใจของเรื่องเรียกว่าอธิบาย

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา รวมถึงแนวคิดในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผู้ศึกษาวิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ควรจะศึกษาวิจัย เรื่องการตีความภาษาศาสนาในชาดก เรื่องพระสุธน-มโนห์รา - THE INTERPRETATION OF RELIGIOUS LANGUAGE IN PRINCE SUDHANA-MANAHARA JĀTAKA เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าเชิงโลกุตตรอันเป็นสาเหตุของความ แพร่หลายของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในทวีปเอเชียอย่างถูกต้องเป็นระบบ อีกทั้งยังเป็นการขยาย แนวคิดและเพิ่มพูนจำนวนข้อมูลเกี่ยวกับภาษาศาสนาในวรรณคดีบาลีให้ขยายขอบเขตความรู้ไปสู่ ระดับชาติและนานาชาติต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รากับพัฒนาการแห่ง พระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๓ เพื่อตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

^{๑๖} อก.ทุก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๓. อังโน โสวิทย์ บำรุงภักดี, พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการ ตีความ, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๔), หน้า ๖๒. (อรรถ สำนวน).

๑.๓ ปัญหาในการวิจัย

๑.๓.๑ ประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่มีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนาอย่างไร

๑.๓.๒ ศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาทางศาสนาในพระพุทธศาสนาอะไรบ้าง

๑.๓.๓ ภาษาทางศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราคืออะไรบ้าง

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหามุ่งศึกษาตามวัตถุประสงค์ ๓ ประการของการวิจัย ได้แก่ (๑) ประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา (๒) เนื้อหา สาระเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ (Buddhism and Hermeneutics) และ (๓) ศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาทางศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในประเด็นเนื้อเรื่องหรือเนื้อหา (Content) และสารัตถะหรือหัวใจของเรื่องเรียกว่าอติปายะ (Theme,^{๑๗} Subject-Matter)

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

(๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, หนังสือ “กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน” จากต้นฉบับสมุดข่อยจากบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี เรียบเรียงโดย เสยย์ เกิดเจริญ อดีตอธิการวิทยาลัยครูเพชรบุรี จัดพิมพ์โดยสมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยครูเพชรบุรี ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี และสหวิทยาลัยเพชรบุรี ณ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๑ ประพันธ์ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘, กาพย์ฉบับ ๑๖, กาพย์ยานี ๑๑ รวมทั้งสิ้น ๑๗๗๘ บท จำนวน ๑๘๓ หน้ากระดาษ A4

^{๑๗} แก่นเรื่องหรือบางที่บางท่านเรียกว่า แนวคิด สารัตถะหรือสาระสาระ ดนยา วงศ์ณะชัย อธิบายว่า แก่นเรื่องคือ ทรศนะของผู้แต่งที่ได้จากการเฝ้าสังเกตความเป็นไปของมนุษย์โลก ด้วยสายตาและความคิดที่ลุ่มลึก แล้วถ่ายทอดความคิดและประสบการณ์นั้นสู่ผู้อ่าน ด้วยวิธีการต่างๆ แก่นเรื่องจึงเป็น “สาร” (Message) ที่ผู้แต่งต้องการจะ “สื่อ” มายังผู้อ่าน ดังนั้น แก่นเรื่องจึงเป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ส่วนประกอบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโครง เรื่อง ตัวละคร บทสนทนา ฯลฯ จึงถูกสร้างขึ้นเพื่อเสนอแนวคิดที่ผู้แต่งต้องการทั้งสิ้น; ดนยา วงศ์ณะชัย, *วรรณกรรมปัจจุบัน*, (พิษณุโลก: สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๓.

(๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เอกสารวิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ ตำราวิทยานิพนธ์ในพุทธศาสนา เถรวาท, พุทธศาสนามหายานและเอกสารวิชาการในศาสตร์สมัยใหม่

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ชาดก หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าสมัยที่ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่างๆ

ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา หมายถึง นิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราจากหนังสือกาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน จากต้นฉบับสมุดข่อยจากบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี เรียบเรียงโดย เสยย์ เกิดเจริญ อดีตอธิการวิทยาลัยครูเพชรบุรี จัดพิมพ์โดยสมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยครูเพชรบุรี ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี และสหวิทยาลัยเพชรบุรี ณ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๑

ภาษาสามัญ หรือ ภาษาคน หมายถึง ภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ตามธรรมดาทั่วไป เป็นภาษาโลก ที่พูดกันอยู่ตามธรรมดาที่อาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน เป็นภาษาสำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหาด้วยผัสสสติฐิ

ภาษาทางศาสนา หรือ ภาษาธรรม หมายถึง ภาษาที่ใช้อธิบายสิ่งสูงสุดทางศาสนาและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งสูงสุดนั้น เป็นเรื่องนามธรรม คือ ทางฝ่ายจิตหรือวิญญาณ ที่กล่าวถึงศีลธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นภาษาที่มีปรมาตธรรมเป็นพื้นฐาน เป็นธรรมชั้นสูง ในระดับขั้นที่เป็นโลกุตระที่จะสามารถทำให้ดับทุกข์ได้จริง ไม่เนื่องอาศัยด้วยวัตถุ ซึ่งต้องอาศัยปัญญาเห็นนามธรรมแล้วจึงจะพูดเป็นและให้ความหมายเป็น

การตีความ หมายถึง การประเมินค่า, การให้ความหมายแก่ถ้อยคำและการใช้ความคิดสร้างความรู้จากสิ่งที่รู้แล้วหรือสิ่งที่ตกลงกันแล้ว โดยมีการเชื่อมโยงความหลากหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือมีการค้นหาความเป็นหนึ่งเดียวในความหลากหลาย โดยใช้หลักการตีความพุทธพจน์ในมหาปเทศ ๔, หลักการตีความข้อความแบบ “เนยยัตถะ” (สุดต้นตะที่ไขความแล้ว) และ “นีตัตถะ” (สุดต้นตะที่ควรไขความ), หลักการตีความในเนติปกรณ์ (The Netti-Pakarana), หลักการตีความพุทธธรรมด้วยทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) และ หลักการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ (allegoresis)

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า “การจะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งก็ต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่าย พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้เป็นแท้ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่คณะสืบๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่มๆ เด็กๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้นๆ เพื่อให้เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่าย ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่างๆ กัน บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบเทียบให้เนื้อความลงไปเข้ากันกับธรรมที่สอนอาจจะเข้าใจได้ง่าย นับว่าเป็นการหลีกเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาคุกคามเพราะเหตุที่ท่าอย่างไรก็ไม่เข้าใจ”^{๑๘}

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ให้ความหมายของคำว่า “นวังคสัตถุศาสน์” ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ว่า หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยองค์ ๙ ประกอบด้วย (๑) สุตตะ ได้แก่พระสูตรและพระวินัยที่แต่งเป็นร้อยแก้ว (prose), (๒) เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้ว และร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะใน สคาถวรรค สังยุตตนิกาย (discourse mixed with verse : songs), (๓) เวยยาकरणะ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึง อภิธรรมทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถาและพระพุทธพจน์อื่นๆ ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๙ ข้อที่เหลือ (prose expositions), (๔) คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน (verse) หมายถึง ธรรมบท เถรีคาถาและคาถาในสุตตนินบาต, (๕) อุทาน ได้แก่ คาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยประกอบด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบด้วย รวมเป็น ๘๒ สูตร (exclamations : psalms verse of uplift), (๖) อิติวุตตะ ได้แก่พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตติ เหต์ ภควตา (Thus said discourse), (๗) ชาตก ได้แก่ ชาตก ๕๔๗ เรื่อง เป็นต้น (birth story), (๘) อัปภูตธรรม ได้แก่เรื่องอัศจรรย์ ในพระสูตร ไม่มีทุกสูตร เช่น ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ อัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ยากในพระอานนท์” ดังนี้ เป็นต้น (marvelous idea), (๙) เวทลสะ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อๆ ไป เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร มหาเวทลสูตร เป็นต้น อนึ่ง คำว่า นวังคสัตถุศาสน์ นี้เป็นคำรุ่นคัมภีร์ อปาทาน และอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย บางทีเรียกว่า ชินศาสน์บ้าง พุทธวจนะบ้าง ส่วนในบาลีที่มาทั้งหลาย เรียก ธรรมบ้าง สุตตะ

^{๑๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาตก” ประชุมคณาจารย์ภาคที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๑๙.

บ้าง การแบ่งพุทธพจน์เป็น ๙ หมวดนี้ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล ก่อนที่จะมีพระไตรปิฎกเป็นการจัดรูปแบบหรือการแบ่งหมวดหมู่ที่เก๋ไก๋มาก เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ^{๑๙}

สีบพงศ์ ธรรมชาติ กล่าวถึง “กำเนิดของชาตก” ในหนังสือ “วรรณคดีชาตก” ว่า เนื่องจากชาตกมีจำนวนมาก มีชื่ออยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาตก พระสุตตันตปิฎกเท่านั้น ชาตกบางเรื่องต่างออกไปจากชาตกในคัมภีร์ชาตกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาตกขึ้นมามากมายเช่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องราวชาตกหลากหลาย ทั้งชาตกเดิมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎกและชาตกที่ไม่มีในพระสุตตันตปิฎก ชาตกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ ๔ ทาง คือ (๑) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติ (๒) พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน (๓) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา นำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่งใหม่ และ (๔) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาตกขึ้นมาเองโดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น^{๒๐}

พัฒน์ เพ็งผลา อธิบายถึงรากศัพท์ของคำว่า “ชาตก” ในหนังสือ “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาตก” ว่าชาตกเป็นภาษาบาลี มาจากรากคำว่า ชน ธาตุ แปลว่า เกิด แปลง ชน ธาตุ เป็น ชา ลง ต ปัจจัย ในกิริยาภิตต์ ปัจจัยตัวนี้แปลว่า “แล้ว” ได้รูปคำเป็น ชาต แปลว่าเกิดแล้ว จากนั้นจึงลง ก ปัจจัย ซึ่งแปลว่า “ผู้” สำเร็จรูปเป็น ชาตก แปลว่า “ผู้เกิดแล้ว” บาลีออกเสียงเป็น ชา-ตะ-กะ เมื่อนำคำนี้มาออกเสียงเป็นภาษาไทย เราเปลี่ยน ต เป็น ด และให้พยัญชนะ ก เป็นตัวสะกดในแม่ กก เราออกเสียงเป็น ชาตก^{๒๑}

พัฒน์ เพ็งผลา อธิบายถึงจุดมุ่งหมายของ “ชาตก” ในหนังสือเรื่อง “ชาตกกับวรรณกรรมไทย” ไว้ดังนี้ (๑) เป็นการแสดงการบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้า, (๒) เป็นอุปกณ์ที่ช่วยในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง, (๓) เป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรมผู้ที่นิยมชมชอบชาตกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรมของผู้นั้นเป็นแบบอย่างตามไปด้วย, (๔) ทำให้ศึกษาธรรมได้ด้วยความสะดวกเพลิดเพลิน ธรรมที่ความลึกซึ้ง การศึกษาโดยมีเรื่องเล่าสนุกสนานประกอบทำให้ชวนที่จะติดตาม, (๕) เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน ชาตกเป็นตัวอย่งนำมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาบางเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน^{๒๒}

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บ.เอส. อาร์. พรินติ้ง โปรดักส์ จก, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๒๐} สีบพงศ์ ธรรมชาติ, **วรรณคดีชาตก**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^{๒๑} พัฒน์ เพ็งผลา, **การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาตก**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๙.

^{๒๒} พัฒน์ เพ็งผลา, **ชาตกกับวรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖-๑๙.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ กล่าวถึง “นิกายโลโกตตรวาทีน” ในหนังสือ “พระพุทธศาสนา มหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม” ว่า นิกายนี้เป็นสาขาของนิกายมหาสังฆิกะ ได้เปลี่ยนแนวคิดหรือวิธีการเผยแผ่คำสอนดั้งเดิมจากอุดมคติของอรหันต์ไปสู่อุดมคติพุทธะ จึงได้แต่งคัมภีร์ขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒ ชื่อว่ามหาวัสตุ เชิดชูพุทธภาวะ เช่น พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ (เหนือโลก)^{๒๓}

สีบพงศ์ ธรรมชาติ กล่าวถึง “มหาวัสตุ (Mahavastu) ในหนังสือ “วรรณคดีชาดก” ว่า มหาวัสตุ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าซึ่งมีชาดกรวมอยู่ด้วย วัสตุ หมายถึง เรื่องราว มหาวัสตุ จึงหมายถึง เรื่องราวที่ยิ่งใหญ่ (Great Story) ต้นฉบับแต่งเป็นภาษาสันสกฤตเป็นภาษาพื้นเมืองอินเดีย ซึ่งรวมเรียกว่าภาษาปรากฤต หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือเล่มแรกในฝ่ายพระวินัยปิฎก นิกายโลโกตตรวาทีนซึ่งขึ้นอยู่กับลัทธิมายามิกะ ๑ ใน ๑๘ ลัทธินิกายของมหายานสมัยนั้น ลัทธิมายามิกะ มี “นาคารชุน” เป็นเจ้าลัทธิ ลัทธินี้สอนหัวใจพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าศูนยตา (Voidness Emptiness) หมายถึง ทุกสิ่งในโลกนี้ว่างเปล่า เหมือนปรัชญาของเต๋าที่มีวงกลมเป็นสัญลักษณ์ซึ่งคือนิพพานนั่นเอง เนื้อเรื่องของมหาวัสตุคือพุทธประวัติชาดกเป็นส่วนหนึ่งที่รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้ แบ่งได้เป็นดังนี้ (๑) พุทธประวัติในช่วงต่าง ๆ, (๒) เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติหรือชาดก (His Former Existence), (๓) เรื่องเกี่ยวกับสาวกและการเสียดสละต่าง ๆ หรืออวทาน (Avadana) และ (๔) การแสดงปาฐกถาและการอธิบายต่างๆ (Sutra, Vya Karana)^{๒๔}

นิยะดา เหล่าสุนทร กล่าวถึง “ปัญญาสาชาดก” ว่าประกอบด้วยชาดกทั้งหมด ๕๐ เรื่อง และมีเพิ่มเข้ามาอีก ๑๑ เรื่อง เดิมที่เป็นภาษาบาลีต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการแปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาเพื่อนำไปเทศน์ตามวัดและสถานที่ต่างๆ ปัญญาสาชาดกฉบับแปลที่สมบูรณ์ที่สุดคือ “ปัญญาสาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้อำนวยการโปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณจากสถานที่ต่างๆ และมอบหมายให้ผู้รู้ทั้งหลายได้แปลเป็นภาษาไทย ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ มาสำเร็จบริบูรณ์ในปี ๒๔๘๒ ใช้เวลา ๑๖ ปี มีทั้งหมด ๒๘ เล่ม ปัญญาสาชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาตินี้ ยึดการแปลตามภาษาบาลีเป็นหลัก มิได้มีการแก้ไขอย่างไร มีชาดกทั้งหมด ๖๑ เรื่อง โดยแบ่งออกเป็น ปฐมภาค ๕๐ เรื่อง และปัจฉิมภาค ๑๑ เรื่อง และตอนท้ายก็มีเรื่องเบ็ดเตล็ดแทรกเพิ่มเติมอีก ๓ เรื่องคือปัญญาพุทธพยากรณ์ ปัญญาพุทธศักราชวรรณนา และอาณิสงส์ผ้าบังสุกุล ๖๐ ทั้งนี้ได้สรุปผลการวิจัยเรื่องแหล่งที่มาของปัญญาสาชาดกไว้ว่า “อรรถกถาชาดกมีความสำคัญที่สุดคือเป็นที่มาของโครงเรื่องของชาดกในปัญญาสาชาดก ๗

^{๒๓} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, **พระพุทธศาสนา มหายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

^{๒๔} สีบพงศ์ ธรรมชาติ, **วรรณคดีชาดก**, หน้า ๑๗๐.

เรื่อง เป็นที่มาของโครงเรื่องบางตอนของชาดกในปัญญาสชาดก ๑๒ เรื่อง และเป็นต้นเค้าของแนวความคิดของชาดกในปัญญาสชาดก ๑๕ เรื่อง”^{๒๕}

สุธวิงศ์ พงศ์ไพบุลย์ ศึกษาเรื่อง “มโนหรานิบาต ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา” พบว่าเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นนิทานเก่าแก่อายุกว่า ๑๕๐๐ ปี แต่เพิ่งมาปรากฏชัดเจนเมื่อไม่กี่ปีมานี้ โดยผลการค้นคว้าของศาสตราจารย์ปัทมณ ไขณี (Padmanabh S. Jaini) ท่านได้เขียนผลการค้นคว้าลงในวารสาร Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 1966 part 3 ปรากฏว่าเรื่องนี้มีหลักฐานในตำรา (คัมภีร์) อินเดียบโบราณฝ่ายมหายานว่าเรื่องพระสุธน เป็นชาดกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในตำรามหาวัสตุ (Mahavāstu) ซึ่งแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนในพุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกำลังแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีน ต้นฉบับเรื่องพระสุธนที่เป็นภาษาสันสกฤต มีสองฉบับด้วยกันคือ ทิวยาวัตาน (Divyāvādāna) และอาวัตานกัลปตา (Aradānakalpatā) ส่วนที่เป็นภาษาอื่น ๆ ก็มีอีก เช่น ภาษาโชตัน (Khotan) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอินเดียบโบราณทางพายัพและภาษาบาลี (ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก) นอกจากนี้ที่เขียนเป็นหนังสือแล้วเรื่องพระสุธนยังพบที่สลักหินโบโรพุทโธที่เกาะชวา (สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓) แต่เรื่องเหล่านี้มีเนื้อเรื่องประกอบเพิ่มเติมหลายตอนต่างกับในมหาวัสตุจึงทำให้เข้าใจว่าจะแต่งสมัยหลังกว่าไม่น้อย^{๒๖}

เสยย์ เกิดเจริญ กล่าวถึง “กาพย์กลอนสวด” ในหนังสือกาพย์กลอนสวดเรื่อง “พระสุธน” ว่าเป็นหนังสือที่เอาเรื่องชาดกมาแต่งเป็นกาพย์สำหรับสวดหรือเรียกว่ากลอนสวดบ้าง กลอนวัดบ้าง ซึ่งนิยมแต่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้วมาถึงรัชกาลที่ ๕ ก็มีผู้แต่งหนังสือชนิดนี้มากขึ้น^{๒๗}

ส. พลายน้อย กล่าวถึงเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในหนังสือ “อมนุษย์นิยาย” ว่า นิทานเรื่องพระสุธนหรือมโนห์ราเป็นสื่อกลางที่ทำให้คนไทยได้รู้จักนางกินรีมากขึ้นและที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือนิทานคล้ายๆ กันนี้ได้แพร่หลายมีเล่ากันหลายประเทศ เช่น ลาว เขมร มอญ บอร์เนียว เกาะอีเฟท ในนิวเฮบริดส์ ญี่ปุ่น พวกนาคา และจีน เค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกันคือมีสาวสวรรค์มาลงเล่นน้ำถอดปีกหรือเสื้อผ้าไว้ แล้วมีชายหนุ่มขโมยเอาปีกหรือเสื้อผ้าไว้เลยกลับไม่ได้^{๒๘}

^{๒๕} นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

^{๒๖} สุธวิงศ์ พงศ์ไพบุลย์, มโนหรานิบาต ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา, (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลาและวิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๑-๓๙๒.

^{๒๗} เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน จากต้นฉบับบ้านไร่มะตุม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓.

^{๒๘} ส. พลายน้อย, อมนุษย์นิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยิปซีกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๑.

ศรีเรื่อน แก้วกังวาล กล่าวถึง “ความหมาย” ในหนังสือ “ภาษาและความคิด เราคิดด้วยภาษา” ว่านักจิตวิทยาได้แยกประเภทความหมายเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ (๑) ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) คือ ความหมายของคำใดซึ่งสังคมนิยมใช้และยอมรับเป็นยุดิ อยู่ในขอบเขตของภาษาศาสตร์ (๒) ความหมายโดยนัย (Connotative meaning) คือ ความหมายที่นอกจากรู้ความหมายโดยอรรถเป็นตัวยืนพื้นแล้ว ใจเขายังแปลความหมายโดยนัยควบคู่ไปด้วย การแปลความหมายประเภทนี้ได้รวบรวมความรู้สึกรู้สึกนึกคิดส่วนตัว, ลักษณะอารมณ์, ประสบการณ์ในอดีต, ทัศนคติ, ค่านิยม ฯลฯ ที่มีต่อสัญลักษณ์นั้น^{๒๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึง “สัจจะ ๒ ระดับ” ในหนังสือ “พุทธธรรม” และ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ว่า ผู้สดับคำสอนในพระพุทธศาสนาบางคนเกิดความสับสน เมื่อได้อ่านได้ฟังข้อความบางอย่าง เช่น บางแห่งว่า ไม่ควรคบคนพาล ควรคบบัณฑิต คนพาลมีลักษณะอย่างนี้ๆ บัณฑิตมีลักษณะอย่างนี้ๆ ควรยินดีแต่ของตน ไม่ควรอยากได้ของของคนอื่น ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน คนควรช่วยเหลือกัน ดังนี้ เป็นต้น แต่บางแห่งว่าพึงพิจารณาเห็นตามจริงว่า กายก็แค่งกาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา พึงรู้เท่าทันตามเป็นจริงว่า ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา สิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา ดังนี้ เป็นต้น แล้วมองไปว่า คำสอนในทางพระพุทธศาสนาขัดแย้งกันเองหรือไม่ก็งแล้วไม่เข้าใจ หรือบางคนเข้าใจบ้างแต่ไม่ชัดเจนพอ ทำให้เกิดความการปฏิบัติสับสนผิดพลาดดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ในเวลาที่ควรพูดควรปฏิบัติตามความรู้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน กลับพูดหรือปฏิบัติด้วยความยึดถือในความรู้ตามสภาวะ เป็นต้น ทำให้เกิดความวุ่นวายและเสียหาย ทั้งแก่ตนและผู้อื่น เพื่อหวังจะช่วยป้องกันความสับสนผิดพลาดเช่นนี้ คัมภีร์ฝ่ายอภิรธรรมจึงสอนให้รู้จักแยกสัจจะหรือความจริง เป็น ๒ ระดับ กล่าวคือ ความจริงโดยสมมติ หรือสมมติสัจจะ (Conventional Truth) และความจริงโดยปรมัตถ์ หรือ ปรมัตถสัจจะ (Ultimate Truth)^{๓๐} กล่าวคือ สมมติสัจจะ หมายถึง ความจริงโดยสมมติ (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโวหารสัจจะ ความจริงโดยโวหารหรือโดยสำนวนพูด) คือจริงตามมติร่วมกัน ตามที่ตกลงกันไว้ หรือหมายรู้ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น คน สัตว์ คนดี คนชั่ว โตะ เก้าอี้ หนังสือ เป็นต้น ตัวอย่างที่พอเทียบเคียงให้เห็นเค้า เช่น ภาษาสามัญพูดว่า น้ำ ว่าเกลือ เป็นต้น และ “ปรมัตถสัจจะหรือความจริงโดยปรมัตถ์ คือ จริงตามความหมายสูงสุดตามความหมายแท้อย่างยิ่ง หรือ ตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ หรือพอจะยังพูดให้เข้าใจ

^{๒๙} ศรีเรื่อน แก้วกังวาล, ภาษาและความคิด เราคิดด้วยภาษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๔-๕๕.

กันได้ เพื่อสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย คือ รู้จักสิ่งเหล่านี้ ตามที่มันเป็นและเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด คือ การหยั่งรู้สัจธรรมที่จะทำให้ความยึดติดถือมั่น หลงผิดทั้งหลายสลายหมดไป ทำให้ว่างใจว่างท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมาตม์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สังขาร วิญญาณ หรือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ความคิดเกี่ยวกับสมมติสัจจะและปรมาตม์สัจจะ ที่ท่านระบุดอกมาเป็นคำบัญญัติในพระอภิธรรมนั้น ก็ยกเอาความในพระสูตรนั่นเองเป็นที่อ้างอิงไม่ต้องระบุดอกบัญญัติ ๒ คำนี้

จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ ให้ความหมายของคำว่า “ปริศนาธรรม” ในบทความเรื่อง “ปริศนาธรรมในพุทธปรัชญา” ว่าปริศนาธรรม หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันแสดงถึงความจริงแท้ของธรรมชาติที่ถูกผูกขึ้นอย่างเป็นเงื่อนงำเพื่อให้แก้ให้หายโดยการคิดไตร่ตรองอย่างมีเหตุผล ปริศนาธรรมเกิดจากนักปราชญ์ผู้ชาญฉลาดในการนำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาถ่ายทอดโดยการผูกเป็นปริศนาไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ขบคิดหาคำตอบ เพื่อที่จะได้เข้าถึงหลักคำสอนที่แท้จริงในอีกรูปแบบหนึ่ง การสอนแบบปริศนาธรรมนี้มีลักษณะคล้ายกับการถ่ายทอดธรรมแบบพุทธศาสนานิกายเซน (Zen) ของญี่ปุ่น คือเน้นให้ผู้ถูกถ่ายทอดขบคิดเพื่อตีปัญหาธรรมนั้น ๆ ให้แตก โดยการใช้ปัญญาเป็นหลักในการแก้เงื่อนงำตามหลักคำสอนที่ผูกเอาไว้โดยนักปราชญ์ผู้สอนธรรม^{๓๑}

โดนัลด์ เอส. โลเปส (Donald S. Lopez) กล่าวถึง “อุบาย” ในหนังสือ “Buddhist Hermeneutics” ว่าด้วยการตีความพระสูตรมหายาน ความว่า แนวคิดเรื่อง “อุบาย” ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างง่าย ๆ ในฐานะเป็นการตีความเกี่ยวกับการปรับให้เหมาะสม (hermeneutic of accommodation) ซึ่งในแง่นี้คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดถูกมองว่าเป็นการปรับ (เนื้อหา) ให้เหมาะสม แนวคิดนี้ยังถูกนำมาใช้ในฐานะเป็นการตีความเกี่ยวกับการควบคุม (a hermeneutic of control) ซึ่งปรัชญาของคู่แข่งจะถูกหลอมรวมเข้าด้วยกัน แม้กระทั่งนิกายเถรวาทที่ทราบกันดีว่า “ใช้วิธีถ่ายทอดพิเศษนอกคัมภีร์”^{๓๒}

Étienne Lamotte ได้สืบสาวที่มาของจุดปฏิสนธิสูตร อันว่าด้วยหลักฟังฟังเพื่อการพิจารณาความถูกต้องของการตีความคำสอนต่างๆ ในหนังสือ “Buddhism Hermeneutics.” พร้อมทั้งแจกแจงอธิบายหลัก ๔ ประการ ดังนี้ (๑) ธรรมเป็นที่ฟังมิใช่บุคคล, (๒) อรรถเป็นที่ฟังมิใช่

^{๓๑} จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ, ปริศนาธรรมในพุทธปรัชญา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://loei2.mcu.ac.th/>, [๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๖].

^{๓๒} Donald S. Lopez, JR. “Introduction” *Buddhist Hermeneutics*, ed By S. Lopez, JR. (Honolulu: University of Hawai Press, 1988): 1-10 แปลโดย พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร อังโน โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ, เอกสารประกอบการบรรยาย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙. (อัดสำเนา).

หลากหลายด้วยการสร้างทางสู่พระนิพพานตามลำดับขั้นเป็นเครื่องตีความเพื่อปรองดองกับจักรวาลวิทยาและอุดมคติที่แตกต่างกันภายใต้เอกภาพแห่งสังขธรรมเดียวกัน^{๓๕}

Peter A. Jackson กล่าวถึง ภาษา ๒ ระดับ ในทฤษฎีภาษาคนและภาษาธรรมของท่าน พุทธทาสว่า ภาษา ๒ ระดับ ไม่ได้หมายความว่าถึงคุณภาพที่อาจตรวจพินิจในเชิงวัตถุวิสัยได้ของ ไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์ หรือศัพท์แสงในคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง (นิรุกติ: Linguistic) แต่ทฤษฎีนี้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการแยกรายละเอียดแบบชนิดของโครงสร้างสำหรับการตีความที่ผู้อ่านอาจใช้กับคัมภีร์ทางศาสนาโดยมุ่งแสดงลักษณะเชิงจิตวิญญาณหรือเชิงโลกุตตรของคัมภีร์ให้เป็นที่ประจักษ์^{๓๖}

บุญย์ นิลเกษ ให้ความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” ในหนังสือ “พุทธศาสนมหายาน” ว่า ผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้อยู่ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๓๗}

เสยย์ เกิดเจริญ กล่าวถึง บทปรารภเรื่องจากบาลีตามพุทธภิกขา ในหนังสือ “พระสุธน” ความว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ได้มีสาวกทูลถามเกี่ยวกับพระภิกษุ กระสันมาตุคาม พระพุทธองค์จึงได้โปรดแสดงธรรมชาติกอธิกรณ์เนื้อความ เมื่อครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนราช ตามพระมเหสีเพราะมาตุคาม (ผู้หญิง) ได้รับทุกข์ยากมาตรัสเทศนา^{๓๘}

วิเชียร เกษประทุม ให้ความหมายของคำว่า “สุธน” ในหนังสือ “เล่าเรื่องพระสุธน - มโนห์รา” ว่า สุธน มาจากคำ แปลว่า สุ รวมกับคำว่า ธน คำว่า สุ แปลว่า ดี คำว่า ธน แปลว่า ทรัพย์ รวมความคำว่า สุธน แปลว่า มีทรัพย์ดี, มีทรัพย์ประเสริฐหรือมีทรัพย์มาก^{๓๙}

ราชบัณฑิตสถาน ให้ความหมายของคำว่า “มโน” และ “มโนห์รา” ใน “พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน” ว่า คำว่า “มโน” แปลว่า ใจ, คำว่า “มโนหระ” [มะโนหระระ] แปลว่า เป็นที่

^{๓๕} George D. Bond, “The Gradual Path as a Hermeneutical Approach to the Dhamma”, in *Buddhist Hermeneutics*, edited by Donald S. Lopez, Jr., (Honolulu: University of Hawaii Press, 1988), pp.29-33., อ้างใน ปรุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๓๓.

^{๓๖} แจ็คสัน, ปีเตอร์ เอ, *พุทธทาสภิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย =BUDDHADĀSA: Theravada Buddhism and Modernist Reform in Thailand / Peter A. Jackson*; แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษโดย มงคล เดชนครินทร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๙.

^{๓๗} บุญย์ นิลเกษ, *พุทธศาสนมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

^{๓๘} เสยย์ เกิดเจริญ, *ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน จากต้นฉบับบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี*, หน้า ๑๐.

^{๓๙} วิเชียร เกษประทุม, *เล่าเรื่องพระสุธน-มโนห์รา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

จับใจ, น่ารักใคร่, สวย, งาม ส่วนคำว่า “มโนห์รา” เป็นภาษาบาลีมีรูปว่า “มโนหฺรา” แปลตามตัวอักษรว่า ผู้นำไปซึ่งใจ มีความหมายโดยเนื้อความว่าจิตใจสะดวงสบายรื่นเริง วิธีเขียนเป็นภาษาไทย เราการันต์ตัว ห เสีย จึงอ่านว่า มโนห์รา^{๔๐}

ศานติ ภัคดีคำ อธิบายบทบาทหน้าที่ของพระอินทร์ในคัมภีร์ชาดก ในหนังสือ “พระอินทร์” ว่าตามที่ปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงในนิทานชาดก หรืออรรถกถาชาดก (รวมทั้งในปัญญาสาชาดก) ซึ่งเป็นคำอธิบายคาถานิบาตชาดก พระอินทร์มีฐานะเป็นเทพผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้สามารถบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จ^{๔๑}

ศิริพร ณ กลาง กล่าวถึงความคิดเรื่อง “โครงสร้าง” ในหนังสือ “ทฤษฎีคติชนวิทยา” ว่า โครงสร้างหมายถึงรูปแบบ (form) หรือแกนที่กำหนดเนื้อหา (content) หรือความเป็นสิ่งต่างๆ ให้เราเห็น โครงสร้างเป็นสิ่งที่อยู่ “ภายใน” ต้อง “ค้นหา” จึงจะพบ...โครงสร้างของนิทาน จึงหมายถึงสิ่งที่กำหนดเนื้อหาและการดำเนินเรื่องของนิทาน เป็นหน้าที่ของนักวิชาการที่จะวิเคราะห์หา “โครงสร้างเบื้องต้น” (deep structure) ที่กำหนดลำดับการดำเนินเรื่องของนิทาน^{๔๒}

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงหลักการแปล ในหนังสือ “วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์” ประกอบด้วย (๑) หลักภาษาหรือพื้นความรู้ (๒) การแปล หมายความว่าแปลความไม่ใช่แปลเป็นคำๆ (๓) ต้องให้ได้รสเหมือนกาศยเดิม (๔) การแปลไม่ใช่การถอดคำประพันธ์ อธิบายหรือย่อความ (๕) การแปลจะต้องคำนึงถึงจิตวิทยา (๖) การแปลต้องคำนึงถึงข้อความแวดล้อม (context) (๗) การแปลต้องคำนึงถึงความแตกต่างทางภาษา (๘) เมื่อแปลให้ตรงความไม่ได้ต้องหาสำนวนเทียบเคียง (๙) คำทุกคำมีนัยประหวัด (associations) (๑๐) การแปลต้องสละสลวยเหมือนเรียงความ^{๔๓}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหานพต พลเยี่ยม ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภูมิ ๑๐ ในคัมภีร์มหาวัสสุ (ปรถมะ ขณทะ)” ได้ให้ความหมายของ มหาวัสสุ แปลว่า เรื่องที่ยิ่งใหญ่หรือสำคัญส่วนมากมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ใจความสำคัญอยู่ที่เรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งนำมาสนับสนุนเหตุการณ์ในชีวิตของพระองค์ คัมภีร์มหาวัสสุนี้มีเนื้อหา มาก ซ้ำยังใช้เวลาในการแตงนานนับหลายร้อยปีและไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ประพันธ์ แต่สันนิษฐานได้

^{๔๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : บ. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จก., ๒๕๕๖), หน้า ๘๓๓.

^{๔๑} ศานติ ภัคดีคำ, พระอินทร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗.

^{๔๒} ศิริพร ณ กลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๐๒.

^{๔๓} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕๑.

ว่ามีใช้ประพันธ์โดยบุคคลเดียวแต่ประพันธ์โดยคณะบุคคล มหาวัสดูเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญมากเล่มหนึ่งในบรรดาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ประพันธ์เป็นภาษาสันสกฤตและยังถือว่าเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดเพราะจากหลักฐานที่ปรากฏเชื่อได้ว่าเกิดขึ้นหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ประมาณ พ.ศ.๒๐๐ คัมภีร์มหาวัสดูหรือมหาวัสดูอวทานนี้เป็นคัมภีร์วินัยปิฎกของนิกายโลโกตตราวาทีนและถือเป็นคัมภีร์หลักสำคัญ ถึงแม้จะเป็นเรื่องของวินัยแต่เนื้อหาส่วนใหญ่ยังมีเรื่องชาดกหรือตำนานต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าโดยตรงซึ่งว่าด้วยเรื่องพระประวัติในชาติปัจจุบันและที่เป็นพระโพธิสัตว์ในชาติต่างๆ นอกจากนั้นยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและสาวกอื่นๆ รวมทั้งประวัติบุคคลและสถานที่อื่นๆ ประกอบอยู่ด้วย และพบว่าคัมภีร์มหาวัสดู (ปรถมะ ขณทะ) ประกอบด้วยเรื่องที่เป็นชาดก อดีตชาติ หรือตำนานซึ่งอาจประกอบด้วยอภินิหารหรือปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น กิณรีชาดก ในหน้า ๑๓๓-๑๖๑^{๔๔}

สุมาลี ลีประเสริฐ ศึกษาวิจัยเรื่อง “อวทาน-กัลปตาของเกษเมนพระ: ความสัมพันธ์ของเรื่องสุธน-กินรีกับวรรณคดีไทย” พบว่า การที่อวทาน-กัลปตา ได้รวบรวมเรื่องจากหลายแหล่งนี้ จึงทำให้อวทาน-กัลปตาเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับการศึกษาวรรณคดีพุทธศาสนาประเภทอวทานชาดกรวมทั้งพุทธประวัติและหลักธรรมเป็นอย่างดี ส่วนการศึกษาความสัมพันธ์ของเรื่องสุธน-กินรีสำนวนสันสกฤตกับสุธนกินรีสำนวนไทยนั้น พบว่าอนุภาคส่วนใหญ่ของสุธนชาดกตรงกับฉบับภาษาไทย วัสดูและสุธนกุมาราวทาน มีอนุภาคบางอนุภาคตรงกับกินรีชาดกและสุธนกินนรวัตาน ส่วนในเรื่องการปรับเปลี่ยนเป็นกาวยะพบว่าลักษณะที่สุธนกินนรวัตานของเกษเมนพระปรับเปลี่ยนจากนิทานศาสนา ๓ สำนวน คือ กิณรีชาดกฉบับภาษาไทย วัสดูและสุธนกุมาราวทาน มีลักษณะคล้ายกับเรื่องพระสุธนคำฉันท์ที่ปรับเปลี่ยนจากนิทานศาสนาเรื่องสุธนชาดกและสรุปได้ว่าวรรณคดีไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง สุธน-กินรี มีได้มีที่มาจากแหล่งเดียวตามที่ได้มีการศึกษาก่อนหน้านี้^{๔๕}

สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์ ศึกษาวิจัย เรื่อง “นิทานพระสุธน: การศึกษาในระเบียบวิธีภูมิประวัติ” พบว่า มีโครงเรื่องเกี่ยวกับนางกินรีถูกพรานจับได้ พรานนำไปถวายพระเอก พระเอกต้องจากนางเอกไปป้องกันเมือง พ่อเป็นต้นเหตุแห่งการหนีของนางเอก โดยฝันว่าไส้ไหลออกมา ทำให้นางถูกจับบูชายัญ นางทำอุบายขอปีกหางคืนแล้วบินหนีไป พระเอกออกติดตามโดยใช้นกเป็นพาหนะ

^{๔๔} พระมหานพดล พลเยี่ยม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภูมิ ๑๐ ในคัมภีร์มหาวัสดู (ปรถมะ ขณทะ)”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑, ๒๓, ๒๔.

^{๔๕} สุมาลี ลีประเสริฐ, “การศึกษาเรื่องอวทาน-กัลปตาของเกษเมนพระ : ความสัมพันธ์ของเรื่องสุธน-กินรีกับวรรณคดีไทย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๔๑๔.

นำไป พระเอกแสดงตัวโดยแอบถอดแหวนใส่ในหมอน้ำไปให้นางเห็น พ่อนางเอกทดสอบ ๓ ครั้ง พระเอกพานางเอกกลับเมือง^{๔๖}

ปรุทม์ บุญศรีตัน ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การตรัสแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นคำอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เพื่อให้เข้าใจถึงนามธรรมได้ง่ายและชัดเจนขึ้น คำอุปมาอุปไมยเหล่านั้น เป็นการแสดงถึงอรรถแห่งธรรม ล้วนต้องตีความหมายขยายความทั้งสิ้น ผู้ศึกษาตีความคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องถอดรหัสจากอุปมาอุปไมยเหล่านั้นว่า มีนัยความหมายใดๆ แฝงอยู่ที่พุทธประสงค์ เพราะอุปมาต่างๆ หรือสัญลักษณ์ทั้งหลายที่ใช้ในการสอนนั้น ล้วนมีนัยความหมายที่แฝงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการสอนหรืออธิบายความเช่นนี้ เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยโบราณ หรือแม้ปัจจุบัน ได้มีการนำมาใช้บ้างเช่นกัน แต่ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับในอดีต เพราะเกรงว่า บางทีตัวอุปมานั้นเองจะเป็นตัวบดบังความหมายที่แท้จริงเอาไว้เสียเอง และเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า อาจมีผู้ที่ไม่สามารถมองเห็นทะลุผ่านอุปมาอุปไมยเหล่านั้น ตรงกันข้ามอาจยึดติดอยู่อุปมาอุปไมย ทำให้พลาดโอกาสเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงได้เช่นกัน การแสดงธรรมในลักษณะนี้เรียกว่าเป็นการแสดงธรรมแบบบุคลาธิษฐานคือมุ่งจำนงให้เป็นบุคคล เป็นตัวตนที่สมมติขึ้นก็ได้เพื่อให้เห็นถึงธรรม นอกจากนั้นยังพบว่ารูปแบบการสอน การแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีหลากหลายรูปแบบ และหลากหลายเทคนิควิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัย จริตของบุคคลผู้ฟังเป็นประการสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาษาที่ใช้สอนนั้น มีสองลักษณะคือ ภาษาสามัญกับภาษาปรมัตถ์ ซึ่งภาษาทั้งสองนั้น พระองค์จะใช้กับบุคคลที่ต่างกัน เช่น ผู้ที่มีปัญญาเป็นเลิศอยู่แล้ว จะทรงใช้ภาษาปรมัตถ์ที่มุ่งตรัสถึงแก่นแท้ของความจริงโดยตรง หากตรัสสอนคนที่มีปัญญายังไม่ถึงขั้น จะทรงใช้ภาษาสามัญเพื่อกล่าวแสดงถึงความจริงแท้ในเบื้องต้น แล้วจึงสรุปชี้ให้เห็นถึงความจริงในภาษาปรมัตถ์ภายหลัง^{๔๗}

พระมหาจิระศักดิ์ ธมฺมเมธี (สังเมฆ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ” พบว่า ทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรมนั้น เป็นความพยายามในการกระตุ้นให้สังคมมองความหมายคำระดับสามัญให้ลึกลงไปในระดับศาสนาและเป็นการตีความหมายที่มีเป้าหมายเพื่อเป็นประโยชน์ทางการปฏิบัติ ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการยอมรับว่าเป็นการสืบทอดธรรมเนียมการใช้เหตุผลและสติปัญญาที่ริเริ่มโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ และได้รับการสานต่อโดยสมเด็จพระ

^{๔๖} สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์, “นิทานพระสุธน: การศึกษาในระเบียบวิธีภูมิ-ประวัติ”, รายงานการศึกษาอิสระภาควิชาภาษาไทย, หน้า ๓๑.

^{๔๗} ปรุทม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๒.

มหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จากนั้นพุทธทาสภิกขุได้พัฒนาแนวคิดนี้ให้มีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นและใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเล็งเห็นว่าภาษาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเข้าถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าหากไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภาษา ถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญในการเข้าถึงคำสอนในพระพุทธศาสนา จึงเสนอทฤษฎีภาษาคน ภาษาธรรมเพื่อใช้ในการตีความภาษาศาสนา^{๔๘}

สุนิภา นิจสุนกิจ สรุปผลการวิจัย เรื่อง “เปรียบเทียบวรรณคดี เรื่องท้าวสีน (สุธน) ของภาคอีสานกับภาคต่างๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ” พบว่า วรรณคดีเรื่องท้าวสีน (สุธน) จัดเป็นประเภทชาดกในพระพุทธศาสนา เขียนขึ้นมาเพื่อต้องการสั่งสอนให้ผู้อ่านเข้าใจหลักคำสอนของศาสนาด้วย ได้สอดแทรกภาษิต คำคม คติธรรม ไว้พร้อม เช่น สอนให้เห็นโทษของความรัก เมื่อประสบกับความสมหวังก็มีสุข เมื่อพลัดพรากจากสิ่งที่รักก็เป็นทุกข์ นอกจากนี้ยังได้สอดแทรกประเพณี วัฒนธรรม ไว้ในเรื่อง เพื่อสะท้อนให้เห็นชีวิตในแง่มุมต่างๆ ของท้องถิ่นในสมัยนั้น เช่น ประเพณีการส่งตัวผู้หญิงเข้าเรือนหอ ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ การแต่งกายตลอดจนความเชื่อของสังคม^{๔๙}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่าชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีประเด็นสำคัญที่เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในลำดับต่อไปดังต่อไปนี้

๑. ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีแหล่งที่มาจากคัมภีร์มหาเวสตุของนิกายโลโกตตรวาทินในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน และได้รับความนิยมแพร่หลายในทวีปเอเชียทั้งในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ทั้งนี้พระพุทธศาสนาสองนิกายมีลักษณะเด่นของคำสอนที่แตกต่างกันกล่าวคือพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการรักษาหลักคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นอุบายการสอน ดังนั้นชาดกเรื่องนี้ จึงน่าจะประกอบด้วยจุดเด่นของทั้ง ๒ นิกาย คือมีคำสอนตรงกับหลักคำสอนดั้งเดิมซึ่งแฝงอยู่ในรูปของปริศนาธรรม

๒. ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยจากนักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชาทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ประกอบด้วย ด้านอักษรศาสตร์ ด้านวรรณคดีไทย, บาลี และสันสกฤต ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์หรือเรียกว่าว่าการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านคุณค่าทางวรรณคดี หรือ “รสวรรณคดี” แต่มีการศึกษาน้อยมากในด้านพุทธศาสตร์หรือพุทธธรรมหรือคุณค่า

^{๔๘} พระมหาจรัสศักดิ์ ธรรมเมธี (สังฆเมฆ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคน ภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๑.

^{๔๙} สุนิภา นิจสุนกิจ, “เปรียบเทียบวรรณคดี เรื่องท้าวสีน (สุธน) ของภาคอีสานกับภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, หน้า ๒๓๐.

ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของนิทานชาดกในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ยังไม่มี การศึกษาถึงปริศนาธรรม “รสพระธรรม” ที่แฝงอยู่ในชาดกเรื่องนี้แต่อย่างใด

๓. การศึกษาวิจัยให้เห็นรสพระธรรมในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นการไขปริศนา ธรรมที่แฝงอยู่ในชาดกเรื่องนี้เพื่อให้เห็นหลักคำสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา โดยการใช้ศาสตร์แห่ง การการตีความ (Hermeneutics) เนื้อเรื่องหรือนิทาน (Content) ซึ่งใช้ “ภาษาสามัญ” เล่าเรื่องใน เชิงบุคคลาธิษฐานให้เห็นในเชิงธรรมาธิษฐาน หรือ “ภาษาทางศาสนา” กล่าวคือ เป็นการตีความศัพท์ หรือคำพูด (wording) และข้อความ (statement) แล้วจำแนกออกเป็นภาษา ๒ ระดับ ประกอบด้วย ภาษาสามัญคือภาษาระดับบุคคลาธิษฐาน, หรือสมมติสัจจะกับภาษาทางศาสนาซึ่งเป็นระดับ ธรรมาธิษฐานหรือปรมาตตสัจจะ

๔. ศาสตร์แห่งการตีความในพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับการตีความภาษา ๒ ระดับใน พระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ในครั้งพุทธกาลจบจนกระทั่งถึงยุคปัจจุบันที่สำคัญ ประกอบด้วยหลักมหาปเทศ ๔, หลัก “เนยยัตถะ” (สุดต้นตะที่ไขความแล้ว) และ “นิตัตถะ” (สุดต้นตะที่ควรไขความ), เนติปกรณ์ (The Netti-Pakarana) และทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม

จากข้อสรุปสาระสำคัญดังกล่าวทำให้การศึกษาวินิจฉัยครั้งนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้เราทราบถึงพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานและทราบถึงหลักคำสอนอันลึกซึ้งของทั้งสองนิกาย ซึ่งแสดงผ่านปริศนาธรรมที่แฝง อยู่โดยการตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวินิจฉัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ซึ่งใช้วิธีการรวบรวม ข้อมูล ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยรวบรวมข้อมูลจาก พระไตรปิฎก

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยรวบรวมข้อมูลที่ เป็นนอร์รถกฏ ฎีกา และเอกสารงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ ศึกษาประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่องของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

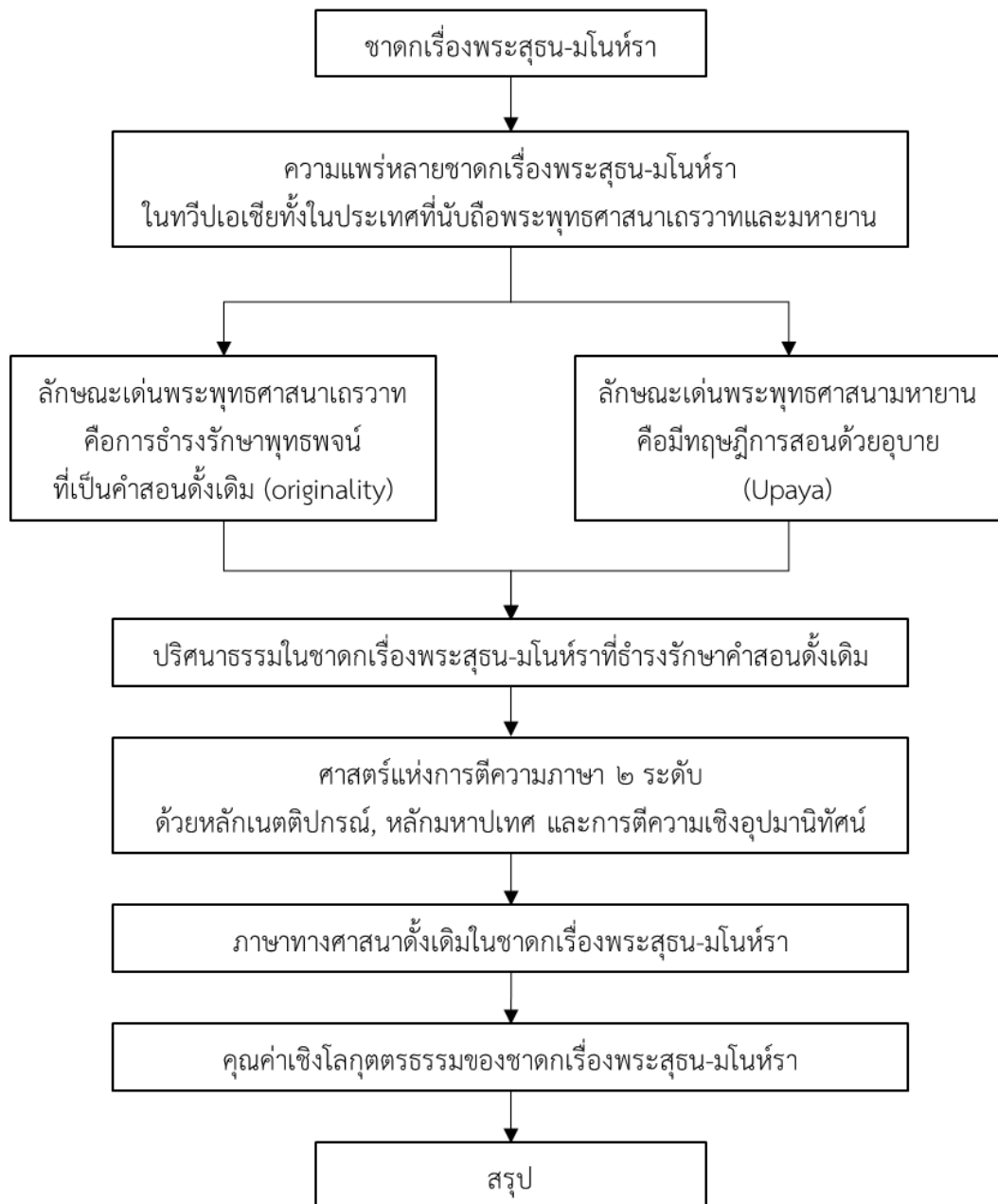
๑.๗.๔ ศึกษาศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาทางศาสนาในพระพุทธศาสนา

๑.๗.๕ ตีความเนื้อเรื่องหรือนิทาน (content) ในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา โดยการ ตีความภาษาสามัญให้เป็นใจความภาษาศาสนา

๑.๗.๖ สรุปและนำเสนอผลการศึกษาวินิจฉัย

๑.๘ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดการตีความภาษาศาสตร์ในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา เขียนเป็นแผนภูมิแสดงขั้นตอนการศึกษาวิจัยได้ดังแผนภูมิที่ ๑.๑

แผนภูมิที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัยชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๙.๑ ทำให้ทราบความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รากับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา

๑.๙.๒ ทำให้ทราบศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาทางศาสนาในพระพุทธศาสนา

๑.๙.๓ ทำให้ทราบปริศนาธรรมอันเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับภาษาทางศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราและนำองค์ความรู้ดังกล่าวเผยแพร่สู่พุทธศาสนิกชนในระดับชาติและนานาชาติ

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา กับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา

การเผยแผ่เนื้อหาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยทั่วไปประกอบด้วยหลักธรรม ๓ ประการ คือหลักปริยัติธรรม หลักปฏิบัติธรรมและหลักปฏิเวธธรรม ซึ่งในการศึกษานั้นจะเริ่มต้นจากการศึกษาจากหลักปริยัติธรรมเป็นเบื้องต้นก่อนแล้วจึงนำไปสู่การปฏิบัติและผลของการปฏิบัติหรือปฏิเวธ แต่เนื่องจากหลักปริยัติธรรมซึ่งเป็นคำสอนในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือพระไตรปิฎกนั้นมีเนื้อหาเป็นจำนวนมากถึง ๘๔๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ฉะนั้นในการเผยแผ่และถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนที่มีเนื้อหาและรายละเอียดสูงได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงจำเป็นต้องใช้กุศโลบายหรือวิธีการที่หลากหลายและเหมาะสมกับบุคคลจึงจะสามารถปลูกฝังหลักธรรมคำสอนต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการหนึ่งซึ่งสามารถเผยแผ่พระธรรมคำสอนได้ดีในยุคพุทธกาล ซึ่งในขณะนั้นยังขาดการบันทึกคำสอนอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร วิธีการนี้ได้รับความนิยมในทุกชนชั้นวรรณะและทุกเพศทุกวัยในสังคม ได้แก่ การเล่านิทานซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าประกอบซึ่งเรียกว่า “ชาดก” ดังนั้นการศึกษาประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งมีการแพร่กระจายจากแดนพุทธภูมิไปยังทุกทิศทางครอบคลุมภูมิภาคเกือบทั้งทวีปเอเชียย่อมสามารถทำให้เราเข้าใจพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ ดังรายละเอียดปรากฏในการศึกษาประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราต่อไปนี้

๒.๑ ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ชาดกเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” ที่พบในเอเชีย ทั้งเอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายาน ประกอบด้วย ประเทศอินเดีย ได้แก่ เรื่องกนิรีชาดกฉบับสันสกฤต ในคัมภีร์มหาวัสถุ ประมาณหลัง พ.ศ.๒๐๐, สุนทกุมารวาทาน ฉบับสันสกฤต ในคัมภีร์ทิพย์าวาทาน ราว พ.ศ.๗๔๓-๙๙๓, แคว้นแคชเมียร์ ได้แก่ สุนทกนิทรยาน ในคัมภีร์อวาทานกัลปตา เขียนโดย เกษเมนทร, เขตปกครองทิเบต ได้แก่ สุนทอวาทาน, แคว้นไทยใหญ่ ได้แก่ นิทานเรื่อง ขุนแก่น-นางดาวคำ (The Fairy and the Hunter), ประเทศจีน ได้แก่ เจ้าหญิงนกยูง นางนกยูง (มณฑลยูนนาน ชนเผ่าไต), ประเทศลาว ได้แก่ ท้าวสีทัน, ประเทศเขมร ได้แก่ สุธนจักร, ประเทศพม่า ได้แก่ มโนห์รียอม, ประเทศอินโดนีเซีย ได้แก่ นิทานเกาะบอร์เนียว ภาพ

จำหลักที่มหาสถูปโบโรพุทโธ และ ประเทศญี่ปุ่น ได้แก่ รูปสลักนางกัณฐิณีแบบญี่ปุ่น จากความนิยมและแพร่หลายไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ดังกล่าวนี้นำให้เห็นถึงประวัติและพัฒนาการของชาดกเรื่องพระสุธน - มโนห์รา^๑ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑.๑ ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในพระพุทธศาสนาเถรวาท(นิกายโลโกตตรวาทิน)

พระพุทธศาสนาแบ่งแยกออกเป็นสองนิกายหลักคือนิกายหินยานหรือเถรวาทที่ถือว่าเป็นพระพุทธศาสนาดั้งเดิมและนิกายมหายานหรืออวัชรยานที่แตกออกมาใหม่ โดยมูลเหตุสำคัญของการแตกออกเป็น ๒ นิกายคือการตีความพระธรรมวินัยในครั้งพุทธกาลและหลังพุทธปรินิพพาน ต่อมาทั้งสองนิกายนี้ยังแตกหน่อเป็นนิกายย่อยๆ อีก นิกายโลโกตตรวาทะหรือโลกุตตรวาทะ (Lokottaravāda) เป็นชื่อของสำนักย่อยที่แตกออกมาจากกลุ่มของสงฆ์ใหญ่ที่รู้จักกันในนามมหาสังฆิกะ ในหลักฐานพุทธฝ่ายใต้สายลังกาไม่ปรากฏชื่อของสำนักนี้แต่หลักฐานของสำนักพุทธฝ่ายเหนือหลายแห่งระบุถึงสำนักนี้ในฐานะเป็นกึ่งนิกายที่แยกออกมาจากกลุ่มมหาสังฆิกะในช่วงสองร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน โดย โลโกตตรวาทะเป็นพัฒนาการยุคต้นๆ ของมหาสังฆิกะที่แยกตัวไปตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียเพราะเป็นพัฒนาการช่วงแรกๆ คำสอนส่วนใหญ่จึงถือตามมติเดิมของสงฆ์ใหญ่ จะแตกต่างบ้างก็เพียงข้อปลีกย่อย ซึ่งจุดเน้นของโลโกตตรวาทะจะอยู่ที่ความเชื่อในโลกุตตรธรรม (พระพุทธภาวะ) เป็นความจริงแท้ ส่วนโลกียธรรมทั้งหลายว่างเปล่าไร้แก่นสาร ไม่มีค่าความจริงเป็นแต่เพียงบัญญัติสมมติขึ้นเท่านั้น^๒

แนวคิดของสำนักโลโกตตรวาทะได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงสองถึงสามร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน คัมภีร์สำคัญของสำนักนี้มีชื่อว่ามหาวัสตุ (Mahāvastu) แปลว่าเรื่องที่ยิ่งใหญ่หรือสำคัญอันเป็นส่วนของวินัยปิฎกที่หลงเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน มหาวัสตุเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติรวมทั้งพระชาติกาลทั้งหลายให้อยู่ในเล่มเดียวกัน เนื้อหาระบุถึงชีวิตและธรรมชาติของพระพุทธองค์ที่อยู่เหนือโลกียวิสัย บางท่านก็มองว่ามีเป้าหมายเพื่อขยายคำสอนส่วนที่เป็นพระวินัยให้พิสดารและลึกซึ้งยิ่งขึ้น สาเหตุที่คัมภีร์เล่มนี้ไม่สูญหายแต่ตกทอดมาสู่ปัจจุบันปราศสูญท่านอธิบายว่าเนื่องจากเป็นที่ชื่นชอบของชาวพุทธยุคหลัง (โดยเฉพาะมหายาน) จึงได้รับการจารึกเก็บไว้ในห้องสมุดฝ่ายมหายานหลายแห่ง เช่นที่เนปาล กระนั้นหลายท่านเห็นว่าคัมภีร์นี้ไม่ใช่ผลงานของนักเขียนเพียงคนเดียว แต่เนื้อหาได้รับการเสริมแต่งมาเรื่อยๆ จากหลายบุคคลต่อเนื่องกันมานับได้หลายศตวรรษ ศูนย์กลางของสำนักโลโกตตรวาทะอยู่ในแดนที่เรียกว่ามัธยมประเทศคือบริเวณตอนกลางของ

^๑ พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑-๒.

^๒ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๕๕๖.

อินเดียเหนือ บางช่วงเวลาที่สามารถแผ่ขยายสาขาไปถึงเอเชียกลางส่วนที่เรียกว่าบาคเตรีย (Bactria)^๓ ด้วยเนื้อหาของคัมภีร์มหาวสตุกล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่อดีตชาติเรื่อยมาจนถึงการเกิดขึ้นของชุมชนสงฆ์ในพระชาติสุดท้ายที่เป็นพระศากยมนี คำอธิบายส่วนใหญ่จะโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระชาติสุดท้ายไปสู่การกระทำในอดีตของพระองค์ ส่วนแรกกล่าวถึงนรก ความทุกข์ในนรก และข้อปฏิบัติให้ถึงความเป็น พระพุทธเจ้าและเล่าเรื่องตั้งแต่สมัยพระพุทธที่บังกรซึ่งเป็นอดีตพุทธองค์แรกและอดีตพุทธองค์อื่นที่อุบัติขึ้นในโลกนี้ก่อนหน้าพระโคตมพุทธ จนถึงพระโพธิสัตว์อุบัติในสวรรค์ ชั้นดุสิต ส่วนที่สองเริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตอนตรัสรู้ และส่วนที่สามแสดงถึงชีวิตของพระศากยมนีพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจครั้งแรก คือ ตอนปฐม เทศนาจนถึงการจัดระเบียบวินัยของสงฆ์ เนื้อเรื่องเหมือนมหาวรรคของพระวินัยปิฎก ด้วยเหตุนี้มหาวสตุจึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎก

ภาษาที่ใช้เป็นบันทึกคัมภีร์นี้คือสันสกฤตผสมผสานกับปรากฤต นักปราชญ์บางท่านเห็นว่าคัมภีร์นี้ได้รับการเรียบเรียงขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่สามถึงเก้า (สองร้อยปีก่อนคริสตกาลจนถึงคริสตวรรษที่สี่) โดยคำสอนแนวโลกุตรวาทะจะอยู่ในส่วนต้นและมีการต่อเติมตอนท้ายไปเรื่อยๆ บางช่วงก็กล่าวถึงคำสอนสำคัญๆ ของพุทธศาสนา อาทิ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท (ปรตติยสมุตปาทะ) กรรมและไตรลักษณ์ ไม่แตกต่างจากสำนักพุทธเดิม^๔ ทั้งนี้แม้จะเป็นวินัยปิฎกแต่มีกล่าวถึงข้อวินัยเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้จะอยู่ในส่วนที่เป็นพระวินัยปิฎกของโลกุตรวาทะ แต่เนื้อหาออกไปในทางชาดก สุนชาดกหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นชาดกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในตำรามหาวสตุ (Mahāvastu) ในหน้า ๑๓๓-๑๖๑^๕ ทั้งนี้ ในพุทธศตวรรษที่ ๙ สุนชาดกหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้รับการแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน เป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกำลังแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีน ต้นฉบับเรื่องพระสุธนที่เป็นภาษาสันสกฤต มีสองฉบับด้วยกันคือทิวาวทาน (Divyāvādāna) และอวทานกัลปลดตา (Avadānakalpalatā) ส่วนที่เป็นภาษาอื่นก็มีอีก เช่น ภาษาโชตัน (Khotan) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอินเดียโบราณทางพ่ายพ (ปัจจุบันคือประเทศอิหร่าน)^๖ และภาษาบาลี (ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก)^๗

^๓ สุมาลี มหณรงค์ชัย, พระนาครชุนะกับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๗๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

^๕ พระมหานพดล พลเยี่ยม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภูมิ ๑๐ ในคัมภีร์มหาวสตุ (ปรถมะ ขณพะ)”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑, ๒๓, ๒๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

^๗ สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, มโนหรานินบาด ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา, (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลาและวิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๙๑.

๒.๑.๒ ขาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๘ หลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่างๆ รวม ๙ สายนั้น พระโสณะและพระอุตตรเป็นสายหนึ่ง (คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาแห่งพระวินัยนัยเป็นสายที่ ๘ แต่คัมภีร์ศาสนวงศ์นับย้อนไปเป็นสายที่นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานในอาณาจักรสุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานกันได้ว่าได้แก่ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น เป็นประจักษ์พยานอยู่จนบัดนี้ (พม่าว่าสุวรรณภูมิ ได้แก่ เมืองสะเทิมในพม่าตอนใต้)^๘

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้แบ่งยุคของความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็น ๔ ยุค ดังนี้

๑. เถรวาทแบบสมัยอโศก ยุคนี้เริ่มจากการส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่พระศาสนายังดินแดนสุวรรณภูมิ รวมได้ ๙ สาย

๒. ยุคมหายาน เริ่มจากการส่งสมณทูตออกประกาศศาสนาในเอเชียกลางหลังการสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ซึ่งอุปถัมภ์โดยพระเจ้ากนิษกะมหาราช เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแผ่ในประเทศจีน พระเจ้ากรุงจีนคือ มิ่งตี้ ได้ส่งทูตสันทวนไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธศาสนาเข้ามาด้วยทำให้หัวเมืองทั้ง ๗๗ มีราษฎร ๕๑,๘๘๐ ครอบครัว หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก^๙

๓. ยุคเถรวาทแบบพุกาม พ.ศ.๑๖๐๐ พระเจ้านรุตมหาราชหรืออินธามังช่อกษัตริย์พุกามเรื่องอำนาจขึ้น ทรงปราบรามัญรวมพม่าเข้าได้ทั้งหมดแล้วแผ่อำนาจเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง จรดลพบุรีและทวารวดี พระเจ้านรุต ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเมื่ออาณาจักรพุกามแผ่เข้ามาครอบงำคนไทยในถิ่นนี้ ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาสืบๆ มาอยู่แล้ว ก็รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบพุกามจนเจริญแพร่หลายทั่วไปในฝ่ายเหนือ^{๑๐}

๔. ยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์ พระพุทธศาสนาในยุคนี้ คือ แบบที่นับถือมาเป็นศาสนาประจำชาติไทยจนถึงปัจจุบัน

หลังจากพระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาสู่สุวรรณภูมิแล้ว การเผยแผ่พระศาสนานั้นมีหลายรูปแบบ โดยเฉพาะรูปแบบของวรรณกรรมเป็นที่นิยมแพร่หลาย หมายถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อาศัยการสอดแทรกหลักคำสอนไว้ในวรรณกรรม

^๘ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๓.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

ในประเทศไทยวรรณกรรมชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้แพร่เข้ามาในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ดินแดนแห่งแรกที่ได้รับชาดกเรื่องนี้คือเมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นได้แพร่เข้าไปสู่เมืองเชียงใหม่และแพร่ขยายไปยังทุกภาคของประเทศไทย นั้นย่อมแสดงว่าชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของประชาชนมากเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับความรักและการพลัดพรากระหว่างพระเอกคือพระสุธนกับนางเอกคือนางมโนห์ราซึ่งเป็นนางกนิรีแล้วมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน^{๑๑} จึงก่อให้เกิดความซาบซึ้งและสะเทือนใจ ด้วยเหตุนี้เรื่องดังกล่าวจึงมีผู้นำไปสร้างสรรค์ให้ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เพลงกล่อมเด็ก นิทาน วรรณคดี และการแสดง^{๑๒}

นิทานชาดกเรื่องพระสุธน นับเป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN) และคนไทยรู้จักกันเป็นอย่างดีในชื่อ “มโนห์รา” เป็นชาดกเรื่องที่สองในปัญญาสชาดก ในประเทศไทยถือว่าเป็นนิทานเก่าแก่ของเมืองไทยหนึ่งใน ๕๐ เรื่อง^{๑๓} นิทานเรื่องนี้ถึงแม้เรื่องจะเก่า แต่ก็แฝงไว้ด้วยคุณค่าด้านความรัก ความผูกพันระหว่างบุคคล ครอบครัว และระหว่างชายหนุ่มหญิงสาวที่มีต่อกันอย่างมั่นคง แม้เป็นความรักต่างเผ่าพันธุ์แต่ทั้งสองก็ครองคู่กันอย่างมีความสุขด้วยความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจกัน

เรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” ตามเนื้อเรื่องโดยทั่วไปก็จะเป็นเรื่องราวความรัก โลก โกรธ หลง ซึ่งเป็นวิสัยทั่วไปของมนุษย์ แต่หากเรามองลึกลงไปอีกชั้นหนึ่งเราก็จะพบว่านิทานเรื่องนี้เป็น “นิทานธรรม” กล่าวคือเป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่แสดงถึงพฤติกรรมของบุคคล สถานที่ เวลา และบริบทต่างๆ อันแสดงถึงองค์ประกอบของ “หลักธรรมในพระพุทธศาสนา” ซึ่งจะต้องอาศัยศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) จึงจะเห็นหลักธรรมในเรื่องราวเหล่านั้นได้

แนวคิดการตีความเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” นี้สืบเนื่องมาจากผู้ศึกษาวิจัยได้ทราบว่าเป็นนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา สามารถตีความเป็นหลักธรรมได้ เช่น คำว่า “สุธน” ตีความเป็นรูปธรรมว่าหมายถึงผู้มีทรัพย์อันประเสริฐซึ่งเป็นรูปธรรม ส่วน “มโนห์รา” ตีความเป็นนามธรรมว่าหมายถึง จิตใจ ซึ่งรวมเป็นรูปและนามคือรูปกายของมนุษย์นั่นเอง จึงพอตั้งสมมติฐานในเบื้องต้นได้ว่านิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา หมายถึง การค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ให้เห็นจิตใจของตนเองเพื่อตัดกิเลสกาโมอกจากจิตใจอย่างจริงจัง จากประเด็นดังกล่าวผู้ตีความจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษ

^{๑๑} นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๘๙-๙๐.

^{๑๒} จุฑามาศ สนทนก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน - นางมโนห์รา สำนวนท้องถิ่นลานนาสิบสองปันนาและเชียงตุง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๔.

^{๑๓} พัฒน์ เพ็งผลา, ประวัติวรรณคดีบาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๖๗.

ตีความนิทานชาดกเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” อย่างเป็นระบบเพื่อให้เห็นอีกมุมมองหนึ่ง que แสดงถึง ุบายในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเอง

๒.๒ ความหมายและความสำคัญของชาดก

๒.๒.๑ ความหมายของชาดก

ชาดกเป็นชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วน ๑ ใน ๙ ส่วนที่เรียกว่านวัคส์ตัสสาสน์^{๑๔} ซึ่ง หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ (the Teacher’s nine-factored dispensation the Master’s nine fold teaching) ดังนี้

- (๑) สุตตะ ได้แก่พระสูตรและพระวินัยที่แต่งเป็นร้อยแก้ว (prose),
- (๒) เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมดโดยเฉพาะใน สคาถวรรค สังยุตตนิกาย (discourse mixed with verse: songs),
- (๓) เวยยาकरणะ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงอภิธรรมทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นๆ ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๙ ข้อที่เหลือ (prose expositions),
- (๔) คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน (verse) หมายถึง อธรรมบท เถรีคาถาและคาถาใน สุตตนิบาต,
- (๕) อุทาน ได้แก่ คาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยประกอบด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบด้วย รวมเป็น ๘๒ สูตร (exclamations : psalms verse of uplift),
- (๖) อิติวุตตะ ได้แก่พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตติ เหน้ ภควตา (Thus said discourse),
- (๗) ชาดก ได้แก่ ชาดก ๕๔๗ เรื่อง เป็นต้น (birth story),
- (๘) อัปภูตธรรม ได้แก่เรื่องอัศจรรย์ ในพระสูตร ไม่มีทุกสูตร เช่น ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้อัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ยากในพระอานนท์” ดังนี้ เป็นต้น (marvelous idea),
- (๙) เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจถามต่อๆ ไป เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น

ชาดกจึงเป็นเรื่องราวที่รวบรวมเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่พุทธบริษัทในสมัยพุทธกาลและพุทธสาวกได้ทรงจำสืบบๆ กันมาด้วยมุขปาฐะก่อนที่จะมีการจารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรในคัมภีร์พระไตรปิฎก

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บ.เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง โปรดักส์ จก, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐-๔๑.

คำว่า ชาตก มาจาก ชาต บทหน้า เก ธาตุในความออกเสียง, กล่าว สำเร็จรูปเป็น ชาตก (เป็นบทวิเส
สนะของวัตถุ) แปลว่า แสดงสิ่งที่เกิดมาแล้ว^{๑๕} หมายถึง กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของ
พระพุทธรูป

การให้ความหมายของคำว่า “ชาตก” พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ได้ให้
ความหมายไว้ ดังนี้

๑) ชาตก แปลว่า “กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”^{๑๖}

๒) ชาตก แปลว่า “กล่าว ตรัส (หรือ) ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิด มี
(หรือ) ประพฤติในกาลก่อน”^{๑๗}

๓) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าว (หรือ)ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าที่เกิด มี (หรือ) ประพฤติในกาลก่อน”^{๑๘}

๔) ชาตก แปลว่า “ข้อความที่ท่านกล่าวแสดงจริยวัตรของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเกิดมีแล้ว
ล่วงไปแล้ว ในที่นี้ ท่านหมายเอาชาตกบาลี”^{๑๙}

๕) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัสถึงความประพฤติของพระองค์ (พระผู้มีพระภาค) ที่
เกิดมี (ใน) อดีต”^{๒๐}

อนึ่ง การให้ความหมายของคำว่า ชาตก ในปัจจุบันมีเอกสารงานวิจัยตลอดทั้งผู้รู้ได้ให้
ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึง เรื่องของ
พระพุทธรูปที่มีมาในชาติก่อนๆ^{๒๑}

^{๑๕} หลวงเทพดรญาณศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙), ธาตุப்புที่ปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนก
ธาตุ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๘๘.

^{๑๖} สัพพพุธานิ สมตติสสวิธา ธมมตาฯ เปฯ อุปปนนาย อฏฐุปตติยา ชาตกกถณิ, ชุ.พุทธ.อ. (บาลี)
๔๓๒ - ๔๓๓.

^{๑๗} ชาตฺ ภูตฺ ปุราภูตฺ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสตติ ชาตกํ, สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒๗.

^{๑๘} ชาตฺ ภูตฺ ปุราภูตฺ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ ชาตกํ, ที.สี. ฎีกา (อภินว) (บาลี)
๑/๑๕๘.

^{๑๙} ชาตกํ นามาติ ชาตฺ ภูตฺ อตฺตํ ภควโต จริยํ, ตํ กียติ กถียติ เอเตนาติ ชาตกํ. ชาตกปาฬิ หิอิธ ชาตกนติ
วุตฺตา, ชุ.ชา.ฎีกา (บาลี) ฉบับ CD-ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘.

^{๒๐} ชาตฺ ภูตฺ อตฺตํ อตฺตโน จริตํ กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกํ ชาตกปาฬิ หิ อิธ “ชาตกนติ
วุตฺตา, นีติ. ธา. (บาลี) ๒๗๙.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นาน
มีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๙.

สารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาติก” มาจาก ภาษามคธ แปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อนๆ ชาติกต่างๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสงบุญเพิ่มพูน บารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็น สัตว์เดรัจฉาน เป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ^{๒๒}

สัททนีติธาทุมาลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาติก เพราะเป็นเครื่องแสดง เรื่องราว (จริยวัตร) ของพระผู้มีพระภาคที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว^{๒๓}

สุชีพ ปัญญาภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาติก หรือชาติก แปลว่า ผู้เกิด คือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่างๆ ได้ เหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมากบ้าง น้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย^{๒๔}

เปลื้อง ญ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาติก หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา^{๒๕}

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาติก ได้แก่ระเบียบคำ ที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำ มาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย^{๒๖}

ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาติก เมื่อกล่าวตามมติของ โบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์หรือ อดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาท ความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่นๆ ฉะนั้น คำนี้ อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระ

^{๒๒} ประพัฒน์ ตริณรงค์ และสงวน อึ้งคง, **สารานุกรมวรรณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า , ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๓.

^{๒๓} พระอัครคังสเถระ, **สัททนีติธาทุมาลา**, แปลโดย พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ.๙ และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆษ นครปฐม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘.

^{๒๔} สุชีพ ปัญญาภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔

^{๒๕} เปลื้อง ญ นคร, **พจนนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๔.

^{๒๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), **ปริทรรศน์เวสสันดรชาติก**, (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์ บรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

ชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและ คัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย^{๒๗}

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ คำว่า ชาดก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าโดย ประการเหตุการณ์ต่างๆ ในปัจจุบันอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาดกนั้นๆ

ชาดกต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นเรื่องราวที่ พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ใน เหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดงชาดกหรือผู้ที่น่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มากราบ ทูลให้ทรงทราบแล้วเป็นเหตุให้ทรงแสดงชาดก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ (คือ) ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑ แสนชาติบ้าง หลาย ๆ กัปบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาติโน้น เราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์ อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจากอัฐภพนั้นแล้วไปเกิดในภพโน้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมี ชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น ตายจาก อัฐภพนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป พร้อมทั้งชีวประวัติ^{๒๘}

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาดกต่างๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ โดยเฉพาะชาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้ง พุทธกาลแล้ว เป็นเรื่องจริงที่มีมาในอดีตที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติ ญาณ มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลัง ทั้งนี้อาจจะมีข้อยกเว้นไว้สำหรับชาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะชาวมหายานมักจะเผยแพร่คำสอนที่แฝงไว้ด้วยอุบายอย่างมากมาย

เรื่องราวชาดกต่างๆ มีปรากฏอยู่ในชาดกपालิและชาดกอัฐกถา ที่ปรากฏในชาดก ปาลิหรือพระไตรปิฎกนั้น เป็นถ้อยคำโต้ตอบกันที่เราไม่ค่อยเข้าใจเหมือนในอรรถกถาชาดก ทั้งนี้ก็เพราะว่า ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่ พุทธพจน์และคำโต้ตอบกันก็เป็น พุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก^{๒๙} ดังนั้น ผู้ศึกษาชาดกจะให้เข้าใจจริง ๆ นั้น

^{๒๗} ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, “ความรู้เรื่องชาดก” อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน ๒๕๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

^{๒๘} วิมหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

^{๒๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), “ประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลของพระไตรปิฎก”, พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕), หน้า ๗ - ๘

จึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาดกและอรรถกถาชาดกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบ^{๓๐}

ชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกปาฐะก็มีหลายเรื่องที่มีได้ยกขึ้นเป็นชาดก^{๓๑} นอกจากนี้ คำว่าชาดก ยังใช้ในความหมายว่าพระชาติเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระองค์ในอดีตกับปัจจุบันที่เราเรียกกันโดยทั่วไปว่าการกลับชาติมาเกิด^{๓๒} เป็นชื่อของคัมภีร์หนึ่งในนวงศัตถศาสตร์ อันหมายถึง หลักคำสอนของพระศาสดาคือพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภฺภูตธัมมะ เวทลละ^{๓๓} สรุปได้ว่า ความหมายของชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงยกขึ้นมา “แสดงปรารถนาเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” ในอนาคต เรื่องราวชาดกต่างๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากัน ที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ ยากสำหรับผู้ที่มีได้ศึกษาอรรถกถาชาดกประกอบ และเป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวงศัตถศาสตร์

เนื่องจากชาดกมีจำนวนมาก มิใช่มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาดก พระสูตรต้นตปิฎกเท่านั้น ชาดกบางเรื่องต่างออกไปจากชาดกในคัมภีร์ชาดกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาดกขึ้นมามากมายเช่นนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องราวชาดกหลากหลาย ทั้งชาดกเดิมที่มีอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎกและชาดกที่ไม่มีในพระสูตรต้นตปิฎก ชาดกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ ๔ ทาง คือ (๑) พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติ (๒) พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน (๓) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่าง ๆ มาแต่งใหม่ และ (๔) ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาดกขึ้นมาเองโดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น^{๓๔}

๒.๒.๒ วัตถุประสงค์ของการแสดงชาดก

การเล่านิทานชาดกมีวัตถุประสงค์ดังนี้

- ๑) เพื่อเป็นการแสดงการบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้า
- ๒) เพื่อเป็นอุปกณ์ที่ช่วยในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง

^{๓๐} ชาดกภาณเคน สาธุภูถถิ ชาตัก อุกคเหตุพพิ, ตโต โอรัน วภูถติ. ธรรมปทมิ สท วตถุณา อุกคเหตุ วภูถติ, วิ. มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๑๘, วิ.สงคท. (บาลี) ๑๙๐.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน รังษี สุทนต์, **อบรมบาลีก่อนสอบภาค ๒**, โครงการอบรมบาลีก่อนสอบ ภาค ๒ ปีที่ ๖ ระหว่างวันที่ ๒๘ มกราคม - ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๒ - ๑๓๓.

^{๓๒} (ชาตกสทโท) ชาตติยมปิ วตตติ ชาตัก สโมธานีสติอาทิสุ ขุ.ชา.ฎีกา, (บาลี) ฉบับ CD - ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘.

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒.

^{๓๔} สืบพงศ์ ธรรมชาติ, **วรรณคดีชาดก**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

๓) เพื่อเป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรม ผู้ที่นิยมชมชอบชาดกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรมของผู้นั้นเป็นแบบอย่างตามไปด้วย

๔) เพื่อทำให้ศึกษารธรรมได้ด้วยความสะดวก ธรรมที่ความลึกซึ้ง การศึกษาโดยมีเรื่องเล่าสนุกสนานประกอบทำให้ชวนที่จะติดตาม

๕) เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน ชาดกเป็นตัวอย่างนำมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาบางเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ^{๓๔}

๒.๒.๓ ความสำคัญของชาดก

ความสำคัญของชาดก จากการศึกษา พอสรุปได้ดังนี้

(๑) เป็นหลักคำสอนหนึ่งในนวัคส์ตฤศาสน์ ชาดกถือว่าเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่านวัคส์ตฤศาสน์ก่อนที่จะมีการสังคายนา แล้วแยกออกไปเป็นหมวดหนึ่งในขุททกนิกาย

(๒) เป็นชีวประวัติของพระโพธิสัตว์ในด้านการบำเพ็ญบารมี พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะต้องได้บำเพ็ญบารมีมาก่อน พระพุทธองค์ต้องฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ นานัปการ ถึงขั้นแลกด้วยชีวิตก็ยอม เพื่อแลกกับพระสัพพัญญูญาณ

(๓) เป็นชาดกที่ทรงยกขึ้นมาตรัสเพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบัน ชาดกทุกเรื่องในชั้นอรรถกถาจะมีการปรารภเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันก่อนโดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยพระองค์โดยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธองค์ขึ้นมาเล่าเพื่อยุติปัญหาในปัจจุบันนั้น

(๔) เป็นชาดกที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์ชาดกทุกเรื่อง ตอนจบของชาดกจะมีการตรัสสรุปบุคคลหรือสัตว์ที่สำคัญๆ ในเรื่องที่ยกขึ้นมาเล่านั้นว่า มีใครบ้างที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพุทธองค์เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงพฤติกรรมของบุคคลที่เป็นต้นเหตุในเรื่องปัจจุบันนั้นว่าเหมือนกับพฤติกรรมในอดีตชาติ

๒.๒.๔ ความสำคัญของชาดกเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา”

นิทานชาดกเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” เป็นนิทานที่แพร่หลายมากในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในทวีปเอเชียและในประเทศไทย การแพร่หลายดังกล่าวเป็นการแพร่หลายในรูปแบบของชาดกและนิทานพื้นบ้านที่แสดงถึงวิถีชีวิตตัวละครโดยทั่วไปซึ่งเป็นการวางพื้นฐานความรู้ให้ผู้ที่รับฟังนิทานชาดกสามารถจดจำตัวละครและเหตุการณ์ได้ง่าย และถ้าหากพุทธศาสนิกชนมีความเข้าใจถึงนัยของธรรมะในนิทานชาดก โดยผ่านกระบวนการตีความอย่างเป็น

^{๓๔} พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖-๑๗.

ระบบแล้ว ก็จะทำให้นิทานชาดกเรื่องนี้เป็นสื่อกลางของการทำความเข้าใจและเผยแพร่หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้อย่างดี ซึ่งความแพร่หลายของนิทานชาดกเรื่องนี้ มี ๓ รูปแบบ ดังนี้

๑) รูปแบบที่เป็นมุขปาฐะ คือการถ่ายทอดด้วยปากเปล่า โดยไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ เพลงกล่อมเด็กภาคใต้ นิทานภาคใต้ จากจังหวัดสงขลา, นิทานพระสุธน จากบ้านใน จังหวัดชลบุรี, จากศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย, ของคนเมืองภาคเหนือ, นิทานมโนห์ราของลาวต้อภาคเหนือ, นิทานพระสุหนต์-มโนห์ราของท้องถิ่นต่างๆ ในภาคอีสาน โดยสรุป เรื่องพระสุธน-มโนห์ราในประเทศไทย ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

๒) พระสุธน-มโนห์รา ในรูปแบบการแสดง ได้แก่ การแสดงโนรา ละครชาตรี และหมอลำในภาคอีสาน

๓) พระสุธน-มโนห์รา ในรูปแบบวรรณคดีลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สุธนชาดก ในปัญญาสชาดก, บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์รา แต่งราวสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, กาพย์เรื่องมโนห์รา, มโนห์รานิบาต ฉบับวัด มัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา, พระสุธนคำฉันท์ ของพระยาอิศรานุภาพ (อัน), คำกลอนเรื่องพระสุธน ของนายพลอย พ.ศ.๒๔๓๓, พระสุธนร้อยแก้ว ของหลวงศรีอมรญาณ พ.ศ.๒๔๗๔, บทละครเรื่องนางมโนห์รา ของกรมศิลปากร พ.ศ.๒๔๙๘, คำวขอ เรื่องเจ้าสุธน, ท้าวสีหนัดของภาคอีสาน, พระสุหนต์-มโนห์รา ชำระโดยพระอริยานุวัตร ฯลฯ

๒.๓ หนังสือกาพย์กลอนสวด “พระสุธน”

๒.๓.๑ ผู้แต่ง

จากการศึกษานิทานชาดกเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” พบว่าเอกสารที่จะศึกษาค้นคว้าที่มีความสมบูรณ์มีน้อย ผู้ศึกษาจึงเลือกตีความจากหนังสือที่มีเนื้อหาครบถ้วนมากที่สุด คือหนังสือกาพย์กลอนสวด “พระสุธน” จากต้นฉบับบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี รวบรวมและเรียบเรียงโดยเสยย์ เกิดเจริญ (อดีตอธิการวิทยาลัยครูเพชรบุรี) ซึ่งเป็นผู้รู้และมีความน่าเชื่อถือ จัดพิมพ์โดยสมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยครูเพชรบุรี ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี สหวิทยาลัยทราวดวิเพชรบุรี ตีพิมพ์เมื่อปี ๒๕๓๑ ซึ่งหนังสือเล่มนี้ต้นฉบับเป็นสมุดข่อย

๒.๓.๒ ลักษณะการแต่ง

ลักษณะการแต่งหนังสือกาพย์กลอนสวด “พระสุธน” เป็นการประพันธ์ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ สลับกับกาพย์ยานี ๑๑ และกาพย์ฉับ ๑๖ จำนวน ๑,๗๗๘ บท จำนวน ๑๘๓ หน้า

๒.๓.๓ โครงเรื่อง “พระสุธน”

(๑) โครงเรื่องทั่วไปของชาดก

โครงเรื่องทั่วไปของชาดก มี ๕ อย่าง^{๓๖} ได้แก่

๑) เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า คือ **ปัจจุบันวัตถุ** (story of the present time) ปัจจุบันวัตถุเป็นส่วนต้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบันในสมัยที่พระพุทธเจ้าต้องทรงเทศนาเรื่องในอดีตชาติคือชาดก เพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตชาติ มิใช่มีเฉพาะปัจจุบันเท่านั้น บุคคลที่ดำเนินเหตุการณ์ในส่วนนี้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้านั่นเอง เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น บรรดาสาวกอื่น ๆ ต่างก็ถกเถียง มีข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้นๆ จึงชวนกันไปทูลพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณ จึงเสด็จไปที่ที่สาวกกำลังถกเถียงกันอยู่ก่อนที่บรรดาสาวกจะไปถึงที่ประทับ

๒) เหตุการณ์ในอดีต คือ **อดีตวัตถุ** (story of the past) องค์ประกอบส่วนนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนซึ่งเรียกว่าพระโพธิสัตว์ (ผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า) เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตถุ เรื่องราวในชาติก่อนนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าด้วยพระราชประสงค์จะแก้ข้อสงสัยของภิกษุสาวกในเหตุการณ์ที่ปรากฏในปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุของชาดกที่เป็นนิบาตจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เพราะเป็นเนื้อเรื่องจากขุททกนิาย พระสุตตันตปิฎก แหล่งเดียวจะต่างกันเฉพาะบทประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งและข้อปลีกย่อยเท่านั้น นิบาตชาดกบางสำนวนแต่งด้วยร้อยแก้วและบสงสำนวนแต่งด้วยร้อยกรอง ส่วนชาดกนอกนิบาต (พาหิรชาดก) นั้น จะมีเนื้อเรื่องต่างออกไปจากนิบาตชาดก ชาดกนอกนิบาตของต่างถิ่น ต่างภาค อาจจะมีเนื้อเรื่องตรงกันหรือคล้ายกัน แสดงว่าชาดกนอกนิบาตมีความสัมพันธ์กันในด้านเนื้อเรื่อง ซึ่งอาจจะเกิดจากการรับอิทธิพลด้านเนื้อเรื่องจากชาดกสำนวนเดียวกัน หรือเนื้อเรื่องอาจจะตรงกันโดยบังเอิญ ตามหลักการแพร่ของ อลัน ดันดิส ก็เป็นไปได้ นิบาตชาดกในพระไตรปิฎกเป็นข้อความหรือคาถาโต้ตอบ (Quotation) ตั้งแต่เริ่มต้นคือเริ่มจากอดีตวัตถุเลย และไม่มีส่วนที่เป็นปัจจุบันวัตถุ

๓) **คำประพันธ์ คือ คาถา** (verses) คือข้อความของเรื่องชาดกแต่ละเรื่องเมื่อก่อนข้อความในนิบาตชาดกเป็นบาลีทั้งหมดแต่งด้วยร้อยกรอง ต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทยยกข้อความหรือคาถามาแปลเป็นคาถาๆ ไป และมีเลขลำดับคาถากำกับไว้ข้างหน้า แต่ในอรรถกถาชาดก ปัญญาสชาดก ชาดกในคัมภีร์มหาวัสสุ และชาดกนอกนิบาตอื่นๆ จะไม่มีการจัดลำดับคาถา ไม่มีหมายเลขกำกับแต่จะเป็นข้อความที่ต่อเนื่องกันไป บางคัมภีร์เมื่อแปลเป็นภาษาไทย จะแปลโดยนำเอาคาถาบาลี

^{๓๖} พระมหาอำนาจ ทิปธมโม (มีราคา), “การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในมโหสถชาดก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๙-๑๗.

ตั้งไว้ก่อนพอให้เห็น แล้วแปลด้วยภาษาไทยจนจบ หรืออาจจะมีการบาลีสัน ๆ แทรกเป็นตอน ๆ ไปก็มี วรรณกรรมชาดกส่วนมาก วรรณกรรมชาดกส่วนมากโดยเฉพาะที่เป็นท้องถิ่นจะแต่งด้วยร้อยกรอง ติดต่อกันไม่มีคาถาบาลีแทรกปน

๔) อรรถาธิบายคาถา คือ ไวยากรณ์ (short commentary in which the Gathas are explained word for word) หมายถึง การอธิบายศัพท์ในชาดก มีการแยกศัพท์ให้ความหมายศัพท์ เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจ ลักษณะเช่นนี้มีเฉพาะในอรรถกถาชาดก ปัญญาสาชดก และชาดกมालา ไม่พบในนิบาตชาดก

๕) บทสรุป คือ สโมธาน (connection) องค์ประกอบส่วนนี้บางที่เรียกว่าประชุมชาติ (ภาคใต้เรียกชุมนุมชาติ) เป็นส่วนประกอบสุดท้ายของชาดก บอกว่าตัวละครในอดีตวัตถุ (เรื่อง) กลับชาติเป็นใครในปัจจุบัน การกลับชาติของตัวละครสำคัญของชาดกจะเหมือนกันคือ ฝ่ายร้ายฝ่ายชายคือ เทวทัต ฝ่ายร้ายฝ่ายหญิง คือนางกัญญาภณณิกา พระอินทร์ คือ พระอนุรุทธะ ช้าง คือ กัสสปะ นางเอกคือ นางพิมพายโสธรา และบิดาพระโพธิสัตว์ คือพระเจ้าสุทโธทนะ มารดาพระโพธิสัตว์ คือ พระนางสิริมหามายา และพระโพธิสัตว์ คือ พระพุทธเจ้า

องค์ประกอบทั้ง ๕ ประการ คือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถาไวยากรณ์ และประชุมชาดกหรือสโมธาน นั้น มิได้มีครบในชาดกทุกประเภท เช่น นิบาตชาดกเราจะเห็นแต่คาถากบอดีวัตถุ และประชุมชาดก (บางเรื่อง) ชาดกที่มีองค์ประกอบครบ เช่น ชาดกในอรรถกถา กถาชาดก ชาดกนอกนิบาต และชาดกในคัมภีร์มหาวัสตูปบางเรื่อง เป็นต้น

สำหรับหนังสือกาพย์กลอนสวด “พระสุธน” มีโครงเรื่องเกี่ยวกับนางกัญญาภณณิกาจับได้พรานนำไปถวายพระเอก พระเอกต้องจากนางเอกไปป้องกันเมือง พ่อเป็นต้นเหตุแห่งการหนีของนางเอก โดยฝันว่าใส่ไหลออกมา ทำให้นางถูกจับบูชาญ นางทำอุบายขอปีกหางคืนแล้วบินหนีไป พระเอกออกติดตามโดยใช้นกเป็นพาหนะนำไป พระเอกแสดงตัวโดยแอบถอดแหวนใส่ในหมอน้ำไปให้นางเห็น พ่อนางเอกทดสอบ ๓ ครั้ง พระเอกพานางเอกกลับเมือง^{๓๗}

(๒) โครงเรื่องทั่วไปของวรรณกรรม (Plot)

สมพร มันทะสูตร กล่าวว่าโครงเรื่องคือ แนวทางที่นักเขียนวางไว้สำหรับเป็น แนวในการเขียนเรื่อง มีลักษณะเหมือนแผนที่หรือสายทางที่ให้รายละเอียดจุดสำคัญพอเป็นที่ เข้าใจ อาจจะบอกเพียงว่าตัวละครมีใครบ้าง ลักษณะของตัวละครคิดและพูดอย่างไร โครงเรื่อง ที่ดีต้องมีพฤติกรรมและความขัดแย้ง^{๓๘}

^{๓๗} สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์, “นิทานพระสุธน : การศึกษาในระเบียบวิธีภูมิ-ประวัติ”, รายงานการศึกษาอิสระ, ภาควิชาภาษาไทย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^{๓๘} สมพร มันทะสูตร, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๓๙.

ยุริฉัตร บุญสนธิ กล่าวว่าโครงเรื่องคือ การบรรยายสิ่งที่จะเกิดขึ้นแต่เน้น เหตุผลที่ทำให้เกิดเหตุการณ์นั้น มักใช้ความขัดแย้งเป็นตัวดำเนินเรื่อง^{๓๙}

เจือ สตะเวทิน กล่าวว่าโครงเรื่องคือ เหตุการณ์ชุดหนึ่งรวมกันเข้าก่อให้เกิดผล อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือ ก) การเปิดเรื่อง ข) การดำเนินเรื่อง ค) การปิดเรื่อง^{๔๐}

๑) การเปิดเรื่อง (Exposition)

สมพร มั่นตะสูตร อธิบายว่าหมายถึง จุดเริ่มต้นของเรื่องที่น่าจะมีความสำคัญมาก เพราะหากผู้เขียนไม่สามารถเปิดเรื่องให้น่าสนใจแล้ว ผู้อ่านก็จะไม่อ่านเรื่องต่อไปซึ่งนับเป็นความล้มเหลวของการเขียน การเปิดเรื่องทำได้หลาย วิธีคือ (๑) สร้างนาฏการหรือการกระทำที่ก่อให้เกิดความสนใจโดยเร็ว (๒) บรรยายหรือ พรรณนาความต่าง ๆ (๓) ใช้บทสนทนา (๔) ใช้สุภาษิต บทกวีหรือข้อความคมคายชวนคิด (๕) ใช้คำโปรย^{๔๑}

๒) การดำเนินเรื่อง (Complication)

สมพร มั่นตะสูตร อธิบายว่า หมายถึงการเดินเรื่องต่อจากการเปิดเรื่อง เป็นช่วงที่ทำให้ผู้อ่านทราบความคลี่คลายของเรื่องว่าเป็นไปตามลำดับอย่างไรหรือไม่ ในช่วงดำเนินเรื่องนี้จะสามารถดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามเรื่องไปตลอดด้วยกลวิธีหลายประการ ที่สำคัญ คือการสร้าง ความขัดแย้ง สร้างอุปสรรค และแสดงการดิ้นรนต่อสู้ของตัวละครและพฤติกรรม ต่างๆ^{๔๒}

दनยา วงศ์ธนะชัย อธิบายว่า การดำเนินเรื่อง หมายถึง เป็นช่วงของการสร้างและผูกปมปัญหาอันประกอบด้วย อุปสรรค ความขัดแย้ง (Conflict) การดิ้นรนต่อสู้ เมื่อความยุ่งยาก ซับซ้อนทวีขึ้นเรื่อยๆ จนที่สุดก็มาถึงจุดสุดยอดของเรื่อง (Climax) ซึ่งเป็นจุดที่ตึงเครียดที่สุดของเรื่องจากนั้นเรื่องจะค่อยๆ คลี่คลายลงและที่สุดก็มาถึงตอนจบเรื่อง^{๔๓}

๓) การปิดเรื่องหรือการจบเรื่อง

สมพร มั่นตะสูตร อธิบายว่า เป็นตอนที่ปัญหาที่สร้างขึ้นมาได้รับการคลี่คลาย ขยายตัวเอง การได้รับการแก้ไขตัวปัญหาจบสิ้นลง บางครั้งเรียกจุดสุดยอดของเรื่อง ซึ่งถือกันว่าเป็นจุดให้ความตื่นเต้น ความสนใจและคลายความตึงเครียดอย่างสำคัญ การปิดเรื่องสามารถทำได้หลายวิธี

^{๓๙} ยุริฉัตร บุญสนธิ, *วรรณวิจารณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ภาคใต้ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

^{๔๐} เจือ สตะเวทิน, *วรรณคดีพุทธศาสนา เล่ม ๒*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕.

^{๔๑} สมพร มั่นตะสูตร, *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*, หน้า ๒๔๐.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๔๓} ดนยา วงศ์ธนะชัย, *วรรณกรรมปัจจุบัน*, หน้า ๑๒.

คือ (๑) จบแบบทิ้งท้าย คือ ไม่เป็นไปตามความคาดหมายของผู้อ่าน (๒) จบแบบเศร้า (๓) จบแบบหวานชื่น (๔) จบแบบเป็นจริงในชีวิต คือ ชีวิตจริงเป็นอย่างไรเรื่องก็จบ ลงแบบนั้น^{๔๔}

दनया वरुंरुनरुषु อธิบายว่า การปิดเรื่องนั้นอาจปิดเรื่องตามปกติธรรมดาในชีวิต จริงคือทุกสิ่งทุกอย่างไม่จำเป็นต้องจบอย่างสมบูรณ์ อาจปิดเรื่องไว้ลอย ๆ ึ่งให้ผู้่านคิดต่อไปหรือจบเรื่องอย่างบริบูรณ์ทุกอย่างลงตัวผู้อ่านไม่ต้องคิดหรือกังวลอีกต่อไป^{๔๕}

๒.๓.๔ โครงสร้างของเรื่อง

๑) กล่าวถึงบทไหว้ครู

บทไหว้ครู ใช้กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ไหว้พระพุทธร ๕๖ พระธรรม ๓๘ พระสงฆ์ ๑๔ ไหว้คุณพ่อคุณแม่ ไหว้ครูพักอักษร ไหว้อุปฌาย์อาจารย์ และไหว้คุณศิลาคุณทาน^{๔๖}

๒) บทปรารภเรื่องจากบาลีตามพุทธฎีกา

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ ณ เขตวันมหาวิหาร ได้มีสาวกทูลถามเกี่ยวกับพระภิกษุกระสันมาตุคาม พระพุทธองค์จึงได้โปรดแสดงธรรมชาดกอภิธรรมเนื้อความ เมื่อครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนราช ตามพระมเหสีเพราะมาตุคาม (ผู้หญิง) ได้รับทุกข์ยากมาตรัสเทศนา^{๔๗}

๓) เนื้อเรื่องโดยย่อ

ตามอดีตนิทานกล่าวว่าพระอาทิตย์วงศากับพระนางจันทเทวีอัครมเหสีได้ครองเมืองอุดรปัญจาล มีพระราชโอรสพระนามว่าพระสุธนกุมาร (พระโพธิสัตว์ปฏิสนธิลงมาเกิด) ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยาจนมีความเชี่ยวชาญที่จะหาผู้อื่นเสมอเหมือนได้ นครอุดรปัญจาลมีความเจริญรุ่งเรือง ชาวเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขเพราะบุญบารมีและอำนาจพญานาคชมพุจิตที่อาศัยอยู่ในสระใหญ่ใกล้นคร มีน้ำใสคล้ายแก้ว พญานาคชมพุจิต ได้แสดงอภินิหารอำนาจประโยชน์นานาประการให้แก่ชาวเมืองจนเป็นเหตุให้กษัตริย์ผู้ครองเมืองปัญจาลบุรีคิดฉิฉาธิษษา ได้ส่งพราหมณ์หมองูที่มีมนต์ลึงไปฆ่าพญานาคชมพุจิต พระยานาคชมพุจิตรู้ตัวก่อนจึงได้ขอร้องพราหมณ์ช่วยฆ่าพราหมณ์หมองูที่จะฆ่าตน พราหมณ์ได้ฆ่าพราหมณ์หมองูตาย พญานาคชมพุจิตหมดศัตรู สำนึกในบุญคุณ ได้สมนาคุณด้วยประการต่างๆ ต่อมาพราหมณ์ได้ไปเที่ยวป่าพบพระฤๅษีและได้เห็นเหล่านางกินรีธิดาของท้าวปทุมราชแห่งเมืองไกรลาสมาลเล่นน้ำ (ในวันปณรสี) ที่สระโบกขรณีใกล้ที่พักพระกัสสปะฤๅษี ความงามของนางเป็นที่บาดตาบาดใจยิ่งนัก จนเป็นเหตุให้พราหมณ์ไปขอยืมเนคบาตจากพญานาคชมพุจิต ใช้คล้องจับนางกินรีโมหรัได้ตามความปรารถนา ได้นำไปถวายพระสุธน เนื่องด้วยเป็นบุพเพสันนิวาสแต่ชาติ

^{๔๔} สมพร มั่นตะสุตร, วรรณกรรมไทยปัจจุบัน, หน้า ๒๔๖.

^{๔๕} ดนยา วงศ์ณะชัย, วรรณกรรมปัจจุบัน, หน้า ๑๕.

^{๔๖} เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๐.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐.

ปางก่อน พระสุธนได้เห็นกนิริมนทร์รำก็มีใจปฏิพัทธ์ยิ่งนักทรงรับนางไว้ด้วยความโสมนัสและได้
ประทานแก้วแหวนเงินทองมากมายแก่พรานบุญเป็นการตอบแทน พระอาทิตย์วงศาและนางจันทเทวี
โปรดฯ ให้อภิเษกพระสุธนกับนางกนิริมนทร์ทั้งสองก็ได้ครองความสุขสำราญตลอดมา^{๔๔}

ในกาลต่อมาพระเจ้านนทราชได้ยกทัพมาตีหัวเมืองชายแดนของนครอุดรปัญจาล์ บุโรหิต
จึงกราบทูลพระอาทิตย์วงศาให้พระสุธนนำกองทัพออกรบ ทั้งนี้เป็นเพราะบุโรหิตมีความโกรธอาฆาต
แค้นพระสุธนที่ทรงรับว่าจะให้ตำแหน่งบุโรหิตแก่บุตรของบุโรหิตตามที่ทูลขอในขณะที่ลงเล่นสกา จึง
คอยหาโอกาสแก้แค้นที่จะกำจัดพระสุธนและนางกนิริมนทร์เสีย

ในขณะที่พระสุธนนยกกองทัพไปรบกับข้าศึก ท้าวอาทิตย์วงศาที่ทรงพระสุบินนิมิต บุโรหิต
ริษยาได้โอกาสก็แกล้งทำนายตีเป็นร้ายว่าเคราะห์ร้ายชะตาถึงฆาต ให้สะเดาะเคราะห์ด้วยการประกอบ
พิธีบูชา ทำพิธีฆ่าสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้าและที่สำคัญขาดไม่ได้คือต้องบูชายันต์ด้วยกนิริที่หายากที่สุดและกั
มีอยู่ในนครแล้วคือนางกนิริมนทร์รา มเหสีของพระสุธนเท่านั้น ถ้าได้ทำพิธีแล้วจะพ้นเคราะห์เสวยสุข
พระอาทิตย์วงศาทรงเชื่อบุโรหิตและสั่งให้ประกอบพิธีทันที นางมโนห์ราผู้ข่าวจึงทูลพระชนนีจันทเทวีให้
ไปทูลขอผลัดให้พระสุธนกลับมาก่อนแต่ก็ถูกห้ามเข้าเฝ้านางกนิริมนทร์ราจึงได้ออกอุบายของ
เครื่องประดับพร้อมด้วยปีกหาง เมื่อได้แล้วนางก็บินหนีไปด้วยกลัวความตายทั้งที่นางมีความอาลัยใน
พระสุธน นางคร่ำครวญยิ่งนักแล้วก็บินไปยังบรรณศาลากัสสปฤๅษี ได้เล่าความและสิ่งความ พร้อมกับ
ฝากแหวน ผ้ารัดคอกำพล ยาและมนต์ไว้ให้พระสุธนแล้วบินกลับเมืองไกรลาส

เมื่อพระสุธนออกรบข้าศึกได้ชัยชนะแล้ว ก็ยกทัพกลับด้วยความรีบร้อน เมื่อถึงพระนคร
ทราบว่ นางกนิริมนทร์รากลับไปเมืองไกรลาส ก็ทรงเสร์้าโศกเสียพระทัยเป็นยิ่งนัก จึงทูลลาพระราช
ชนนีออกติดตามอย่างไม่คิดแก่ชีวิต พระกัสสปฤๅษีได้บอกความตามที่นางกนิริมนทร์ราส่งพร้อมกับ
มอบของฝากให้ พระสุธนก็เดินทางผจญภัยอันตรายนานับการแทบจะสิ้นชีวิต จนบรรลุลูษาไกรลาส
สุวรรณนคร ได้เฝ้าท้าวปทุมราช ท้าวปทุมราชได้ให้พระสุธนแสดงฤทธิ์ แผลงศร ยกแท่นศิลาและชี้ตัว
นางมโนห์รา พระสุธนก็ทำได้สำเร็จทุกประการ ท้าวปทุมราชได้เห็นฤทธิ์ ความซื่อสัตย์ของพระสุธน
และเห็นใจนางกนิริมนทร์ราจึงได้ประกอบพิธีอภิเษกพระสุธนกับนางกนิริมนทร์ราให้ครองทิพย
สมบัติต่อไป

ต่อมาพระสุธนรำลึกถึงพระชนกชนนีผู้มีพระคุณจนไม่อาจที่จะอยู่ในสุวรรณนครได้ คิดจะ
กลับนครอุดรปัญจาล์ นางกนิริมนทร์ราขอตามเสด็จด้วย จึงทูลลาท้าวปทุมราชและนางจันทกนิริ ทั้ง
สองพระองค์เห็นว่าพระสุธนเป็นผู้มีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดาอย่างนัก จึงยกพลพิทยาธรไปนคร
อุดรปัญจาล์พร้อมด้วยพระสุธนนางมโนห์รา ทั้งสองพระองค์ได้เข้าเฝ้าพระบิดาและพระมารดาด้วย
ความชื่นชมยินดี พระอาทิตย์วงศาและพระนางจันทเทวีได้จัดอภิเษกพระสุธนและนางมโนห์รา

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๑๓.

ครองราชย์สมบัติสืบแทนต่อไป ส่วนท้าวปทุมราชได้ถวายเครื่องราชบรรณาการแก่พระอาทิตย์วงศา และกล่าวฝากฝังนางกินรีมโนห์รา พร้อมทั้งให้ศีลให้พรแล้วยกพลกลับนครไกรลาสสุวรรณนคร พระสุธนนางกินรีมโนห์ราได้ครอบครองนครอุดรปัญจาล์ด้วยความสุข ในที่สุดของเรื่องได้กล่าวถึงการกลับชาติ คือ พระสุธนกลับชาติมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นางกินรีมโนห์รากลับชาติมาเป็นพระนางยโสธราพิมพาเทวี

๔) การกลับชาติ

พญานาคชมพูจิต กลับชาติมาเป็น พระโมคคัลลานเถระ

พระฤๅษี ” พระกัสสปะ

พระปทุมราช ” พระสารีบุตร

พรานบุญ กลับชาติมาเป็น พระอานนท์

บุโรหิต ” พระเทวทัต

พระอาทิตย์วงศา ” พระเจ้าสุทโธทนะ

พระนางจันทเทวี ” พระนางสิริมหามายา

พระนางจันทินรี ” พระนางปชาบดี

พระสุธน ” พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

นางกินรีมโนห์รา ” พระนางยโสธราพิมพาเทวี^{๔๙}

๒.๓.๕ อนุภาคของเรื่อง

อนุภาค (motif)^{๕๐} ของเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นการแสดงถึงหน่วยย่อยในนิทานที่ได้รับการสืบทอดและดำรงไว้ เป็นสิ่งที่มีความน่าสนใจทางความคิดและจินตนาการ อนุภาคอาจเป็นตัวละคร วัตถุสิ่งของหรือพฤติกรรมของตัวละครหรือเหตุการณ์ในนิทาน ซึ่งอนุภาคของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในหนังสือกาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน จากต้นฉบับบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี ประกอบด้วย ๕๓ ตอนดังนี้

๑) กล่าวถึงนครอุดรปัญจาล์มีความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่ด้วยความสงบ มีเมืองขึ้นน้อยใหญ่มากมาย

๒) พระอาทิตย์วงศาและพระนางจันทเทวี เป็นเจ้าปกครอง ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม

^{๔๙} เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓.

^{๕๐} ศิราพร ณ ถลาง, ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๔๐.

๓) พระโพธิสัตว์ได้จุติลงมาเกิดในครรภ์ของพระนางจันทเทวีเกิดเป็นสุบินนิมิตว่า มีเทวดา มาอุ้มนางไปในป่าหิมวันต์ วางนางบนหลังช้างเผือก ช้างเผือกได้พานางเที่ยวชมไพรพฤกษ์ สระน้ำ พญาช้างเผือกได้เก็บดอกบัวถวายให้นาง นางก็รับเอาไว้ด้วยความยินดี

๔) พระนางจันทเทวีได้นำความฝันทูลพระอาทิตย์วงศา ขอให้ช่วยทำนายฝันว่าจะดีหรือ ร้ายประการใด พระอาทิตย์วงศาจึงรับสั่งให้หาโหรเข้ามาทำนาย โหรได้ถวายพยากรณ์ว่า พระนางจันทเทวีจะทรงพระครรภ์ได้ราชกุมารทรงบุญบารมีปรากฏเกียรติไปทั้ง ๓ โลก

๕) ในวันที่พระโพธิสัตว์เจ้าจุติลงมาเกิด มีขุมทรัพย์ผุดขึ้นทั้ง ๔ มุมเมือง ซึ่งไม่เคยปรากฏ มาก่อนเป็นที่ชื่นชมยินดีของปวงประชาราษฎร์ ทั้งนี้เป็นอำนาจบุญราชนุเคราะห์ที่จุติลงมาเกิด ซึ่งได้สร้าง สมบารมีไว้แต่ปางก่อน

๖) พระอาทิตย์วงศาได้เสด็จประพาสรอบเมือง ดูขุมทรัพย์ที่เกิดจากอำนาจบุญราชนุเคราะห์ และยังมีได้มีใครดูแล

๗) พระอาทิตย์วงศาทรงให้มีการดูแลพระนางจันทเทวีพระมเหสีซึ่งทรงครรภ์ ทะนุถนอม เป็นอย่างดี ให้เว้นของเผ็ดร้อน จัดให้มีผู้เฒ่าผู้แก่ฝ่ายในที่มีความเข้าใจเป็นพนักงานคอยดูแล

๘) ครั้นถ้วนไตรมาส พระอาทิตย์วงศาทรงรับสั่งให้พวกโหร หมอแพทย์ หมอกุมารที่มีความชำนาญทางคัมภีร์ไสย มาเตรียมการดูแลถวายสุติพระกุมาร พระกุมารทรงเป็นที่รักของพระบิดามารดา ยิ่งนัก

๙) พระอาทิตย์วงศาให้ช่างทองทำพระอุ້ทองคร่ำจำหลักลาย และจัดผ้าทรงอันสวยงาม พระราชทานให้แก่พระกุมาร

๑๐) พระอาทิตย์วงศาจัดหานางนมที่คัดเลือกมาเป็นอย่างดี ล้วนแต่ลูกกษัตริย์ ลูกผู้ดี มี ลักษณะนมดี ให้น้ำนมหวาน ไม่แสดง และให้จัดหาพีเลียงที่ล้วนแต่มีรูปร่างงดงาม เป็นสาวสันต์ที่รุ่ม ก่ำดัดอายุ ๑๕ ปี เป็นสาวพรหมจารี

๑๑) พระอาทิตย์วงศาได้จัดพิธีทำขวัญพระกุมาร ตั้งบายศรีคู่ จุดเทียนชัย เชิญพรขวัญ บรรดาพระญาติพระวงศ์ต่างมาอวยพรให้อยู่ดีกินดี ปราศจากโรคภัยทุกข์โศก ชนาศัตรูหมู่ร้าย ให้อายุ ยืนหมื่นหกปี

๑๒) ให้มีแตรสังข์พิณพาทย์ ดุริยางค์สมโภช

๑๓) ให้มีการรดน้ำพระกุมารตามจารีตประเพณี

๑๔) ให้ทำพิธีตั้งชื่อ ตามดวงชะตาว่า “พระสุธนกุมาร”

๑๕) ให้เวียนเทียนสมโภช ครบแล้วให้ใช้ใบพลูดับเทียน เจิมหน้าพระกุมาร แล้วพระครู โหราถวายพระพรชัย

๑๖) เมื่อพระสุธนราชกุมารทรงเจริญวัย พระอาทิตย์วงศาได้จัดให้บรรดาลูกขุนนางทั้งหลายมาเป็นข้าเฝ้า จัดให้มีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ จัดให้ศึกษาวิชาศิลปะศาสตร์ทั้งหลาย เรียนไตรเพท พงศาวดาร วิชาธนู จนมีความเชี่ยวชาญ

๑๗) อันความอุดมสมบูรณ์ของนครอุดรปัญจาล์ สืบเนื่องมาจากพญานาคเผือกชมพูจิต ซึ่งอยู่ในสระนอกเมืองไม่ไกลและเป็นที่น่าปลื้มใจ เคารพกราบไหว้ของชาวเมือง ทางบ้านเมืองได้จัดให้มีการสมโภช จัดเป็นทานพิธีเป็นเวลา ๗ วันทุกๆ ปี เป็นผลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่ด้วยความสำราญ ตรงข้ามกับทางเมืองปัญจาล์นคร ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกของเมืองอุดร ปัญจาล์ประมาณ ๑๕ โยชน์ ราษฎรมีความเดือดร้อน ฝนฟ้าไม่ตก โภชนาหารขาดแคลน ผูกคนพากันอพยพออกไปอาศัยเมืองอุดรปัญจาล์มากมาย

๑๘) เจ้าเมืองนครปัญจาล์นครถามสาเหตุที่ผู้คนอพยพออกไป อำมาตย์ได้กราบทูลให้ทราบถึงเรื่องพญานาคชมพูจิตเป็นต้นเหตุ

๑๙) เจ้าเมืองนครปัญจาล์นครจึงมีรับสั่งให้หาพราหมณ์ผู้รู้เวทมนต์ที่จะไปจับพญานาคชมพูจิต ถ้าจับเป็นมาได้จะให้รางวัลมากมาย ถ้าจับเป็นไม่ได้ก็ให้จับตาย

๒๐) พราหมณ์หมองูได้เดินทางถึงสระน้ำที่อยู่ของพญานาคชมพูจิตแล้วได้ทดลองมนตร์เป็นเหตุทำให้พญานาคชมพูจิตร้อนทุรนทุราย ผุดลุกมาเห็นพราหมณ์หมองูแล้วก็ลงไปสู่นาคพิภพด้วยความทุกข์ใจ พร้อมทั้งได้เล่าความทุกข์ ที่เกิดเป็นภัยพิบัติจากพราหมณ์หมองูให้นางนาคผู้เป็นภรรยาทราบ

๒๑) พราหมณ์หมองูครั้งนี้ได้ทดลองมนตร์จนเย็นแล้วจึงหาที่ปักตามพุ่มไม้

๒๒) พญานาคชมพูจิตได้แปลงกายเป็นนาคพราหมณ์ขึ้นมาจากสระน้ำมานั่งใต้ต้นหว่า ได้พบนายพรานผ่านมา จึงแกล้งเรียกมาไต่ถามถึงความทุกข์สุขของบ้านเมือง พรานบุญได้บอกให้ทราบถึงความสุขที่เกิดจากอำนาจความดีของพญานาคชมพูจิต นาคพราหมณ์ได้ถามต่อไปว่า ถ้ามีใครมานำเอาพญานาคชมพูจิตไปแล้วจะทำอย่างไร พรานบุญจึงแสดงอาการโกรธแค้นหวงแหวน นาคพราหมณ์จึงได้บอกความจริงถึงพราหมณ์หมองูที่จะมาทำร้ายตนแก่พรานบุญและขอร้องให้พรานบุญช่วยฆ่าพราหมณ์หมองู พรานบุญจึงได้ไปฆ่าพราหมณ์หมองู

๒๓) พญานาคชมพูจิตหมดศัตรูแล้วก็ได้อำนาจในบุญคุณของพรานบุญและยกย่องว่าเป็นมิตร ได้พาไปยังนาคพิภพ ได้มอบทรัพย์สมบัติมากมายและให้การปรนนิบัติเป็นอย่างดี เมื่อพรานบุญทราบว่าพญานาคชมพูจิตเป็นเจ้าของนาคพิภพ ก็ระมัดระวังและเจียมตัวมากขึ้น ได้อยู่ในนาคพิภพได้ ๗ วัน ก็มีความกังวลใจไม่เคยก่ต่อสภาพเช่นนั้น จึงได้ลาพญานาคชมพูจิตกลับบ้าน พร้อมกับนำสมบัติที่ได้รับมามอบให้ภรรยามากมายและได้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ภรรยาได้รับทราบด้วย

๒๔) ต่อมาเมื่อพรานบุญได้ไปเที่ยวตามวิสัยพราน ได้ไปพบฤาษีได้ปฏิสันถารถึงความทุกข์ สุข โรคภัยไข้เจ็บ สิ่งสัตว์เบียดเบียนและผลไม้ผลาหาร พระฤาษีได้ตอบให้พรานบุญทราบว่าไม่มี

โรคภัย สิ่งสัตว์เบียดเบียนและผลหารสมบูรณ์และได้บำเพ็ญพรตพรหมวิหารมีความสุข พรานบุญได้ไต่ถามถึงสระน้ำ ใหญ่กว่าใครสร้างถวาย พระฤๅษีได้ตอบว่ามีมาแต่เดิมและเป็นที่เล่นน้ำของพวกกินรีที่ทรงโฉม ซึ่งมาเล่นน้ำในวันปณรสี (วัน ๑๕ ค่ำ) คือวันพรุ่งนี้ถ้าพรานบุญจะดูเล่นก็ได้

๒๕) วันรุ่งขึ้นพรานบุญได้ลาพระฤๅษีไปชมสระโบกขรณี ได้เห็นบรรดานางกินรีมาเล่นน้ำ มีความพิศวงในความงดงามยิ่งนัก

๒๖) เมื่อพรานบุญกลับมาอาศรม พระฤๅษีได้ถามถึงการไปชมสระโบกขรณีว่าได้พบเห็นนางกินรีหรือไม่ พรานบุญได้ตอบว่าเห็นและถือว่าได้เป็นบุญต้ายิ่งนัก ตั้งแต่เกิดมาก็เพิ่งได้เห็น ช่างงามเหนือมนุษย์ สุดเลิศเลาและมีความคิดว่าจะเอาบ่วงคล้องจับนำไปถวายพระสุธน

๒๗) พระฤๅษีจึงเตือนสติพรานบุญว่า พวกกินรีนั้น “ไม่ใช่เนื้อกลางป่า ปักขากกลางไพร” คิดจะดักเอาได้ตามใจปรารถนา เขาก็เป็นคน พุศภาคคนเหมือนกัน และเขามีความฉลาดสามารถทำปีกหางบินได้ ถ้าคิดจะจับให้ได้ต้องใช้จับด้วยนาคบาศของพญานาค

๒๘) พรานบุญได้ทราบเรื่องนาคบาศจากพระฤๅษีก็ดีใจเหมือนกับได้แก้ว จึงได้ลาพระฤๅษีเดินทางไปเฝ้าพญานาคชมพูจิตที่นาคพิภพ เพื่อขอยืมนาคบาศ พญานาคชมพูจิตจำใจต้องให้นาคบาศแก่พรานบุญด้วยความสำนึกในบุญคุณ แม้ว่านาคบาศนั้นเปรียบเหมือนชีวิตแห่งตน

๒๙) เมื่อถึงวันปณรสี นางกินรีทั้งเจ็ด ธิดาท้าวพทุมราชและนางจันทกินรี ได้ทูลลาพระมารดาเพื่อไปเล่นน้ำที่สระโบกขรณี พระนางจันทกินรีได้กล่าวสั่งสอนธิดาทั้งเจ็ด ให้พึงระวังรักษาตน การประพฤตินองกุลสตรีที่ดี (ตามความหวังใยของพ่อแม่)

๓๐) พรานบุญเมื่อได้นาคบาศ ก็ได้นำบ่วงมาดักจับนางกินรีมโนห์ราได้ตามปรารถนา แม้ว่านางมโนห์ราจะขอวิงวอนให้ปล่อยนางไป พรานบุญก็ไม่ยินยอม แล้วได้นำมาถวายพระสุธน ด้วยบุพเพสันนิวาสแต่ชาติก่อน พอพระสุธนเห็นนางมโนห์ราก็เกิดมีพระทัยปฏิพัทธ์ ทรงรับนางมโนห์ราไปไว้ ณ อุทยานหลวง

๓๑) นางกินรีทั้งหกได้กลับไปแจ้งให้นางจันทกินรีมารดาทราบ ถึงเรื่องที่นางกินรีมโนห์ราถูกพรานบุญจับไป นางจันทกินรีก็มีความเศร้าโศกเป็นทุกข์ถึงนางกินรีมโนห์รา แล้วได้แจ้งให้ท้าวพทุมราชทราบเรื่อง นางจันทกินรีจึงพาบริวารออกตามมาดูที่สระโบกขรณี ไม่พบนางมโนห์รา ได้แต่เศร้าโศกร่ำไห้ ในที่สุดได้เสด็จกลับไกรลาส

๓๒) พระสุธนได้ให้อำมาตย์ไปกราบทูลพระอาทิตย์วงศาและนางจันทเทวีให้ทราบถึงการที่ได้นางกินรีมโนห์รา

๓๓) ในพิธีอภิเษกสมรส ให้พระสุธนและนางมโนห์รานั่งเหนือกองแก้ว กองเงิน กองทอง ได้ถูกขจรเจียนชัย เบิกบายศรี พราหมณ์อ่านโองการพิธีอภิเษก พราหมณ์รดน้ำอวยพรและเชิญพระขวัญ ดนตรีบรรเลงกันจัญไร เวียนเทียนสมโภชจากซ้ายมาขวา ครบแล้วเอาใบพลูดับเทียนชัยโบกควันเข้าหาคู่อภิเษก

๓๔) พระอาทิตย์วงศารับสั่งให้มีการตกแต่งทางเดิน ประตูธงทิว ตั้งกองเพลิง รัาน้ำ ที่สุขาทั้งสองทางเสด็จ

๓๕) พระอาทิตย์วงศารับสั่งให้จัดการสมโภชเนื่องในการอภิเษก ให้มีโขนประชัน ละครประชัน มีหุ่นประชัน มีหุ่นลาว หุ่นมอญ หุ่นปาปิปอน มีหุ่นทวยประชันหุ่นจีน มีจิวประชัน มีระบำเพลงปรบไก่ มอญรำ สิงโตคาบแก้ว โมงครุ่ม ระเบ็ง ขึ้นไม้ลอดบ่วง ไต่ลวด ญวนหก กายกรรมต่าง ๆ กระบี่กระบอง มวย หนังประชัน เป็นเวลา ๗ วัน

๓๖) พระสุธนกับนางกนิษฐิมนทร์ราได้ครองความสุขกันตลอดมา

๓๗) พระสุธนทรงเล่นสกากับบุตรชายปุโรหิต ขณะทอดสกา บุตรปุโรหิตได้กราบทูลขอตำแหน่งปุโรหิตเมื่อพระสุธนได้ราชสมบัติ พระสุธนก็พระราชทานให้ตามขอ อันเป็นต้นเหตุทำให้ปุโรหิตเฒ่าผู้เป็นบิดาโกรธแค้นพยาบาลพระสุธน ได้ทูลความต่อพระอาทิตย์วงศาว่าพระสุธนอหังการเพื่อจะให้กริ้วพระสุธน

๓๘) กาลล่วงมาพระเจ้านทรราชได้ยกกองทัพมาตีหัวเมืองชายแดนของเมืองอุดรปัญจาล์ ปุโรหิตเฒ่าเห็นเป็นโอกาสจึงทูลพระอาทิตย์วงศาให้พระสุธนนยกกองทัพออกไปรบ พระสุธนได้ฝากนางมโนห์ราไว้กับพระมารดา แล้วยกกองทัพไปรบเข้าศึกจนได้ชัยชนะ

๓๙) พระอาทิตย์วงศาได้ทรงนิมิต ปุโรหิตเฒ่าริษยาได้โอกาสทูลทำนายว่าเคราะห์ร้ายชะตาถึงฆาต ต้องประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์ทำพิธีฆ่าสัตว์ ๒ เท้า ๔ เท้าและสำคัญต้องทำพิธีบูชาโยกนิรที่หายาก ที่มีอยู่ในนครคือนางมโนห์ราเท่านั้นจึงจะพ้นเคราะห์ พระอาทิตย์วงศาหลงเชื่อและรับสั่งให้ปุโรหิตประกอบพิธีทันที

๔๐) นางมโนห์ราวิงวอนขอผลัดการบูชาโยกโดยขอให้พระสุธนกลับมาก่อนก็ไม่ยอม นางมโนห์ราจึงออกอุบายขอเครื่องประดับพร้อมด้วยปีกหางพ่อนรำก่อนที่จะตาย เมื่อได้โอกาสก็บินหนี

๔๑) นางมโนห์ราแหวะหาพระฤาษี เล่าความให้พระฤาษีฟัง ได้ส่งความถึงพระสุธน นางฝากของ มีผ้า แหวน ยา และมนตร์ให้พระสุธนแล้วได้ลาบินกลับไปสู่เขาไกรลาส

๔๒) พระสุธนชนะศึกแล้วก็รีบยกทัพกลับเมือง ทรงทราบว่านางมโนห์ราหนีกลับไปไกรลาส มีความเศร้าโศกเสียพระทัย จึงทูลพระชนนีออกติดตามนางมโนห์รา

๔๓) พระสุธนไปหาพรานบุญ ถามถึงที่อยู่ของนางมโนห์รา พรานบุญได้นำพระสุธนไปจนถึงอาศรมพระฤาษี แล้วพระสุธนก็ให้พรานบุญกลับ

๔๔) พระสุธนได้พบพระฤาษี พระฤาษีได้เล่าความที่นางมโนห์ราสั่งพร้อมกับมอบของฝากให้ และได้ชี้ทางไปสู่เมืองไกรลาส พระสุธนลาพระฤาษีไปเมืองไกรลาสตามที่นางบอกไว้

๔๕) พระสุธนไปเมืองไกรลาส ต้องผจญกับอุปสรรค ภัยอันตรายนานาประการโดยเอาชีวิตเข้าแลก จนบรรลุถึงไกรลาส เมืองสุวรรณคีรี

๔๖) พระสุธนพบสาวใช้ตักน้ำสรงให้นางมโนห์รา ได้อธิษฐานถอดอ้อมรวงศ์ ใส่กระอมน้ำของสาวใช้

๔๗) นางมโนห์ราสรงน้ำล้างสาปกลืนจากเมืองมนุษย์ ได้พบอ้อมรวงศ์ที่ฝากพระฤาษีไว้ ก็ประหลาดใจ จึงสอบถามนางรับใช้ที่ตักน้ำสรงทราบว่าพระสุธนตามมาจึงจัดเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ให้สาวใช้นำไปถวายพระสุธน

๔๘) นางมโนห์ราเข้าเฝ้านางจันทกินรีและท้าวปทุมราช เพื่อทูลความเรื่องที่พระสุธนตามมาให้ทราบ

๔๙) ท้าวปทุมราชให้เชิญพระสุธนเข้าเมืองและได้ให้พระสุธนแสดงฤทธิ์ แผลงศรชัย ยกศรประจำเมือง ยกแท่นหินและชี้ตัวนางมโนห์รา พระสุธนก็ทำได้สำเร็จทุกประการ

๕๐) ท้าวปทุมราชและนางจันทกินรีได้เห็นความซื่อสัตย์ในความรักของพระสุธนและเห็นใจนางมโนห์รา จึงประกอบพิธีอภิเษกทั้งสองให้ครองทิพยสมบัติ

๕๑) ต่อมาพระสุธนรำลึกถึงพระชนกชนนีผู้มีพระคุณจนไม่อาจอยู่ในทิพยสมบัติต่อไปได้ จึงทูลลาท้าวปทุมราช ท้าวปทุมราชทรงเห็นว่าพระสุธนเป็นผู้มีความกตัญญูกับบิดามารดา จึงทรงอนุญาตและได้ยกทัพพาพระสุธนไปยังเมืองอูธรปัญจาล

๕๒) พระอาทิตย์วงศาให้ประกอบพิธีอภิเษกพระสุธนกับนางมโนห์ราครองสมบัติเมืองปัญจาลสืบแทน ส่วนท้าวปทุมราชก็ได้ยกไภรลาสนครให้ครอบครอง

๕๓) พระสุธนกับนางมโนห์ราได้ครองทั้งสองเมือง ไพร่ฟ้าประชาชนต่างก็อยู่ด้วยความเป็นสุข ไม่มีภัยเบียดเบียนตราบเท่าสิ้นพระชนม์

๒.๔ สรุป

ชาดกเรื่องพระสุธนหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นเรื่องราวการพลัดพรากระหว่างพระเอกกับนางเอกซึ่งเป็นนางกินรีและมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน^{๕๑} จากผลการศึกษาความเป็นมาพบว่า ชาดกเรื่องนี้เป็นนิทานเก่าแก่อายุมากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยมีหลักฐานในตำรา (คัมภีร์) อินเดียบราห্মณฝ่ายมหายาน แม้ว่าชาดกเรื่องนี้จะมาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มหายานแต่ได้รับความนิยมและอนุรักษ์สืบทอดในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแพร่หลาย นั่นแสดงให้เห็นว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะมีเนื้อหาสาระที่เข้ากันได้หรือประกอบด้วยลักษณะเด่นลักษณะของทั้งสองนิกาย กล่าวคือพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการดำรงรักษาพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิม (originality) ส่วนพระพุทธศาสนา มหายานมีลักษณะเด่นคือมีทฤษฎีการสอนด้วยอุบาย

^{๕๑} นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสาชดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๘๙-๙๐.

(Upaya) ซึ่งได้รับการสืบทอดมาอย่างสมบูรณ์ในสังฆธรรมปุณทริกสูตร^{๕๒} ซึ่งพรรณนาถึงกลวิธีของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ว่าพระสูตร คาถา ตำนาน ชาดก และเรื่องเปรียบเทียบ นอกเหนือจากอาร์มภกถาจำนวนหลายร้อยเรื่องแล้วยังมีอุปมาอุปไมยที่น่าพิศวง สอดคล้องกับข้อเสนอแนะของท่านอาจารย์เสถียร โปธินันทะ ที่กล่าวว่า “ในลัทธิมหายานมักจะมีอรรถข้อความ เรียกว่ากลบทหรือปริศนาธรรมไว้ให้ขบคิดเอาเอง ถ้าคิดไม่ตกก็แปลว่ายังค้นหาช่องทางไม่ถูก เข้าไม่ถึงหรือว่ามองไม่ทะลุธรรมบทนั้นๆ ถ้าขบคิดแตกก็หมายความว่าถึงแล้วซึ่งแสงสว่าง”^{๕๓} ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะประกอบด้วยอุปมา, กลบทหรือปริศนาธรรม ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวถึงรูปแบบของปริศนาธรรมว่านิทานชาดกเหล่านี้จึงเป็นเรื่องสมมติ... ถ้าจะไปพูดตัวธรรมะตรงๆ ให้เขาฟังพอพูดเสร็จเขาก็ลืม...แต่ถ้าใส่ไว้ในนิทานซึ่งน่าอัศจรรย์...มันไม่ลืม มันไม่ลืมตัวชาดกหรือตัวนิทาน เมื่อจำตัวนิทานไว้ได้มันก็จำไว้ได้ว่า ตัวละครชาดกนั้นมันพูดว่าอะไร ก็เลยได้เรื่องนั้นเข้าไว้ไม่สูญหายไปเสีย ทีนี้คำพูดที่ตัวละครในชาดกนั้นมันยังพูดไปอีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่าบุคลาธิษฐาน นี่ยังต้องแปลอีกทีหนึ่งเป็นธรรมาธิษฐานให้เป็นใจความทางธรรมะล้วนๆ ว่าสอนว่าอย่างไรเป็นหลายๆ ชั้นอย่างนี้”^{๕๔} ฉะนั้นเพื่อศึกษาวิเคราะห์คำศัพท์ (wording) หรือ ถ้อยคำ (Statement) ที่เป็น “บุคลาธิษฐาน” ในชาดกเรื่องนี้ว่าสามารถแปลความกลับเป็น “ธรรมาธิษฐาน” ได้หรือไม่ จึงจำเป็นต้องใช้ทฤษฎีการตีความภาษาทางศาสนาเพื่อพิสูจน์แนวคิดนี้ด้วยการตีความ อนึ่ง เนื่องจากชาดกเรื่องนี้เป็นชาดกนอกนิบาต ซึ่งทำให้ไม่มีความขัดแย้งหรือมีผลกระทบต่อชาดกในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยึดถือว่านิบาตชาดกคืออดีตชาติจริงของพระพุทธเจ้า ฉะนั้นจึงน่าจะเป็นโอกาสที่จะนำมาศึกษาวิจัยให้กระจ่างชัดอย่างเป็นระบบโดยการศึกษาวิจัยในรูปแบบการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

^{๕๒} โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ, เอกสารประกอบการบรรยาย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๑ (อัดสำเนา).

^{๕๓} เสถียร โปธินันทะ, พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์ (พระกวนอิม) อนุสรณ์ อุบัติภาพหึงเลี้ยง แซ่ตั้ง, (ลพบุรี : อุทัยพิทยา, ๒๕๒๙), หน้า ๔.

^{๕๔} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), คู่มือแสดงหลักธรรม ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๕.

บทที่ ๓

ศาสตร์แห่งการตีความภาษาศาสนา

๓.๑ แนวคิดทั่วไป

ในยุคพุทธกาลพระธรรมวินัยเป็นหลักธรรมคำสอนที่ได้รับการจารึกและจดจำนับจากอดีต สืบทอดกันมานานนับสองพันห้าร้อยกว่าปีจวบจนปัจจุบันในรูปแบบพระไตรปิฎก ซึ่งได้มีพัฒนาการ ผ่านยุคสมัยต่าง ๆ ด้วยการสังคายนา ซึ่งทุกครั้งที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกก็จะได้รับการตีความ โดยมีการเอาภาษาต่าง ๆ มาเทียบเคียงกัน เช่น ภาษาล้านนา ภาษาขอม ภาษาพม่า ในการสังคายนา พระไตรปิฎกจะใช้หลักธรรมเป็นที่พึงมิใช่บุคคล, อรรถเป็นที่พึงมิใช่พยัญชนะ, พระสูตรนี้ตารณะหรือ พระสูตรที่มีความหมายแน่ชัด (Precise Meaning) เป็นที่พึงมิใช่เนยยารณะหรือที่ควรแนะนำ พระสูตรที่ยังต้องอาศัยการตีความและฉานเป็นที่พึงมิใช่วิญญาน^๑

ในยุคปัจจุบันนอกจากการตีความในทางศาสนาแล้ว ในทางโลกการตีความก็เป็นสิ่งที่มี ประโยชน์มาก เช่น การตีความตัวบทกฎหมาย การตีความประวัติศาสตร์ เป็นต้น การตีความจึง เป็นไปเพื่อความเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความตามคัมภีร์ทาง พระพุทธศาสนา เช่น เรื่องนรกสวรรค์ ก็เป็นไปเพื่อความเข้าใจที่ดีที่ถูกต้องไม่ได้หมายถึงการ หักล้าง การโต้แย้งแต่เพื่อเป็นการเข้าใจที่ถูกต้องเพื่อนำไปแก้ไขปัญหา ในปัจจุบันการตีความได้ ยกกระดับขึ้นเป็นศาสตร์แห่งการตีความซึ่งใช้ในสังคมได้หลายแขนง เช่น สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การตีความจึงเป็นรากฐานของศาสตร์ทุกศาสตร์หรือปรัชญา (Philosophy) ดังนั้น ปรัชญาสมัยใหม่จึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตีความซึ่งพัฒนาต่อยอดจากปรัชญาดั้งเดิมที่เน้นการใช้ เหตุผล ตรรกศาสตร์ การตีความจึงเป็นการค้นหาเอกภาพในพหุภาพ ทั้งนี้ศาสตร์แห่งการตีความ จัดเป็นกระบวนการทัศน์ของการแสวงหาความรู้ที่จำแนกศาสตร์ออกเป็น ๒ สาย กล่าวคือกระบวนการทัศน์ ของวิทยาศาสตร์ซึ่งแสวงหาความรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และกระบวนการทัศน์ทางศาสนาและปรัชญา ซึ่งแสวงหาความรู้จากการตีความ ดังนั้นการตีความจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการแสวงหา องค์กรความรู้ใหม่และทำให้บางสิ่งบางอย่างเป็นที่เข้าใจแก่ผู้อื่น

^๑ Étienne Lamotte, Assessment of Textual Interpretation in Buddhism”, Donald S. Lopez Jr. (ed.), **Buddhism Hermeneutics**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1988, pp 12-25., อ้างใน สุวรรณ สภาอานันท์, **ศรัทธากับปัญญา : บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๐.

ดังนั้นในการศึกษาการตีความในบทนี้ จึงเป็นการศึกษาเพื่อแสวงหาหลักการหรือทฤษฎีที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราซึ่งเป็นนิทานธรรมะที่มีต้นกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนาหายานแต่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายทั่วทวีปเอเชีย ทั้งในพระพุทธศาสนาหายานและเถรวาท นั้นแสดงให้เห็นว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะมีเนื้อหาสาระที่เข้ากันได้หรือประกอบด้วยลักษณะเด่นลักษณะของทั้งสองนิกายกล่าวคือพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการธำรงรักษาพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธศาสนาหายานมีลักษณะเด่นคือมีทฤษฎีการสอนด้วยอุบาย (Upaya)^๒ และอุปมาอุปไมยที่น่าพิศวง” ดังคำกล่าวของเสถียร โปธินันทะ ที่กล่าวถึงพระสูตรต่างๆ ของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานว่า “ในลัทธิมหายานมักจะมีอรรถข้อความเรียกว่ากลบทหรือปริศนาธรรมไว้ให้ขบคิดเอาเอง ถ้าคิดไม่ตกก็แปลว่ายังคงหาช่องทางไม่ถูก เข้าไม่ถึงหรือว่ามองไม่ทะลุธรรมบทนั้นๆ ถ้าขบคิดแตกก็หมายความว่าถึงแล้วซึ่งแสงสว่าง”^๓ ดังนั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าชาดกเรื่องพระสุธนหรือชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รานั้นน่าจะประกอบด้วยอุบาย, กลบทหรือปริศนาธรรม ซึ่งสามารถรู้และเข้าใจได้ด้วยการตีความภาษาศาสตร์ทางศาสนานั้นเอง

๓.๑.๑ ความหมายของการตีความภาษาศาสตร์

ก. ความหมายของการตีความ

(๑) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำจำกัดความของ คำว่า “ตีความ” ว่าเป็นคำกริยา หมายถึง ชี้หรือกำหนดความหมาย, ให้ความหมายหรืออธิบาย, ใช้หรือปรับให้เข้าใจเจตนาและความมุ่งหมายเพื่อความถูกต้อง (กฎ) วิเคราะห์ถ้อยคำหรือข้อความในบทกวีหมาย นิติกรรม สัญญา หรือเอกสารอื่นๆ ที่มีปัญหาสงสัย หรือมักมีความหมายไม่ชัดเจน เพื่อกำหนดความหมายอันแท้จริงของถ้อยคำหรือข้อความนั้นๆ เช่น การตีความกฎหมาย” ซึ่งในการศึกษทางศาสนาและปรัชญาการตีความ คือกระบวนการของความพยายามล้วงลึกไปถึงเจตนารมณ์ของผู้แสดงความนั้นๆ ไว้ โดยแยกแยะประเด็นออกมาอธิบายความให้ประจักษ์ชัด แล้วกำหนดความหมายอันแท้จริงของข้อความนั้นตามความเข้าใจของผู้ตีความไว้^๔

^๒ โสวิทย์ บำรุงศักดิ์, พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๑. (อัดสำเนา).

^๓ เสถียร โปธินันทะ, พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (พระกวนอิม) อนุสรณ์ อุบาสิกานหิงเลียง แซ่ตั้ง, (ลพบุรี : อุทัยพิทยา, ๒๕๒๙), หน้า ๔.

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), การตีความพุทธศาสนสุภาษิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๙ - ๑๐.

(๒) **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา** ถือว่า “การตีความ” เป็นศาสตร์อย่างหนึ่ง และได้บัญญัติศัพท์ศาสตร์แห่งการตีความนี้ว่า “อรรถปริวรรตศาสตร์”^๕ หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า “Hermeneutics” โดยศาสตร์ดังกล่าว มีความเกี่ยวข้องกับ ความเข้าใจ (ข้างใน-ภายใน) ของมนุษย์ และการแปลความหมายทางคัมภีร์หรือตัวบท (text) งานเขียน ตลอดจนถึง คำพูด การกระทำ การแสดงออก และงานศิลปะอีกด้วย ซึ่งได้แสดงออกมาเพื่อสื่อสารให้ผู้รับสาร สามารถเกิดความเข้าใจตามความเป็นจริงอย่างถูกต้อง และเป็นความหมายที่แท้จริงของผู้ที่ได้สื่อสาร ในตัวบทนั้นๆ

(๓) **กิริติ บุญเจือ** ท่านใช้คำศัพท์ว่า “อรรถปริวรรต” โดยชี้แจงรากศัพท์และความหมายว่ามาจาก “อรรถ” (คำสันสกฤต) และ “อตุล” (คำมคธ) แปลว่า “เนื้อความ” รวมกับ “ปริวรรต” (คำสันสกฤต) และ “ปริวัตต” (คำมคธ) แปลว่า “หมุนเวียน เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนไป แปรไป” รวมเป็น “อรรถปริวรรต” จึงแปลว่า “การแปรเนื้อหาจากความหมายตามตัวอักษรเป็นความหมายตามเกมภาษา”^๖

(๔) **ปรุทม์ บุญศรีตัน** กล่าวว่า การตีความมีมาควบคู่กับพัฒนาการของพระพุทธศาสนา มีการใช้ศัพท์ที่อาจพอสามารถเทียบเคียงได้กับ “การตีความ” เช่น คำว่า อตุล (ความหมาย), อธิบาย (อธิบาย), วิศุคโ (การวิเคราะห์) และ อิหิ วุตตโ โหติ (มีคำอธิบายนี้ว่า) คำเหล่านี้ล้วนมีความหมายที่ แสดงออกถึงวิธีการทำความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งปรารถนาให้ผู้สื่อสารและผู้รับความได้มี ความเข้าใจตรงกันและเมื่อการตีความนั้นได้นำมาใช้ในการอธิบายพระพุทธธรรมแล้ว จึงมีความหมายถึงการอธิบายจุดประสงค์หรือความเป็นจริงที่พระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะสื่อสารเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้รู้ตาม เราอาจจะเรียกศาสตร์แห่งการตีความนี้ว่า “ศิลปศาสตร์แห่งการทำ ความเข้าใจ”^๗

สรุปได้ว่า การตีความ หมายถึง การประเมินค่า, การให้ความหมายแก่ถ้อยคำและการใช้ความคิดสร้างความรู้จากสิ่งที่รู้แล้วหรือสิ่งที่ตกลงกันแล้ว โดยมีการเชื่อมโยงความหลากหลายให้เกิดความเข้าใจที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือมีการค้นหาความเป็นหนึ่งเดียวในความหลากหลาย โดยใช้หลักการและทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับทั้งในอดีตและปัจจุบัน

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๔๗.

^๖ กิริติ บุญเจือ, อรรถปริวรรต: คู่เวรคู่กรรมปรัชญาหลังนวยุค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๗ ปรุทม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๙.

ข. ความหมายภาษาศาสตร์

(๑) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ให้ความหมายของ “ภาษา” ว่าเป็นคำนามหมายถึง ถ้อยคำที่ใช้พูดหรือเขียนเพื่อสื่อความของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น ภาษาไทย ภาษาจีน หรือเพื่อสื่อความเฉพาะวงการ เช่น ภาษาราชการ ภาษากฎหมาย ภาษาธรรม นอกจากนั้น ภาษายังหมายถึง เสียง ตัวหนังสือ หรือกิริยาอาการที่สื่อความได้ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน ภาษาท่าทาง ภาษามือ เป็นต้น^๘

(๒) พอล คอปลิย์ กล่าวว่า ภาษา (Language) มีองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ การพูดในครั้งหนึ่งๆ (parole) และระบบความแตกต่างระหว่างสัญญา (langue) โดยเราสามารถนึกถึงภาษาได้ในฐานะสมบัติร่วมของชุมชน ภายใต้ข้อเท็จจริงที่ว่าภาษาคือระบบที่ทุกคนใช้ร่วมกันอันหมายถึงปรากฏการณ์ทางสังคม^๙

(๓) กิรติ บุญเจือ ให้ความหมายของ ภาษา ว่าหมายถึง กลุ่มของเครื่องหมายว่าจะใช้สื่อความหมายได้ในระบบเดียวกัน อาจเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน หรือภาษามือก็ได้ ซึ่งแต่ละประเภทจะได้หลายระบบที่แตกต่างกัน แล้วแต่ระบบเครื่องหมายและกฎไวยากรณ์ที่ควบคุมเครื่องหมาย^{๑๐} เพื่อแสดงถึงความรู้สึก อารมณ์ ความปรารถนาและความคิด ของผู้สื่อสาร ภาษาเป็นระบบของเครื่องหมายที่ใช้เพื่อแสดงออกเพื่อให้ข้อมูล แสดงอารมณ์หรือเหตุผล^{๑๑}

(๔) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำว่า “ภาษาธรรม” ว่าหมายถึง ภาษาที่ใช้มีความหมายในทางธรรม ต่างกับความหมายที่ชาวบ้านใช้ เช่น คำว่า เวทนา ในภาษาธรรมหมายถึง การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ แต่ชาวบ้านใช้หมายถึง สงสารสลดใจ หรือคำว่า สงสาร ในภาษาธรรมหมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด แต่ชาวบ้านใช้หมายถึง รู้สึกเห็นใจในความเดือดร้อนหรือความทุกข์ของผู้อื่น.^{๑๒}

(๕) ภาษาศาสตร์ (religious language) หมายถึง ภาษาที่ใช้ทางศาสนา^{๑๓} ในพระพุทธศาสนาพระตถาคตทรงใช้ภาษาท้องถิ่นทางตอนเหนือของประเทศอินเดียภาษาหนึ่งซึ่ง

^๘ <http://www.royin.go.th/dictionary/ภาษา>. [๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

^๙ คอปลิย์, พอล., *ลึกลับศาสตร์*, แปลโดย อธิป จิตตพลกษ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕.

^{๑๐} กิรติ บุญเจือ, *สารานุกรมปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๑๙๑๑.

^{๑๑} Angeles, Perter A., *Dictionary of Philosophy*, (New York: Barnes & Noble Books, 1981.) อ่างใน วุฒิชัย อ่องนาวา, *ปรัชญาศาสนา*, (นครปฐม : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการ วิทยาลัยสงฆ์ธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๗.

^{๑๒} <http://www.royin.go.th/dictionary/ภาษาธรรม>. [๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

^{๑๓} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-en-lexitron/ภาษาศาสตร์>. [๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑].

เชื่อมโยงกับภาษาสันสกฤต เป็นสื่อในการเผยแพร่คำสอนของพระองค์ เชื่อกันว่าภาษาดังกล่าวนั้นใกล้เคียงกับภาษาปัจจุบันมีชื่อว่า “บาลี” และกลายเป็นภาษาแบบฉบับของพระคัมภีร์หรือพระไตรปิฎกในนิกายเถรวาท การใช้ภาษาบาลีทำให้พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือนิกายฝ่ายใต้ต่างจากนิกายมหายานหรือนิกายฝ่ายเหนือซึ่งบันทึกคัมภีร์ของตนด้วยภาษาสันสกฤตและภาษาประจำชาติต่าง ๆ เช่น ทิเบต จีน เวียดนาม มองโกเลีย เกาหลี ญี่ปุ่น.^{๑๔}

สรุปได้ว่า ภาษาศาสนา หมายถึง ภาษาที่ใช้อธิบายสิ่งสูงสุดทางศาสนาและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสิ่งสูงสุดนั้น เป็นเรื่องนามธรรม คือ ทางฝ่ายจิตหรือวิญญาณ ที่กล่าวถึงสัจธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นภาษาที่มีปรมาตมธรรมเป็นพื้นฐาน เป็นธรรมชั้นสูง ในระดับขั้นที่เป็นโลกุตระที่จะสามารถทำให้ดับทุกข์ได้จริง ไม่เนื่องอาศัยด้วยวัตถุ ซึ่งต้องอาศัยปัญญาเห็นนามธรรมแล้วจึงจะพูดเป็นและให้ความหมายเป็น ภาษาทางศาสนานี้มีความหมายตรงข้ามกับภาษาสามัญ ซึ่งหมายถึงภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ตามธรรมดาทั่วไป เป็นภาษาโลก ที่พูดกันอยู่ตามธรรมดาที่อาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน เป็นภาษาสำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหาด้วยสัสสตทิฐิ

๓.๑.๒ วัตถุประสงค์

- (๑) เพื่อให้เข้าถึงประเด็นสำคัญที่เป็นข้อเท็จจริง และมุ่งให้เกิดปัญญา
- (๒) เพื่อเข้าใจตรงกันและป้องกันความขัดแย้งหรือวิวาทอันอาจเกิดขึ้น เป็นการมุ่งรักษาและถ่ายทอดพุทธพจน์
 - (๓) เพื่อขจัดความขัดแย้งหรือวิวาทะที่เกิดขึ้นและมุ่งแก้ข้อกังขาในพุทธพจน์
 - (๔) เพื่อนำไปใช้ปฏิบัติให้เห็นผลเป็นรูปธรรม รวมทั้งมุ่งเสริมศรัทธาปสาทะและมุ่งบรรลุธรรมหรือ “นิสสรณัตถปรียตี-ศึกษาเพื่อหลุดพ้น”^{๑๕}

๓.๑.๓ ประโยชน์ของการตีความพุทธพจน์ ความสำคัญของการตีความ

- ๑) ช่วยให้ผู้ตีความเข้าใจเนื้อหาสาระของเรื่องทีอ่านได้หลายแง่มุม
- ๒) ช่วยให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมอันมีผลเกี่ยวโยงถึงคุณค่าของชีวิตและสิ่งแวดล้อม
- ๓) ช่วยให้เกิดการฝึกคิด ฝึกไตร่ตรองหาเหตุผล เป็นผลให้ผู้อ่านมีความถี่ถ้วนและมีวิจรรณญาณในการอ่านมากยิ่งขึ้น
 - ๔) เป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าถึงวรรณคดี

^{๑๔} แจ็คสัน, ปีเตอร์ เอ, พุทธศาสนิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย =BUDDHADĀSA: Theravada Buddhism and Modernist Reform in Thailand / Peter A. Jackson; แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษโดย มงคล เดชนครินทร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๔๘๖ - ๔๘๗.

^{๑๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), การตีความพุทธศาสนสุภาษิต, หน้า ๒๑ - ๒๓.

๕) ช่วยให้ผู้ตีความมีโลกทัศน์ที่กว้างไกล ลึกซึ้ง มีใจกว้างยอมรับความแตกต่างของมนุษย์ด้วยกัน

๓.๑.๔ หลักเบื้องต้นในการตีความภาษา

เนื่องจากจุดเริ่มต้นของวรรณคดีอยู่ที่สิ่งแวดล้อมและสิ้นสุดลงที่ผู้อ่าน^{๑๖} นั้นหมายถึงหน้าที่ของผู้อ่านในการแปลความคิด ความหมายในงานวรรณกรรมออกมาให้กระจ่างแจ้งเพื่อสุนทรีย์รสและการนำไปใช้ ทั้งนี้การตีความวรรณกรรมเป็นวิถึทางหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจเนื้อหาเจตนาารมณ์และน้ำเสียงของผู้แต่งที่แฝงไว้ ซึ่งบางครั้งการตีความตามวรรณกรรมเรื่องเดียวกันอาจแตกต่างกันไปอันเนื่องจากประสบการณ์ที่แตกต่างกันของผู้อ่าน หรืออาจเป็นเพราะวรรณกรรมเรื่องนั้นสามารถตีความได้หลายระดับด้วยเหตุนี้ จึงมีข้อควรพิจารณาเบื้องต้นเพื่อช่วยในการตีความ ๓ ประการ^{๑๗} ดังนี้

๑) วัตถุประสงค์หรือเจตนาของผู้ประพันธ์

วัตถุประสงค์หรือเจตนาของผู้เขียนหรือผู้ประพันธ์ ประกอบด้วย วัตถุประสงค์ ๓ รูปแบบ ได้แก่ วัตถุประสงค์เฉพาะ วัตถุประสงค์แอบแฝง และวัตถุประสงค์สารัตถะ กล่าวคือ วัตถุประสงค์เฉพาะเป็นสิ่งที่ผู้เขียนแสดงเจตจำนงไว้อย่างชัดเจนว่าเพื่อประโยชน์อะไร จึงมักไม่มีปัญหาในการตีความ วัตถุประสงค์แอบแฝง เป็นจุดประสงค์ที่ซ่อนไว้ โดยแฝงไว้ในกลวิธีการประพันธ์ ผู้อ่านจำเป็นต้องสังเกตการใช้ถ้อยคำของผู้ประพันธ์ว่าผู้เขียนหรือกล่าวอย่างไร แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่งหรือไม่ ส่วนวัตถุประสงค์สารัตถะ หมายถึง วัตถุประสงค์ที่เป็นแนวคิดสำคัญของผู้ประพันธ์ที่แสดงไว้ในแก่นเรื่อง อาจเป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับชีวิต ค่านิยมทางสังคม หรือสัจธรรมต่างๆ ซึ่งผู้เขียนอาจใช้กลวิธีในการนำเสนอต่างๆ กันไป เช่น อาจชี้แนะไว้ที่ชื่อเรื่อง ในตัวละครเป็นผู้บอกเล่าหรือใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นข้อสรุป เป็นต้น วัตถุประสงค์สารัตถะนี้ผู้เขียนจะไม่บอกตรงๆ ถือเป็นหน้าที่ของผู้อ่านที่จะต้องค้นหาและตีความเอง

๒) สาระ

สาระ คือ แนวคิดสำคัญที่ได้จากการอ่านวรรณกรรม ผู้เขียนอาจจะเสนออย่างจงใจหรือไม่จงใจก็ได้ การค้นหาสาระเป็นขั้นตอนสำคัญในการเข้าถึงวรรณคดี ซึ่งผู้อ่านต้องมีความรู้ความสามารถในการอ่าน และเข้าใจโครงสร้างของวรรณกรรมแต่ละประเภทให้ชัดเจน ทั้งนี้การค้นหาสาระสำคัญมิใช่การแปลความหมายของถ้อยคำอย่างตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่ต้องจับเนื้อความให้ได้ครบถ้วนแยกแยะให้ได้ว่า ส่วนใดเป็นความรู้ ความคิดและความรู้สึก กล่าวคือ

^{๑๖} ดุ้ย ชุมสาย, วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙), หน้า ๕๐.

^{๑๗} พิทยา ลิมมณี, การอ่านตีความ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖- ๓๘.

๒.๑) ความรู้ หมายถึง ความจริงที่เกิดขึ้น เป็นที่ยอมรับ ได้รับการพิสูจน์แล้วหรือสามารถพิสูจน์ได้ใช้เป็นข้อมูลอ้างอิงได้

๒.๒) ความคิด หมายถึง ทศนะเฉพาะบุคคล ความคิดของบุคคลหนึ่งอาจไม่ตรงกับอีกบุคคลหนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ความคิดจึงเป็นเรื่องที่มีความแตกต่างกันโต้แย้งกันได้โดยอาศัยเหตุผล ความคิดเป็นเหตุให้คนไม่หยุดนิ่ง เพราะต้องการหาคำตอบหรือต้องการทดสอบ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลเกิดสติปัญญา และมีโลกทัศน์ที่กว้างไกลยิ่งขึ้น ที่น่าสนใจคือเวลามนุษย์คิดไม่มีเสียง ความพิเศษของธรรมชาติตรงนี้ช่วยให้มนุษย์มีอิสระในการคิด และมีความปราณีตในการแสดงออกมากยิ่งขึ้น

๒.๓) ความรู้สึก หมายถึง ความหวั่นไหวทางอารมณ์เมื่อมีสิ่งภายนอกมากระทบเป็นสภาพจิตที่เอรเอียงไปชั่วขณะ

ทั้งนี้ ความรู้ ความคิดและความรู้สึก ส่วนใดเป็นเนื้อหาสำคัญ ส่วนใดเป็นเนื้อหารอง รวมทั้งเสียงของคำที่ปรากฏในงานเขียนว่า มีท่วงทำนอง ลำนำ และจังหวะเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้ผู้อ่านเข้าใจสาระได้^{๑๘} การค้นหาสาระสำคัญในงานเขียน ผู้อ่านจำเป็นต้องอ่านทบทวนหลายๆ ครั้ง ใคร่ครวญอย่างรอบคอบ พิจารณาคำทุกคำเพราะคำกับความเรื่องเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน นักประพันธ์บางคนจงใจที่จะใช้สื่อความที่เกินคำ ส่วนที่นักเขียนไม่ได้พูด ผู้อ่านจะต้องค้นหาให้ได้โดยอาศัยถ้อยคำที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเป็นเครื่องนำทางประมวลเข้ากับจินตนาการและประสบการณ์ของผู้อ่าน^{๑๙}

๓) น้ำเสียง

น้ำเสียง ในทางวรรณศิลป์ หมายถึง การเน้นสีสันทันบรรยากาศ ซึ่งขึ้นอยู่กับความประสงค์ของผู้ประพันธ์ว่าต้องการบรรยากาศของเรื่องเป็นอย่างไร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการใช้ถ้อยคำ การพรรณนาสภาพแวดล้อมแทนการแสดงออกโดยตรง เช่น น้ำเสียงแสดงอารมณ์ขัน ล้อเลียน, น้ำเสียงอ่อนโยน นุ่มนวล, น้ำเสียงประชดประชัน เสียดสี เยาะเย้ย, น้ำเสียงโกรธเกรี้ยว แสดงอารมณ์รุนแรง, น้ำเสียงโศกเศร้า สลดหดหู่ ว้าเหว่, น้ำเสียงปลุกเร้าใจ, น้ำเสียงเสียดาย อาลัยอาวรณ์, น้ำเสียงชื่นชม ยกย่องสรรเสริญ และน้ำเสียงจริงจัง เคร่งขรึม เป็นต้น

^{๑๘} ชลธิรา กลัดอยู่ และคณะ, **การใช้ภาษา**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๑๗), หน้า ๒๐๙.

^{๑๙} เจตนา นาควัชระ, **ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๒๓.

๓.๑.๕ ระดับของความหมายในถ้อยคำ

ในการตีความภาษาในเบื้องต้นผู้ตีความต้องทำความเข้าใจความหมายของถ้อยคำใน ๕ ระดับ ดังนี้

๑) ความหมายโดยอรรถ

ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) คือ ความหมายของคำใดซึ่งสังคมนิยมใช้และยอมรับเป็นยุดี อยู่ในขอบเขตของภาษาศาสตร์^{๒๐}

๒) ความหมายโดยนัย

ความหมายโดยนัย (Connotative meaning) คือ ความหมายที่นอกจากรู้ความหมายโดยอรรถเป็นตัวยืนพื้นแล้ว ใจเขายังแปลความหมายโดยนัยควบคู่ไปด้วย การแปลความหมายประเภทนี้ได้รวบรวมความรู้สึกรู้สึกนึกคิดส่วนตัว, ลักษณะอารมณ์, ประสบการณ์ในอดีต, ทักษะคิด, ค่านิยม ฯลฯ ที่มีต่อสัญลักษณ์นั้น ความหมายโดยนัยยังสามารถจำแนกออกได้^{๒๑} ดังต่อไปนี้

๒.๑) ความหมายกักตุน เป็นความหมายที่ผู้อ่านสะสมไว้ในใจของตนตามที่เคยเรียนรู้มา ความหมายกักตุนของแต่ละคนแตกต่างกัน

๒.๒) ความหมายนัยประหวัด (associations)^{๒๒} หมายถึง การติดต่อเกี่ยวเนื่องระหว่างประสบการณ์หนึ่งกับประสบการณ์อื่นๆ ที่ผ่านมานั้นคือ การที่ผู้ตีความมีจิตประหวัดไปถึงบางสิ่งบางอย่างที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่ปรากฏในคำประพันธ์ อาจคิดไปถึงภาพ เหตุการณ์ คำพูด บรรยากาศ หรือจินตนาการต่างๆ ดังนั้นคำๆ เดียวกัน ผู้อ่านแต่ละคนย่อมมีนัยประหวัดถึงเรื่องราวที่แตกต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละคน

๒.๓) ความหมายหลายนัย หมายถึงคำๆ หนึ่งอาจมีความหมายหลายความหมายทั้งทางตรงและโดยนัยที่ซับซ้อน ตีความได้หลายแง่มุม ซึ่งถือเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์^{๒๓}

๒.๔) ความหมายสี่นัย ในการพิจารณาความหมายของคำนั้น ไอ เอ ริชาร์ท ได้ให้ความเห็นว่า งานเขียนทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสารคดีหรือบันเทิงคดี ร้อยแก้วหรือร้อยกรอง มีความหมายที่น่าพิจารณา ๔ นัย คือ (๑) ความหมายด้านเนื้อหาสาระทั่วไป (๒) ความหมายเกี่ยวกับอารมณ์ (๓) ความหมายทางน้ำเสียง ทักษะ หรือทางเสียง และ (๔) ความหมายโดยเจตจำนง

^{๒๐} ศรีเรือน แก้วกังวาล, ภาษาและความคิด เราคิดด้วยภาษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๒๑} พิทยา ลีम्मณี, การอ่านตีความ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๐-๑๒๘

^{๒๒} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕๑-๓๕๓.

^{๒๓} ชลธิรา กลัดอยู่ และคณะ, การใช้ภาษา, หน้า ๒๐๑.

๓) ความหมายของโวหาร

โวหารเป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดมโนภาพได้ชัดเจน หรือกว้างขวางกว่าภาษาตรงไปตรงมา เพราะโวหารเป็นการใช้ภาษาเปรียบเทียบสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรมระหว่างสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบคือ อุปมา และสิ่งที่ถูกนำมาเปรียบเทียบคือ อุปไมย^{๒๔} โวหารแบ่งออกเป็น ๑๐ ประเภท ดังนี้

๓.๑) โวหารอุปมา (simile) เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่งว่าคล้ายกัน คำที่ใช้เชื่อมในการเปรียบเทียบ ได้แก่ ราว ปาน ดัง ดั่ง เหมือน เสมือน ดุจ ประดุจ ประหนึ่งว่า เป็นต้น

๓.๒) โวหารอุปลักษณ์ (metaphor) เป็นโวหารที่เปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากัน คำที่ใช้เชื่อม ได้แก่ เป็น คือ เท่า เป็นต้น

๓.๓) โวหารบุคลาธิษฐาน (personification) เป็นโวหารที่นำสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตให้มีความรู้สึกนึกคิด และแสดงกิริยาอาการได้เหมือนคน เป็นวิธีการสร้างเรื่องราวธรรมดาให้มีชีวิตชีวา กระทบอารมณ์และเกิดความสะเทือนใจ เช่น คำว่า “ป่าไพรร้องระงม” เป็นต้น

๓.๔) โวหารอติพจน์ (hyperbole) โวหารกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นความรู้สึก

๓.๕) โวหารกล่าวบางส่วน (synecdoche) คือโวหารที่กล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่ให้ความหมายครอบคลุมทั้งหมด

๓.๖) โวหารอุทาหรณ์ (analogy) เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์หรือความคิดสองอย่างโดยยกข้อความ เรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่ง่ายแก่การเข้าใจมาเป็นตัวเทียบให้เห็นสิ่งที่ผู้เขียนต้องการ เช่น คำว่า “เหมือนนารายณ์ไม่ได้ทรงเครื่อง” เป็นต้น

๓.๗) โวหารชวนคิด (rhetorical question) เป็นโวหารที่ใช้ศิลปะตั้งคำถามที่ไม่หวังคำตอบ เป็นเทคนิคที่เร้าความคิดให้ผู้อ่านได้ไตร่ตรองพิจารณา โดยที่ผู้เขียนจะเป็นผู้ตอบหรือขยายความคิดนั่นเอง

๓.๘) โวหารกล่าวอวดโอ้ให้ขบขัน (Overstatement) เป็นโวหารที่ผู้เขียนจงใจอ้อววดให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ขัน

๓.๙) โวหารนามนัย (metonymy) การใช้โวหารนามนัยเป็นการเปรียบเทียบโดยการกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่ให้ความหมายเป็นอย่างอื่น

๓.๑๐) โวหารความแย้ง (poradox) เป็นโวหารที่ใช้ข้อความที่มีความหมายขัดแย้ง เพื่อดึงความสนใจของผู้อ่าน เช่น มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อจะพ่ายแพ้ แต่ความพ่ายแพ้ก็คือประสบการณ์อย่างหนึ่งของชีวิตและอาจมีคุณค่ามากกว่าชัยชนะเสียด้วยซ้ำ เป็นต้น

^{๒๔} วิภา กงกะนันท์, *วรรณคดีศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๓๗.

๔) ความหมายของสัญลักษณ์

สัญลักษณ์ คือ สิ่งที่นำมาแสดงออกแทนสิ่งอื่นเพื่อให้เกิดภาพ เข้าใจได้ชัดเจน นิยมใช้สิ่งที่เป็นรูปธรรมแทนนามธรรม การที่กวีนำสัญลักษณ์มาใช้ในงานเขียนอาจเป็นเพราะเป็นการแนะนำให้คิดได้หลายทางมากกว่าสร้างความเข้าใจโดยตรงไปตรงมา นอกจากนั้นสัญลักษณ์ยังใช้ในโอกาสเขียนเรื่องที่ยากจะแสดงออกโดยตรงไปตรงมา เช่น เรื่องผิวดิลิธรรม เป็นต้น สัญลักษณ์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๔.๑) สัญลักษณ์ตามแบบแผน หรือตามธรรมเนียมนิยม เป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏซ้ำๆ ในวรรณคดี มีความหมายเป็นที่เข้าใจแก่ผู้อ่านทั่วไป กวีใช้สัญลักษณ์แบบนี้ตามแบบแผนที่เคยใช้กันมา โดยตั้งใจให้เกิดความเข้าใจและความงามในวรรณคดี เช่น คำว่า “แสงสว่าง” เป็นสัญลักษณ์ของ “ปัญญา” เป็นต้น ลักษณะการใช้สัญลักษณ์ซ้ำๆ จนถือเป็นสัญลักษณ์แบบแผนเช่นนี้อาจเป็นไปตามทฤษฎีการเลียนแบบ (Theory of Imitation) ที่เชื่อว่าศิลปะทุกแขนงเกิดจากการเลียนแบบโดยมุ่งการเลียนแบบธรรมชาติเป็นสำคัญและอาจเลียนแบบสิ่งที่มีผู้อื่นสร้างขึ้น^{๒๕}

๔.๒) สัญลักษณ์ส่วนตัว เป็นสัญลักษณ์ที่กวีคนใดคนหนึ่งสมมติขึ้นแทนสิ่งที่ต้องการกล่าวถึง เป็นการตั้งขึ้นเฉพาะคราว ไม่แพร่หลาย เช่น ทางแยก หมายถึง ความคิดสองแนวทาง เป็นต้น สัญลักษณ์ส่วนตัวนี้น่าจะเป็นไปตามทฤษฎีการสร้างสรรควรรณคดีประเภทหนึ่ง คือ ทฤษฎีการแสดงออก (Theory of Expression) ที่เชื่อว่าศิลปะคือผลงานของการแสดงออกของศิลปินตามที่ใจของเขาปรารถนา นักเขียนที่มีความสามารถสูงจะแสดงใจจริงในใจของตนออกมาให้ผู้อื่นร่วมรู้เห็นด้วยได้^{๒๖}

๕) ความหมายของอวัจนภาษา

อวัจนสาร (Non-Verbal Communication) คือ ความคิดแทรก^{๒๗} หมายถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์ที่มีอยู่ในใจ ซึ่งไม่ได้ประพันธ์ลงไว้งานประพันธ์ตรงๆ แต่ละไว้ในที่ที่คิดว่าผู้อ่านน่าจะประหวัดถึงและเข้าใจได้ เพราะข้อความที่ผู้ประพันธ์เขียนไว้จะเป็นส่วนชักนำให้เกิดความคิดแทรกนั้นขึ้นโดยอัตโนมัติ ทั้งนี้ความคิดที่ผู้ประพันธ์เสนอโดยใช้ภาษาเขียนหรือภาษาพูดเรียกว่าวจนสาร (Verbal Message) ส่วนความคิดแทรกนั้นเป็นวิธีสื่อที่เรียกว่า อวัจนสาร (Non-Verbal Communication) เช่น กวีบรรยายอาการปฏิกิริยาพฤติกรรม สีหน้า การแต่งกายของตัวละคร เป็นต้น เพื่อแสดงถึงสถานภาพทางสังคม บทบาท บุคลิกภาพและความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ผู้อ่านหรือผู้ฟังต้องใช้จินตนาการของตนในการค้นหาเพราะผู้เขียนมิได้เสนอไว้ตรงๆ ทั้งนี้ภาพพจน์ในวรรณคดี

^{๒๕} วิภา กงกชนันท์, วรรณคดีศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๑-๑๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑-๓๓.

^{๒๗} พิทยา ลีมนณี, การอ่านตีความ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๐-๑๒๘.

นั้นมักเป็น ๒ ระดับ สิ่งที่ผู้อ่านหรือผู้ฟังเห็นหรือได้ยินอาจเป็นภาพระดับแรกเท่านั้น ส่วนระดับที่สองที่เกิดจากจิตใต้สำนึกของผู้ประพันธ์นั้น ผู้อ่านหรือผู้ฟังมักมองข้ามไป ดังนั้นผู้อ่านหรือผู้ฟังจึงจำเป็นต้องพิจารณาอวัจนสารเพื่อเข้าใจภาพระดับที่สองที่แฝงไว้ เพื่อช่วยให้การตีความชัดเจนยิ่งขึ้น อวัจนสารจำแนกเป็น ๗ ภาษาดังนี้

๑) เทศภาษา คือ การบรรยายของผู้ประพันธ์เกี่ยวกับการจัดระยะห่างระหว่างบุคคล ในขณะที่มีการสนทนาหรือแสดงการติดต่อสื่อสาร หรือแสดงความใกล้ชิดหรือห่างเหินของตัวละคร โดยไม่ต้องอธิบายตรงๆ

๒) กาลภาษา เป็นอวัจนสารที่ใช้เวลาเป็นสื่อสร้างบรรยากาศที่ช่วยให้สมจริง ก่อให้เกิดจินตนาการแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถสะท้อนความรู้สึกนึกคิดและบุคลิกภาพของตัวละคร เช่น ความอดทน เป็นต้น

๓) เนตรภาษา เป็นการสื่อความหมายโดยใช้สายตาบอกความคิด ความรู้สึก ความต้องการแทนภาษาพูดลักษณะของแววตาเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์จึงเป็นภาษาที่สื่อความหมายที่แม่นยำที่สุด เพราะเป็นอวัจนสารที่ทำงานได้อย่างอิสระหรือควบคุมได้ยาก^{๒๘}

๔) สัมผัสภาษา เป็นอวัจนสารที่กวีบรรยายถึงอาการตอบสนองซึ่งการและกันของตัวละคร โดยใช้ส่วนต่างๆ ของร่างกายสัมผัสกันเพื่อสื่ออารมณ์ ความคิด และสัมพันธภาพที่มีต่อกัน ทางจิตวิทยาถือว่าสัมผัสภาษาหรือบางครั้งเรียกว่าภาษากาย เป็นการแสดงความผูกพัน เช่น การผลักการจูมมือ เป็นต้น

๕) อากาษา เป็นอวัจนสารที่เกิดจากกวีได้บรรยายอากัปกริยาของตัวละครอย่างละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ เข้าใจอารมณ์ และบุคลิกภาพของตัวละคร

๖) วัตถุภาษา ได้แก่ การบรรยายฉากและสภาพแวดล้อม ตลอดจนวัตถุสิ่งของของตัวละคร เช่น เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ยานพาหนะ สภาพที่อยู่อาศัย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สะท้อนบุคลิกภาพ รสนิยม นิสัยใจคอ และสภาวะภาพของตัวละคร

๗) ปริภาษา คือ อวัจนสารที่กวีสื่อออกมาดดยการบรรยายลักษณะการสนทนาของตัวละครและบอกถึงคุณภาพของน้ำเสียงที่ตัวละครพูดจากัน เช่น กระซิบ สะอื้น เป็นต้น นอกจากนั้น กวียังบรรยายถึงพฤติกรรม อากัปกริยา สีหน้า ท่าทางของตัวละครประกอบกันไปด้วยเพื่อสื่ออารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของผู้พูด วิธีเช่นนี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจบรรยายกาศของเรื่องและความในใจของตัวละครได้ลึกซึ้งกว่าการบรรยายโดยตรง เช่น คำว่า “ท่าทางเขามีหวังขึ้น” เป็นต้น

^{๒๘} อัลลัน ฟีส, ภาษากาย, แปลโดย ยุพเรศ วินัยธร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : รวมทรงธรรม, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓๙.

๓.๑.๖ นัยสำคัญของการตีความ

นัยสำคัญของการตีความ^{๒๙} (Significance of Hermeneutics) โดยทั่วไปคัมภีร์หรือหนังสือวรรณคดีบาลีประกอบด้วยส่วนต่างๆ ๓ ส่วน คือ

๑) **โครงสร้างหรือรูปแบบ (Form)** โดยทั่วไปเราจะพบว่าโครงสร้างหรือรูปแบบจะหมายถึงแบบวิธีการสำแดง (Mode of Expression) จนเรารู้จักสิ่งๆ ที่เรียกว่าเนื้อหานั้นได้จากแบบของมัน กล่าวคือ ปรัชญา-ร้อยกรอง (Poetry) คัชชะ-ร้อยกรอง (Prose) และวิสมะ-ผสมทั้งสองอย่าง (Concrete Poetry) ทั้งนี้โครงสร้างหรือรูปแบบมีหน้าที่กำหนดเนื้อหา (Content) หรือความเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็น แต่โครงสร้างเป็นสิ่งที่อยู่ “ภายใน” ต้อง “ค้นหา” จึงจะพบซึ่งเป็นหน้าที่ของนักวิชาการที่จะวิเคราะห์หา “โครงสร้างระดับลึก” (Deep Structure) เช่น ถ้าพูดถึงสัตว์ สิ่งที่ทำสัตว์แต่ละประเภทมีรูปลักษณ์ต่างกันคือโครงกระดูก เป็นต้น^{๓๐}

๒) **เนื้อหา (Content)** หมายถึงความรู้สึกลึกซึ้งที่ยึดเกาะรูปแบบไว้เพื่อการดำรงอยู่เป็นทรรศนะต่อชีวิตหรือชีวิตทัศน์ (Life view) และทรรศนะต่อโลก (World view) เนื้อหาประกอบด้วย ๖ ส่วน คือ (๑) หัวใจของเรื่อง (Subject-Matter, Theme) (๒)เค้าเรื่อง (Plot) (๓) การวาดบุคลิกลักษณะของตัวละคร (Character) (๔) ภาษา (Language) (๕) โครงเรื่อง (Structure) และ (๖) ท่วงทำนอง (Style)

๓) **ส่วนที่เป็นความหมายเชิงคุณค่า (Value)** คือการวินิจฉัยคุณค่าของศิลปะวรรณคดีแยกออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๓.๑) การวินิจฉัยความหมาย (Interpretation) ประกอบด้วย (ก) การวิเคราะห์หาคำความหมาย (Analysis) (ข) การอธิบายความหมาย (Explanation) (ค) การตีความหมาย (Interpretation)

๓.๒) การวินิจฉัยคุณค่าหรือการประเมินค่า (Valuation) ประกอบด้วย (ก) คุณค่าในแง่ผลผลิต (Product) (ข) คุณค่าในแง่หลักเกณฑ์ (Criteria) และ (ค) คุณค่าในเชิงปฏิบัติ (Conduct) ทั้งนี้ การประเมินคุณค่าความหมายนับเป็นหัวใจของนักวิเคราะห์

๓.๑.๗ การประเมินคุณค่าและความหมาย

กระบวนการวิธีประเมินหรือตีความ ๔ ประการ (จตุพพยุหหาระ) เป็นหลักทั่วไปของการตีความ (General Principles of Interpretation) ทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นการประเมินคุณค่าหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือการตีความหรือวินิจฉัยความหมาย (Interpretation) และการพิจารณา

^{๒๙} วีระชาติ นิมมอนงค์, “วินิจฉัยทฤษฎีการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, บทความ, หน้า ๗.

^{๓๐} ศิราพร ณ ถกลาง, ทฤษฎีคดีขนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๐๓, ๒๐๕.

คุณค่า (Valuation) มีหลักเกณฑ์เรียกรวมๆ ว่า “กระบวนการวิธีประเมินหรือตีความ ๔ ประการ (จตุพพยุหหาระ) ดังนี้

๑) การตีความเนื้อเรื่องหรือนิทาน (Content) โดยพิจารณาว่าเป็นนิทานวัตถุเรื่องยาว สมบูรณ์หรือนิทานวจนะคือเรื่องย่อยเสริมเรื่องยาวอีกที เช่น มีเรื่องอิทธิบาท ๔ กล่าวไว้หลายที่ต้องตีความให้ออกว่าเรื่องไหนเป็นนิทานวัตถุและเรื่องไหนเป็นนิทานวจนะ

๒) การตีความภาษาหรือนิรุตติ (Linguistic) ให้พิจารณาไวยากรณ์ โวหาร สัญลักษณ์รวมเรียกว่าคำและลีลาการประพันธ์

๓) การตีความวิธีการนำเสนอหรืออนุสนธิ (Presentation) โดยพิจารณาตีความว่าเป็นแบบร้อยกรองหรือร้อยแก้วหรือแบบผสมที่เรียกว่า ปรัชชะ คัชชะและวิมิสสะ โดยพิจารณารวมไปถึงตัวละคร เวลา สถานที่ ฉากของเรื่องด้วย

๔) การตีความสาระหรือหัวใจของเรื่องเรียกว่าอธิปายะ (Theme, Subject-Matter) โดยพิจารณาวัตถุประสงค์ของเรื่องในที่นี้ได้แก่ พุทธธรรมหรือพุทธปรัชญา ซึ่งเน้นคุณค่าในเชิงปฏิบัติว่ามีคติธรรมอะไร สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างไร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อขัดอวิชาหรือเพื่อความถูกต้องของหลักธรรม

๓.๑.๘ ประเภทของการตีความ

ประเภทของการตีความ (Different Forms of Interpretation)

๑) การตีความแบบวิจัยเหตุผล (Interpretation Methods by Cause and Effect Analysis) การตีความแบบวิจัยเหตุผล ประกอบด้วย (๑) รูปแบบ “สิ่งใดก็ตาม...สิ่งนั้น” (Whatever...that) หมายถึงรูปแบบมีนัยรับกัน เช่น สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมมีความดับเป็นธรรมดา เป็นต้น (๒) “ถ้า...” (If...) หมายถึงการใช้มาลาหรือเงื่อนไขสมมติ (Subjunctive Mood) (๓) แบบ “สัตตมีภาวะ” (Temporal [Bhava-Location]) คือข้อความเชิงเหตุผลที่ใช้สัตตมีภาวะเป็นนัยวิเคราะห์ เช่น เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เป็นต้น

๒) การตีความแบบวิธีตรรกบท (Interpretation by Syllogistic Approach) การตีความแบบวิธีตรรกบท หมายถึงการอนุมานหรือนัยวิเคราะห์ (นัยคคาหะ) คือการให้เหตุผลโดยวิธีตรรกบท (logical terms) เช่น สิ่งใดเป็นทุกซ์สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวตน

๓) การตีความแบบวิธีวิจัย (Interpretation by Analytical Approach) การตีความแบบวิธีวิจัย หมายถึง การแสดงเหตุปัจจัยสัมพันธ์โดยการวิจัยสภาวธรรม มักจะใช้คำว่า “ทั้งปวง”, “บางอย่าง” หรือ “อื่น ๆ” เช่น สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นต้น

๔) การตีความแบบการจำแนกหรือสัญลักษณ์วิภัตติ (Interpretation Approach by Case Method) การตีความแบบการจำแนกหรือสัญลักษณ์วิภัตติ คือ การแจกนามเพื่อให้รู้ว่าเป็น

ประธานหรือเป็นกรรมในประโยคนั้น วิภัติจึงมีส่วนในการตีความให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัย

๕) การตีความแบบบัญญัติหรือสัจภาวะ (Interpretation Methods of Convention and Ultimate Truths) การตีความแบบบัญญัติหรือสัจภาวะหมายถึงสภาวะของสรรพสิ่งที่ประกอบด้วยสมมติสัจจะและปรมาตสัจจะ เพื่อให้รู้เท่าทันบัญญัตินั่นเอง โดยทั่วไปบัญญัติ มี ๒ ประการคืออรรถบัญญัติคือบัญญัติในแง่สิ่งที่พึงให้รู้กันหรือความหมาย และนามบัญญัติ

๖) การตีความแบบการแทนคำหรือละไว้ในฐานที่เข้าใจ (Taking what has not been taken) โดยทั่วไปเมื่อพรรณนาปรากฏการณ์เชิงซ้อนและเชิงเดี่ยวมีวิธี ๒ แบบคือวิธีพรรณนาความหมายหรือนัยวิเคราะห์โดยอรรถ และวิธีพรรณนาโดยยกศัพท์หรือนัยวิเคราะห์โดยพยัญชนะใช้ได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม

๗) การตีความแบบปมปริศนาธรรมหรือ ๒ แฉกมุม (Two-Cornered Method) การตีความแบบปมปริศนาธรรมหรือ ๒ แฉกมุม เช่น ในคัมภีร์มิลินทปัญหา เช่น พระยามิลินท์ตรัสถามพระนาคเสนว่า อะไรชื่อว่านาคเสน ผม หรือ ฟัน เป็นต้น

๘) การตีความด้วยวิธีอุทาหรณ์หรือยกตัวอย่างหรืออุปมาอุปมัย (Interpretation Approach through Simile) การตีความด้วยวิธีอุทาหรณ์หรือยกตัวอย่างหรืออุปมาอุปมัยเป็นการเน้นตรงประเด็นสำคัญ ซึ่งก็คือการวิเคราะห์เปรียบเทียบของสองสิ่งว่าคล้ายกัน คำที่เชื่อมในการเปรียบเทียบได้แก่ ปาน ดัง ดัง เหมือน เสมือน ดุจ ประหนึ่งว่า เป็นต้น

๙) การตีความแบบนิทานธรรม (Interpretation Approach by Tale) นิทานก็คืออุปมาขนาดยาวนั่นเอง คือมีเหตุการณ์สลับซับซ้อน นิทานมี ๒ ประเภท คือ นิทานธรรมดาและนิทานชาดก

๓.๑.๙ ทฤษฎีการตีความเชิงศาสนา

การตีความเชิงศาสนา (Religious Hermeneutics) เป็นกลุ่มการตีความที่นิยมภาวะเหนือธรรมชาติ (Supernatural Hermeneutics) ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ ๓ ประเภท^{๓๑} ได้แก่

(๑) การตีความแบบนิทานเปรียบเทียบ (Allegorical Hermeneutics) หมายถึงการตีความด้วยการทำรูปธรรมให้เป็นนามธรรม โดยการใช้อุปมาอุปมัยบ้าง การใช้สัญลักษณ์บ้าง การเล่าเรื่องประกอบบ้าง

(๒) การตีความแบบผู้เข้าฌานหรือจิตวิจักษ์ (Mystical Hermeneutics) หมายถึงการตีความแบบ Mystical หมายถึงผู้เข้าฌานหรือผู้เข้าถึงความรู้แบบประจักษ์แจ้งด้วยจิต โดยมีแนวคิดที่ว่า “คนแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของอันติมะสัจจะ” ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตเป็นการกลับคืนสู่

^{๓๑} วีระชาติ นิมนงค์, “การศึกษาวิเคราะห์อรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, บทความ, หน้า ๒๕.

อันติมสัจจะหรือวิญญานสากล การตีความระดับฉานหรือจิตวัจจักษณ์นี้เป็นวิธีตีความหมายคำพูดหรือบทนิพนธ์ของผู้เข้าถึงฉานจะเข้าใจหรือเห็นในขณะเข้าฉาน

(๓) การตีความตามตัวอักษร (Literal Hermeneutics) เป็นการถือเอาความหมายเท่าที่ปรากฏอยู่ตามตัวอักษรในคัมภีร์ การตีความแบบนี้เป็นเรื่องของคนที่มีศรัทธามากกว่าปัญญา คือคนที่เชื่อมั่นว่าข้อความในคัมภีร์เป็นคำพูดของศาสดาผู้เป็นสัพพัญญู ดังนั้นจึงเป็นความจริงที่เชื่อถือได้

๓.๑.๑๐ วิธีการตีความ

วิธีการตีความทางศาสนา นิยมจำแนกออกเป็น ๕ วิธี^{๓๒} ได้แก่

๑) การตีความโดยพยัญชนะ (Literary Interpretation) การตีความโดยพยัญชนะ คือ คัมภีร์ว่าอย่างไรก็เข้าใจตรงตามความหมายของคำอย่างนั้น เช่น “พระอินทร์มีบริวาร ๘๔,๐๐๐” ก็เข้าใจว่ามีตามนั้นจริงๆ เป็นต้น

๒) การตีความโดยสัญลักษณ์ (Symbolic Interpretation) การตีความโดยสัญลักษณ์ ถือว่าเรื่องราวต่างๆ ที่กล่าวไว้เป็นสัญลักษณ์ที่ต้องการจะสอนเท่านั้น ใครสามารถเข้าใจสัญลักษณ์ได้ก็เข้าใจได้ลึกซึ้ง ใครตีความสัญลักษณ์ไม่แตกก็เข้าใจโดยพยัญชนะ ใครเข้าใจได้แค่นั้นก็ปฏิบัติไปตามที่ตนเข้าใจ เช่น มาร หมายถึง กิเลสตัณหาในตัวตนมนุษย์นี้เอง เป็นต้น

๓) การตีความโดยอรรถ (Idiomatic Interpretation) การตีความโดยอรรถ คือ เข้าใจตามสำนวนภาษา เช่น “พระอินทร์มีบริวาร ๘๔,๐๐๐” ก็แปลว่ามีมากมายเหลือเกินเท่านั้น จำนวนอาจจะมากกว่าหรือน้อยกว่า ๘๔,๐๐๐ ก็ได้

๔) การตีความตามเหตุผล (Rational Interpretation) การตีความที่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุผล ถือว่าเหตุผลทางวิทยาศาสตร์เป็นเกณฑ์กำหนดว่าอะไรควรเชื่อและไม่ควรเชื่อ เหตุผลในที่นี้จึงหมายถึงเหตุผลทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ

๕) การตีความตามหลักวรรณกรรม (Literary-form Interpretation) วิธีนี้ไม่กำหนดตายตัว ต้องดูเป็นคัมภีร์ๆ เป็นเรื่องๆ และเป็นตอนๆ ไป คือ แล้วแต่ว่าตอนใดผู้นิพนธ์ใช้วรรณกรรมประเภทใด ก็ให้ตีความตามประเภทของวรรณกรรมประเภทนั้น โดยพยายามเข้าถึงเจตนา สิ่งแวดล้อมหรือบริบท สภาพจิตใจ และข้อมูลอื่นๆ เท่าที่จะทราบได้ วิธีนี้ยากและต้องค้นคว้าเรื่อยไป แต่ก็เหมาะสำหรับเข้าใจอย่างนักวรรณคดี ดังนั้น เรื่องใดเป็นตำนานก็ตีความแบบตำนานธรรม เรื่องใดเป็นบทประพันธ์จิตนิยมก็ต้องตีความแบบนั้น เป็นต้น

๓.๑.๑๑ สรุป

การเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๒ สายที่สืบทอดจากอดีตนับพันปีสู่ชนรุ่นหลังในรูปแบบของวรรณกรรมทางภาษาที่มีความหลากหลายซึ่งพระ

^{๓๒} กิรติ บุญเจือ, ศาสนศาสตร์เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

บรมศาสดาและปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ประพันธ์ขึ้นโดยมีเจตนารมณ์ที่จะเผยแผ่หลักธรรมคำสอนให้เหมาะสมกับบุคคลและวุฒิภาวะอย่างมีประสิทธิภาพด้วยวิธีมุขปาถะภายใต้เนื้อหาอันมากมายอย่างไม่ผิดเพี้ยนจากหลักเดิม (originality) นั้น เจตนารมณ์ดังกล่าวถือเป็นหน้าที่ของเหล่าพุทธบริษัทที่จะต้องดำรงสืบทอดต่อไป ด้วยความจำเป็นและข้อจำกัดดังกล่าวปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาจึงแสวงหาแนวทางต่างๆ ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนซึ่งทำให้เกิดความหลากหลายของวรรณกรรมทางภาษาในพระไตรปิฎกของฝ่ายมหายานและเถรวาท กล่าวคือในฝ่ายมหายานมีความสลับซับซ้อนเต็มไปด้วยอุบายในการสอน ปรีศนาธรรมรวมถึงรหัสยะ ส่วนฝ่ายเถรวาทมีมติว่าต้องรักษาแก่นแท้ของเนื้อหาสาระที่ไม่ให้ผิดเพี้ยนไปจากหลักเดิม ดังนั้นวรรณกรรมทางภาษาทั้งสองรูปแบบจึงเป็นมรดกทางภาษาที่ทรงคุณค่าควรที่ชนรุ่นหลังพึงรักษาไว้ ดังนั้นสืบทอดเจตนารมณ์ดังกล่าวจึงมีความจำเป็นจะต้องศึกษาและตีความวรรณกรรมที่น่าจะมีรูปแบบของอุบายในการสอน ปรีศนาธรรมรวมถึงรหัสยะ เพื่อทำความเข้าใจถึงเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ การตีความภาษาศาสนาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะการย่อนรอยถอดรหัสทางภาษาเพื่อแสดงให้เห็นแก่นแท้ของหลักธรรมที่แฝงอยู่ในเบื่องลึกที่ถูกฉาบทาสีส้นไว้ด้วยภาษาคนรวมทั้งเปิดเผยให้เห็นแก่นแท้ของภาษาธรรมดั้งเดิม ซึ่งการตีความภาษาศาสนานี้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นหรือแม้กระทั่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีการตีความภาษาศาสนาโดยปราชญ์เช่นเดียวกัน เช่น ในยุคอรธกถาท่านพระพุทธโฆสจารย์ก็ได้มีการตีความภาษาศาสนาโดยอาศัยคัมภีร์เนตติปกรณ์เช่นเดียวกันดังในกรณีการแต่งคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค และในยุคปัจจุบันท่านพระพุทธทาสก็พยายามตีความคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยแยกเป็นภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงมีความจำเป็นต้องศึกษารูปแบบการตีความในพระพุทธศาสนาเพื่อพิสูจน์ยืนยันตามหลักวิชาการว่าชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นนิทานธรรมที่ผู้ประพันธ์สมมติขึ้นเพื่อเป็นอุบายในการสอนธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือไม่ ซึ่งจากการศึกษาการตีความเบื้องต้นทำให้เราทราบว่าแนวทางการตีความสำหรับการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับกระบวนการของการตีความเชิงอุปมาอุปไมย (Allegory) ซึ่งถือเป็นการตีความภาษาศาสนาเฉพาะด้าน (regional hermeneutics)^{๓๓} ที่เป็นกระแสหลักของการตีความภาษาทางปรัชญาศาสนาสมัยใหม่ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องบูรณาการกับแนวคิดกระแสหลักของการตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานเพื่อใช้ในการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

^{๓๓} สมบัติ พรศิริเจริญพันธ์, เฮอริเมนูติคส์ : ศาสตร์แห่งการตีความและศิลปะแห่งการเข้าใจ, หน้า

๓.๒ กระบวนทัศน์ของการตีความ

ในการศึกษาศาสนาทุก ๆ ศาสนานั้นจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องอาศัยเครื่องมือในการศึกษาองค์ประกอบของศาสนาทั้ง ๕ อย่าง คือ ศาสดา ศาสนธรรม ศาสนทายาท ศาสนพิธี และศาสนสถาน ที่เรียกว่า ๕ ศ^{๓๔} หรืออาจศึกษาจำเพาะเจาะจงองค์ ประกอบใดประกอบหนึ่งก็ได้ เครื่องมือที่จำเป็นเบื้องต้นคือ การใช้ศรัทธาความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหล่านั้น แต่ถ้ามีแต่ความเชื่ออย่างเดียวอาจนำไปสู่ปัญหา ก็ได้ถ้าเป็นความเชื่อที่ผิด ก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ผิดด้วยดังนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องมีเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งในการคอยกำกับความเชื่อนั้นก็คือปรัชญาหรือปัญญา การตั้งคำถามการคิด วิเคราะห์จะช่วยให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจในศาสนาได้อย่างถูกต้องและมีเหตุมีผลและจะทำให้ ศาสนามีคุณค่าต่อผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติมากยิ่งขึ้น การศึกษาศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสนธรรมคือ หลักคำสอนทางศาสนานั้นจำเป็นจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในกระบวนทัศน์

กิริติ บุญเจือ^{๓๕} ให้ความหมายของคำว่า กระบวนทัศน์ (Paradigm) ว่าหมายถึง ความเชื่อพื้นฐานที่มีอยู่ในจิตใจของมนุษย์หรือกระแสความคิดของคนในยุคๆ หนึ่ง

ณ ภัทรดิศ สุริยมลจินดา^{๓๖} อธิบายว่า กระบวนทัศน์ คือ ความเชื่อพื้นฐานที่มีในจิตใจของมนุษย์ทุกคน แตกต่างกันตามเพศ วัย สิ่งแวดล้อม การศึกษาอบรม และการตัดสินใจเลือกของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้แต่ละคนชอบอะไรและไม่ชอบอะไร พอใจแค่ไหน และอย่างไร

สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๓๗} ให้ความหมายของ พาราไดม์ ว่าหมายถึง มวลรวมของฐานคิด (assumption) สังกัปและประพจน์เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จำนวนหนึ่ง พาราไดม์มีประโยชน์ในการชี้แนะการวิจัยหรือการสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องอื่นๆ เช่น แนวทางการตั้งปัญหาชี้สู่ทางในการวิเคราะห์ หรือการเปลี่ยนข้อความพรรณนาให้เห็นตัวเลข

สรุปได้ว่า กระบวนทัศน์ คือ ความคิดความเชื่อของคนแต่ละยุคแต่ละสมัยที่ต่อโลกและชีวิต ดังนั้น ถ้าผู้ศึกษาเข้าใจในความคิดความเชื่อของคนแต่ละยุคแต่ละสมัยแล้วก็จะช่วยให้การศึกษาหลักคำสอนเหล่านั้นมีประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น ทำให้รู้และสามารถอ่านใจคนได้ ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของสาขาวิชาต่าง ๆ อาจจะโยงกับหลักคำสอนได้ ช่วยให้เห็นวิวัฒนาการความคิดของ

^{๓๔} <http://kit-meaninoflife.blogspot.com/2008/10/blog-post.html> [24/04/2018].

^{๓๕} กิริติ บุญเจือ, “บทบาทของกระบวนทัศน์ในการสอนปรัชญา”, *ราชบัณฑิตยสถาน*, ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑. (มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๘.

^{๓๖} ณ ภัทรดิศ สุริยมลจินดา, “บทบาทของกระบวนทัศน์ในการสอนปรัชญา”, *ราชบัณฑิตยสถาน*, ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑. (มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๘.

^{๓๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีทางสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘๒.

มนุษย์อย่างสืบเนื่องตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงยุคปัจจุบัน และที่สำคัญก็คือสามารถนำมาสู่การตีความหลักคำสอนได้อย่างมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

การตีความหลักคำสอนนั้นจำเป็นต้องพยายามล้วงลึกเจตนารมณ์ของผู้แสดง ผู้แต่ง หรือผู้เขียน ข้อความนั้นๆ ไว้ โดยแยกแยะประเด็นออกมาอธิบายขยายความให้เห็นประจักษ์ชัด แล้วกำหนดความหมายอันแท้จริงของข้อความนั้นตามความเข้าใจของผู้ตีความ สามารถกำหนดกระบวนการทัศน์ของการตีความทางศาสนาและปรัชญา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนายัญญสูตร ประกอบด้วย ๕ กระบวนทัศน์ ดังต่อไปนี้

๑. กระบวนทัศน์ดึกดำบรรพ์ (Primitive Paradigm)

กระบวนทัศน์ดึกดำบรรพ์ แนวคิดนี้เกิดขึ้นกับมนุษย์ดึกดำบรรพ์ทันทีที่มนุษย์เกิดขึ้นในโลกนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าแนวคิดแบบดึกดำบรรพ์นี้มีมาประมาณ ๒ ล้านปีแล้ว^{๓๘} ความคิดความเชื่อของคนยุคนี้เชื่อว่าโลกไม่มีกฎเกณฑ์ ความคิดทางปรัชญาเกิดจากสติปัญญาของมนุษย์ เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นคนยุคนี้เชื่อว่าเป็นไปด้วยฤทธิ์อำนาจลึกลับในธรรมชาติ อุดมการณ์สูงสุดในระยะนี้ก็คือทำตามประเพณี ผิดอะไรผิดได้ แต่อย่าผิดประเพณี ประเพณีเป็นมาตรฐานการตัดสินการกระทำทุกอย่าง รูปแบบการดำเนินชีวิตเน้น ปลอดภัยไว้ก่อน

๒. กระบวนทัศน์โบราณ (Ancient Paradigm)

กระบวนทัศน์โบราณแนวคิดของคิตของคนยุคนี้เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว ที่ไม่มีกรณีขวนขวายใดๆ ทั้งสิ้น โลกมีกฎเกณฑ์และมนุษย์ควรรู้จักกฎเกณฑ์เพื่อใช้แสวงหาความสุขบนโลกนี้ อุดมการณ์สูงสุดของคนยุคนี้คือ ทำตามกฎหมายที่ผู้มีอำนาจกำหนดขึ้น ผิดอะไรผิดได้ แต่อย่าผิดกฎหมาย รูปแบบการดำเนินชีวิตเน้น แสวงหากฎเกณฑ์

๓. กระบวนทัศน์ยุคกลาง (Medieval Paradigm)

กระบวนทัศน์ยุคกลาง แนวคิดของคนยุคกลางเชื่อว่า โลกมีกฎเกณฑ์ แต่กฎเกณฑ์ไม่อาจให้ความสุขแท้แก่มนุษย์ได้ ความสุขที่แท้จริงหรือสุขถาวรมีอยู่ในโลกหน้า เพราะเห็นความอนิจจังของโลกนี้ว่า แม้จะรู้จักกฎเกณฑ์ของโลกและปฏิบัติตามอย่างไม่บกพร่อง ก็ไม่อาจพบความสุขแท้ได้ จึงต้องใช้ชีวิตอันจำกัดและสั้นในโลกนี้เพื่อแสวงหาความสุขถาวรในโลกหน้า อุดมการณ์สูงสุดของคนยุคนี้คือ มโนธรรมที่ได้รับจากศาสนา ผิดอะไรก็ผิดได้ แต่อย่าผิดหลักธรรมของศาสนา รูปแบบการดำเนินชีวิตเน้น ความสุขโลกหน้า

๔. กระบวนทัศน์ยุคใหม่ (Modern Paradigm)

กระบวนทัศน์ยุคใหม่ ตั้งแต่ประมาณ ค.ศ. ๑๕๐๐ เป็นต้นมาวิทยาศาสตร์เจริญขึ้น มนุษย์หวังกันว่าวิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ได้ แนวคิดความเชื่อของคนยุคนี้เชื่อว่า โลกมี

^{๓๘} กิรติ บุญเจือ, พื้นฐานจริยศาสตร์วิชาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑.

กฎเกณฑ์และวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นทางพบกฎของโลก มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์แบบในโลกนี้ได้โดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ อุดมการณ์ของคนยุคนี้ คือเหตุผลจะทำอะไรก็อ้างว่ามีเหตุผล ตัดสินใจอะไรก็ด้วยเหตุผล รูปแบบการดำเนินชีวิตเน้น ความสงบสุขในสังคม

๕. กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (Post Modern Paradigm)

กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค แนวคิดของคนยุคนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ข้ามพ้นกระบวนทัศน์ทั้ง ๔ นั้นซึ่งล้วนแต่มีประเด็นเอื้อให้เกิดสงครามต่อกันคือ เกิดความยึดมั่น (Attachment) ซึ่งนำไปสู่การแบ่งพรรคแบ่งพวก การแข่งขัน ความไม่ไว้วางใจกัน การทำลายกัน สุดท้ายเกิดสงคราม

สุวิญ รักษัตย์^{๓๙} กล่าวว่า กระบวนทัศน์ที่ ๕ นี้ มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm) หรือการคิดเชิงบูรณาการคือ การนำหลายๆ สิ่งมาใช้ประโยชน์ในบางสิ่งและใช้ประโยชน์จากบางสิ่งกับหลายๆ สิ่ง (To apply everything for something and to apply something for everything) หรือมีลักษณะ “ไม่ทิ้งอะไร แต่ทบทวนใหม่หมด” (Reject non Reread all) เป็นแนวคิดอนุรักษ์และแนวคิดการเปลี่ยนแปลง คิดใหม่ทำใหม่ เปลี่ยนจากการต่อต้านเป็นการต่อเติม เปลี่ยนจากคู่แข่ง (Competition) มาเป็นคู่คิด (Cooperation) เปลี่ยนจากการแตกแยก (Diversification) มาเป็นความแตกต่าง (Differentiation) แนวคิดเหล่านี้สามารถแก้จุดบกพร่องของกระบวนทัศน์ในอดีตได้โดยต้องแก้ไขประเด็นที่เอื้อสงคราม และสนับสนุนประเด็นที่ส่งเสริมสันติภาพแทนด้วยลัทธิหรือสร้างใหม่ (Reconstructionism) ที่เน้นการสร้างสรรคเพื่อให้เกิดสัมพันธภาพและความร่วมมือ รูปแบบการดำเนินชีวิตเน้น คุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น

กระบวนทัศน์การตีความดังกล่าวสอดคล้องสามารถบูรณาการกับการตีความยัญสูตรด้วยกระบวนทัศน์ ๕ กล่าวคือเมื่อเข้าใจในกระบวนทัศน์ทั้ง ๕ แล้ว ต่อไปจะได้นำแนวคิดทั้ง ๕ เหล่านี้ไปวิเคราะห์ในหลักคำสอนที่เลือกไว้คือ ยัญสูตร^{๔๐} ดั่งข้อความในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ยัญสูตร ความว่า

เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัวถูกนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม่ม้าราชบริพารของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นผู้เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม่ม้าเหล่านั้นก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องไห้หน้าตานองหน้า กระทำบริกรรมอยู่ ครั้นเวลาเช้าภิกษุจำนวนมากครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวร^{๔๑} “คำว่า ครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวร นี้มิใช่ก่อนหน้านี้มีได้นุ่งสบง มิใช่ว่าถือบาตรและจีวรไปโดยเปลือยกาย

^{๓๙} สุวิญ รักษัตย์, “สาส์นจาก บก.”, *บัณฑิตศาสตร์ มจร*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๙ (พฤษภาคม-ตุลาคม, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙.

^{๔๑} วิ.อ. ๑/๑๖/๑๘๐, ที่.ม.อ. ๑๕๓/๑๔๓, ม.ม.อ. ๑/๖๓/๑๖๓, ช.อ.อ. ๖/๖๕.

ส่วนบน แต่คำว่า “ครองอันตราวาสก” หมายถึง ผลัดเปลี่ยนสบง หรือขยับสบงที่นุ่งอยู่ให้ กระชับ คำว่า “ถือบาตรและจีวร” หมายถึง ถือบาตรด้วยมือ ถือจีวรด้วยกาย คือห่มจีวรแล้วอุ้มบาตร นั้นเอง” เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งอยู่ ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหายัญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม้ข้าราชการบริพารของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้น ผู้เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องไห้ น้ำตานองหน้า กระทำบริกรรมอยู่”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสคาถาเหล่านั้นในเวลานั้นว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคะ^{๔๒} ไม่มีผลมาก (เพราะ) พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ ส่วนยัญใด ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ ประชาชนบูชาตระกูลทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่างๆ พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมเกี่ยวข้องกับยัญนั้น นักปราชญ์พึงบูชายัญนั้น ที่มีผลมากเพราะเมื่อบูชายัญนั้นนั้นแหละย่อมมีแต่ความดี ไม่มี ความชั่วยัญย่อมแพร่หลาย และเทวดาก็ยังเลื่อมใส^{๔๓}

ก่อนที่จะนำพระสูตรนี้ไปวิเคราะห์ในกระบวนทัศน์ทั้ง ๕ ขออธิบายคำว่า “ ยัญ” ยัญคืออะไร ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า^{๔๔} การเซ่น, การบูชา, การเซ่นสรวงโดยมีการฆ่าสัตว์หรือฆ่าคนเป็นเครื่องบูชาเรียกว่า บูชายัญ เป็นยัญกรรม คือ การเซ่นสรวงบูชาของพราหมณ์

จากข้อความในยัญญสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิรูปและทรงปฏิวัติคำสอนเดิมซึ่งเกี่ยวกับการบูชายัญในศาสนาพราหมณ์เสียใหม่โดยใช้การตีความจากความหมายเดิมเป็นแนวคิดหรือกระบวนทัศน์ใหม่ พระองค์ทรงปฏิรูปคำสอนเรื่องการฆ่าสัตว์ หรือฆ่ามนุษย์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้คำหรือศัพท์เดิมของศาสนาพราหมณ์นั้นแหละ แต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการใหม่

^{๔๒} คำทั้ง ๕ คำ หมายถึง มหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ อัสวเมธ คือการฆ่าม้าบูชายัญ, บุริสมะธ คือการฆ่าคนบูชายัญ, สัมมาปาสะ คือการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำการบูชายัญที่นั่น, วาชเปยยะ คือการตีไม้เพื่อปลงหรือเพื่อชัชชนะ, นิรัคคะ คือยัญไม่มีลิ้มหรือกลอน คือทั่วไปไม่มีขีดค้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ ประการนี้ เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ตีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่ง ตัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (ส.ส.อ. ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, อภ.จตุกก.ฎีกา ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒).

^{๔๓} ดู อภ.จตุกก. (แปล) ๒๑/๓๙/๖๕.

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๙๗.

หรืออธิบายใหม่ นี่เป็นการปฏิรูปคำสอน หรือ ตีความคำสอนเสียใหม่โดยไม่มีการฆ่าทำร้ายใครเลย การวิเคราะห์โดยการตีความตามกระบวนทัศน์ทั้ง ๕ ดังกล่าวข้างต้นสามารถนำไปวิเคราะห์ในยัญญสูตรตามกระบวนทัศน์ทั้ง ๕

(ก) **กระบวนทัศน์ดึกดำบรรพ์ (Primitive Paradigm)** ในพระสูตรนี้จะเห็นว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลจะทำการบูชายัญญู ๕ อย่าง เหตุผลที่กล่าวไว้ในอรรถกถา เพราะว่าทรงฝันร้ายตื่นบรรทมขึ้นมาก็ตกพระทัยกลัวจึงให้ปุโรหิตเข้ามาทำนายทายทัก ปุโรหิตก็ทำนายว่าจะมีภัย จะต้องมีการบูชา ยัญญูเพื่อความสุखสวัสดิแต่พระราชา จะเห็นได้ว่าแนวคิดแบบนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ ๑ คือ ความเชื่อที่ว่า โลกไม่มีกฎเกณฑ์ มีอำนาจสิ่งลึกลับที่คอยให้คุณหรือให้โทษ จึงต้องมีการบูชายัญญูเพื่อเอาใจอำนาจหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พระองค์ ปุโรหิตและคนในสมัยเชื่อว่าอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมา จะเห็นว่าเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับกับกระบวนทัศน์ที่ ๑ ที่ว่า ทำตามประเพณี ผิดอะไรผิดได้ แต่อย่าผิดประเพณี การตีความก็เป็นการตีความตามตัวอักษร ตีความอย่างไร คำว่า การบูชามหายัญญู ๕ อย่างคือ อัศวเมธ ปุริสเมธ สัมมาปาสะ วาขเปยยะ นิรัคคพะ ทั้ง ๕ วิธีนี้ตีความตามศัพท์ตามตัวอักษร (Literal Interpretation) คือ

(๑) อัศวเมธะ ได้แก่การฆ่าม้าบูชายัญญู แต่ชื่อนี้หมายความกว้างกว่านั้น คือ หมายถึงยัญญูที่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง เว้นที่ดินแลคน ซึ่งเขาตั้งเสายัญญู ๒๑ เสา สำหรับผูกปศุสัตว์ที่จะต้องฆ่าประมาณ ๕๘๗ ชนิด เพื่อบูชายัญญู แล้วทำการบูชาอยู่หลายวันกว่าจะเสร็จพิธี

(๒) ปุริสเมธะ ได้แก่ การฆ่าคนบูชายัญญู แต่ความจริงหมายเฉพาะยัญญูที่บูชาด้วยสมบัติต่างๆ อย่างอัศวเมธนั้น แต่รวมที่ดินเข้าด้วย

(๓) สัมมาปาสะ ได้แก่ การผูกสัตว์บูชายัญญู โดยเขาทำพิธีเหยียงท่อนไม้สำหรับต้อนสัตว์เข้าไปที่หลักบูชาเพลิงทั้งคู่ แล้วร่ายเวทตรงที่ท่อนไม้นั้นตก ทำการบูชาตามพิธีผู้บูชาต้องเป็นคนได้เดินทางย้อนไปตามแม่น้ำสวัสดิแล้วด้วย จึงจะเข้าพิธี

(๔) วาขเปยยะ ได้แก่ ยัญญอีกชนิดหนึ่งซึ่งเขาผูกปศุสัตว์ ๗ ชนิดบูชา

(๕) นิรัคคพะ ได้แก่ ยัญญูที่ไม่ต้องมีหลัก ยัญญูสำหรับบูชา หมายถึง พิธีชนิดเดียวกับอัศวเมธ แต่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่าง ไม่มียกเว้นอะไร ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สรรพเมธ คือ ฆ่าทุกอย่าง นี่คือการตีความตามกระบวนทัศน์ที่ ๑ หากว่าเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งให้เตรียมการเพื่อทรงทำการบูชายัญญูพร้อมแล้ว ถ้าทรงสั่งให้กระทำจริงๆ ผลก็คือ การฆ่า การทำร้ายทั้งคนและสัตว์มากมายเหลือเกิน

(ข) **กระบวนทัศน์โบราณ (Ancient Paradigm)** แนวคิดเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์การแก้ปัญหาหรือข้อขัดข้องก็จะมีกฎมีเกณฑ์จะเห็นในพระสูตรนี้ ตอนที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับสั่งให้เตรียมการบูชายัญญูพร้อมแล้ว แต่ภิกษุได้ยินได้ฟังเสียงทั้งคนและสัตว์ที่ร้องห่มร้องไห้เพราะความกลัวตาย จึงไปกราลทูลพระพุทธรเจ้า พระองค์ได้เสด็จไปเพื่อทรงสั่งสอนพระเจ้าปเสนทิโกศลและ

ช่วยเหลือคนและสัตว์ที่เตรียมไว้สำหรับการบูชาญญให้พ้นจากความตายได้ โดยทรงชี้ให้เห็นว่าโลกนี้มีกฎเกณฑ์ และการแก้ปัญหาที่จำเป็นต้องใช้ความรุนแรงหรือการฆ่า จะเห็นได้จากพระพุทธดำรัสที่ว่า “ ญญใด มีการเตรียมน้อยไม่มีการฆ่า แพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ ซึ่งบุคคลบูชาสืบทระกูลคุณอันพระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิปทาอันชอบ ย่อมแนะนำญญนั้น

ผู้มีปัญญาควรบูชาญญนั้น ญญนั้นเป็นญญมีผลมาก เมื่อบุคคลบูชาญญนั้นนั่นแหละ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วช้าเลวทราม ญญก็เป็นญญอย่างไพบูลย์และเทวดาย่อมเลื่อมใส”

คำว่า “ปฏิปทา” ในพระคานานี้เป็นการชี้แนวทางคือกฎเกณฑ์นั่นเอง จนทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลื่อมใสและรับสั่งให้ปล่อยคนและสัตว์เหล่านั้นในที่สุด ถึงแม้ว่าพระองค์สามารถทำการบูชาญญได้ เพราะความถูกต้องความผิดที่เรียกว่า กฎหมายนั้น พระองค์สามารถใช้ได้อย่างเต็มที่เพราะเป็นการปกครองแบบราชาธิปไตยหรือแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระองค์ไม่ทรงกระทำ เพราะเชื่อในกฎเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน และได้ทรงค้นพบกฎเกณฑ์ที่ดีที่สุดด้วย การตีความก็ตรงข้ามกับกระบวนทัศน์ที่ ๑ ที่ตีตามตัวอักษร แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงตีความใหม่ (Reinterpretation) ในเชิงสัญลักษณ์เน้นการบูชาญญที่ไม่มีการฆ่าการทำร้ายคนและสัตว์ทุกประเภท และทรงสรรเสริญว่าเป็นการบูชาที่มีผลมาก มีแต่ความดีอย่างเดียว การบูชาญญด้วยวิธีการทั้ง ๕ นั้นพระพุทธศาสนาได้อธิบายใหม่ดังที่ อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ^{๔๕} อธิบายไว้ว่า

(๑) อัสนเมธะ หรือ สัสสมะธะ ประเพณีของศาสนาพราหมณ์คือการบูชาญญโดยวิธีฆ่าม้า เป็นเรื่องการบูชาเทวดา ๓ องค์คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และในทางการเมืองถือว่าเป็นการแผ่อาณาเขตโดยถือเอาพิธีทางศาสนาเป็นข้ออ้าง ส่วนในทางศาสนาเชื่อว่าเมื่อบูชาครบ ๑๐๐ ครั้ง จะได้ไปเป็นพระอินทร์ผู้มีอำนาจอยู่ในสวรรค์ ในชื่อว่า “อัศวเมธะ” ทางพระพุทธศาสนาดัดแปลงใหม่ใช้คำว่า สัสสมะธะ แปลว่า ฉลาดในการบำรุงข้าวกล้า พุดง่าย ๆ ก็คือแทนที่จะฆ่าม้ามาสนใจในเกษตรกรรมเร่งให้เกิดผลผลิตผลดีกว่า คำว่า “เมธะ” ที่แปลว่า ฆ่า นั้น แปลว่า ฉลาด ก็ได้ คำว่า อัสนะ หรือ อัศวะ ที่แปลว่าม้าทางพระพุทธศาสนาเปลี่ยนคำเป็น สัสสะ แปลว่า ข้าวกล้า เป็นการดัดแปลงความหมายให้ถูกต้องด้วยเหตุผลและหลักธรรมยิ่งขึ้น

(๒) ปุริสเมธะ วิธีดั้งเดิมเรียก นรมะธะ แปลว่า การบูชาญญโดยการฆ่าคน พระพุทธศาสนาแปลคำว่า เมธะ ใหม่ว่า ฉลาด จึงแปล ปุริสเมธะ ว่าฉลาดในการบำรุงคน คือการสร้างบุคลากรและการสงเคราะห์คน

(๓) สัมมาปาสะ วิธีดั้งเดิมต้องโยนไม้ให้ลอดบ่วง ไม้ตกตรงไหนก็สร้างเวทขึ้นตรงนั้น แล้วตั้งเครื่องบูชาบนเวทนั้น โดยทำให้เป็นเวทที่เคลื่อนที่ได้ หรือเป็นแพ ผู้บูชาดำน้ำลงไปโนมน้ำสรัสสติ

^{๔๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๗๘-๗๙.

โผล่ขึ้นมาตรงไหนให้ทำพิธีบูชาทวนกระแสน้ำขึ้นไปจากตรงนั้น พระพุทธศาสนาเห็นว่าจะยุ่งด้วยเรื่อง โยนไม้เข้าบ่วงไม่มีประโยชน์ จึงแปลใหม่ว่าวิธีการสงเคราะห์คนยากจน หรือประชาชนพลเมืองชนิดที่ คล้ายบ่วงคล้องใจคน คือดูแลความทุกข์สุขของคนยากจนหรือคนส่วนรวม เป็นการทำให้จิตใจของ ประชาชนเลื่อมใสในรัฐบาลหรือผู้ปกครอง ไม่จำเป็นต้องไปโยนไม้เข้าบ่วงอาบน้ำคำห่วยอย่างแบบ พราหมณ์

(๔) วาขเปยยะ ตามแบบพราหมณ์ต้องฆ่าสัตว์ ๑๗ ชนิด ตั้งเสาไม้มะตูมเป็นหลักสำหรับ ผู้กษัตริย์ ๑๗ ชนิดนั้นแล้วฆ่าบูชาเทพเจ้า มีการตีม้น้ำศักดิ์สิทธิ์ในพิธีนั้นด้วย ทางพระพุทธศาสนา ดัดแปลงใหม่โดยแปล วาขเปยยะ ซึ่งแปลว่า ตีม้น้ำ มาเป็น ตีม้น้ำคำ คือให้รู้จักพูดจาไพเราะต่อกัน ซึ่งเป็นที่ตีม้น้ำในอธยายาศัยโมตรีและในรสแห่งโมตรีจิตนั้น ไม่จำเป็นต้องฆ่าสัตว์ถึง ๑๗ ชนิดดังกล่าว เลย

(๕) นิรัคคหะ เป็นการบูชายัญที่ฆ่าหมดทั้งสัตว์และคน ถ้าจะแปลตามศัพท์ก็ว่า เป็นการ บูชายัญชนิดนี้จะทำลายอุปสรรคทุกชนิด กล่าวคือ ในการแก้ไข หรือฝ่าฟันอุปสรรคนั้น ผู้บูชาต้องฆ่า ทั้งมนุษย์และสัตว์สังเวทเทพเจ้า เพื่อให้เห็นอกเห็นใจจะได้ช่วยให้พ้นอุปสรรคนั้นๆ เมื่อจะกล่าวโดย วิธีก็เห็นว่าใหญ่ยิ่งกว่ายัญแบบอัสวเมธ เพราะยัญแบบนี้มีคำเรียกรวมว่า สรรพเมธ คือ ฆ่าหมดทุกชนิด ทางพระพุทธศาสนาแปลความหมายใหม่อีกตามเคย คือ คำนี้อาจแยกเป็น นิร (ไม่มี) อัคคหะ (ลิม หรือกลอน) จึงแปลความว่า ได้แก่การปกครองแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากโจรผู้ร้าย บ้านเรือน ไม่ต้องลงลิมลงกลอนเปิดประตูทิ้งไว้ก็ไม่ขโมย

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต)^{๔๖} อธิบายว่า ยัญข้อที่ ๕ นี้เป็นผลของราชสังคหะ ๔ ข้อแรก หมายความว่าบ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน การ แปลความหมายอย่างนี้ เมื่อแปลไปแล้วแทนที่จะถือว่าเป็นเกียรติที่ได้แปลใหม่ ทางพระพุทธศาสนา กลับถือว่า ความหมายดั้งเดิมในโบราณกาลไม่ได้หมายให้เบียดเบียนกัน แต่พราหมณ์ชั้นหลังแปล ความหมายผิดไปเอง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระพุทธศาสนายกเกียรตินี้ให้แก่คนโบราณ^{๔๗} จะเห็นได้ ว่าการบูชาหมายัญทั้ง ๕ นั้นทางพระพุทธศาสนาก็ได้ใช้การตีความเรียกว่าการตีความโดยอรรถ (Idiomatic Interpretation) ไม่ตีความตามตัวอักษรหรือตามพยัญชนะตามศาสนาพราหมณ์เดิมที่ใช้ กันอยู่ และได้ใช้การบูชายัญเดิมของศาสนาพราหมณ์ทั้ง ๕ วิธีนี้มาเป็นหลักการสังคหะสงเคราะห์ของ

^{๔๖} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๙.

^{๔๗} รายละเอียดเนื้อหาทั้งหมดผู้สนใจอ่านได้จาก สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่ง พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๖๘-๘๑.

ทางราชการซึ่งผู้เป็นผู้ปกครองหรือเป็นผู้นำหมู่คณะจะพึงถือปฏิบัติเพื่อสงเคราะห์ผู้คนให้มีความร่มเย็นเป็นสุข เรียกว่าหลักราชสังคหะ ^{๔๘} ประการคือ

(๑) สัสสมธัง บำรุงรักษาพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมเกษตรกรรม ช่วยเหลือเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี

(๒) ปุริสมธัง สงเคราะห์ผู้คนให้อยู่ดีมีสุข รู้จักสร้างคน รู้จักส่งเสริมสนับสนุนคน รู้จักใช้คนที่มีความรู้สามารถให้มาช่วยการทำงาน โดยถือคติ “ชมคนที่ควรชม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง”

(๓) สัมมาปาสัง ผูกน้ำใจคนทั้งหลายไว้ด้วยไมตรี ด้วยการสงเคราะห์อนุเคราะห์ ด้วยการส่งเสริมอาชีพ

(๔) วาจาเปยยัง พุดจาไพเราะ มีวาจาน่าประทับใจและน่าเชื่อถือ พุดแต่คำสมานสามัคคี เว้นคำที่จะเป็นชนวนให้เกิดความบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน หรือคำที่ทำให้แตกสามัคคีกัน

(ค) **กระบวนทัศน์ยุคกลาง (Medieval Paradigm)** แนวคิดของคนในยุคนี้เชื่อว่า โลกมีกฎเกณฑ์ แต่กฎเกณฑ์ไม่อาจให้ความสุขแท้แก่มนุษย์ได้ ความสุขที่แท้จริงหรือสุขถาวรมีอยู่ในโลกหน้า ในพระสูตรนี้จะพบว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้รับการสั่งสอนหรือเรียกว่าการโปรดจากพระพุทธเจ้าแล้วก็ทำให้พระองค์เปลี่ยนพระดำริเดิมที่ทรงเชื่อโหราจารย์เรื่องการบูชามหาโยธ ๕ แต่เชื่อในเรื่องกฎเกณฑ์คือกฎแห่งกรรมแทน และทรงเชื่อความสุขในโลกหน้าด้วย จะเห็นได้จากพระพุทธานุสัทธิที่ตรัสตอนท้ายว่า

ส่วนยัญใด มีการเตรียมน้อยไม่มีการฆ่า แพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ ซึ่งบุคคลบูชาสัตรีตระกูลคุณอันพระพุทธานุสัทธิเป็นต้นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ดำเนินปฏิบัติอันชอบ ย่อมแนะนำยัญนั้น ผู้มีปัญญาควรบูชายัญนั้น ยัญนั้นเป็นยัญมีผลมาก เมื่อบุคคลบูชายัญนั้นนั้นแหละ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วช้าเลวทราม ยัญก็เป็นยัญอย่างไพบูลย์และเทวดาย่อมเลื่อมใส.

ความเชื่อเรื่องความดีความชั่วตามหลักพระพุทธศาสนาเรียกว่า กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรมกฎแห่งกรรม กัมมวิบากสัทธา คือ เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว พระพุทธานุสัทธิทรงสั่งสอนให้เห็นว่าการบูชายัญที่ถูกต้องนั้นต้องไม่มีการฆ่าการทำร้ายใครเลย นี่คือกฎเกณฑ์ใหม่ที่พระทรงแนะนำพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนทัศน์ยุคกลาง และพระองค์ทรงสั่งสอนว่าการบูชาแบบนี้ เทวดา ก็เลื่อมใสยินดีด้วย คำว่า “เทวดา” ในพระคานานี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าความสุขที่สูงกว่าโลกนี้ยังมีอยู่อีก คือการไปเกิดเป็นเทวดาซึ่งเป็นสุคติภูมิตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นความสุขที่ดีกว่าสูงกว่าการเป็นมนุษย์ เป็นการสะท้อนถึงเป้าหมายคือความสุขโลกหน้า

^{๔๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช,ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **จริยธรรมสำหรับผู้บริหาร (หลักการและคำสอนทางพระพุทธศาสนากับการปกครองท้องถิ่น)**, (กรุงเทพมหานคร : เอ็กซ์เปอร์เน็ท, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๖.

(ง) **กระบวนทัศน์ยุคใหม่ (Modern Paradigm)** แนวคิดของคนยุคนี้เชื่อกฎเกณฑ์ และเหตุผล ในพระสูตรนี้ก็จะเห็นว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเมื่อยอมรับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบูชาัญญูแบบเดิม เพราะพระองค์มีเหตุผล ทรงเชื่อในเหตุผล ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ผู้มีปัญญา” ก็คือ คนที่มีเหตุผลนั่นเอง การบูชาัญญูเดิมเป็นการทำโดยไม่มีเหตุผลแต่เกิดจากความเชื่อความงมงาย ไม่ได้เกิดจากปัญญาจึงก่อให้เกิดปัญหาต่อคนและสัตว์จำนวนมาก แต่เมื่อพระองค์ทรงมีปัญญามีเหตุผลการกระทำ การตัดสินใจพระทัยในการกระทำก็มีเหตุผล ผลของการกระทำก่อให้เกิดความสงบสุขต่อพระองค์เองและต่อสังคมส่วนรวม

(จ) **กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (Post Modern Paradigm)** แนวคิดของคนยุคนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ข้ามพ้นกระบวนทัศน์ทั้ง ๔ ดังกล่าวแล้ว ในพระสูตรนี้เป็นเหตุการณ์ถึงแม้ว่าผ่านมาสองพันห้าร้อยกว่าปีแล้วก็ตาม แต่เมื่อวิเคราะห์แล้วก็พบว่าสอดคล้องกับนวยุคนี้เพราะอะไร เพราะว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงละทิ้งความเชื่อเดิมไม่ยึดมั่นถือมั่นในรูปแบบที่ถือปฏิบัติกันมาช้านานคือการบูชาัญญูที่นำไปสู่ความแตกแยก การฆ่าการทำลาย การฆ่ากันเพื่อสนองความสุขส่วนพระองค์เอง แต่รับรูปแบบการบูชาัญญูแบบใหม่เป็นการรื้อถอนที่ไม่ทิ้งของเดิม(ใช้ศัพท์หรือคำเดิม) แต่เปลี่ยนรูปแบบวิธีการใหม่ตามที่พระพุทธศาสนาได้สอนไว้ถือได้ว่าเป็นการส่งเสริมให้เกิดสันติภาพ สัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้บริหารผู้ปกครองกับประชาชนและสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายด้วยพัฒนารูปแบบการปกครองและรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่ที่ดียิ่งกว่าเดิม

สรุปได้ว่าการตีความ “ยัญญูสูตร” ด้วยกระบวนทัศน์ทั้ง ๕ ดังที่อธิบายมาข้างต้นนั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการศึกษาหลักคำสอนด้วยการตีความคือความพยายามล้วงลึกไปถึงเจตนารมณ์ของผู้แสดงข้อความนั้นๆ ไว้ (พระพุทธองค์) โดยแยกแยะประเด็นออกมาอธิบาย ขยายความให้เห็นประจักษ์ชัด แล้วกำหนดความหมายอันแท้จริงของข้อความนั้นตามความเข้าใจของข้าพเจ้าโดยอาศัยการศึกษาค้นหาจากท่านผู้อื่นด้วย เป้าหมายสำคัญคือ มุ่งให้เกิดปัญญาและแก้ข้อกังขาเป็นรูปแบบหนึ่งของการรักษาคำสอนไว้ด้วย ส่วนผลอาจจะเกิดตามมาคือความศรัทธาที่เรียกว่าตถาคตโพธิศรัทธาคือ ความศรัทธาเลื่อมใสในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น ซึ่งถือว่าตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิชา ศาสตร์แห่งการตีความ

๓.๓ หลักการตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๓.๑ แนวคิดและทฤษฎีเบื้องต้นของการตีความในพระพุทธศาสนา^{๔๙}

๑) การตีความโดยพิจารณาตามลักษณะคำสอน

การตีความโดยพิจารณาตามลักษณะคำสอน คือ การตีความโดยถือเอาลักษณะเด่นของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า โดยในกาลหนึ่งๆ พระองค์แสดงธรรมที่เป็นลักษณะ “ปฏิวัตินิยม” เช่น คำสอนใหม่เรื่อง “อนัตตา” ซึ่งฉีกแนวคิดเดิมของสังคมอินเดียที่มีความคิดพื้นฐานเรื่อง “อัตตา” ในกาลอื่น พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยลักษณะของการ “ปฏิรูปนิยม” โดยปรับประยุกต์ คำเดิมด้วยนิยามใหม่ เช่น คำว่า “โมกษะ” อันหมายถึง ความหลุดพ้นจากมายาภาพแล้วเข้าร่วมอยู่ กับพรหม หากแต่พระองค์ได้นิยามความหมายใหม่นั้นว่า “ความหลุดพ้นจากกิเลส หรือการหลุดพ้น จากความทุกข์” นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงมีการใช้แนวคิดพื้นฐานทางสังคมที่ดีและเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วมาพัฒนาต่อยอด ซึ่งเรียกรวีกการนี้ว่า “อนุรักษ์นิยม” และลักษณะประการสุดท้าย ที่สำคัญที่สุด ได้แก่ “นวัตกรรมนิยม” โดยเป็นคำสอนที่พบขึ้นใหม่ ยังไม่เคยมีผู้ใดได้ประกาศ เช่น การประกาศ “อริยสัจ ๔” และ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

๒) การตีความโดยพิจารณาตามหลักการในพระพุทธศาสนา

การตีความโดยพิจารณาตามหลักการในพระพุทธศาสนา คือ การตีความโดยอ้างอิงหลักการสำคัญซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติหลักของพระพุทธศาสนา โดยพิจารณาว่าคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น มีความสัมพันธ์กับหลักการเบื้องต้นที่สามารถเห็นได้ เช่น หลักการเรื่องทางสายกลาง (มัชฌิมนิยม) การใช้เหตุผล (เหตุผลนิยม) การพิจารณาเห็นว่าสรรพสิ่งนั้นล้วนเกิดแต่ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (บูรณาการนิยม) หลักธรรมดังกล่าวสามารถเห็นสอดแทรกอยู่ใน พระพุทธธรรมอย่างสม่ำเสมอ

๓) การตีความตามวิธีการของคำสอน

การตีความตามวิธีการของคำสอน คือ การตีความโดยพิจารณาวิธีการสอนของธรรม นั้นๆ ซึ่งมีวิธีการต่างๆ กัน อาทิ มีการจำแนกธรรม แยกย่อย เพื่อให้เห็นตามความเป็นจริง (วิภาษวาทนิยม) เช่น การจำแนกชั้น ๕ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น ธรรมโดยรวมแล้วมีการใช้ภาษาหรือ เนื้อหาที่สอดคล้องกัน (สหนัยนิยม) มีนัยที่สัมพันธ์กันและมุ่งเน้นที่จะแสดงความเป็นจริงอย่างสูงสุด (สมัยนิยม) วิธีการดังกล่าวนี้ ถือเป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนาซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใช้อธิบาย ธรรมในครั้งพุทธกาล

^{๔๙} ปฐมัม บัญญัติตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๕๘ - ๑๗๕.

๔) การตีความตามวัตถุประสงค์ของคำสอน

การตีความตามวัตถุประสงค์ของคำสอน คือ การตีความโดยพิจารณาให้เห็น จุดประสงค์ของผู้สอน การตีความด้วยวิธีการนี้ เป็นวิธีที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นการพิจารณาตีความโดยดูที่เป้าหมายของการแสดงธรรม มุ่งไปที่ประโยชน์ของผู้ฟังที่จะได้รับ (ประโยชน์นิยม) [เช่น การล่านิทานชาดกเพื่อความบันเทิงก่อน] ซึ่งการแสดงธรรมนั้นเป็นธรรมที่มุ่งประโยชน์ที่จะให้ผู้ฟังได้เข้าถึงความเป็นจริง (สัจนิยม) โดยมี ความหลุดพ้นเป็นเป้าหมายสูงสุด (วิมุตตินิยม) มีคำกล่าวในพระพุทธานุญาตว่า “ถ้าเธออธิบายความหมายของทุกคำและวลี ในพระสูตร เธอจะถูกพระพุทธเจ้าทั้งสามกาล (ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต แต่หากเธอละเลยแม้เพียง คำเดียวในพระสูตร มีความเสี่ยงมากที่เธอจะพูดถ้อยคำของเหล่ามาร” ตามที่ศนะดังกล่าว พระเถระ ฝ่ายมหายานอธิบายว่า เมื่อเราศึกษาพระสูตร ควรจะศึกษาด้วยความระมัดระวัง และต้องใช้ปัญญา [อริยสัจ ๔-หลักเหตุและผล, หลักเหตุปัจจัย, ธรรมชาติ] พิจารณา ตลอดจนถึงการได้รับความช่วยเหลือจากพระอาจารย์ ผู้รู้หรือพุทธศาสนิกชนผู้มี ความสามารถ เพื่อที่ผู้ศึกษาจักได้รับความรู้ที่แท้จริง และสามารถนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งความรู้อันแท้จริง ในพระพุทธานุญาตนั้น มีลักษณะของการเป็นไปเพื่อความเป็นผู้ตื่นรู้ภายในตน มิใช่เพื่อประดับ “โกดัง” แห่งความรู้^{๕๐}

จึงเห็นได้ว่าพระพุทธานุญาตมีกระบวนการตีความหมายและสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาสองพันห้าร้อยกว่าปี ได้มีการตีความพระธรรมวินัยตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การตีความพระธรรมวินัยดังกล่าวทำให้พระพุทธานุญาตแยกออกเป็นสองนิกายหลัก คือนิกายหินยานหรือเถรวาทที่ถือว่าเป็นพระพุทธานุญาตดั้งเดิม และนิกายมหายานหรืออจาริยวาท ที่แตกออกมาใหม่ ทั้งสองนิกายนี้ยังแตกออกเป็นนิกายย่อยอีก ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระพุทธานุญาตบางแห่งระบุว่ามีการแตกเป็นนิกายย่อย ๑๘ นิกาย^{๕๑} บางแห่งระบุว่า ๒๖ นิกาย^{๕๒} นอกจากนี้ เมื่อพระพุทธานุญาตได้รับการเผยแผ่ในดินแดนต่าง ๆ นอกอินเดีย ยังมีการแตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีก เช่น นิกายมหายานในจีน มีนิกายชยานหรือฉาน นิกายมหายานในทิเบต แยกเป็นนิกายหมวกเหลืองและหมวกแดง มหายานในญี่ปุ่นมีนิกายมากถึง ๒๔ นิกาย เช่น เทียนไท้ นิจิเรน เซน เป็นต้น ส่วนนิกายหินยานหรือเถรวาทที่เข้าไปสู่ลังกา พม่า ลาว กัมพูชา และไทย มีการแตกเป็น นิกายย่อยอีกไม่น้อย

^{๕๐} Nhat Hanh, Thich, *The Heart of the Buddha's Teaching*, (New York: Broadway Books, 1999), pp. 17. ปฐมุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุญาตเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๑๕๘.

^{๕๑} แสง มนวิฑูร, *ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐.

^{๕๒} P.V. Bapat, *2500 Years of Buddhism*, Delhi: Duplication Division, Ministry of Information and Broadcasting, 1951), pp. 98-108. ปฐมุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุญาตเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๑๗๕.

เช่น นิกายหินยานในประเทศไทย แบ่งเป็นมหานิกายและธรรมยุตนิกาย^{๕๓} ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงได้ศึกษาแนวคิดการตีความภาษาศาสตร์ทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน และการตีความแนวใหม่

๓.๓.๒ ภาษาและการสื่อสาร

ในครั้งพุทธกาลการศึกษาและเผยแพร่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังใช้ ระบบมุขปาฐะ (Oral tradition) คือ การท่องจำ ทรงแจก การสาธยาย เพราะยังไม่มี การเขียน จารึกคำสอนเป็นลายลักษณ์เช่นปัจจุบัน การตีความหรือการทำความเข้าใจคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงกระทำได้โดยผ่านทางภาษาพูดหรือภาษาเสียงเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามในพระพุทธศาสนาได้เสนอรูปแบบวิธีการสื่อสารให้คนอื่นเข้าใจ ๒ ทาง เรียกว่าวิญญูติ หมายถึงการสื่อความให้เกิดการรับรู้ความหมาย คือทางแรกเรียกว่า กายวิญญูติ เป็นความเคลื่อนไหว แสดงอาการปรากฏให้ทราบทางกายเพื่อแสดงนัยความหมายบางอย่างแก่ผู้อื่น อาจเรียกว่า ภาษากาย ทางที่สองเรียกว่า จีวิญญูติ เป็นความเคลื่อนไหว แสดงอาการให้ทราบทางวาจา เพื่อแสดงนัยความหมายบางอย่างแก่ผู้อื่น อาจเรียกว่า ภาษาพูด การเทศนาสั่งสอนพระธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ทั้งสองทางประกอบกันตามความเหมาะสม ทางกายวิญญูติทรงทำให้ดูเป็นแบบอย่างปรากฏเป็นอากัปกิริยาทางกายเพื่อการรับรู้ ทางจีวิญญูติ ทรงกล่าวชี้แจง แสดงให้ฟังเพื่อการรับรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพระวินัยปิฎก พระวินัยแต่ละข้อที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น ล้วนมีมูลเหตุมาจากสองอย่างนี้ คือ กายและวาจา ไม่มีการบัญญัติว่าเป็นอบัติทางใจหรือทางมโนทวาร

คัมภีร์อรรถกถาอัญญาสาธิตอธิบายความหมายกายวิญญูติและจีวิญญูติเพิ่มเติม เป็น ๓ นัยดังนี้ สภาวะที่ชื่อว่า กายวิญญูติ (๑) เพราะว่าคนก็ดี สัตว์เดรัจฉานก็ดี ย่อมแสดงให้เห็นภาวะของตนด้วยกาย สัตว์ เดรัจฉานรู้ความหมายของคนได้ คนก็สามารถรู้ความหมายที่สัตว์แสดงออกทางกายได้ (๒) เพราะว่าบุคคลเองสามารถทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายได้ด้วยกาย (๓) เพราะแสดงให้เห็นความหมายด้วยกาย เพราะเป็นเหตุให้รู้ความประสงค์ด้วยการ เคลื่อนไหวกายต่างๆ และตนเองก็พึงรู้ได้ด้วยประการนั้นๆ เช่น เห็นคนยกมือ ยกเท้า สั่น ศีรษะ ยกคิ้วอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการให้รู้ด้วยตา แต่ความเข้าใจความหมาย (วิญญูติ) ของ เคลื่อนไหวนั้น รู้ไม่ได้ด้วยตา แต่สามารถรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น เพราะว่า สิ่งที่เห็นคือ สี ที่เป็น อาการต่างๆ ที่เคลื่อนไหว แต่ว่าเมื่อคิดถึงรูปที่แสดงให้เห็น ด้วยจิตทางมโนทวาร จึงรู้และเข้าใจ ความหมายได้ การที่มีความรู้และเกิดความเข้าใจอย่างใดอย่างหนึ่งจากการมองเห็นกิริยา เหล่านั้น คือ การตีความ เป็นการสังเคราะห์หรือตกลึกเป็นความรู้เป็นความเข้าใจขึ้นเอง ส่วนสภาวะที่ชื่อว่า จีวิญญูติ มีความหมายดังนี้ (๑) เพราะคนก็ดี สัตว์เดรัจฉานก็ดี แสดงให้รู้ถึงภาวะของตนด้วยวาจา แม้สัตว์ เดรัจฉานก็สามารถรู้ภาวะของคนได้ คนก็รู้ภาวะของสัตว์ได้ ด้วยการกำหนดทางการพูด (๒) เพราะรู้ความหมายด้วยการกำหนดคำพูดได้โดยตนเอง (๓) เพราะการแสดง

^{๕๓} พิลิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์, หลักระพุทธศาสนา, (เชียงใหม่ : พี เอส การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๗๙.

ความหมายให้รู้ทางวาจา เพราะเป็นเหตุให้เข้าใจความประสงค์ ได้ด้วยเสียงการเจรจาและตนก็รู้ได้ด้วยเช่นกัน

การตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนา จึงสามารถสืบค้นได้จากการ แสดงความหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผ่านวิญญูติทั้งสองนั้น การตีความจึงอยู่บนฐานของวิญญูติทั้งสองนี้ที่เป็นสื่อข้อความหรือความหมาย จึงต้องตีความเพื่อหาความหมายได้ทั้งจาก กายวิญญูติและวจีวิญญูติดังกล่าวเอง เพราะวิญญูติหรือสิ่งที่เขาต้องการสื่อให้รู้ผ่านตาและหูนั้น ต้องอาศัยการตีความเพื่อทำความเข้าใจ วิญญูติที่แสดงผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ จึงไม่ใช่สิ่งที่ ประกาศให้รู้ได้อย่างเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นสิ่งที่ควรรู้ด้วย จากการศึกษาพบว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสื่อความหมายทางวาจาหรือวจีวิญญูติเป็นส่วนมาก เพื่อถ่ายทอด สั่งสอนพระ ธรรมวินัยที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับรู้และเข้าใจ จนบรรลุธรรมขั้นสูงขึ้นไป ตามลำดับ

การใช้วจีวิญญูติดังกล่าวในการสื่อ จำต้องมีการบัญญัติคำเพื่อพูดหรือเปล่งออกมา ในพระพุทธศาสนา มีชื่อเรียกการบัญญัติคำพูดนี้ว่า “นามบัญญัติ” หมายถึง การกำหนดให้รู้ความหมายด้วยชื่อสำหรับเรียกสรรพสิ่ง ให้เป็นที่เข้าใจร่วมกัน มีทั้งที่เป็นการสมมติตามการหมายรู้ของชาวโลกหรือตามไวยาหารของโลกและทั้งที่เป็นปรมาตถ์ คือแสดงความหมายตามความเป็นจริง ดังนั้น นามบัญญัติ จึงจำแนกออกเป็น ๖ ประเภทตามการคละกันระหว่างสมมติ บัญญัติกับปรมาตถบัญญัติ ดังนี้ คือ

๑) การบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริง (วิชขมานบัญญัติ) เป็นการกำหนดชื่อเรียกตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ที่เรียกว่า ปรมาตถธรรม มี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน การกำหนดเรียกนี้ จึงเป็นการกำหนดเรียกสิ่งที่มีอยู่จริง และเรียกตามสภาวะที่มันเป็น ตามอาการที่มันแสดงออก

๒) การบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง (อวิชขมานบัญญัติ) เป็นการกำหนดชื่อสำหรับ เรียกสิ่งอื่น ๆ นอกเหนือจากปรมาตถธรรมข้างต้น เป็นภาษาของมนุษย์โลกที่ใช้สื่อถึงกันและ สามารถเข้าใจกันได้ เช่น คำว่า แผ่นดิน ต้นไม้ เป็ด ไก่ เป็นต้น

๓) การบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง ด้วยสิ่งที่มีอยู่จริง (วิชขมาเนน อวิชขมานบัญญัติ) เป็นการกำหนดคละกันระหว่างสิ่งที่มีอยู่จริงกับสิ่งไม่มีอยู่จริง (ปรมาตถ์กับสมมติ) เช่น การบอกว่า “บุคคลผู้ได้อภิญญา ๖” “บุคคลผู้ได้” ไม่ได้มีอยู่จริง ๆ เป็นเพียงสมมติสัจจะ แต่ “อภิญญา ๖” เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงเพื่อสื่อให้เข้าใจกันถึงผู้ที่ปฏิบัติจนได้สำเร็จอภิญญา

๔) การบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริง ด้วยสิ่งไม่มีอยู่จริง (อวิชขมาเนน วิชขมานบัญญัติ) เป็นการบัญญัติคละกันระหว่างสิ่งที่มีอยู่จริง กับสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง เช่น คำว่า “เสียงผู้หญิง” เสียงเป็นสิ่งที่อยู่จริงโดยปรมาตถ์ ส่วนผู้หญิงเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เพียงสมมติบัญญัติเท่านั้น ทั้งนี้ เพื่อให้สามารถกำหนดรู้ความหมายกันได้

๕) การบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริง ด้วยสิ่งที่มีอยู่จริง (วิชขมาเนน วิชขมานบัญญัติ) เป็นการกำหนดเรียกตามความเป็นจริง ตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ เช่น การรับรู้ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ เป็นต้น ทั้งตาและการรับรู้ นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงด้วยกันทั้งคู่

๖) การบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง ด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง (อวิชขมาเนน อวิชขมาน บัญญัติ) เป็นการกำหนดเรียกสิ่งในโลกสมมติกันขึ้นมา ไม่ได้มีสภาวะเช่นนั้นอยู่จริงโดย ปรมาตม์ เช่น คำว่า “พระโอรสแห่งพระราชา” ทั้งพระโอรสและพระราชาล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงและถ่ายทอดสืบทอดธรรมวินัยสืบมานั้น ล้วนผ่านทางวิญญูติทั้งสิ้น เรียกโดยรวมว่า “ปริยัติธรรม” รวมทั้งประสบการณ์ด้านการปฏิบัติและผลการปฏิบัติด้วย เมื่อพูดถึงธรรมวินัยในความหมายว่าเป็นปริยัติธรรมนั้น มักจะหมายถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีลักษณะ ๙ ประเภทที่เรียกว่านวัคส์ตฤสาสน์ ได้แก่ (๑) สุตตะ คือคำสอนของพระพุทเจ้าที่เป็นสูตรหรือที่มีชื่อว่า สูตร ซึ่งรวมวินัยปิฎกเข้าด้วย (๒) เคยยะ คือพระสูตรใดก็ตามที่มีคำประพันธ์ในรูปคาถาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสคาถวรรคในสังยุตนิคาย (๓) ไวยากรณ์ คือการจำแนกแยกแยะอธิบายธรรมที่ไม่ได้อยู่ประเภทใดประเภทหนึ่งใน ๘ ประเภทที่เหลือ เช่น อภิธรรมปิฎกทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถา (๔) คาถา คือเนื้อหารธรรมที่อยู่ในรูปของคาถา ทั้งที่เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเถระและพระเถรีทั้งหลาย โดยเฉพาะคาถาที่ไม่มีชื่อว่าสูตรกำกับอยู่ (๕) อุทาน คือสูตรที่มีคาถาซึ่งสำเร็จด้วยญาณเกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา ๘๒ สูตร (๖) อิติวุตตะกะ คือพระสูตรที่เริ่มต้นด้วยประโยคว่า “วุตตะเหตฺ ภควตา...” แปลว่า “จริงอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า...” ๑๑๐ สูตร (๗) ชาตก คือ เรื่องเล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำนวน ๕๕๐ ชาตก (๘) อัปภูตธัมมะ คือ พระสูตรที่กล่าวถึงเรื่องที่ไม่เคยมี มาก่อน ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ถือว่าเป็นเรื่องที่นำอัศจรรย์ (๙) เวทลละ คือ พระสูตรที่มีผู้เรียนพระเวทและมีความยินดีมาทูลถามทั้งหมด เช่น จุลลเวทลลสูตร สัมมาทิฐิสูตร เป็นต้น

๓.๓.๓ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับการใช้ภาษา

การใช้ภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นอุบายวิธีแสดงให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจและเข้าถึงสิ่งที่ตรัสรู้แล้วนั้น พระองค์ทรงใช้คำที่มีใช้กันอยู่แล้วในยุคนั้นและเป็นที่เข้าใจกันเป็นอย่างดีว่า หมายถึงอะไร แต่ทรงให้ความหมายใหม่ตามทัศนะของพระองค์ เพื่อถึงความสนใจเข้าสู่ ความหมายใหม่ที่พระองค์ประสงค์ให้เข้าใจและได้รู้ตาม ดังข้อความที่กล่าวถึงประเด็นการใช้ ภาษานี้ไว้ในหนังสือพุทธธรรมตอนหนึ่งว่า

การที่ต้องทรงสอนพุทธธรรมท่ามกลางวัฒนธรรมแบบพราหมณ์ และความเชื่อถือ ตามลัทธิต่างๆ ของพวกสมณะสมัยนั้น ทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องทรงเกี่ยวข้องกับ ถ้อยคำทางศาสนาในลัทธิความเชื่อถือเหล่านั้น ทั้งโดยการทรงได้รับฟังและการตรัสพาดพิงถึง และโดยที่พระองค์

ทรงมีพระประสงค์ให้พุทธธรรมเผยแพร่ไปเป็นที่เข้าใจและเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างกว้างขวางในเวลาอันรวดเร็ว จึงปรากฏว่าพระองค์ทรงมีวิธีการปฏิบัติต่อถ้อยคำทางศาสนาเหล่านี้ เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือไม่ทรงนิยมหักล้างความเชื่อถือในรูปถ้อยคำที่ใช้ (แต่) ทรงหักล้างเฉพาะตัวความเชื่อถือที่แฝงอยู่ เป็นความหมายของถ้อยคำเหล่านั้น กล่าวคือไม่ทรงปฏิเสธหรือขัดแย้งด้วยวิธีรุนแรง ทรงนิยมการเปลี่ยนแปลงแบบไม่รู้สึกรู้สึ หรือแบบโอนอ่อนผ่อนตามมากกว่า โดยนัยนี้ พระองค์จึงทรงนำคำบัญญัติที่ใช้ กันอยู่ในศาสนาเดิมมาใช้ในความหมายใหม่ตามแนวของพุทธธรรมโดยเฉพาะบ้าง ทรงสร้างคุณค่าใหม่ให้แก่ถ้อยคำที่ใช้อยู่เดิมบ้าง เช่น ใช้ “พรหม” เป็นชื่อของสัตว์โลกที่เกิดตายประเภทหนึ่งบ้าง หมายถึง บิดามารดาบ้าง”^{๕๔}

การใช้ภาษาในการประกาศพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีลักษณะเด่น ที่สำคัญ พอสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ ^{๕๕}

๑) การใช้ภาษาท้องถิ่นในการประกาศศาสนาของพระองค์

ในการประกาศศาสนาของพระองค์ตั้งเป็นที่ทราบกันดีว่า พระพุทธองค์ทรงใช้ภาษาของชาวมคธทุกระดับชนชั้นเป็นภาษาในการสั่งสอน เหตุผลสำคัญที่ทรงเลือกใช้ภาษามคธดังกล่าวนี้ คือ ทรงถือเอาความเข้าใจและความสามารถรับรู้ได้เพื่อ ประโยชน์พึงได้พึงถึงของชาวมคธเป็นหลัก หากมองในแง่นี้ บริบทสังคมที่จะสั่งสอนนั้นจึงเป็นตัวกำหนดการใช้ภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเมื่อทรงตัดสินใจสั่งสอนพระทัยประกาศศาสนาใน แคว้นมคธ การที่จะทำให้ชาวมคธเข้าใจถึงสิ่งที่พระองค์สอนได้นั้น ต้องใช้ภาษาที่ชาวมคธ สามารถเข้าใจได้ นั่นคือ ต้องสื่อด้วยภาษาถิ่นของพวกเขาเอง ^{๕๖}

๒) การใช้ภาษาสามัญที่ไม่ใช่ภาษาชั้นสูง

ทรงใช้ภาษาสามัญที่ไม่ใช่ภาษาชั้นสูงแต่ใช้เป็นสื่อแสดงเหตุแสดงผลแห่ง ความจริง ความถูกต้อง และความดีงาม เพราะเป้าหมายสำคัญของพุทธกิจ คือ การช่วยเหลือมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ การใช้ภาษาที่ง่ายและเอื้อต่อการบรรลุถึงเป้าหมายนั้นจึงเป็น สิ่งสำคัญ ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ได้มีภิกษุสองรูปที่มาจากตระกูลพราหมณ์ได้เสนอให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เล่าเรียนธรรมโดยใช้ภาษาสันสกฤตให้มีฉันทลักษณ์เป็น โคลง กาพย์ โสลกเหมือนคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ ซึ่งถือว่าเป็นภาษาชั้นสูงและเป็นภาษา ศักดิ์สิทธิ์เพราะการปล่อยศึกษาเล่าเรียนคำสอนด้วยภาษาเดิมของแต่ละคนจะทำให้คำสอนเสียหายและผิดเพี้ยนได้ แต่ปรากฏชัดเจนว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตตามที่ภิกษุ สองรูปนี้เสนอแต่อย่างใดไม่เพียงไม่ทรงอนุญาตเท่านั้น ยังทรงห้าม

^{๕๔} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๘.

^{๕๕} การใช้ภาษาและวิธีการในการสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สนใจสามารถศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบ็ญกามัน, ๒๕๔๒) และ แสง จันทร์งาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐).

^{๕๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

การกระทำเช่นนั้นอีกด้วย เป็นที่มาของลึกลับท้อหนึ่งความว่าหากภิกษุใดละเมิดหรือฝืนกระทำดังกล่าว ถือว่ามีความผิดปรับเป็นอาบัติทุกกฏต้องสำนึกตนและปรับปรุงตนเสียใหม่ ทั้งไม่ให้ประพฤติเช่นนั้นอีกและทรงยืนยันที่จะให้เล่าเรียนคำสอนของพระองค์ด้วยภาษาเดิม คือภาษาชาวมคธ^{๕๗}

๓) การใช้ภาษาแต่ทรงไม่ยึดติดในภาษาที่ใช้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่า โลกประสบการณ์ของมนุษย์นั้นตกอยู่ในความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงไม่ประสงค์ที่แสดงด้วยภาษาที่แน่นอนตายตัว ภาษามนุษย์ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าชื่อตามโลก (โลกสามัญญา) ภาษาของโลก (โลกนิรุตติ) โวหารของโลก (โลกโวหาร) บัญญัติของโลก (โลกบัญญัติ)^{๕๘} ล้วนมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไปตามสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและ วัฒนธรรมทางวัตถุ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงใช้วิธีการอธิบายคำและความคิดด้วยการใช้ ภาษาที่ไม่สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่งระหว่างความไม่มีกฎเกณฑ์กับความเคร่งครัดทางภาษา^{๕๙} หากแต่ทรงยอมรับและใช้ภาษาตามที่ชาวโลกนิยมใช้กันอยู่ ภาษาที่ชาวโลกกันอยู่อย่างไร พระองค์ทรงใช้อย่างนั้นแต่ไม่ทรงยึดติดและไม่ทรงปฏิเสธภาษาเหล่านั้น

จึงเห็นได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาสองลักษณะ คือภาษาสมมติ คือภาษาสมมติหรือสมมติกถา คือ ภาษาที่กล่าวถึงสัตว์ บุคคล ตัว ตน เรา เขา เทวดา พรหม เป็นต้นและภาษาปรมัตถ์ คือ ภาษาที่กล่าวถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชันธ ธาตุ อายตนะ สติปัญญา สัมมปธาน เป็นต้น สลับกัน กล่าวคือ พระองค์ทรงใช้ภาษาสมมติกับบุคคลที่ฟังแล้วสามารถเข้าใจได้ทันที ตรงกันข้ามกัน หากคนที่จะสามารถเข้าใจได้ด้วยภาษาปรมัตถ์ พระองค์จะทรงใช้ภาษาปรมัตถ์กับคนนี้ แต่โดยปกติทั่วไป พระองค์จะทรงแสดงด้วย ภาษาสมมติก่อนแล้วจึงทรงแสดงด้วยภาษาปรมัตถ์ ภายหลัง กระนั้นก็ตาม ที่สำคัญคือ พระองค์ไม่ทรงยึดติดในภาษาที่ใช้เพราะไม่มีการยึดติดด้วยตัณหามานะ ทิฐิ ภาษาปรมัตถ์จึง เป็นภาษาใหม่ที่ชี้ตรงต่อลักษณะความเป็นจริง เป็นภาษาที่พระองค์เสนอและเป็นภาษาของ พระพุทธศาสนาด้วย อย่างไรก็ตาม ตามหลักฐานที่พบจะเห็นว่าแม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสนอภาษาปรมัตถ์ดังกล่าวก็ตาม แต่พระองค์มิได้ทรงปฏิเสธภาษาสมมติหรือภาษาสามัญที่ใช้ พูดกันโดยทั่วไป ตรงกันข้าม พระองค์กลับยืนยันที่จะให้สาวกของพระองค์ศึกษาเล่าเรียนคำสอนของพระองค์ด้วยภาษาของท้องถิ่นนั้นๆ และพระองค์เองทรงใช้ทั้งสองภาษาในการสั่งสอน ตามสถานการณ์ ตามอุปนิสัยของผู้ฟัง ทำให้การใช้ภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในประเด็น ดังกล่าวนี้นี้ จะเห็นชัดจากข้อความต่อไปนี้

^{๕๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๑๘๐/๕๔.

^{๕๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๒/๒๘๑.

^{๕๙} David J. Kalupahana, A History of Buddhist Philosophy: Continuities and Discontinuities, pp. 60-61., อ้างใน ปฐมัม บัญญัติต้น, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๘๕.

ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า “ไม่พึงปรักปรำภาษาชนบท ไม่พึงล้วงเลยคำพูดสามัญเสีย” เราอาศัยอะไรกล่าวแล้ว ภิคุทั้งหลายอย่างไร เป็นการปรักปรำภาษาชนบทและเป็นการล้วงเลยคำพูดสามัญ ภิคุทั้งหลาย ภาชนะในโลกนี้ ในบางชนบทหมายรู้ว่า ปาตี ในบางชนบทหมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบทหมายรู้ว่า ปิฏฐะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า สรวะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า หโลสะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า โปณะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า หนะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า ปิปีละ ภิคุพูดปรักปรำโดย ประการที่ชนทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาชนะนั้นกัน ในชนบทนั้น ๆ ตามกำลังและความ ยึดถือว่า นี่เท่านั้นจริง อื่นเปล่าอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นการปรักปรำภาษาชนบทและเป็น การล้วงเลยคำพูดสามัญ ภิคุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ถึงเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบท และเป็นการไม่ล้วงเลย คำพูดสามัญ ภิคุทั้งหลาย ภาชนะในโลกนี้ ในบางชนบทหมายรู้ว่า ปาตี ในบาง ชนบท หมายรู้ว่า ปัตตะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า ปิฏฐะในบางชนบท หมายรู้ว่า สรวะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า หโลสะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า โปณะ ในบาง ชนบท หมายรู้ว่า หนะ ในบางชนบท หมายรู้ว่า ปิปีละ ภิคุพูดโดยประการที่ชน ทั้งหลายหมายรู้เรื่องภาชนะกัน ในชนบทนั้น ๆ อย่างไม่ใช่ความยึดมั่นว่า เป็นอันท่าน ผู้มีอายุทั้งหลาย พูดแก่ข้าพเจ้าหมายถึงภาชนะนี้ ภิคุทั้งหลาย นี้ ชื่อว่าเป็นการไม่ปรักปรำภาษาชนบทและเป็นการไม่ล้วงเลยคำพูดสามัญ ข้อที่เรากล่าวไว้ว่า ไม่พึง ปรักปรำภาษาชนบท ไม่พึงล้วงเลยคำพูดสามัญ เราอาศัยเนื้อความนี้ กล่าวแล้ว^{๖๐}

จากข้อความดังกล่าวถึงพระพุทธรักษาข้างต้น ทำให้เห็นถึงข้อยืนยันเกี่ยวกับภาษาที่มีนัยสำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) การยอมรับความเกี่ยวเนื่องกันของคำพูด ซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยมใช้พูดมากกว่าหลักการทางนิรุกติศาสตร์ ที่มีไวยากรณ์ และโครงสร้าง (๒) บ่งชี้ถึงสิ่งที่ปัจจุบันเรียกว่า กระแสภาษา (language drift) ที่เกิดขึ้นโดยการใช้ พูดกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งเป็นการไม่ยอมรับโครงสร้างภาษาที่ยุ่ยากของนักภาษาศาสตร์ กระแส ภาษาทางศาสนานี้เองได้แสดงสถานะที่เป็นกลางระหว่างการยึดมั่นผู้กษัตริย์ทางภาษาศาสตร์กับการละเมิดกฎเกณฑ์ทางภาษาศาสตร์^{๖๑}

จากการที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสาวกศึกษา และเผยแพร่คำสอน ของพระองค์ด้วยภาษาของแต่ละท่านก็ดี การที่ทรงใช้ภาษาตามชาวโลกใช้กันก็ดี การยอมรับว่าภาษานั้น มีความหมายหลายนัยก็ดี จึงยากที่จะหลีกเลี่ยงการเข้าใจผิดที่เกิดจากการตีความผิด ได้เพราะมีพื้น

^{๖๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๖๒/๓๖๖.

^{๖๑} David J. Kalupahana, A History of Buddhist Philosophy: Continuities and Discontinuities, pp. 61-62., อ้างใน ปฐมัม บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๗๕.

ฐานความรู้ความเข้าใจต่างกันทั้งด้านภาษาที่ใช้พูดและความคิดเห็น เพราะถ้า หากต่างฝ่ายต่างยืนยันความคิดเห็นและภาษาของตนถูกต้อง ย่อมเกิดความเห็นขัดแย้งกัน อย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตามที่สำคัญ คือ พระองค์ทรงเปิดทางให้มีการตรวจสอบและยอมรับ ความต่างของภาษาที่ใช้พูดในแต่ละท้องถิ่น ชี้ให้เห็นว่าไม่ควรยืนยัน ไม่ควรยึดมั่นเฉพาะ ภาษาของตนเท่านั้น ถูกต้อง แต่ภาษาของคนอื่นในท้องถิ่นอื่นนั้นผิด สิ่งสำคัญที่สุดในกรณีนี้คือ ต้องหรือควรเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาผู้อื่นที่ต่างจากตนเองให้มากเข้าลักษณะใจเขาใจเรา รู้เขารู้เรา เพื่อจะได้ไม่เกิดการผูกขาดความถูกต้องเฉพาะภาษาของตนอย่างเดียว หากแต่เพื่อการยอมรับความแตกต่างของการใช้ภาษาอื่นว่า แม้จะใช้คำเรียกแตกต่างกัน แต่ขอเพียงให้เข้าใจตรงกันว่าหมายถึงสิ่งเดียวกัน ดังตัวอย่างเรื่องภาษาณะดังกล่าว ประเด็นสำคัญคือต้องตระหนักว่าภาษานั้นเป็นเพียงเครื่องมือสื่อให้เข้าใจถึงความจริงและความถูกต้องเท่านั้น ภาษาไม่ใช่ ความจริงและความถูกต้องที่ภาษานั้น ๆ สื่อถึง หากบุคคลได้เข้าใจถึงความจริงและความ ถูกต้องอย่างถ่องแท้แล้วและไม่ประสงค์จะสื่อหรือถ่ายทอดความจริงและความถูกต้องแก่ผู้อื่น ภาษาก็ไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป

๓.๓.๔ การตีความภาษาศาสตร์ในยุคพุทธกาล

ในครั้งพุทธกาลแม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะยังทรงพระชนม์มอยู่ก็ไม่ได้หมายความว่าความเข้าใจผิดคลาดเคลื่อนไปจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนและความเข้าใจผิดที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติเป็นความเข้าใจที่เกิดเองโดยอัตโนมัติ ไม่ได้ตั้งใจที่จะให้เกิดความเข้าใจผิดเช่นนั้น เพราะขณะที่เกิดความเข้าใจขึ้นนั้น ไม่ว่าจะผิดหรือถูกไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะรู้ว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกหรือผิด เพราะไม่มีระเบียบหรือเกณฑ์กลางสำหรับเป็นเครื่องตัดสินที่ชัดเจน จึงคิดเข้าใจตามที่ตนเข้าใจ^{๖๒} และทั้งที่ตั้งใจที่จะละเมียดด้วยไม่แน่ใจว่าเป็นความผิดหรือไม่^{๖๓} เมื่อมีเหตุการณ์ลักษณะนี้เกิดขึ้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงเป็นผู้วินิจฉัยการกระทำที่เกิดจากความเข้าใจเช่นนั้น ๆ ว่าผิดหรือถูกตามพุทธประสงค์ โดยทรงชี้ให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ของพระองค์อย่างชัดเจน พร้อมทั้งยังได้ทรงให้เกณฑ์ในการวินิจฉัยไว้ด้วยในภายหลัง^{๖๔} ดังนั้นการเข้าใจผิดหรือการตีความผิดที่เกิดขึ้นครั้งพุทธกาลจึงยุติลงได้โดยง่ายและไม่ทำให้เกิดการแตกแยกกันเพราะการตีความต่างกันมากนัก เช่น กรณีภิกษุชื่อว่า สาดิ มีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับวิญญานว่าเป็นอมตะ จึงได้แสดงทัศนะของตนว่า “วิญญานนี้แหละที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏไม่ใช่อะไรอื่นเลย”^{๖๕} “วิญญานเป็นสิ่งที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยผลของกรรม

^{๖๒} กรณีของพระสุทินนกุลันทบุตร เป็นต้น เป็นตัวอย่าง (วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๗-๒๔/๑๗๓๑)

^{๖๓} อนุบัญญัติต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีลักษณะการจงใจละเมียดและตีความเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว (วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๙/๒๑๗)

^{๖๔} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒๐/๒๕., วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒๕๒/๓๖๑.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๓๓๐.

ทั้งหลายทั้งส่วนดีและชั่ว”^{๖๖} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้วินิจฉัยว่า ความเห็นของสาตถิกษุ
ดังกล่าวนั้นผิด ไม่ใช่สิ่งที่พระองค์ทรงสอนและทรงชี้ให้เห็นถึงความถูกต้องว่า “วิญญูณนั้นอาศัย
ปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น หากปราศจากปัจจัยเสียความเกิดขึ้นของวิญญูณย่อมไม่สามารถมีได้”
นอกจากนี้ยังทรงแสดงให้เห็นว่าวิญญูณที่เกิดขึ้นนั้นอาศัยปัจจัยใดเกิดขึ้นจะมีชื่อเรียกตามปัจจัยนั้น
เช่น วิญญูณที่อาศัยจักขุและรูปทั้งหลายเกิดขึ้นเรียกว่าจักขุวิญญูณ เป็นต้น^{๖๗} การเข้าใจผิดในเรื่อง
นี้จึงมีข้อยุติลงได้

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ปัญหาการตีความที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนมากจะเห็น
ว่า ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการปฏิบัติ หากแต่เกิดขึ้นเพราะการปริยัติจะด้วยความรู้หรือความไม่รู้ทั่วถึง
ปริยัติทั้งหมดหรือไม่ก็ตาม หากยังไม่ได้ปฏิบัติจนได้รับผลสำเร็จขั้นสูง แม้ในการปฏิบัติเองก็ตาม หาก
ยังไม่ได้สำเร็จขั้นสูง ก็ยังไม่ต้องพบกับปัญหาการตีความที่เกิดจากผลการปฏิบัติไม่เหมือนกัน แต่หาก
ได้บรรลุธรรมขั้นต้นแล้ว เชื่อว่าโดยนัยนี้การจะเข้าใจผิด คลาดเคลื่อนในธรรมวินัยนั้นเป็นไปได้ยาก
ทั้งนี้แนวทางแก้ไขปัญหาการตีความเกี่ยวกับธรรมวินัยที่เกิดขึ้นในครั้งพุทธกาลนั้น พระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าเป็นผู้วินิจฉัยและแก้ไขปัญหานั้น ๆ การตีความในพุทธกาล จึงมีพระพุทธองค์เป็นจุดศูนย์กลางใน
การตีความและวินิจฉัยการตีความว่าถูกหรือผิด การวินิจฉัยของพระพุทธองค์ถือว่าสิ้นสุดแห่งปัญหา
นั้น ๆ

๓.๓.๕ การตีความภาษาศาสนาในยุคหลังพุทธกาล

การตีความหลักคำสอนหลังพุทธกาลที่มีปัญหาขึ้นและนำไปสู่กระบวนการ แก้ไขของพระ
เถระผู้ใหญ่ในขณะนั้น มีเหตุการณ์สำคัญที่สืบเนื่องมาจากการที่มีภิกษุรูปหนึ่งเข้ามาบวชใน
พระพุทธศาสนาเมื่อยามชราแล้ว ชื่อว่าสุภัททวุฑฒปริพาชก เมื่อเห็นภิกษุที่เป็นปุถุชนร้องไห้เพราะ
ความเสียใจ เมื่อได้ทราบข่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานเสียแล้ว จึงได้ร้องห้ามภิกษุเหล่านั้น
ว่า ไม่ต้องร้องไห้เสียใจ การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานนั้น เป็นการดีแล้วเพราะต่อไปจะไม่ต้อง
มีใครมาคอยห้ามไม่ให้ทำนั้น ไม่ให้ทำนี้อีก พวกเราสามารถจะทำอะไรก็ได้ตามใจหวังเพราะเป็นอิสระ
จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว^{๖๘} เหตุการณ์นี้จึงเป็นเหตุให้เกิดการประชุมทำสังคายนาขึ้น มี
วัตถุประสงค์เพื่อปราบภิกษุ เช่น สุภัททวุฑฒปริพาชกและถือโอกาสรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัม
พุทธเจ้าที่กระจัดกระจาย ต่างคนต่างทรงจำกันมาแต่ละเรื่องให้เป็นหมวดหมู่ ซึ่งง่ายต่อการศึกษา
ปฏิบัติกัน และทรงจำสืบมาอย่างเป็นระบบ ในที่ประชุมสังคายนาดังกล่าว ได้หยิบยกเอาประเด็น
ปัญหาเกี่ยวกับการตีความพระธรรมวินัยขึ้น โดยเฉพาะพระวินัย เมื่อพระอานนทเถระได้หยิบยกพระ
คัมภีร์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสเมื่อจวนปรินิพพาน ตอนหนึ่งเรื่องการอนุญาตให้สังฆ์หากมีความ

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๒/๓๓๑.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๔/๓๓๓.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๕๕.

ประสงค์จะถอดถอนสิกขาบทหลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว สามารถถอดถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ได้ จากการทำพระองค์ตรัสเช่นนี้เป็นการเปิดโอกาสให้มีการตีความสิกขาบทที่พระองค์บัญญัติ และในการประชุมทำสังคายนาครั้งที่หนึ่ง ได้เป็นประเด็นการตีความของพระอรหันตสาวกทั้งหลายออกเป็นหลายทัศนะ ไม่สามารถสรุปลงเป็นเอกฉันท์ได้ จึงทำให้พระสาวก (พระมหากัสสปเถระ) ผู้เป็นประธานในการทำสังคายนาครั้งนั้นสรุปเป็นมติว่าจะไม่มีการบัญญัติและเพิกถอนสิกขาบทใดๆ ทั้งสิ้น ให้คงไว้เช่นเดิมเช่นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ คณะพระสงฆ์คณาจารย์ที่เข้าร่วมประชุมครั้งนั้นได้เห็นชอบกับมตินั้น^{๖๙}

จะเห็นว่าการตีความลักษณะนี้ของพระสังคายนาคณาจารย์ทั้งหลาย จึงเป็นการตีความที่ถือเอาตามเจตนารมณ์ของผู้แต่งหรือผู้สอน คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเกณฑ์ แม้ว่าจะมีมติที่ขัดแย้งกับพุทธประสงค์บางอย่างก็ตาม โดยเฉพาะมติที่จะไม่ทำตามพุทธประสงค์ที่จะให้ถอดถอนสิกขาบทเล็กน้อยดังกล่าว แต่มติดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นมติที่ดี เพราะเป็นมติที่มีความเคารพต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรมวินัยในอันที่จะคงไว้เช่นเดิมไม่ให้ผิดเพี้ยนไปจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะผู้สอนจะเปิดโอกาสให้ตีความเพื่อถอดถอนสิกขาบท บางข้อหรือเล็กน้อยดังกล่าว แต่หากการตีความโดยไร้หลักการแล้วดังที่กระทำในสังคายนา ครั้งนี้ที่ส่วนใหญ่เป็นอัตโนมัติจึงไม่มีข้อสรุปและอาจทำให้เกิดความแตกแยกกันได้ ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนา ข้อนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่พระเถระในยุคนั้นเฝ้าระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นการตีความในพระพุทธานุญาตภายหลังพุทธกาล โดยเฉพาะในยุคที่ยังไม่มีคัมภีร์ที่เป็นรูปเล่ม จึงถือเอาตามพุทธบัญญัติที่ทรงจำกันสืบมาจะไม่มีมติที่นอกเหนือไปจากนั้น และถือปฏิบัติกันสืบมาจนปัจจุบัน เช่นนี้ ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะที่เด่นชัดที่สุดของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทซึ่งเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

ดังนั้นรูปแบบที่เป็นสูตรสำเร็จในการแก้ไขปัญหาในกรณีมีความคิดเห็น การตีความ ความประพฤติที่ขัดแย้งกัน คือ การประชุมสังคายนา โดยพระเถระทั้งหลายที่เป็นผู้ใหญ่และมีความรู้ความสามารถดี แต่การแก้ปัญหาในลักษณะนี้ อาจกล่าวได้ว่าไม่เคยประสบความสำเร็จสักครั้งเดียวในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา เพราะแม้จะมีมติเป็นเอกฉันท์ในกลุ่มหนึ่ง แต่อีกกลุ่มหนึ่งไม่ยอมรับ ยังคงมีความแตกต่างทางความคิดและความประพฤติที่ขัดแย้งกัน ดังจะเห็นได้จากผลที่เกิดขึ้นหลังจากการสังคายนาแต่ละครั้งตั้งแต่ครั้งที่เป็นต้นมาและหลังจากสังคายนา กลุ่มที่เห็นแย้งยังคงถือตามความเห็นเดิมไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือยอมรับมติการสังคายนาแต่อย่างใด โดยเฉพาะในข้อที่เห็นต่างกัน ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้กลุ่มนั้นเป็นอิสระมากขึ้น โดยถูกวินิจฉัยและแยกออกจากกันอย่างชัดเจนเป็นทางการ กลุ่มที่มีความเห็นว่า เรื่องนั้น ๆ ผิด ยังคงเห็นและถือปฏิบัติเช่นนั้นต่อไป และกลุ่มที่มีความเห็นว่า เรื่อง เดียวกันนี้ถูก ยังคงเห็นและปฏิบัติเช่นนั้นต่อไปเช่นกัน

๓.๓.๖ ภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนา

^{๖๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๖๒๐/๓๐๘-๓๐๙.

การศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าวข้างต้นแสดงว่าในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีการ ตีความ ธรรมวินัยมาโดยตลอดตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงยุคปัจจุบันและจะยังคงมีอยู่ต่อไปในอนาคต การ ตีความธรรมวินัยจะยิ่งปรากฏมากขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ตามวิวัฒนาการของวิทยาการสมัยใหม่และ สภาพสังคมมนุษย์ที่เปลี่ยนไป นัยสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการตีความพระธรรมวินัย อาจกล่าวโดยสรุป ได้ดังนี้

๑) ภาษาศาสตร์ ๒ ลักษณะในพระสูตร

ในพระไตรปิฎกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงไว้ มีลักษณะที่สำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) เนยยัตถะหมายถึงข้อความที่ควรขยายความ (๒) นิตัตถะหมายถึงข้อความที่ชัดเจน แล้วตั้งข้อความที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงให้เห็นถึงลักษณะคำสอนดังกล่าวว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ ย่อมกล่าวต่อตถาคต ๒ จำพวกเป็นไฉนคือคนที่ แสดงพระสูตรต้นตะที่มีอรรถจะพืงนำไป (เนยยัตถะ) ว่าพระสูตรต้นตะมีอรรถนำไปแล้ว (นิตัตถะ) ๑, คนที่แสดงพระสูตรต้นตะที่มีอรรถอันนำไปแล้วว่าพระสูตรต้นตะมีอรรถที่จะ พืงนำไป ๑, ภิกษุทั้งหลายคน ๒ จำพวกนี้แล ย่อมกล่าวต่อตถาคต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ ย่อมไม่กล่าวต่อตถาคต ๒ จำพวกเป็นไฉน คือ คนที่แสดงพระสูตรต้นตะที่มี อรรถจะพืงนำไปว่า พระสูตรต้นตะมีอรรถที่จะพืงนำไป ๑, คนที่แสดงพระสูตรต้นตะที่มี อรรถอันนำไปแล้วว่า พระสูตรต้นตะมี อรรถอันนำไปแล้ว ๑, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้แล ย่อมไม่กล่าวต่อ ตถาคต^{๗๐}

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐแปลคำว่า เนยยัตถะ ว่ามีอรรถจะพืงนำไป ส่วนคำว่า นิตัตถะ แปลว่า มีอรรถนำไปแล้ว ส่วนคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย แปล คำว่า เนยยัตถะ ว่ามีเนื้อความพืงแนะนำ ส่วนคำว่า นิตัตถะ แปลว่า มีเนื้อความแนะนำแล้ว^{๗๑} สำนวนแปลดังกล่าว แม้จะใช้ภาษาต่างกันแต่ได้ความหมายเป็นอันเดียวกันว่า เนยยัตถะ หมายถึง สูตรที่ความหมายที่ต้องอธิบาย ขยายความ ตีความจึงจะเข้าใจ ส่วนนิตัตถะ นั้นหมายถึง สูตรที่มี ความหมายที่ชัดเจนอยู่แล้วไม่ต้องตีความอธิบายอีก

ส่วนคำว่า “นิตัตถะ” เป็นคำที่แสดงความหมายตรงตามศัพท์หรือตรงตามถ้อยคำสำนวน ที่สื่อออกมา ภายหลังเมื่อมีตัวอักษรใช้ จึงแทนเสียงด้วยอักษรเหล่านั้นและเป็นพัฒนามาเป็นภาษาที่ มีไวยากรณ์เป็นของตนเองและใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อให้ได้เข้าใจถึงสภาวะแห่งความเป็น จริงได้มากที่สุด อย่างไรก็ตามในที่นี้ คำว่า “สัททะ” จึงมุ่งแสดงถึงสภาวะที่เป็นความจริงโดยปรมัตถ์ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม อธิบายความหมายของคำทั้งสองนี้ซึ่ง สอดคล้องกับนัย แห่งคัมภีร์อรรถกถาข้างต้นว่า เนยยัตถะ หมายถึง พระสูตรซึ่งมีความหมายที่จะต้องไขความ พุทธ

^{๗๐} อจ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๐/๖๘.

^{๗๑} อจ.เอกก. (ไทย) ๓๓/๓๔๘-๓๔๙.

พจน์ที่ตรัสตามสมมติอันจะต้องเข้าใจความจริงแท้ที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่นที่ตรัสเรื่องบุคคล ตัวตน เรา เขา ว่า บุคคล ๔ ประเภท ตนเป็นที่พึ่งของตน เป็นต้น ส่วนนี้ตัดทะเลย หมายถึง พระสูตรซึ่งมีความหมายที่แสดงชัดโดยตรงแล้ว พุทธพจน์ที่ตรัสโดยปริมาตร ซึ่งมีความหมายตรงไปตรงมาตามสภาวะ เช่นที่ตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น^{๗๒}

โดยสรุป ลักษณะคำสอนที่เป็นเนยยัตถะนั้น คือคำสอนที่ต้องอธิบายชี้แนะเพิ่มเติมเพื่อไม่ให้ เกิดความเข้าใจผิด เพราะคำสอนลักษณะนี้เป็นการสอนตามโลกสมมติ เป็นการใช้ภาษาที่ใช้กันอยู่ในการสอน เป็นคำสอนที่แสดงโดยบุคลาธิษฐานหรือเป็นสมมติกถา ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ต้อง ทำความเข้าใจเพื่อไม่ให้ยึดติดในสมมติบัญญัตินั้น ส่วนลักษณะคำสอนที่เป็นนี้ตัดทะเลยนั้น คือ คำสอนที่กล่าวถึงความจริงโดยปริมาตรตรงตามสภาวะ เป็นคำสอนที่แสดงโดยธรรมาธิษฐาน หรือเป็นปริมาตรกถา หมายความว่า ในพระสูตรบางสูตร ไม่จำเป็นต้องมีตีความอีกเพราะทรงใช้ ภาษาที่แสดงถึงความจริง มีความชัดเจนว่าหมายถึงอะไร เช่น ตรัสถึงขันธ ๕ ถือว่าทรงกล่าวถึงความจริงเกี่ยวกับมนุษย์ แล้วด้วยภาษาที่ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด

ข้อความดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงแต่แสดงถึงลักษณะคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ว่ามีลักษณะ ๒ ประการเท่านั้น ยังบ่งชี้ถึงว่า ในพระพุทธศาสนา ได้มีนัยแห่งการตีความ การอธิบายความ เป็นการเปิดช่องให้มีการตีความคำสอนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำสอนที่มีลักษณะเป็นเนยยัตถะดังกล่าว กระนั้นก็ตามเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการตีความออกไปแตกต่าง กันโดยไม่มีกรอบหรือแนวทางในการตีความ พระองค์จึงได้วางหลักการตีความไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า ควรตีความพระสูตรที่ควรตีความ ไม่ควรตีความพระสูตรที่มีความหมายชัดเจนแล้ว และควรตีความให้ถูกประเภทของคำสอน ไม่ควร สับสนระหว่างลักษณะคำสอนทั้งสองประการนั้น การตีความจึงมีความจำเป็นในการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ทั้งในการศึกษาความหมายศัพท์และความหมายของธรรม

(๒) ภาษาศาสตร์ ๒ ระดับ

รูปแบบการสอนการแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีหลากหลายรูปแบบและหลากหลายเทคนิควิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัย จริตของบุคคลผู้ฟังเป็นประการสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาษาที่ใช้สอนนั้น มีสองลักษณะคือ ภาษาสามัญกับภาษาปริมาตร ซึ่งภาษาทั้งสองนั้น พระองค์จะใช้กับบุคคลที่ต่างกัน เช่น ผู้ที่มีปัญญาเป็นเลิศอยู่แล้ว จะทรงใช้ภาษาปริมาตรที่มุ่งตรัสถึงแก่นแท้ของความจริงโดยตรง หากตรัสสอนคนที่มีปัญญายังไม่ถึงขั้น จะทรง ใช้ภาษาสามัญเพื่อกล่าวแสดงถึงความจริงแท้ในเบื้องต้น แล้วจึงสรุปชี้ให้เห็นถึงความจริงใน ภาษาปริมาตรภายหลัง เช่น ประโยคข้อความว่า “ดูก่อนภิกษุ เธอจงวิตเรื่อนี้ เรื่อที่เธอวิตแล้ว จักถึงเร็ว (สฺยจ ภิกฺขุ อิมํ นาวิ สิตฺตา เต ลฺหุ

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สื่อดะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

เมสสุติ)^{๗๓} จากข้อความดังกล่าวสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจคือ คำว่า เรือ ในที่นี้หมายถึงอะไร คงไม่ใช่เรือในความหมายที่ใช้เป็นพาหนะทางน้ำ ทั่วไป ซึ่งต้องตีความว่าพระองค์ทรงหมายถึงอะไร และการวิตนั้น หมายความว่าอย่างไร วิต อะไรออกจากเรือและเรือที่วิตแล้วจักถึงเร็ว นั้น คือถึงอะไร ลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้ภาษา สำนัญในการสื่อสาร ใช้เป็นอุปมาเปรียบเทียบร่างกายมนุษย์เป็นเรือ การวิตเป็นการปฏิบัติเพื่อ สลัดน้ำคือความคิดที่ผิด นั้นหมายถึงการถึงฝั่งแห่งนิพพาน จะเห็นว่าการจะเข้าใจว่าเรือใน ที่นี้ หมายถึงอะไร จำต้องใช้คัมภีร์ชั้นอรรถกถาช่วยให้ความข้อนี้กระจ่างยิ่งขึ้น ไม่เช่นนั้น หาก ตีความตามตัวอักษรดังกล่าวแล้ว เมื่อนำไปสู่การปฏิบัติ อาจมีภิกษุรูปหนึ่งไปนั่งวิตน้ำจากเรือจริง ๆ ก็ได้

(๓) อรรถและพยัญชนะในภาษาศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสลักษณะคำสอนหรือพรหมจรรย์ที่พระองค์ประกาศสั่งสอนว่าประกอบด้วยอรรถและพยัญชนะครบถ้วนบริบูรณ์นั้น ยิ่งเป็นนัยชี้ชัดถึงการศึกษาการตีความในพระพุทธศาสนา เพราะการศึกษาตีความนั้น จะกระทำผ่านตัวอักษรตามพยัญชนะเพื่อจะารู้และเข้าใจถึงอรรถแห่งพยัญชนะนั้นๆ ซึ่งเป็นค้ำความที่บ่งชี้ถึงความเป็นธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราไม่อาจศึกษาตีความธรรมวินัยได้ หากปราศจากพยัญชนะและอรรถแห่งพยัญชนะเหล่านั้นที่บันทึกจารึกไว้ในคัมภีร์ทางศาสนา ทั้งนี้ลักษณะแห่งอรรถและพยัญชนะนั้น อรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ดังต่อไปนี้

(ก) ลักษณะแห่งพยัญชนะ

ลักษณะแห่งพยัญชนะนั้น ได้แก่ บทแห่งพยัญชนะ ๖ ประการ คือ

๑) อักษร ได้แก่ อักษรแต่ละตัว ที่เป็นส่วนประกอบของแต่ละบท เช่น ก ข ค ง เป็นต้น รวมถึงสระทั้งหมดด้วย

๒) บท ได้แก่ คำที่ประกอบด้วยอักษรต่างๆ แล้ว เช่น คำว่า มนุษย์

๓) พยัญชนะ ในที่นี้ ได้แก่ ประโยคข้อความที่แสดงความหมายสมบูรณ์ ซึ่งประกอบด้วยบทหลายๆ บท คือ มีประธาน กริยา และกรรม ซึ่งให้ความหมายได้สมบูรณ์ พยัญชนะในความหมายนี้ จึงไม่ได้หมายถึง อักษรแต่ละตัว

๔) อากาณ ได้แก่ การที่ประโยคข้อความหลายๆ ประโยคที่ซ้อนกัน เชื่อมโยงและขยายความซึ่งกันและกัน หรือประโยคข้อความที่ขยายความในรายละเอียดของประโยคข้อความแรก

๕) นิรุตติ ได้แก่ การวิเคราะห์ศัพท์ วิเคราะห์ความหมายเฉพาะศัพท์หรือบทแต่ละ บท เช่น มนุษย์ มีความหมายว่าเพราะมีจิตใจสูง เป็นต้น

๖) นิทเทศ ได้แก่ ประโยคข้อความที่แสดงรายละเอียดทั้งหมด โดยเฉพาะประโยคข้อความที่ขยายรายละเอียดของอุเทศหรือหัวข้อเพิ่มเติม

^{๗๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๕๔.

(ข) ลักษณะแห่งอรรถะ

ลักษณะแห่งอรรถะนั้น เรียกว่าอรรถบท มี ๖ ประการเช่นกัน คือ

- ๑) สังกาสนา ได้แก่ การแสดงด้วยการยกประเด็นย่อยหรือหัวข้อเรื่องขึ้นแสดงก่อน
- ๒) ปกาสนา ได้แก่ การอธิบาย ขยายความหัวข้อเรื่องที่ยกขึ้นไว้นั้นในรายละเอียดเพิ่มเติม
- ๓) วิวธนา ได้แก่ การขยายความให้พิสดารมากขึ้น เรียกว่าเป็นการไขความเพิ่มขึ้น
- ๔) วิภังษา ได้แก่ การจำแนก แยกแยะ เป็นข้อย่อยในรายละเอียดมากขึ้นจากหัวข้อหลัก

ว่ามีก็อย่าง ก็ประเภท อย่างชัดเจน

๕) อุตตานิคมม ได้แก่ การทำให้ง่ายต่อการเข้าใจยิ่งขึ้น การชี้แจง อธิบายให้ ชัดเจน ด้วยการยกอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น

๖) บัญญัติ ได้แก่ การแสดงให้รู้โดยประการต่าง ๆ เป็นการประมวลเนื้อหาในรายละเอียดมาแสดงกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง^{๗๔}

การแสดงโดยย่อหรือการยกเพียงหัวข้อขึ้นกล่าวแสดงนั้นจัดเป็นความงามในเบื้องต้น (อาทิกัลยาณัง) การขยายความเป็นงามในท่ามกลาง (มัชฌะกัลยาณัง) และการขยายความให้วิจิตรพิสดารด้วยอุทาหรณ์ อุปมาอุปไมยต่างๆ เป็นความงามในเบื้องปลาย (ปรโยสานกัลยาณัง) ความสัมพันธ์ระหว่างอรรถะและพยัญชนะ คือ อรรถะเป็นการแสดงอธิบาย ความหมาย โดยการนำพยัญชนะมากล่าวแสดงหรือสื่อให้เห็นความหมายที่อยู่ในพยัญชนะนั้นๆ ด้วยวิธีการต่างๆ อย่างเป็นขั้นตอนให้แก่ผู้อื่น โดยนัยนี้เนื้อหาสาระได้มีอยู่แล้วในพยัญชนะอย่างสมบูรณ์ ส่วนอรรถะในที่นี้จึงไม่ได้หมายถึงความหมายหรือเนื้อหาหากแต่หมายถึงวิธีการ นำเนื้อหาสาระนั้นมาเสนอแก่ผู้อื่น อรรถะจึงเป็นวิธีการหรือขั้นตอนของการตีความนั่นเอง ซึ่งทั้งอรรถะและพยัญชนะทั้งสองนี้ จึงต้องอาศัยกันและกัน คัมภีร์เนตติปกรณ์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอรรถะกับพยัญชนะไว้ดังนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกหัวข้อขึ้นแสดงด้วยอักษร ทรงอธิบายด้วยบท ทรงขยายความด้วยพยัญชนะ ทรงจำแนกแยกแยะด้วยอาการ ทรงทำให้ เข้าใจง่ายด้วยนิรุตติ และทรงบัญญัติด้วยนิเทศ^{๗๕}

(๔) ภาษาศาสตร์ที่เป็นอุปมาอุปไมย

การตรัสแสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นคำอุปมาเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เพื่อให้เข้าใจถึงนามธรรมได้ง่ายและชัดเจนขึ้น คำอุปมาอุปไมยเหล่านั้น เป็นการแสดงถึงอรรถะแห่งธรรม ล้วนต้องตีความหมายขยายความทั้งสิ้น ผู้ศึกษาตีความคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องถอดรหัสจากอุปมาอุปไมย เหล่านั้นว่ามีนัยความหมายใด ๆ แฝงอยู่ที่พุทธประสงค์ เพราะอุปมาต่าง ๆ หรือสัญลักษณ์ทั้งหลายที่ใช้ในการสอนนั้น ล้วนมีนัย

^{๗๔} จำรุง ธรรมดา, เนตติฎีปณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗-๑๑๑.

^{๗๕} เนตติ. (บาลี) ๘/๑๒. อ้างใน ปฐม บัญญัติ, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๒.

ความหมายที่แฝงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการสอนหรือ อธิบายความเช่นนี้ เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยโบราณหรือแม้ปัจจุบัน ได้มีการนำมาใช้บ้าง เช่นกัน แต่ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับในอดีต เพราะเกรงว่าบางทีตัวอุปมานั้นเองจะเป็นตัวบดบัง ความหมายที่แท้จริงเอาไว้เสียเอง และเป็นไปได้อย่างยิ่งว่าอาจมีผู้ที่ไม่สามารถมองทะลุผ่าน อุปมาอุปไมยเหล่านั้น ตรงกันข้ามอาจยึดติดอยู่อุปมาอุปไมย ทำให้พลาดโอกาสเข้าใจถึง ความหมายที่แท้จริงได้เช่นกัน การแสดงธรรมในลักษณะนี้เรียกว่าเป็นการแสดงธรรมแบบ บุคลาธิษฐานคือมุ่งจำนงให้เป็นบุคคล เป็นตัวตนที่สมมติขึ้นก็ได้เพื่อให้เห็นถึงธรรมนัยดังกล่าวนี้ล้วนชี้ให้เห็นว่า

๑) ในพระพุทธศาสนานั้น มีการตีความเพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการตีความอธิบายความธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง

๒) การใช้ภาษาในลักษณะต่างๆ ในการสั่งสอนตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น ทั้งที่เป็นภาษาสามัญและภาษาปรมัตถ์ ทั้งที่เป็นอุปมาอุปไมยและโวหารอื่น เป็นสิ่งที่ต้องตีความเพื่อให้ไขความให้เป็นที่เข้าใจในเนื้อหาสาระของธรรมผ่านตัวหนังสือหรือ เสียง (พยานุชชะ) แก่มนุษย์จากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอธิบายความจากภาษาหนึ่ง ไปสู่อีกภาษาหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยทั้งการแปล และการตีความ

๓) ประโยคข้อความในพระสูตรหลายพระสูตรต้องอาศัยการตีความจึงเข้าใจได้ โดยเฉพาะพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ แม้กระทั่งพระสูตรที่เป็นนิตัตถะก็ตาม เมื่ออยู่ในบริบท การศึกษาของอีกบริบทหนึ่ง จำเป็นต้องมีการตีความให้เป็นภาษานั้น ๆ เพื่อให้ผู้ที่ใช้ภาษานั้น ได้เข้าใจถึงหลักธรรม

๓.๓.๗ การตีความตามนัยคัมภีร์เนตติปกรณ์และคัมภีร์เปฏโปกเทศ

คัมภีร์เนตติปกรณ์และคัมภีร์เปฏโปกเทศ^{๗๖} เป็นผลงานของพระเถระรูปหนึ่งร่วมสมัยกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าพระมหากัจจายนะ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่สามารถอธิบายขยายความธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงไว้โดยย่อให้พิสดารได้^{๗๗} จึงรวบรวมประมวลหลักการและวิธีการที่ท่านใช้ในการอธิบายความตีความธรรมเอาไว้ ทั้งสองคัมภีร์นี้มีเนื้อหาคล้ายคลึงกันสันนิษฐานกันว่าคัมภีร์เนตติปกรณ์เป็นคัมภีร์สายเถรวาท ส่วนคัมภีร์เปฏโปกเทศอาจมาจากสายอื่น เช่น นิกายมโหสิสาสะกะ^{๗๘}

^{๗๖} कुमारกัษ นพคุณ, เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถทีปนี, กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๔. และ จำรูญ ธรรมดา, เรียบเรียง, เนตติฎีปนี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖).

^{๗๗} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๑/๑๒๐.

^{๗๘} จำรูญ ธรรมดา, เรียบเรียง, เนตติฎีปนี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีความแตกต่างจากคัมภีร์อรรถกถาอื่นๆ ตรงที่ว่าคัมภีร์เนตติปกรณ์จะอธิบายธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยหลักทวาระ นัยและสาสนบัญญัติ เป็นหลักการอธิบายที่มีลักษณะเฉพาะที่มุ่งอธิบายความเนื้อหาธรรมเป็นหลัก แต่คัมภีร์อรรถกถาอื่นๆ นั้น จะมีลักษณะอธิบายความจากพระไตรปิฎกเช่นกัน แต่เป็นการอธิบายแบบคำต่อคำ บทต่อบท ความต่อความ ไม่ได้มีลักษณะเหมือนกับคัมภีร์เนตติปกรณ์ นอกจากนี้ คัมภีร์อรรถกถา มีการนำนิทานยกขึ้นมาอธิบายประกอบเป็นตัวอย่าง แต่คัมภีร์เนตติปกรณ์ไม่มีการยกนิทานมาอธิบายประกอบหากแต่จะยกพุทธพจน์มาเป็นตัวอย่างอธิบายประกอบ

๑) ความหมายของคำว่า “เนตติ”

ในอรรถกถาคัมภีร์เนตติปกรณ์ พระธรรมบาลเถระแห่งพุทธตติยวิหารได้อธิบายความหมาย คำว่า “เนตติ” ไว้ว่าหมายถึง คัมภีร์ที่สามารถนำเวไนยสัตว์เข้าสู่สัจธรรมได้หรือเป็นเครื่องมือในการทำเวไนยสัตว์ให้บรรลุนิพพาน หากใช้หลักการตามคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ ศึกษาเนื้อหาของพระสูตร จะมีความรู้ความเข้าใจพระสูตรได้ถูกต้องไม่มีผิดพลาดไปจากเจตนารมณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) รูปแบบการนำเสนอเนื้อหาในคัมภีร์เนตติปกรณ์

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) สังคหวาระ เป็นการสรุปประมวลเนื้อหาโดยย่อแสดงไว้ในรูปของคาถา ๕ คาถาด้วยกัน แต่ได้สาระครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดของคัมภีร์เนตติปกรณ์ ส่วนนี้มีลักษณะเหมือนบทคัดย่อที่สรุปสาระสำคัญที่เป็นหัวใจของเนื้อหาทั้งหมดไว้

๒) วิภาควาระ เป็นส่วนการอธิบาย จำแนกเนื้อหาโดยละเอียด ซึ่งจะประกอบด้วยรูปแบบการอธิบาย เรียกว่า เทส คือ การแสดง ๓ ส่วนของการแสดง คือ

(๑) อุทเทส หมายถึง การยกหัวข้อขึ้นแสดง

(๒) นิทเทส หมายถึง การแสดงรายละเอียดว่าในหัวข้อที่ยกขึ้นมานั้นแต่ยังไม่ให้รายละเอียดทั้งหมด

(๓) ปฏินิทเทส หมายถึง การแสดงรายละเอียดโดยพิสดาร โดยการนำรายละเอียดจากนิทเทสมาอธิบายขยายเพื่อให้ได้รายละเอียดเพิ่มเติมมากขึ้นอีก

ฉะนั้นปฏินิทเทสของคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ จึงประกอบเนื้อหาสำคัญ ๔ ส่วน คือ ทวารวิงค์ ทวารสัมปาตะ นยสมุฏฐาน และสาสนบัญญัติ (ซึ่งทวารวิงค์กับทวารสัมปาตะมีความแตกต่างกัน คือ ทวารวิงค์เป็นการอธิบายพระสูตรหลายสูตรด้วยทวาระเดียว แต่ทวารสัมปาตะเป็นการกล่าวแสดงพระสูตรเดียวด้วยหลายทวาระ)

๓) รูปแบบ ๓ ประการของการตีความในคัมภีร์เนตติปกรณ์

คัมภีร์เนตติปกรณ์ มีเนื้อหาสาระสำคัญ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ทหาระ (๒) นัย (๓) สาสนปฏิฐาน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. ทหาระ

“ทหาระ” เป็นส่วนที่แสดงถึงหลักการอธิบายคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึง เป็นหลักการฟังธรรมของผู้ฟัง หลักการนี้สามารถใช้ได้ทั้งผู้ฟังและผู้พูดหรือผู้ตีความสามารถนำมาใช้ในทั้งสองทาง ทั้งที่เป็นผู้ตีความเองและเป็นการตีความผู้ตีความอีกชั้นหนึ่ง โดยความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “ทหาระ” นี้ แปลว่า วิธีการ หลักการ การกล่าวอธิบาย จะพบเห็นคำนี้ที่ใช้ในรูปศัพท์อื่นๆ ที่มีความหมายว่าการกล่าวอธิบาย เช่น คำว่า “โวหาร” “พรรณนา โวหาร” “อัปโพหาริก” ดังนั้น ทหาระจึงเป็นหลักการซึ่งถือว่าเป็นกุญแจสำคัญในการกล่าวอธิบายขยายความธรรมให้ถูกต้องตามพระประสงค์ขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า หากนำหลักการ ดังกล่าวนี้ไปใช้ในการศึกษา ตีความคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทำให้เข้าใจ รับรู้ เข้าถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถูกต้องที่สุด เพราะหลักการดังกล่าวนี้พระมหากัจจายนะเคยใช้อธิบายธรรมของพระองค์ด้วยหลักการเช่นนี้เป็นการถูกต้องตามพุทธประสงค์และหากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอธิบายด้วยพระองค์เองก็จะทรงอธิบายเช่นเดียวกันกับที่พระมหากัจจายนะได้อธิบายนี้เช่นกัน หลักทหาระดังกล่าวนี้ จำแนก ออกเป็น ๑๖ ทหาระด้วยกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑) เทศนาทหาระ

เทศนาทหาระ เป็นหลักการอธิบายขยายความพุทธพจน์ โดยจำแนกประเด็นในการวิเคราะห์ออกเป็น ๖ ประเด็นด้วยกัน คือ

(๑) อัสสาทะ หมายถึง ข้อดี ความพึงพอใจ ยินดี ด้านที่เป็นคุณหรือแง่บวกของ ธรรมนั้น ว่า มีข้อดีที่ทำให้เกิดความพึงพอใจหรือมีประโยชน์อย่างไร ได้แก่ สุข โสมนัส อិฏฐารมณฺ์ ตัณหา และวิปลาส โดยที่ตัณหาและวิปลาส เป็นอัสสาทะในฐานะที่เป็นเหตุให้เกิด ความยินดี ส่วนเวทนา อิฏฐารมณฺ์ในภูมิ ๓ เป็นอัสสาทะในฐานะเป็นผล อัสสาทะจึงมีทั้งส่วนที่เป็นเหตุและส่วนที่เป็นผล

(๒) อาทีนวะ หมายถึง ข้อเสีย หรือ ด้านลบที่เป็นโทษของธรรมนั้น ที่ควรระวังและ ควรหลีกเลี่ยง ได้แก่ ทุกขเวทนา อนิฏฐารมณฺ์ต่างๆ การปรุ่งแต่งในภูมิ ๓ (เตภูมิกสังขาร) เป็นอาทีนวะด้วยในฐานะเป็นธรรมชาติที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ทนอยู่ใน สภาพเดิมไม่ได้ปราศจากตัวตนที่แท้จริง

(๓) นิสสรณะ หมายถึง ทางออก แนวทางออกจากข้อเสีย ปัญหา หรือ สิ่งที่เป็น โทษนั้น ได้แก่ อริยมรรค และนิพพาน ที่เป็นเป้าหมายสูงสุด นิสสรณะดังกล่าวนี้ จึงมีนัยความหมายทางภาษาเป็นทั้งเหตุและผลของการปฏิบัติ นิสสรณะในความหมายที่เป็นเหตุ ได้แก่ อริยมรรค โพธิปักขิย

ธรรม สติปัญญา เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ นิสรณะในความหมายที่เป็นผล ได้แก่ นิพพาน

(๔) ผละ หมายถึง ผลลัพธ์ หรืออานิสงส์ที่เกิดจากการดำเนินตามนิสรณะหรือ ทางออกนั้นแล้ว ได้แก่ ความรู้ที่ได้รับจากการฟัง เรียกว่า สุตมยปัญญา หรือสุตมยญาณ ตลอด ถึงความรู้ธรรมในระดับสูงขึ้นไป กระทั่งสัมมาสัมโพธิญาณ

(๕) อุปายะ หมายถึง อุปายะหรือวิธีการที่แยบยลเพื่อให้เกิดผล โดยใช้อุปายะบางอย่าง กระตุ้นให้ดำเนินตามแนวทางออกที่เสนอไว้ ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่เป็นเบื้องต้นของอริยมรรคหรืออุปายะที่จะทำให้เกิดการบรรลุอริยมรรค และบรรลุนิพพานในที่สุด เช่น ปรัตโฆสะและโยนิโสมนสิการ เป็นเบื้องต้นแห่งการเกิดขึ้นของสัมมาทิฐิ เป็นต้น

(๖) อาณัตติ หมายถึง การกล่าวชักจูง การชักชวน โนมน้าวให้แรงจูงใจใฝ่รู้ ใฝ่กระทำประพฤติปฏิบัติ ทั้งชักชวน ชี้ชวน และสั่งบังคับ ได้แก่ คำสั่ง คำแนะนำ คำเชิญชวนให้ปฏิบัติ เช่น “อปปมาเทน สมปาเทถ ทานทั้งหลาย จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมถึง”^{๗๙} คำว่า “จง” เป็นลักษณะของอาณัตินี้^{๘๐}

หลักการทั้ง ๖ ประการของเทศนาหาระดังกล่าว นับเป็นหลักการสำคัญเบื้องต้นในการแสดงธรรมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมแต่ละครั้ง จะไม่ได้ระบุคำเหล่านี้ของผู้ฟังหรือผู้แสดงต่อไปสามารถจับประเด็นในเนื้อหาได้ด้วยหลักการเหล่านี้ ซึ่งอาจไม่เป็นไปตามลำดับ โดยเฉพาะในพระสูตรหรือพุทธพจน์ทั้งหมด อนึ่งพระสูตรต่างๆ อาจใช้โวหารไม่เหมือนกัน ใช้คำต่างกัน แต่สาระสำคัญของธรรมไม่ต่างกัน ดังนั้นสาระสำคัญของเทศนาหาระ จึงอยู่ที่อัสสาทะ อาทีนวะและนิสรณะที่จะใช้เป็นหลักการในการตีความคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งอัสสาทะกับอาทีนวะนั้น เป็นหลักการมองโลกและชีวิตว่า มีสองด้านเสมอและทั้งสองนั้น เป็นส่วนที่เป็นโลกียธรรมที่ยังข้องและเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้มองโลกและชีวิตทั้งสองด้าน มีให้มองเพียงด้านเดียว แล้วจะเห็นทางออกของปัญหาชีวิต สิ่งเดียวกันมีนัยแฝงทั้งที่เป็นด้านคุณคืออัสสาทะและที่เป็นโทษ คืออาทีนวะอยู่ด้วย ฉะนั้นต้องมองให้ครบทั้งสองด้าน

๑.๒) วิจัยหาระ

วิจัยหาระ หมายถึงหลักการวิเคราะห์ จำแนก แยกแยะ การเลือกเฟ้นคำสอนของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยใช้หลักการในเทศนาหาระ เพื่อให้เกิด ความชัดเจน และตรงตามพุทธประสงค์ หรือนัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสงค์ วิจัยหาระ จึงเป็นกรอบในการศึกษาตีความธรรมวินัยที่ค่อนข้างครอบคลุม ซึ่งผู้ศึกษาจำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานด้านภาษา

^{๗๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๗/๑๑๙.

^{๘๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), การตีความพุทธศาสนสุภาษิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๕๐ - ๕๙.

โดยเฉพาะภาษาบาลีที่ใช้บันทึกคำสอน เพราะการศึกษาวิจัย ถ้าจะให้ได้ความหมายสมบูรณ์ต้องพิจารณาทั้งในแง่อรรถและในแง่พยัญชนะ อรรถจะมีอยู่ในพยัญชนะ และพยัญชนะจะเป็นสื่อให้เข้าใจถึงอรรถ

๑.๓) ยุติหาระ

ยุติหาระ หมายถึง หลักการพิจารณาถึงความเหมาะสมและไม่เหมาะสมของศัพท์ และความหมายของศัพท์ เป็นหลักการพิจารณาถึงความสมเหตุสมผลของศัพท์และความหมาย ที่ได้จากการวิเคราะห์ด้วยหลักหาระทั้งปวง ถือว่าเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของการตีความ การอธิบายความตามหลักหาระอื่น ๆ อีกชั้นหนึ่ง^{๘๑} หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตรวจสอบ พิจารณาถึงความถูกต้องและไม่ถูกต้องนั้น ตามหลักการแห่งยุติหาระ มี ๔ หลักใหญ่ คือ หลักมหาปเทศ คือ หลักการอ้างผู้ใหญ่ การอ้างหลักฐานที่สำคัญ มี ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) พุทธาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- ๒) สังฆาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงคำพูดของพระสงฆ์
- ๓) สัมพหุสัตถุราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำของพระเถระหลายรูป
- ๔) เอกัตถุราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำของพระเถระรูปเดียว^{๘๒}

ทั้ง ๔ ข้อนี้ถือว่า เป็นรูปแบบการอ้างอิงในยุคไม่มีหนังสือเป็นรูปเล่ม จึงต้องอ้างบุคคลผู้ที่กล่าวหรือผู้ที่ตนได้รับฟังมา จัดเป็นแหล่งข้อมูล ซึ่งต้องตรวจสอบด้วยสูตร ข้อความที่อ้างมานั้น ต้องเทียบเคียงกับสูตรและจัดลงในสูตรได้ ไม่ขัดแย้งกับสูตรและคำว่า “สูตร” ตามนัยแห่งเนตติปริกษา คือ “อริยสัจ ๔”^{๘๓} แม้ในอรรถกถาพระไตรปิฎก “สูตร” จะหมายถึงปิฎกทั้ง ๓ ก็ตาม แต่พึงเห็นว่าสามารถเทียบเคียงกันและสมกัน เพราะคำสอนในปิฎก ๓ นั้นล้วนจัดอยู่ในขอบข่ายของอริยสัจ ๔ ทั้งหมด^{๘๔} การศึกษาตีความธรรมวินัยหากจะให้ถูกต้อง ต้องตรวจสอบแหล่งที่มาหรือที่อ้างอิงตามหลักมหาปเทศ ส่วนด้านเนื้อหาต้องสอดคล้องตรงกันกับหลักอริยสัจ ๔ การละกิเลสและไม่ขัดแย้งกับหลักปฏิจจนูปบาท ต้องมีความสอดคล้องตรงกันกับหลักปฏิจจนูปบาท มุ่งขจัด กิเลส และประชุมในอริยสัจ ๔ ได้ เช่นนี้ ถือว่าเป็นยุติหาระ คือ ความถูกต้องเหมาะสมและเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ยุติหาระ จึงเป็นการตรวจสอบพิจารณาความ ถูกต้องหรือไม่ถูกต้องของธรรมวินัยที่มีการตีความอธิบายความนั้น ๆ โดยหลัก ๔ ประการคือ

- (๑) สุตตะ ได้แก่ พระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่ทำสังคายนา ๓ ครั้งนั้น

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๘๒} อ.จตุ. (ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓-๒๕๖.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๔} เนตติ.อ. (บาลี) ๘๘. อ้างใน ปฐมัม บัญญัติตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๒.

(๒) สุตตานุโลม คือ หลักมหาปเทศ ๔

(๓) อัจฉริยวาท คือ อรรถกถา

(๔) อัตตโนมตี คือ ความรู้ความเข้าใจส่วน บุคคล ซึ่งต้องใช้ตรวจสอบกันตามลำดับ

๑.๔) ปทัฏฐานหาระ

ปทัฏฐานหาระ หมายถึง หลักการตีความโดยพิจารณาถึงเหตุใกล้ของธรรม (ปทัฏฐาน) แต่ ละข้อที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้^{๘๕} เป็นวิธีการตีความแบบหนึ่งใน พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งให้หลักการวิเคราะห์ธรรมไว้โดยการวิเคราะห์สืบสาวหาปทัฏฐานหรือเหตุใกล้ (อาสนันการณ) ของ ธรรมแต่ละข้อที่เชื่อมโยงกัน ผู้ที่เคยศึกษาคัมภีร์วิสุทธิมรรคจะคุ้นเคยกับคำว่าปทัฏฐานเพราะเป็น วิธีการอธิบายความประการหนึ่งที่พระพุทโธษาจารย์ ใช้ในการอธิบายความที่รู้จักกันว่า “ลักษณะาภิ จตุกกะ” คือ วิธีการอธิบายความธรรม ๔ องค์ประกอบ คือ ๑) ลักษณะ ๒) รสหรือกิจ หน้าที่ ๓) ปัจ จุปทัฏฐาน และ ๔) ปทัฏฐาน

๑.๕) ลักษณะหาระ

ลักษณะหาระ หมายถึง หลักการหรือวิธีการอธิบายพุทธพจน์อีกแนวหนึ่งที่ใช้ ลักษณะร่วม ของธรรมเป็นหลักในการอธิบายธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อให้พิสดาร การ อธิบายความตามนัยแห่งลักษณะหาระนี้ จะยึดเอาลักษณะของสภาวธรรมเป็น เครื่องมือ โดยเฉพาะ สืบสาวจากธรรมข้อหนึ่งไปสู่ธรรมข้ออื่น ๆ ที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน (เอกลักษณะ) หรือมีลักษณะเสมอ กัน (สมานลักษณะ) ซึ่งครอบคลุมถึงธรรมที่เป็นสหจारी คือ ธรรมที่ เกิดร่วมกัน มีหน้าที่เหมือนกัน (สมานกิจ) มีเหตุเหมือนกัน (สมานเหตุ) มีผลเหมือนกัน (สมานผล) มีอารมณ์เดียวกัน (สมานารัมมณ) ลักษณะหาระ จึงเป็นหลักการตีความเชื่อมโยงถึงธรรมอื่นที่ไม่ได้ตรัสไว้ในพระธรรม เทศนา โดยอาศัย ความเหมือนกันโดยลักษณะที่เรียกว่าเป็นสัมปยุตธรรมเป็นตัวเชื่อมโยง เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ จากฐานความรู้เก่าหรือฐานข้อมูลที่มีอยู่ โดยหลักการนี้ จะทำให้มี ความรู้ในหลักธรรมอื่นจากที่ตรัส ไว้ เป็นการสงเคราะห์ธรรมอื่นที่มีลักษณะเดียวกันเข้ามา แม้จะไม่ได้ตรัสไว้ในที่นั้นหรือในสูตรนั้นก็ ตาม แต่เนื่องจากเป็นธรรมที่มีลักษณะเหมือนกันกับธรรมที่ตรัสอยู่นั้น เช่นนี้ นับว่าเป็นธรรมที่พระ สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่นั้นหรือในสูตรนั้นด้วย^{๘๖} หลักการนี้ยังสามารถใช้ในกรณีที่พบปัญหาการ หาหลักฐานที่มาของข้อความหรือข้อความพุทธพจน์ที่ยกมาอ้าง ซึ่งหาไม่พบเพื่อสนับสนุนในการ ตีความทางหนึ่งด้วย ตัวอย่างเช่น ในกรณีของจักขุ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า ไม่เที่ยง แต่ไม่ได้แสดง โสตะ ฆานะ เป็นต้น รวมไว้ด้วย ในเวลาอธิบายความโสตะ ฆานะ จะต้องอ้างอิงธรรม เช่น จักขุ ที่ทรงแสดงไว้โดยตรงเป็นหลักฐานอ้างอิง เพราะนัยลักษณะหาระ ถือว่า จักขุ และโสตะ ฆา นะ เป็นต้นนั้น เป็นธรรมที่มีลักษณะร่วมกัน ในฐานะเป็นอินทริย์ आयตนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตกอยู่

^{๘๕} คุดมาร์กษ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๔

^{๘๖} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี, หน้า ๒๖๕-๒๗๖.

ในสามัญลักษณ์เช่นกัน^{๘๗} การอธิบายธรรมเช่นนี้เป็นการเทียบเคียงไปยังธรรมที่มีลักษณะ เดียวกับ ธรรมที่มีอยู่

๖) จตุพหูพหาระ

จตุพหูพหาระ หมายถึง หลักการอธิบายด้วยวิธีการ ๔ ประการ คือ

(๑) นิรุตติ ได้แก่ การวิเคราะห์ศัพท์เพื่อหาความหมายของศัพท์ เป็นการนิยาม ความหมายของคำแต่ละคำตามรากศัพท์ มีความหมายเหมือนกับคำว่า วิคฺคห, นิพฺพจน ซึ่งการ วิเคราะห์ให้เห็นถึงรากศัพท์ ช่วยให้การแปลความหมายของศัพท์ และการแยกแยะให้เห็นถึง ธาตุ ปัจจัย จะช่วยให้เข้าใจความหมายของพุทธพจน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

(๒) อธิปาย ได้แก่ ความมุ่งหมาย เป้าประสงค์ของผู้กล่าวแสดง หรือผู้เขียน ในกรณีการ ตีความธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา หมายถึง จุดมุ่งหมายหรือเป้าหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้นเอง ที่ทรงแสดงพระสูตรแต่ละสูตรเพื่อจุดประสงค์อะไร เพื่ออนุเคราะห์ บุคคลเช่นไร หากเป็นการ ตีความคัมภีร์หรือหนังสืออื่นๆ ย่อมหมายถึง จุดประสงค์ของผู้เขียน หนังสือนั้นๆ

(๓) เทสนานิทาน ได้แก่ มูลเหตุหรือต้นเหตุแห่งการแสดงธรรมนั้นๆ มูลเหตุ ดังกล่าวนี้มี ๒ ประการคือ มูลเหตุภายในกับมูลเหตุภายนอก มูลเหตุภายใน ได้แก่ ความต้องการหรือเจตนาธรรมณ์ ของผู้แสดงผู้กล่าว ส่วนมูลเหตุภายนอก ได้แก่ บริบททางสังคม สภาพแวดล้อมของการแสดงธรรม

(๔) ปุพฺพาปรสนธิ ได้แก่ การเชื่อมโยงข้อความในสูตรเดียวกันระหว่างข้อความ หน้ากับ ข้อความหลัง เพื่อให้ไม่เกิดความขัดแย้งกัน แต่เพื่อความประสานสอดคล้องต้องกันประการหนึ่ง อีก ประการหนึ่งเป็นความเชื่อมโยงระหว่างสูตรกับสูตร ปุพฺพาปรสนธินี้ยังจำแนกออกเป็น ๓ ประการคือ

(๔.๑) อັถถสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของความหมาย ได้แก่ สังกาสนา การยกหัวข้อ ขึ้นกล่าว ปกาสนา การขยายความในเบื้องต้น วิวรรณ การขยายความในรายละเอียด วิภขนา การ จำแนกความพร้อมอุทาหรณ์ อุตตานิกัมม การทำให้เข้าใจง่ายขึ้น บัญญัติ การแสดงให้รู้โดยประเภท ต่างๆ

(๔.๒) พยัญชนสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของพยัญชนะ ทั้ง ๖ ได้แก่ อักษระ บท พยัญชนะ อากาโร นิรุตติ และนิทเทส

(๔.๓) เทสนาสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของการกล่าวแสดงระหว่างสูตรที่แสดงไว้ก่อน กับสูตรที่แสดงในภายหลัง โดยมากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะแสดงวิภูฏะก่อนแล้วจึงแสดงวิภูฏะ ภายหลัง^{๘๘}

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

^{๘๘} เนตติ. (บาลี) ๒๘/๓๙-๔๐, เนตติ.อ. (บาลี) ๑๑๒. อ้างใน ปฐมัม บัญศรีตัน, “รูปแบบการตีความ คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๒.

๑.๗) อาวัฏฏหาระ

อาวัฏฏหาระ มีความหมายเช่นเดียวกับปทัฏฐานหาระ หากแปลตามศัพท์แล้ว จะได้ว่าความ
ว่า หลักการที่พูดถึงการหมุนธรรม คือการแสดงธรรมจากฝ่ายหนึ่งมาเป็นอีกฝ่ายหนึ่งหรือสลับจาก
ฝ่ายดีมาเป็นฝ่ายชั่ว

๑.๘) วิภัตติหาระ

วิภัตติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกธรรมต่าง ๆ ออกเป็น ๓
ประการคือ

(๑) ธรรมวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกห้วงธรรม ว่าเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นของเรื่อง นั้นคือ
อะไร จากนั้น จึงวิเคราะห์หาปทัฏฐานของธรรมนั้นอีกชั้นหนึ่งและองค์ธรรมที่วนั้นจัดอยู่ในภูมิไหน

(๒) ปทัฏฐานวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกวิเคราะห์หาปทัฏฐานของธรรม^{๘๙}

(๓) ภูมิวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกธรรมตามภูมิหรือชั้นระดับของธรรม^{๙๐}

๑.๙) ปริวัตตนหาระ

ปริวัตตนหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความพุทธพจน์ในลักษณะมองในมุมกลับ จาก
สภาวะธรรมหนึ่งไปสู่อีกสภาวะธรรมหนึ่งที่ตรงกันข้ามกัน เป็นการเชื่อมโยงให้เห็นถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์
หรือตรงกันข้ามกัน เช่น กุศลเป็นปัจจัยให้ละอกุศล หรืออกุศลที่ถูกละได้เพราะ ธรรมที่เป็นกุศล ดัง
ข้อความในคัมภีร์เนตติปกรณ์ว่า “มิจฉาทิธีย่อมหายไปจากคนที่เป็นสัมมาทิฐิ อกุศลธรรมที่เลวทราม
เป็นอันมากที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ผู้เป็นสัมมาทิฐินั้นเพราะ ความเห็นผิดเป็นปัจจัยย่อมหายไปจากบุคคลผู้
เป็นสัมมาทิฐิ”^{๙๑}

๑.๑๐) เววจนหาระ

เววจนหาระ หมายถึง หลักการตีความอธิบายความโดยใช้ศัพท์หรือคำพูดที่มี
ความหมายเหมือนกันในการอธิบาย ซึ่งอาจมีคำที่สามารถนำมาใช้อธิบายได้มากกว่าหนึ่งคำ คำใน
ลักษณะนี้เรียกว่า “ไวพจน์” หรือ “เววจนะ” แปลว่า คำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำที่มุ่ง
หมายถึงสิ่งเดียวกัน แม้จะมีเนื้อหาบางแง่มุมแตกต่างกันก็ตาม บางทีก็เรียกว่า คำพ้องความ^{๙๒}
เหมือนกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่งด้วยคำที่เป็นไวพจน์กันและกันเป็นอันมาก

๑.๑๑) ปัญญัติติหาระ

ปัญญัติติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกเป็นบัญญัติต่างๆ ในธรรมที่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง เพื่อให้รู้และแยกแยะได้ว่าส่วนไหนเป็นบัญญัติและส่วนไหนเป็น

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๙.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗-๓๖๕. เนตติ. (บาลี) ๘/๔, ๓๓-๓๔/๔๙.

^{๙๑} คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๖๓.

^{๙๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี, หน้า ๔๑๙.

ปรมัตถ์หรือสมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ^{๙๓} เป็นการแสดงให้รู้ความหมายโดยประการต่างๆ โดยเฉพาะภาษาที่ใช้สื่อสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นสมมติและปรมัตถ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งบัญญัติ หมายถึงภาษาที่ใช้สื่อให้เข้าใจในเรื่องต่างๆ นั้นเป็นบัญญัติทั้งสิ้น แม้คำที่พูดปรมัตถ์ก็เป็นบัญญัติ

๑.๑๒) โอตระณหาระ

โอตระณหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความ ดีความด้วยการสงเคราะห์หลักธรรมย่อยรวมลงในหลักใหญ่ อันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรม ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท อินทรีย์ ชั้นธ์ ธาตุ อายตนะ ในทางกลับกัน หมายถึง หลักธรรมเหล่านี้ คือ ปฏิจจสมุปบาท อินทรีย์ ชั้นธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นหลักการในการตีความและเป็นเกณฑ์วินิจฉัยด้วยการตีความถูกต้องหรือไม่ หากสามารถสงเคราะห์เข้าได้ ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมดังกล่าว ถือว่าเป็นการตีความที่ ถูกต้อง โดยเฉพาะธรรมในกลุ่มชั้นธ์ ท่านจำแนกเป็น ๒ กลุ่มคือ (๑) กลุ่มศีลชั้นธ์ สมาธิชั้นธ์ และปัญญาชั้นธ์ (๒) กลุ่มรูปชั้นธ์ เวทนาชั้นธ์ สัญญาชั้นธ์ สังขารชั้นธ์ และวิญญาณชั้นธ์^{๙๔}

๑.๑๓) โสธนหาระ

โสธนหาระ หมายถึง หลักการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องและไม่ถูกต้องของความหมายที่เสนอในคำถามและคำตอบ โดยเสนอหลักการเพื่อใช้ในการตรวจสอบชำระ ๒ ประการ คือ (๑) บท (๒) เนื้อหาที่ต้องการ (อาร์มกะ) หมายถึง ข้อความที่เป็นคำตอบสมบูรณ์ เป็นบทสรุปของเนื้อหาทั้งปวงที่เป็นภาพรวมทั้งหมด ฉะนั้นในการถามและตอบ จะมีประเด็นคำถามและคำตอบที่ตรงไปตรงมา เช่น ถามว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย (แห่งกิเลส) ขอพระองค์จงตรัสบอกถึงเครื่องป้องกันกระแสเหล่านั้นด้วยเถิด ตอบว่า สติเป็นเครื่องกั้น กระแสทั้งหลาย เรากล่าวการปิดกั้นกระแสทั้งหลายว่า ย่อมถูกปิดกั้นด้วยปัญญา หากพิจารณา การถามและตอบดังกล่าวด้วยบทคือบทที่เป็นคำถามและคำตอบ คำต่อคำ ในที่นี้ คือ อะไรเป็นเครื่องกั้น สติเป็นเครื่องกั้น จะกั้นด้วยอะไร กั้นด้วยปัญญา แต่ถ้าพิจารณาโดยอาร์มกะ คือ เนื้อหาที่เป็นภาพรวมทั้งหมดของคำถามและคำตอบทั้งหมด คือ สติและปัญญา เป็นเครื่องกั้น ป้องกัน และปิดกั้นกระแสแห่งกิเลสทั้งหลาย^{๙๕}

๑.๑๔) อธิฐฐานหาระ

อธิฐฐานหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความธรรมโดยมีบทตั้งและอธิบายความของบทนั้น ในรายละเอียดเพิ่มเติม เป็นการนำเอาหลักการหรือหัวข้อธรรม คำศัพท์ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วมาอธิบาย มีลักษณะเหมือนการนำข้อความมา “อ้างอิง” เป็นหลักฐาน ดังนั้น

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๐.

^{๙๔} कुमारรักษ์ นพคุณ, แปล, เนติปริภรณ์แปลและเนติสารัตถที่ปณี, ๘๓-๘๔.

^{๙๕} เนติ. (บาลี) ๑๓/๕, ๔๕/๗๑-๗๒. อ้างในปรุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต., หน้า ๑๐๕.

อริยฐานหาระ จึงอาศัยความทรงจำที่แม่นยำหรืออาศัยคัมภีร์เป็นหลักฐาน อ้างอิง อริยฐานหาระ มีหลักการอธิบายความ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) เอกัตตตา ความเป็นคำสามัญที่มีความเหมือนกัน ซึ่งไม่ได้ระบุเจาะจงชัดเจนลงไปว่าเป็นอะไร

(๒) เวมัตตตา ความหมายพิเศษที่มีนัยต่างกันในรายละเอียด ตัวอย่าง เช่น คำว่า “ทุกข์” เรียกว่าเป็นเอกัตตตา เพราะเป็นเพียงคำแสดงหัวข้อสำคัญ แต่ถ้าหากเป็นการกล่าวแสดงถึงรายละเอียดว่า ความทุกข์นั้นมี อะไรบ้าง อะไรบ้างที่จัดเป็นทุกข์ เช่น ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เหล่านี้เรียกว่า เวมัตตตา อริยฐานหาระ ไม่เปิดโอกาสให้ตีความ อธิบายเป็นอย่างอื่น หากแต่ต้องอ้างอิงข้อความพุทธพจน์จากคัมภีร์โดยตรงหรือจากความทรงจำ เนื้อหาแหล่งที่ในคัมภีร์ได้

เอกัตตตากับเวมัตตตา จึงมีความสัมพันธ์กันในฐานเป็นหัวข้อกับรายละเอียดเนื้อหาในประเด็นย่อยที่จำแนกแยกแยะให้เห็นจริง ดังข้อความในคัมภีร์เนตติปกรณ์ตอนที่ชี้ให้เห็นถึงความดังกล่าวว่าธรรมใดมีสภาวะเหมือนธรรมใดโดยนัยดังกล่าว ธรรมนั้นแม้ไม่ใช่เป็นอันเดียวกัน แต่สามารถจัดว่าเป็นอันเดียวกันได้โดยความเหมือนแห่งธรรมนั้น ส่วนธรรมใดมีลักษณะแตกต่างกับธรรมใดโดยภาวะใดๆ ธรรมนั้น ย่อมถึงความแตกต่างกับธรรมนั้น โดยภาวะนั้นๆ ผู้ถูกถามพึงพิจารณาดูในสูตรในเวยากรณ์หรือในคาถา คือเขากล่าวด้วยความเหมือนหรือด้วยความต่างๆ ถ้าถามด้วยความเหมือนควรตอบด้วยความเหมือน หากถามด้วยความต่าง ควรตอบด้วยความต่าง ถ้าถามด้วยสัตตาธิยฐาน ควรตอบด้วยสัตตาธิยฐาน ถ้าถามด้วยธรรมาธิยฐาน ควรตอบด้วยธรรมาธิยฐานหรือถามด้วยประการใดๆ ควรตอบด้วยประการนั้นๆ

๑.๑๕) ปริกขารหาระ

ปริกขารหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกเหตุและปัจจัยของธรรมทั้งหลาย เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลและความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล มีหลักการว่า “ธรรมใดทำให้ธรรมใดเกิด ธรรมนั้น ชื่อว่าปริกขารของธรรมนั้น” คำว่า ปริกขาร จึงมีลักษณะการทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น สิ่งที่ทำให้สรรพสิ่งเกิดผล มี ๒ ประการคือ เหตุและปัจจัย ดังนี้

๑) เหตุ คือ สิ่งที่อยู่ในภายในตัวของสิ่งนั้น สิ่งที่ทำให้เกิด เป็นเหตุโดยตรง มีลักษณะเฉพาะ ไม่ทั่วไปแก่ผลอื่นๆ ทั้งนี้ เหตุ ท่านจำแนกออกเป็น ๒ อย่างคือ สมนัตตรเหตุ กับ ปรัมปรเหตุ สมนัตตรเหตุ คือ เหตุที่ไม่มีระหว่างกัน เหมือนหน่อพืชกับพืช เป็นเหตุที่เกิดก่อน ส่วน ปรัมปรเหตุ คือ เหตุที่สืบเนื่องต่อกันมา เช่น ผลไม้ที่เกิดจากพืช ถือว่าเป็นเหตุที่สืบเนื่องกันมา^{๔๖}

^{๔๖} เนตติ. (บาลี) ๔๙/๔๘-๔๙. อ้างในปรุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธานุสาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต., หน้า ๑๐๘.

๒) ปัจจัย คือ เหตุที่รองลงมา เป็นเหตุที่อยู่ในภายนอก เป็นสิ่งที่คอยสนับสนุนให้เกิดผล แต่ไม่ใช่เหตุที่เป็นปทัฏฐาน เรียกว่า เหตุภายนอก

คำว่า เหตุ นั้น หมายถึง เหตุภายในของสิ่งนั้นๆ ตัวอย่างเช่น พืชหรือเชื้อ เป็นเหตุไม่ทั่วไป (เหตุ) ของการเกิดขึ้นของหน่อไม้ แต่ดินและน้ำเป็นเหตุทั่วไป (ปัจจัย) ของการเกิดขึ้นของหน่อไม้ ดินและน้ำ เป็นปัจจัยของหน่อไม้ พืชจึงเป็นสภาวะเหตุ หน่อไม้เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุและปัจจัยดังกล่าวนี้

บริขารหาระ จึงครอบคลุมถึงสิ่งที่เป็นอุปนิสัย ปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมด จึงเป็นบริขาร เพราะทำให้เกิดผลชัดและสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสาย ตัวอย่างเช่น จักขุ วิญญาณอาศัยจักขุปสาทและรูปารมณ์ จึงเกิดขึ้น จักขุปสาทเป็นอธิปัตติปัจจัย รูปารมณ์เป็น อารัมมณปัจจัย แสงสว่างเป็นอุปนิสัยปัจจัย มนสิการ (กิริยามโนธาตุ) เป็นเหตุที่มีภาวะ เหมือนกัน คือ ความเป็นวิญญาณ เหมือนจักขุวิญญาณ

๑.๑๖) สมารูปนหาระ

สมารูปนหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความดีความโดยการยกเอาสิ่งที่เป็น ปทัฏฐาน ไวยากรณ์ การปฏิบัติ และการละ มาเป็นหลักการในการอธิบาย

ข. นัย

คัมภีร์เนตติปกรณ์ ได้แสดงนัยแห่งการตีความและอธิบายความธรรมไว้ โดยให้นิยามคำว่า “นัย” ว่า หมายถึงวิธีการที่ทำให้รู้จักกุศลธรรม (ฝ่ายไม่ดี) และกุศลธรรม (ฝ่ายดี) ที่มีแฝงอยู่พระวจนะในพระสูตรต่างๆ “นัย” จึงเป็นหลักการ วิธีการ ที่จำแนกธรรมตามมุ่งหมายหรือตามเจตนารมณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงให้เป็นนัยความหมายเอาไว้ที่แฝงอยู่ใน พยัญชนะที่ทรงกล่าวแสดงการอธิบายธรรมตามหลักหาระข้างต้นเป็นการตีความตาม พยัญชนะ ตามตัวอักษรที่ต่างใช้ฐานความรู้ทางไวยากรณ์ แต่นัยนี้เป็นการค้นหาความหมายที่ แท้จริงที่อยู่ในตัวอักษรนั้นโดยจำแนกออกเป็นส่วนๆ เป็น ๕ นัยด้วยคือ

๑) นันทิยาวิภูษณนัย

นันทิยาวิภูษณนัย หมายถึง นัยที่แสดงถึงการอธิบายด้วยการเวียนจำแนก ออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายดีกับฝ่ายไม่ดี โดยที่ธรรมฝ่ายไม่ตั้นนั้นจะอธิบายด้วยคำว่า ตัณหาและอวิชชา (ได้แก่คนผู้เป็นตัณหาจริตและทิลุจจริต) และธรรมฝ่ายดีจะอธิบายด้วยคำว่าสมณะและวิปัสสนา (เสมือนยารักษาโรค ฝี และถอนลูกศร คือ อตตติกลมถานุโยคและกามสุขัลลิกานุโยค) แล้วสงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ กล่าวคือ ตัณหาและอวิชชาที่ดี อกุศลอันเป็นกิเลสที่เหลือ และกุศลจิตตูปบาทอันเป็นสาสวะก็ดีชื่อว่าสมุทยสัจจะ เป็นธรรมที่ควรละ เตภูมิกธรรมทั้งหลายที่เหลือชื่อว่า ทุกขสัจจะ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมณะและวิปัสสนา ชื่อว่ามรรคสัจจะจะเป็นธรรมที่เจริญฝึกรวมทำให้เกิดขึ้นนิพพานชื่อนิโรธสัจจะ เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้งธรรม ดังกล่าวคือ ตัณหา อวิชชา สมณะ และวิปัสสนา เหล่านี้เรียกว่ามูสพท ๔

๒) ตีปุภุคณนัย

ตีปุภุคณนัย หมายถึง นัยที่มีการกล่าวแสดงถึงลักษณะการนำเนื้อหาสูตรที่เป็นฝ่ายสังกิเลส คือ อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และเนื้อหาของสูตรฝ่ายโฆทาน คือ กุศล มูล ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ แล้วสงเคราะห์เข้าใจสัจจะ ๔ กล่าวคือ อกุศลมูล ๓ เป็น สมุทยสัจจะ เตฎุมภิการธรรมที่เหลือเป็นทุกขสัจจะ กุศลมูล ๓ เป็นมรรคสัจจะ และนิพพานเป็น นิโรธสัจจะ

๓) สิวิกิกิพิตนัย

สิวิกิกิพิตนัย หมายถึง นัยที่มีลักษณะการนำเนื้อหาของสูตรฝ่ายสังกิเลส คือ วิปลาส ๔ (ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ๑, ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๑, ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑, ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตนว่าเป็นตัวตน ๑) และเนื้อหาของสูตรที่เป็นโฆทาน คือ อินทรีย์ ๔ (สติ ๑ สมาธิ ๑ วิริยะ ๑ ปัญญา ๑) สงเคราะห์เข้าใจในสัจจะ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธและมรรค อีกทีหนึ่ง เป็นวิธีการตีความธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เช่นกับราชสีห์

๔) ทิสาลอจนนัย

ทิสาลอจนนัย หมายถึง นัยแห่งการพิจารณาธรรมทั้งหมด (๑๘ ประการ คือ มูลบท ๔ อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ วิปลาส ๔ และอินทรีย์ ๔) ซึ่งเป็นกุศลและอกุศลตามที่ได้แสดง มาแล้วในนัยทั้ง ๓ ข้างต้น

๕) อังกุสนนัย

อังกุสนนัย ได้แก่ นัยแห่งการนำเอาทิสธรรมทั้งหมด ที่พิจารณาแล้วตามนัยแห่งทิสาลอจนนัยนั้น ไปในนัยทั้ง ๓ ข้างต้น เหมือนกับการเกี่ยวดองวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่ ต้องการไปสู่สถานที่ต้องการด้วยตะขอ ทิสาลอจนนัยและอังกุสนนัยนี้ ไม่มีเนื้อหาต่างหากของตนเอง แต่เป็นเหมือนเครื่องมือในการพิจารณาตรวจสอบธรรมทั้งหลายด้วยจิตแล้วนำไปด้วยจิตในนัย ๓ ข้างต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโฆหารนัยและกรรมนัย เพราะเป็นเพียงโฆหารคือการดูการนำไปและกิริยา การคือการดูการนำไปเท่านั้น^{๙๗} อยากรู้ก็ตาม นัยทั้ง ๕ นั้น เป็นเครื่องมือสำหรับวิเคราะห์ พระสูตรเพื่อค้นหาวิเคราะห์ถึงองค์ธรรมที่เป็นรากเหง้าของธรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ทั้งยัง เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องแห่งการอธิบายความธรรมด้วย

ค. สาสนปฏิฐาน

สาสนปฏิฐาน หมายถึง วิธีการกล่าวแสดงธรรม อธิบายความให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ ให้มีหลักในการอธิบายความพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์ เป็นการแสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายธรรมตามความเหมาะสมกับอุปนิสัย อัธยาศัยของผู้ฟัง คำนี้ถึงผู้ฟังเป็นหลัก เพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจในสิ่งที่สอนมากที่สุด หลักการนี้ ไม่ถ่วงน้ำหนักจะนำมาใช้ในปัจจุบัน เพราะ

^{๙๗} कुमारรักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปริภรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, หน้า ๒๖๗-๒๗๓.

อัยาศัยของมนุษย์นั้น หยั่งรู้ได้ยากสำหรับคนธรรมดาที่ไม่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะสามารถหยั่งรู้ได้ โดยได้จำแนกประเภทของพระสูตรต่างๆ ที่มาในพระบาลี (ซึ่งถือว่าเป็นที่ตั้งแห่งมูลบท ๑๘ ประการ) ออกเป็น ๔ กลุ่มหลัก แล้วจำแนกคละกันระหว่าง สูตรทั้ง ๔ กลุ่ม จึงเป็นสูตรทั้งหมด ๑๖ ประเภท และใช้เป็นกรอบในการตีความ อธิบายธรรมว่า จัดอยู่ในสูตรประเภทไหน^{๙๘}

สรุปได้ว่า ตามคัมภีร์เนติปริกกรม หลักหาระทั้งหลายเป็นการอธิบายธรรมมุ่งเน้นไปในทาง พญัญชนะมากกว่ามุ่งอรรถะหรือเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นธรรม ส่วนนัยและสาสนปฏิฐานนั้นมุ่งเน้น หนักไปในอรรถะและตรวจสอบความถูกต้องของการอธิบายโดยมีกรอบในการ วินิจฉัยที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามหากพิจารณาตามหลักการของหาระทั้งหมดแล้วมีนัยแห่งอรรถและพญัญชนะ ตลอดถึงการตรวจสอบวินิจฉัย ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะจัดเป็นหมวดหมู่เหมือนในหลักสาสนปฏิฐาน ที่มุ่งจัดเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะเนื้อหาของแต่ละสูตรเป็นหลัก

๓.๔ หลักการตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนาหายาน

แนวคิดการตีความในพระพุทธศาสนาหายาน โดยรวมแล้วก็ไม่ต่างจากแนวคิดของฝ่ายเถรวาท กล่าวคือเป็นการตีความที่ให้สำคัญกับภาษาในคัมภีร์ ๒ ประเภทเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากพระสูตรมหายานหลายสูตรที่กล่าวถึงภาษาของพระพุทธเจ้า ๒ ประเภท คือ ภาษาประเภทที่ควรไขความ (เนยารณะ) และภาษาประเภทที่ไขความแล้ว (นิตารณะ) ซึ่งภาษา ๒ ประเภทนี้ก็มีความหมายไม่ต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนที่ต่างกันคือชาวพุทธมหายานได้นำเอาแนวคิดนี้ไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์หลายอย่าง เช่น ใช้เป็นเครื่องมือในการแบ่งช่วงเวลาการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องมือต่อสู่ทางความคิดระหว่างนิกาย เป็นเครื่องมือในการจัดระดับชั้นของคัมภีร์ เป็นเครื่องมืออธิบายเรื่องกุศโลบายในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๓.๔.๑ พัฒนาการของการตีความในพระพุทธศาสนาหายาน

การที่คณณะสงฆ์แตกออกเป็นนิกายต่าง ๆ ในช่วงหลังพุทธกาล สาเหตุหลักเกิดจากความขัดแย้งในการตีความพระธรรมวินัย โดยในช่วงสังคายนาครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ความขัดแย้งในเรื่องพระวินัยจะเป็นสาเหตุหลัก คัมภีร์กถาวัตถุที่แต่งตั้งในสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยการโต้แย้งแนวคิดของนิกายต่างๆ ที่ฝ่ายเถรวาทไม่เห็นด้วย ก็ถือว่าเป็นหลักฐานชั้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งในการตีความพระธรรมในสมัยหลังพุทธกาล

ส่วนความขัดแย้งในการตีความภายในนิกายมหายาน โดยเฉพาะที่สำคัญคือระหว่างนิกาย มาธยมกกับนิกายโยคจาร สาเหตุของความขัดแย้งอย่างหนึ่งเกิดจากปัญหาความยุ่งยากในการตีความพุทธพจน์ในพระสูตรต่าง ๆ ที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเองตัวอย่างพุทธพจน์ที่ว่า “พระพุทธเจ้า

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔-๒๗๗.

แสดงธรรมตั้งแต่ราตรีเป็นที่ตรัสรู้ต่อเนื่องไปจนถึงราตรีเป็นที่เสด็จปรินิพพาน” กับพุทธพจน์ที่ว่า “ดูก่อนศานตมติ จากราตรีที่พระตถาคตตรัสรู้สัมโพธิญาณจนถึงราตรีที่เสด็จปรินิพพาน พระองค์ไม่ได้ตรัสอะไรไว้เลยแม้แต่อักษรตัวเดียว” พุทธพจน์ทั้งสองนี้ถ้าตีความตามตัวอักษรจะต้องขัดแย้งกันเองอย่างแน่นอน ปัญหานี้ทำให้ชาวมหายานพยายามหาทางออกด้วยการหาวิธีการตีความที่ทำให้คำสอนของพระพุทธเจ้าเกิดความขัดแย้งกันเอง วิธีการตีความอย่างหนึ่งที่ได้รับการนิยมนามากคือการตีความแบบ “กุศโลบาย” ซึ่งการตีความแบบนี้มาจากแนวคิดที่ว่า ภารกิจของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงเสด็จกับขันธปรินิพพาน ก็คือการนำการนำสังฆธรรมที่ทรงค้นพบไปประกาศให้ชาวโลกได้ทราบ แต่เนื่องจากระดับสติปัญญาและความต้องการของคนที่พระองค์เสด็จไปโปรดนั้นไม่เหมือนกัน จึงเป็นที่มาของการแสดงธรรมแบบยกเอื้อให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา บริบทแวดล้อม ความต้องการ และอินทรีย์แก่อ่อนไม่เท่ากันของผู้ฟัง รวมทั้งเจตนารมณ์ของพระองค์ด้วยว่าทรงต้องการให้ผู้ฟังเข้าใจในเรื่องอะไรเป็นสำคัญ นี่คือการที่ชาวพุทธพจน์ในคัมภีร์ที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเอง เมื่อไรก็ตามที่เราเจอข้อความในลักษณะอย่างนี้ เราต้องนึกไว้เสมอว่านี่คือการแสดงธรรมแบบใช้กุศโลบายของพระพุทธเจ้า จะยึดเอาความหมายตามอักษรไม่ได้ ปัญหาที่ว่าในกรณีนี้พุทธพจน์สองอย่างขัดแย้งกันเองเราจะเอาอะไรเป็นหลักตัดสินว่าอันไหนเป็นการแสดงธรรมแบบกุศโลบายและอันไหนไม่ใช่ ปัญหาตรนี้ชาวมหายานเสนอใช้หลัก ๒ ประเภทเป็นตัวตัดสิน โดยยึดตามพุทธพจน์ที่ว่า

จงถือเอาธรรมเป็นสรณะ ไม่ใช่ถือเอาบุคคลเป็นสรณะ จงถือเอาอรรถเป็นสรณะ ไม่ใช่ถือเอาพยัญชนะเป็นสรณะ จงถือเอาพระสูตรที่ไขความแล้ว (นิตารณะ) เป็นสรณะ ไม่ใช่ถือเอาพระสูตรที่ควรไขความ (เนยยารณะ) เป็นสรณะ จงถือเอาญาณเป็นสรณะ ไม่ใช่ถือเอาวิญญาณ (ความรู้สามัญ) เป็นสรณะ^{๙๙}

จะเห็นว่า ในจำนวนสรณะ ๔ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ยึดเอาเป็นที่พึ่ง มีเรื่องพระสูตรที่พระองค์ทรงแสดงด้วยภาษา ๒ ประเภทรวมอยู่ด้วย (คล้ายกับแนวคิดภาษาคน ภาษาธรรม ของท่านพุทธทาสภิกขุ) คือ (๑) ภาษาที่ไขความแล้ว (นิตารณะ) หรือภาษาที่มีความหมายตรงตามตัวอักษร (direct meaning) ได้แก่ ภาษาที่ใช้สอนความจริงปรมัตถ์ เช่น คำสอนเรื่องอนัตตา ศูนย์ตา ความไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น และ (๒) ภาษาที่ควรไขความ (เนยยารณะ) หรือภาษาที่ต้องอธิบายขยายความ (indirect meaning) ได้แก่ภาษาที่ใช้สอนความจริงสมมติ เช่น คำสอนที่ว่าด้วยเรื่องอัตตา สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น^{๑๐๐}

^{๙๙} จดอุปสรรคสรณสูตร อังใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ศาสตรแห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, เอกสารประกอบการบรรยาย, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มปป.), หน้า ๘๑.

^{๑๐๐} ปฐมัม บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๒.

๓.๔.๒ ภาษาศาสตร์กับการตีความในพระสูตรมหายาน

คำว่า “เนยารณะ” (บาลี = เนยยัตถะ) และ “นีตารณะ” (บาลี = นีตัตถะ) เป็นคำที่ปรากฏในพระสูตรของฝ่ายมหายานหลายพระสูตร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชาวพุทธฝ่ายมหายานเน้นหนักในการตีความหลักธรรมให้สอดคล้องกับยุคสมัยและบริบททางสังคมอยู่เสมอ ดังข้อความในสันธินิรโฆจนสูตร ที่ว่า “ตัวอย่างของพระสูตรที่ไขความแล้ว (นีตารณะ) พึงทราบจากคำสอนเรื่องศุนยาของพระตถาคต คำสอนทั้งหมดที่สอนเรื่องสัตว์ บุคคลหรืออัตถิภาวะ พึงทราบว่าเป็นคำสอนที่ควรไขความ (เนยารณะ)” นอกจากนั้น พระสูตรเดียวกันนี้ยังเอาแนวคิดเรื่องภาษา ๒ ประเภทไปสัมพันธ์กับการแสดงธรรมจักร ๓ ครั้ง คือ (๑) ธรรมจักรครั้งแรกทรงแสดงเรื่องอริยสัจ ๔ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตเมืองพาราณสี เพื่อโปรดชาวพุทธสาวกยาน (หินยาน) ไม่ใช่ธรรมอันยอดเยี่ยม เป็นธรรมเบื้องต้นชั่วคราว มีอรรถที่ไขความ (เนยารณะ) (๒) ธรรมจักรครั้งที่สองทรงแสดงเรื่องศุนยตา เพื่อโปรดชาวพุทธฝ่ายมหายาน ไม่ใช่ธรรมยอดเยี่ยม เป็นธรรมเบื้องต้นชั่วคราว มีอรรถที่ควรไขความ และ (๓) ธรรมจักรครั้งที่สามทรงแสดงประเสริฐ มหัศจรรย์ เพื่อโปรดชาวพุทธผู้เข้าถึงยานทั้งปวง (หมายถึงชาวโยคจาร) เป็นธรรมอันยอดเยี่ยม ไม่ใช่ธรรมเบื้องต้นชั่วคราวและมีอรรถที่ไขความแล้ว (นีตารณะ)

สันธินิรโฆจนสูตร ได้ให้เกณฑ์การจัดระดับความลึกซึ้งของคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์แห่งการแสดงธรรมจักร ๓ ของพระองค์ ดังนี้

ก. คำสอนใดที่แสดงในธรรมจักรครั้งแรกและครั้งที่ ๒ แก่สาวกฝ่ายสาวกยานและมาชยเมก ถือว่าคำสอนนั้นเป็นธรรมเบื้องต้นชั่วคราว ต้องมีการอธิบายขยายความเพิ่มเติม (เนยารณะ) และเต็มไปด้วยความขัดแย้งมากมาย

ข. คำสอนใดที่แสดงในธรรมจักรครั้งที่ ๓ แก่สาวกฝ่ายโยคจาร ถือว่าคำสอนนั้นเป็นจุดยืนขั้นสุดท้ายของพระพุทธเจ้า มีอรรถที่ไขความชัดเจนแล้ว (นีตารณะ) และไม่มีข้อขัดแย้งใด ๆ การตีความแบบนี้มีข้อดีตรงที่อาจจะนำไปสู่ความปรองดองทางความคิดระหว่างนิกายได้ เพราะผู้ตีความไม่ได้บอกว่าคำสอนของฝ่ายตรงข้ามผิดพลาดหรือไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า เพียงแต่เป็นคนสอนเบื้องต้นชั่วคราวที่ถือเป็นข้อยุติยังไม่ได้ อาจจะเรียกว่าการตีความแบบ “แสดงจุดร่วม สงวนจุดต่าง” ก็ได้

อีกสูตรหนึ่งชื่อว่า “อักษยมตินิเทศสูตร” ซึ่งให้ความหมายของภาษาในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ๒ ประเภท กล่าวคือถ้าถูกถามว่าอะไรคือพระสูตรที่ไขความแล้ว (นีตารณะ) อะไรคือพระสูตรที่ควรไขความ (เนยารณะ) สามารถจำแนกได้ดังนี้

(๑) พระสูตรที่สอนสมมติสัจจะ เรียกว่าพระสูตรที่ควรไขความพระสูตรที่สอนปรมัตถสัจจะ เรียกว่าพระสูตรที่ควรไขความ

(๒) พระสูตรที่สอนด้วยคำและอักษรเป็นอันมาก เรียกว่าพระสูตรที่ควรไขความ พระสูตรที่สอนธรรมอันลึกซึ้งเห็นได้ยาก เข้าใจได้ยาก เรียกว่าพระสูตรที่ควรไขความแล้ว

(๓) พระสูตรที่สอนผู้เป็นเจ้าของว่าไม่ใช่เจ้าของ การอธิบายผู้เป็นเจ้าของด้วยศัพท์ต่าง ๆ เช่น อัตตา สัตว์ ชีวะบุคคล เป็นต้น ซึ่งเกิดจากพระมนู บุตรของพระมนู เป็นผู้กระทำการ และรับรู้ทางอายตนะ เรียกว่าพระสูตรที่ควรไขความ พระสูตรที่สอนประตูแห่งวิโมกข์ ที่ว่างจากสิ่งทั้งหลาย ไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีความปรารถนา ไม่มีการปรุงแต่ง ไม่มีการเกิด ไม่ชาติ ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุรุษ ไม่มีบุคคล ไม่มีเจ้าของ เรียกว่า พระสูตรที่ไขความแล้ว

กล่าวได้ว่า อักษยมตินิเทศสูตรได้นิยามความหมายของภาษา ๒ ประเภทเหมือนกับ ความหมายของฝ่ายเถรวาท กล่าวคือสองฝ่ายต่างก็ใช้แนวคิดเรื่อง “สมมติสังขะ” และ “ปรมัตตสังขะ” เป็นเกณฑ์ในการแบ่งภาษา ๒ ประเภท ข้อความใดก็ตามที่กล่าวถึงความจริงระดับสมมติสังขะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ถือว่าข้อความนั้นเป็นแบบ “เนยารถะ” ข้อความใดก็ตามที่กล่าวถึงความจริงระดับปรมัตตสังขะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความว่าง ความไม่มีตัวตน ไม่มีความเป็นคู่ (ทวิภาวะ) เป็นต้น ถือว่าข้อความนั้นเป็นแบบ “นีตารถะ”

การตีความในพระพุทธศาสนาหลายนมีหลากหลายแนวคิด แนวคิดที่มีความสำคัญมีรายละเอียดพอสังเขปดังต่อไปนี้

๓.๔.๓ การตีความในทัศนะของท่านจันทรกิริติ

ท่านจันทรกิริติ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ เมืองสมันตะ ทางภาคใต้ของอินเดีย มีชีวิตอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นปราชญ์ชาวมหายานแห่งนาลันทามหาวิหาร เป็นศิษย์ของท่านนาคารชุน และแต่งคัมภีร์อธิบายขยายวามคัมภีร์ของท่านนาคารชุนผู้เป็นอาจารย์ ในคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออรรถกถาอธิบายเนื้อหาในคัมภีร์ “มารยมิกศาสตร์” ของท่านนาคารชุน ท่านจันทรกิริติได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการแต่งคัมภีร์มารยมิกศาสตร์ของท่านนาคารชุนว่า

คนบางพวกมีข้อกังขาว่า คำสอนแบบใดหมายถึงสังขธรรม คำสอนแบบใดมีความหมายตามเจตนารมณ์เพราะมีจิตใจอ่อนแอ คนบางพวกจึงคิดว่าคำสอนที่ควรไขความ (เนยารถะ) เป็นคำสอนที่ไขความแล้ว (นีตารถะ) เพื่อจะสะสางข้อกังขาและการถือเอาความเชื่อเหล่านั้นอย่างผิดๆ โดยอาศัยการใช้เหตุผลและคัมภีร์ ท่านอาจารย์ (นาคารชุน) จึงนิพนธ์คัมภีร์นี้ (มารยมิกศาสตร์)^{๑๐๑}

^{๑๐๑} ฉบับภาษาสันสกฤต ดู Louis de la Vallee Poussin, ed., *Mulamadhyamakadarikas de Nagarjuna avec la Prasannapadda de Candrikirti* (Osnabruck: Biblio Verlag, 1970), p.42. อ้างใน Donald s. Lopez, Jr., “Interpretation of the Mahayana Sutras”, p. 64. อ้างใน พระมหาสมปบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๘๖;

ในทัศนะของท่านจันทรกิริติ คัมภีร์มาธยมิกศาสตร์ถูกแต่งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์เพื่อประสานข้อสงสัยและความเชื่ออย่างผิดๆ ของคนบางกลุ่มที่เกี่ยวกับว่าคำสอนใดเป็นข้อความประเภท “เนยารละ” และข้อความใดเป็นประเภท “นีตารละ”

นอกจากนั้น ท่านจันทรกิริติได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ “มัธยมกาวตาร” ในแนวเดียวกันว่า “การตีความต้องยึดหลักว่าพระสูตรที่สอนสิ่งที่ไม่ใช่สังฆธรรมเป็นพระสูตรที่ควรไขความ พระสูตรที่มีความหมายเกี่ยวกับศูนยตา เป็นพระสูตรที่ไขความแล้ว”^{๑๐๖} และว่า “แม้ว่าพระพุทธร่องค์จะปราศจากสัkkายทิภูฏฐิต แต่ที่ทรงสอนโดยใช้คำว่า ‘เรา’, ‘ของเรา’ เช่นเดียวกัน แม้ว่าธรรมทั้งหลายจะไม่มี สวภาวะ (intrinsic nature) แต่ก็ทรงสอนว่าธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในฐานะเป็นข้อความที่ควรไขความ (เนยารละ)” จะเห็นว่า การนิยามความหมายของคำทั้งสองตามที่กล่าวมานี้ ส่วนมากจะใช้ข้อความที่กล่าวถึง “สัตว์ บุคคล ฯลฯ” กับข้อความที่กล่าวถึง “ศูนยตา” เป็นเกณฑ์มาตรฐานในการแบ่ง

๓.๔.๔ การตีความในทัศนะของท่านของชะปะ

ท่านต๋องชะปะ (Tsong-kha-pa)^{๑๐๗} ปราชญ์มหายานชาวทิเบต มองว่าการแบ่งแยกข้อความประเภท “เนยารละ” ข้อความใดเป็นประเภท “นีตารละ” เพียงเพราะอาศัยหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ ยังไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจพระพุทธร่องค์เพราะแต่ละคัมภีร์ให้เกณฑ์การแบ่งไว้ไม่เหมือนกัน ดังนั้นทางที่ตีความยึดเอา “เจตนารมณ์และอุบายวิธี” ในการแสดงธรรมแต่ละครั้งเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย ดังที่ท่านกล่าวไว้ในงานชื่อว่า “Legs bshad snying po” (สารัตถะแห่งการอธิบายที่ดี) ดังนี้

เป็นไปได้ที่จะแยกความแตกต่างของธรรมเหล่านั้น เพียงอาศัยการอ้างคัมภีร์ที่บอกว่า “นี่คือข้อความที่ควรไขความ (เนยารละ) นี่คือนิยามที่ไขความแล้ว (นีตารละ)” มิฉะนั้น การนิพนธ์อรรถกถาเพื่อแยกความแตกต่างระหว่างคำสอนที่ควรไขความกับคำสอนที่ไขความแล้ว จะกลายเป็นสิ่งที่ไร้จุดหมายสำหรับท่านมหาสารถิทั้งหลาย (เช่น ท่านนาคารชุนและอสังคะ) วิธีการแยกคำสอนที่ควรไขความ กับคำสอนที่ไขความแล้ว ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่างๆ มีความขัดแย้งอยู่มากมาย...ดังนั้น บุคคลจะต้องค้นหาเจตนารมณ์ของพระพุทธร่องค์ โดยเจริญรอยตามท่านมหาสารถิทั้งหลาย ผู้ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธร่องค์ให้มาทำหน้าที่จำแนกความแตกต่างระหว่างคำสอนที่ควรไขความกับคำสอนที่ไขความแล้ว ท่านมหาสารถิเหล่านั้น ได้ชี้ให้เห็นเจตนารมณ์ของพระพุทธร่องค์เกี่ยวกับคำ

^{๑๐๖} มัธยมกาวตาร อ้างใน Donald s. Lopez, Jr., “Interpretation of the Mahayana Sutras”, p. 64. และ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ศาสตรแห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๘๖.

^{๑๐๗} ท่านต๋องชะปะ (Tsong-kha-pa) เกิดเมื่อ พ.ศ.๑๙๐๑ เป็นนักปฏิรูปศาสนาชาวทิเบตผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ตั้งนิกายเกลุกปะหรือนิกายหมวกเหลือง และได้ประสานพระพุทธศาสนาให้หมดจดจากลัทธิพิธีต่างๆ

สอนที่ควรไขความ และคำสอนที่ไขความแล้ว พร้อมทั้งใช้เหตุผลมาแสดงให้เห็น ข้อผิดพลาดในการตีความบางอย่างและข้อพิสูจน์ว่า คัมภีร์ใดมีข้อความที่ไขความแล้ว ซึ่งไม่เหมาะที่จะนำไปไขความอีก ดังนั้น ในที่สุดแล้วบุคคลต้องแยกออกจากกันระหว่างคำสอนที่ควรไขความกับคำสอนที่ไขความแล้วโดยใช้เหตุผลที่ปราศจากมลทิน^{๑๐๔}

แนวคิดในการตีความพุทธพจน์ของท่านต๋องชะปะ นับว่าเป็นความก้าวหน้าอีกขั้นหนึ่ง ในการพัฒนาการตีความของพุทธศาสนมหายาน แนวคิดนี้น่าจะเกิดจากความรู้สึกยุ่งยากสับสนกับแนวการตีความที่อาจารย์รุ่นก่อนๆ เคยทำไว้ ต่อมาเมื่ออาจารย์อีกท่านหนึ่งชื่อว่า “ปันเชนโซดนม แกรกรส์ปะ” (Pan-chen bSod nam grags pa) ได้แต่งคัมภีร์ชื่อว่า “Drang nges utpala’l phreng pa” เพื่ออธิบายความในคัมภีร์ “Legs bshad snying po” ของท่านต๋องชะปะ ท่านสปีปันเชนฯ (ต่อไปขอเรียกสั้นๆ ว่าปันเชนฯ) ได้นำแนวคิดการตีความเจตนารมณ์ที่ท่านต๋องชะปะริเริ่มไว้มาพัฒนาต่อ โดยได้แบ่งเกณฑ์การตีความไว้ ๔ ขั้นตอน คือ^{๑๐๕}

๑) ความหมายตามเจตนารมณ์หรือความหมายเฉพาะ (The intended meaning., dgongs pa) หมายถึงความหมายที่พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะให้ผู้ฟังเข้าใจในการแสดงธรรมแต่ ละครั้งความหมายในแง่นี้จะมีความแตกต่างหลากหลายจนไม่สามารถกำหนดให้แน่นอนตายตัวได้ ทั้งนี้ก็ขึ้นกับอุปนิสัยและความต้องการที่แตกต่างหลากหลายของคนฟัง

๒) ฐานแห่งเจตนารมณ์ (The foundation of the intention., dgongs gzhi) หมายถึง สัจธรรมอันเป็นฐานแห่งเจตนารมณ์ หมายความว่า เมื่อใดก็ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่งอันไม่เป็นจริง ในระดับปรมาตม์ พระองค์จะมีสัจธรรมหรือความจริงเป็นฐานรองรับอยู่ กล่าวคือสมมติสัจจะที่องค์ แสดงนั้น เป็นความจริงที่ตั้งอยู่บนฐานของความจริงระดับปรมาตม์อีกขั้นหนึ่ง

๓) แรงจูงใจ (The motive., gdos pa) หมายถึง วัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้าในการแสดงธรรมอันไม่เป็นจริงในระดับปรมาตม์

๔) เกิดความขัดแย้งถ้ายึดตามตัวอักษร (The contradiction if taken literally., dngos la byed) คือ ความขัดแย้งโดยการใช้เหตุผล ถ้าหากว่ารับเอาความหมายที่ต้องตีความ (เน ยารณะ) ถ้าหากว่าเราถือเอาความหมายตามตัวอักษร จะเกิดความขัดแย้งในแง่ของการใช้เหตุผลทันที

๓.๔.๕ การตีความกับคำสอนเรื่อง “อุบาย”

^{๑๐๔} A.F. Thurman, *Tsong-kha-pa’s Speech of Gold in the Essence of True Eloquence* , (Princeton University Press, 1984), p. 189. อ้างใน พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๘๘.

^{๑๐๕} Donald s. Lopez, Jr., “Interpretation of the Mahayana Sutras”, p. 55. อ้างใน พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๘๘.

ปัญหาอย่างหนึ่งที่ชาวพุทธในยุคหลังพุทธกาลได้พบอยู่บ่อยๆ ก็คือ ลักษณะที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเองของคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น ความขัดแย้งระหว่างข้อความใน “ธรรมราตรีทวยสูตร” (สูตรว่าด้วยการแสดงธรรม ๒ ราตรี) ที่ว่า “พระพุทธเจ้าแสดงธรรมตั้งแต่ราตรีเป็นที่ตรัสรู้ ต่อเนื่องไปจนถึงราตรีเป็นที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน”^{๑๐๖} กับข้อความที่ท่านวัชรปาณีก้าวไว้ใน “ตถาคตจินตนิคฺขณินิเทศสูตร” (สูตรว่าด้วยการแสดงความลับเป็นอินทรีย์ของพระพุทธเจ้า) ที่ว่า “ดูก่อนสารตมตี จากราตรีที่พระตถาคตตรัสรู้สัมโพธิญาณจนถึงราตรีที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ไม่ประกาศหรือตรัสอะไรไว้เลยแม้แต่อักษรเดียว”^{๑๐๗} หรือระหว่างข้อความที่ว่า “ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง และมรรคควรให้เจริญ” กับข้อความที่ว่า “ไม่มีทุกข์ ไม่มีสมุทัย ไม่มีนิโรธ และไม่มีมรรค”^{๑๐๘} แน่นนอนว่า ข้อความเหล่านี้ถ้าถือเอาความหมายตามตัวอักษรจะเกิดความขัดแย้งอย่างแน่นอน ปัญหาเหล่านี้ทำให้ชาวพุทธฝ่ายมหายาน (รวมทั้งนิกายอื่นๆ) พยายามหาทางออกด้วยการพัฒนาแนวคิดเรื่อง “อุบาย” ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ขึ้นมาแนวคิดนี้มีหลักว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ความจริงจำนวนหนึ่งที่เรียกว่า “อริยสัจ ๔” การกิจในการเผยแผ่ศาสนาของพระองค์ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็คือการนำหลักอริยสัจ ๔ นี้เองไปสอนยกย่องให้สอดคล้องกับความแตกต่างหลากหลายของหมู่สัตว์ โดยนัยนี้ คำว่า “อุบาย” (upaya) จึงหมายถึง พุทธวิธีในการแสดงธรรมให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา บริบทแวดล้อม ความต้องการ และอุปนิสัยที่แตกต่างหลากหลายของสัตว์ ชวามหายานมองว่า เมื่อไรก็ตามที่เราเจอข้อความในพระสูตรที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเอง เราจะยึดเอาความหมายตามตัวอักษรไม่ได้ สิ่งที่เราจะต้องนำมาร่วมพิจารณาก็คือข้อความนั้นๆ เกิดขึ้นภายใต้บริบทแวดล้อมแบบใด แนวคิดของมหายานตรงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีหลักฐานรองรับ โดยข้อความที่มักจะถูกหยิบยกขึ้นมาสนับสนุนแนวคิดนี้ คือข้อความใน “จตุปติสธมสูตร” (สูตรที่ว่าด้วยที่พึง ๔ ประการ) ที่ว่า “จงยึดอรรถะ (ความมุ่งหมาย) ไม่ใช่ยึดเอาความหมายของตัวอักษร จงยึดเอาข้อความแบบ นิตารณะ ไม่ยึดเอา

^{๑๐๖} Donald s. Lopez, Jr., ed., “Buddhist Hermeneutics (Honolulu: University of Hawaii Press, 1988.), p. 48. อ้างใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๘๙.

^{๑๐๗} ดู Louis de la Vallee Poussin, ed., *Mulamadhyamakadarikas*, p. 366. อ้างใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๙๐.

^{๑๐๘} Donald s. Lopez, Jr., ed., “Buddhist Hermeneutics (Honolulu: University of Hawaii Press, 1988.), p. 3. อ้างใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๙๐.

ข้อความแบบเนยารณะ”^{๑๐๙} และข้อความที่ว่า “อุปมาเหมือนทองที่ถูกหลอม ถูกตัด และ ถูกขัดสีนั้นแหละ ภิกษุและบัณฑิตทั้งหลาย ก็ควรทำเช่นนั้น ควรวิเคราะห์คำสอนของเราก่อนแล้วจึงยอมรับ ผู้ไม่ทำเช่นนั้น หาชื่อว่ามีคุณความดีในเราไม่” อย่างไรก็ตาม อาจารย์ฝ่ายมหายานคนสำคัญที่นำแนวคิดเรื่องการแสดงธรรมด้วยอุบายมาเป็นฐานในการตีความ ก็คือ ท่านนาคารชุน ดังข้อความที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ “รัตนาวลี” (Ratanavari) ที่ว่า

นักไวยากรณ์เริ่มต้นด้วยการสอนให้อ่านตัวอักษรฉันได พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้นทรงแสดงธรรมที่ผู้ฟังจะสามารถเข้าใจได้ง่าย สำหรับบางคนทรงสอนธรรมเพื่อให้ละบาป บางคนสอนธรรมเพื่อให้บำเพ็ญบุญ บางคนทรงสอนธรรมระดับทวิ บางคนทรงสอนธรรมระดับทวิภาวะ บางคนทรงสอนธรรมระดับลิกซึ่ง เมื่อเข้าใจสาระดีแห่งศูนยตาแล้ว เชื่อว่าเป็นมรรคแห่งการบรรลุอนุตตรโพธิญาณ^{๑๑๐}

สิ่งที่ท่านนาคารชุนต้องการนำเสนอในที่นี้ก็คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันเอง เช่น คำสอนแบบ “ทวิภาวะ” (duality) กับคำสอนแบบ “อทวิภาวะ(non-duality)” ถ้าเราตีความข้อความนี้ตามตัวอักษรโดยไม่ทราบที่มาที่ไปของบริบทหรืออุบายในการแสดงธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าจะต้องขัดแย้งกันเองอย่างไม่ต้องสงสัย สิ่งที่ท่านนาคารชุนเน้นในที่นี้ก็คือ “บางคน” หมายถึง คนฟังธรรมที่มีความแตกต่างหลากหลายอันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าก็ต้องแสดงธรรมด้วยอุบาย อาจารย์ท่านหนึ่งที่พยายามสานต่อแนวคิดของท่านนาคารชุน คือ ท่านจันทรกีรติ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “นายแพทย์จัดยารักษาคนไข้ฉันได พระพุทธเจ้าที่ท่านสอนจิตตมาตร์แก่สัตว์ทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน”^{๑๑๑} ความหมายของข้อความนี้ก็คือ นายแพทย์ผู้ฉลาดย่อมจัดยาชนิดต่างๆ เพื่อรักษาโรคของคนไข้แต่ละคนซึ่งไม่เหมือนกัน พระพุทธเจ้าก็เหมือนกัน ย่อมแสดงธรรมด้วยอุบายอันหลากหลายเพื่อให้สอดคล้องกับอุปนิสัยคนฟัง

๓.๔.๖ การตีความเรื่องจิตตมาตร์

เป็นที่ทราบกันดีว่า การที่พระพุทธศาสนาแตกออกเป็นนิกายต่างๆ เพราะมีความขัดแย้งทางความคิดเป็นปัจจัยสำคัญ ความขัดแย้งที่ว่านี้ก็คือความขัดแย้งเกี่ยวกับการอธิบายหรือตีความหลักธรรมบางอย่าง เมื่อต่างฝ่ายต่างยืนยันว่าแนวคิดของตนถูกต้อง การต่อสู้ทางความคิดจึงเกิดขึ้น

^{๑๐๙} Étienne Lamotte, *Assessment of Textual Interpretation in Buddhism*, Donald S. Lopez Jr. (ed.), **Buddhism Hermeneutics**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1988, p. 15. อ้างใน พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: *Buddhist Hermeneutics*, หน้า ๙๑.

^{๑๑๐} Donald s. Lopez, Jr., ed., “Buddhist Hermeneutics”, p. 2. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

^{๑๑๑} Madhyamakavatar VI 95; อ้างใน Donald s. Lopez, Jr., ed., “Buddhist Hermeneutics”, pp. 55. และ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

และสิ่งที่จะนำมาพิสูจน์ว่า แนวคิดของฝ่ายตนถูกต้อง คือ หลักฐานข้อมูล ระบบเหตุผล (ตรรกะ) และการพัฒนาหลักการตีความที่สมเหตุสมผลขึ้นมารองรับแนวคิดนั้น ยิ่งสามารถพิสูจน์ได้ว่าแนวคิดของตนมีเหตุผลน่าเชื่อถือมากเท่าใด ก็ยิ่งได้รับการยอมรับจากสังคมมากเท่านั้น ตัวอย่างที่ถือว่าคลาสสิกที่สุด คือการต่อสู้ในเรื่อง “จิตตมาตร์” (Mind-Only) ระหว่างนิกายมหายมิกกับนิกายโยคอาจารย์ จันทรกิริติ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวแทนของฝ่ายมหายมิกที่ออกมาโต้แย้งในเรื่องนี้ ในคัมภีร์ “มัธยมกาวตาร” แต่งโดยท่านจันทรกิริติ ได้เริ่มต้นด้วยการสรุปใจความสำคัญของแนวคิดเรื่อง “จิตตมาตร์” ของนิกายโยคอาจารย์

เพราะไม่มีวัตถุ (ภายนอก) ดำรงอยู่ จึงไม่ถูกรับรู้โดยจิต ดังนั้น ความเข้าใจว่ามีไตรภูมิจึงเป็นเพียงจิตเท่านั้น (จิตตมาตร์) พระโพธิสัตว์ผู้มีปัญญาจึงจะเข้าใจได้ว่าความจริงเป็นเพียงจิตเท่านั้น อุปมาเหมือนคลื่นที่เกิดในมหาสมุทร เพราะถูกลมพัดพา จิตก็เช่นเดียวกัน เกิดมาจากฐานแห่งพีชะทั้งปวง จึงเรียกว่าอalay-วิญญาณ^{๑๑๒}

แนวคิดเรื่อง “จิตตมาตร์” ของนิกายโยคอาจารย์ที่ท่านจันทรกิริติได้สรุปไว้ ก็คือแนวคิดที่ว่าไม่มีวัตถุภายนอกอื่นใดที่อยู่นอกเหนือจากจิต เมื่อวัตถุภายนอกไม่มีอยู่ จึงไม่มีสิ่งที่จะถูกรับรู้โดยจิตสรรพสิ่งในจักรวาลก็คือธรรมชาติของจิตนั่นเอง วัตถุทั้งหลายเกิดขึ้นได้ เพราะมีพีชะอยู่ในอalay-วิญญาณ พีชะหรือพลังกรรมเหล่านี้ ส่งผลออกมาในฐานะเป็นประสบการณ์ระหว่างผู้รู้ (subject) กับสิ่งที่ถูกรับรู้ (object) แต่แท้จริงแล้วก็คือจิตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น นอกจากนั้น ท่านจันทรกิริติ ยังได้ยกข้อความในทศภูมิสูตร ที่ว่า “ไตรภูมิเพียงจิตเท่านั้น” และข้อความในลังกาวตารสูตรที่ว่า “เราแสดงแต่เพียงจิตเท่านั้น” ซึ่งเป็นข้อความที่นิกายโยคอาจารย์มักจะยกมาสนับสนุนแนวคิดของตน อย่างไรก็ตาม ท่านจันทรกิริติ ได้ตีความข้อความที่ว่า “ไตรภูมิเป็นเพียงจิตเท่านั้น” โดยยกเอาบริบทและเจตนารมณ์ในการแสดงข้อความนี้ว่า พระพุทธองค์ไม่ได้มีพระประสงค์ที่จะบอกว่าวัตถุอื่นนอกจากจิตใจไม่มีอยู่จริง บริบทของข้อความนี้ มีดังนี้

พระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในภูมิที่ ๖ เห็นความจริงขึ้นของปฏิภพสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลมแล้วคิดว่า “ชั้นธัมมเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์เหล่านี้ วางจากตัวผู้กระทำ เกิดมาจากห้วงโષ ๑๒ ประการ มีอวิชชา เป็นต้น และต้นไมแห่งความทุกข์จึงบังเกิดขึ้น” ดูก่อนบุตรพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี ไตรภูมิเป็นเพียงจิตเท่านั้น ภูมิเหล่านี้ถูกสร้าง

^{๑๑๒} Louis de la Vallee Poussin, ed., *Madhyamakavatara par Candrakirti* (Osnabruck: Biblio Verlag, 1970), pp.135-137. อ้างใน Donald s. Lopez, Jr., “Interpretation of the Mahayana Sutras”, p. 52. และ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๙๓.

ขึ้นและฝั่งเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและฝั่งแน่นอยู่ในจิต ไม่มีตัวผู้กระทำที่อยู่นอกเหนือจากจิต^{๑๑๓}

ตามการตีความของจันทรกิริติ ใจความของคำสอนพระพุทธเจ้าก็คือ โลกถูกสร้างขึ้นโดยจิตใจ จึงไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวรที่ทำหน้าที่ในฐานะเป็นผู้สร้าง ที่บอกว่า ไตรภูมิเป็นเพียงจิตเท่านั้น เป็นเพียงวิธีกล่าวโดยย่อๆ ที่ต้องการจะบอกว่า ไม่มีสิ่งอื่นใดที่จะสำคัญเท่ากับจิต แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีอยู่ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในมัธยมกาวตาร ที่ว่า

ถ้าพระองค์มุ่งหมายที่จะปฏิเสธรูปด้วยข้อความที่ว่า “ภูมิเหล่านี้ เป็นเพียงจิตเท่านั้น” ทำไมพระมหาบุรุษจึงตรัสว่า จิตเกิดมาจากโมหะและกรรม จิตอย่างเดียวที่สร้างโลกคือหมู่มสัตว์ และหมื่นโลกธาตุนั้นที่เป็นอาศัยของสัตว์เหล่านั้น ทรงสอนว่า ภูมิทั้งหมด (แห่งสังสารวัฏ) ถูกสร้างมาจากกรรม แต่ถ้าไม่มีจิต กรรมก็ไม่มี แม้รูปจะมีอยู่แต่รูปไม่ใช่ผู้กระทำเหมือนจิต ดังนั้น ตัวกระทำอื่นนอกจากจิตจึงถูกปฏิเสธ แต่รูปหาได้ถูกปฏิเสธไม่^{๑๑๔}

ส่วนข้อความจากลังกาวตารสูตร ที่ว่า “บุคคล ความสืบต่อ ชันธ์ เหตุปัจจัยปรมาณู ประธาน อิศวร และผู้กระทำ เรากล่าวว่าเป็นเพียงจิตเท่านั้น” ท่านจันทรกิริติได้ตีความว่า ข้อความนี้มีเจตนาที่จะปฏิเสธตัวผู้กระทำ (agents) ที่เที่ยงแท้ถาวรทุกชนิดที่พวกเขาเคยถึยสำนึกต่างๆ ประกาศไว้ เช่น แนวคิดเรื่อง “ประธาน” (prathana) ของลัทธิสาขชยะ และแนวคิดเรื่องพระผู้สร้าง เป็นต้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นแนวคิดที่ผิดพลาด เพราะผู้กระทำเหล่านั้นไม่มี จิตเท่านั้นเป็นผู้สร้างโลก^{๑๑๕}

อย่างไรก็ตาม ท่านจันทรกิริติ ได้ยอมรับในเวลาต่อมาว่า มีข้อความในพระสูตรที่บอกว่า วัตถุที่ปรากฏในโลกภายนอกไม่มีอยู่จริง โดยท่านได้ยกข้อความในลังกาวตารสูตรที่ว่า “วัตถุภายนอกไม่มีอยู่ แม้มันจะปรากฏให้เห็นอย่างนั้น มันก็คือจิตที่ปรากฏออกมาเป็นวัตถุอันหลากหลาย ในรูปแห่งทะเลแห่งกำเนิดและที่อาศัยทั้งหลาย เรากล่าวว่าเป็นเพียงจิตเท่านั้น”^{๑๑๖} แม้ข้อความนี้จะป็นหลักฐานยืนยันชนิดที่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า จิตเท่านั้นเป็นสิ่งที่มียู่จริง วัตถุทั้งหลายล้วนมีแหล่งกำเนิดมาจากจิตเท่านั้น แต่ท่านจันทรกิริติ ได้ยกเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ขึ้นมาโต้แย้งว่า ข้อความพระพุทธเจ้าไม่ได้มีพระประสงค์ที่จะแสดงทรรศนะขั้นสุดท้าย (final view) ของพระองค์ เพียงแต่ต้องการให้หมู่มสัตว์ผู้ยึดมั่นถือมั่นในรูปได้คลายความยึดมั่นถือมั่นในรูปเหล่านั้น พระประสงค์ก็คือการกำจัดกิเลสที่สัมพันธ์อยู่กับรูป จึงทรงปฏิเสธความมียู่ของรูป ไม่ได้หมายความว่ารูปไม่มีอยู่โดย

^{๑๑๓} Bid, p. 94.

^{๑๑๔} Bid.

^{๑๑๕} Bid, p. 95.

^{๑๑๖} Bid.

ปรมัตถ์ ดังนั้น ข้อความนี้จึงเป็นคำสอนประเภทที่ต้องไขความ (เนยารละ) ท่านได้ยกข้อความในลังกาวตารสูตร มาสนับสนุนข้อโต้แย้งของท่านว่า “นายแพทย์จิตยารักษาคนไข้ฉันใด พระพุทธก็ทรงสอนจิตตมาตร์แก่สัตว์ทั้งหลายฉันนั้นเหมือนกัน” สุดท้ายการตีความของท่านจันทร์กิริติ ก็นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า คำสอนเรื่องจิตตมาตร์ที่ฝ่ายโยคจารยิดถือนั้น เป็นเพียงอุบายวิธีอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าสอนให้สอดคล้องกับอภยาศัยของผู้ฟังเท่านั้น เหมือนนายแพทย์ที่จัดยาให้ถูกกับโรคของคนไข้ หากใช้จุดยืนขั้นสุดท้ายของพระพุทธเจ้าไม่

๓.๔.๗ การตีความกับการค้นหาจุดยืนขั้นสุดท้ายของพระพุทธเจ้า

แนวคิดเรื่องแสดงธรรมด้วยอุบายที่อาจารย์ฝ่ายมหายานนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำหรับตีความนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงเพื่อคลี่คลายปัญหาความย้อนแย้งกันเองของข้อความในพระสูตรเพียงเท่านั้น หากแต่ยังเป็นเครื่องมือสำหรับสร้างความเหนือกว่าของคำสอนในนิกายของตนอีกด้วย กล่าวคือเป็นเครื่องมือสำหรับตีความคำสอนของนิกายฝ่ายตรงข้ามว่าไม่ใช่จุดยืนขั้นสุดท้าย (final position) ของพระพุทธเจ้า หากแต่เป็นคำสอนเบื้องต้นชั่วคราว (provisional) ที่ไม่สามารถยึดเอาความหมายตามตัวอักษรได้ เพราะเป็นคำสอนประเภทที่ควรไขความ (เนยารละ)

เนื้อหาในสันธิโรโมจนสูตร ได้แสดงลำดับเวลาแห่งการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเป็น ๓ ระยะเวลา ซึ่งธรรมที่แสดงแต่ละระยะ จะมีความลุ่มลึกลงโดยลำดับ จึงถึงระดับที่เรียกว่าทรรศนะขั้นสุดท้าย (final view) ของพระพุทธเจ้าคือ (๑) ธรรมจักรครั้งแรกทรงแสดงหลักอริยสัจ ๔ โปรดสาวกฝ่ายสาวกยาน (หินยาน) (๒) ธรรมจักรครั้งที่สองทรงแสดงหลักศูนยตาโปรดสาวกฝ่ายมหายาน (มาธยมิก) ธรรมจักรทั้งสองครั้งนี้ ถือว่าเป็นการแสดงธรรมขั้นพื้นฐานชั่วคราว เป็นธรรมประเภทที่ควรได้รับการไขความ (เนยารละ) จะถือเอาความหมายตามอักษรไม่ได้ และ (๓) ธรรมจักรครั้งที่สามแสดงธรรมฝ่ายโยคจาร เป็นธรรมขั้นสูงสุดหรือทรรศนะขั้นสุดท้ายของพระองค์ ไม่ใช่ธรรมขั้นพื้นฐานชั่วคราว (provisional) หากแต่เป็นธรรมประเภทที่ไขความแล้ว (นิตารละ)^{๑๑๗} อาจารย์เสถียรโพธิ์นันทะ มองว่าฝ่ายโยคจารได้จัดระเบียบการแสดงธรรมของพระพุทธองค์เป็น ๓ กาล^{๑๑๘} คือ

๑) ปฐมกาล พระพุทธองค์เทศนาอัสติธรรม คือ อริสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายสาวกยาน

^{๑๑๗} Donald s. Lopez, Jr., “Interpretation of the Mahayana Sutras”, p. 58. อ้างใน พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ : Buddhist Hermeneutics, หน้า ๙๖.

^{๑๑๘} เสถียร โพธิ์นันทะ, **ปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๑๔๐. อ้างใน พระมหาสมบูรณ วฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics, หน้า ๙๗.

๒) มัชฌิมกาล พระพุทธองค์แสดงหลักศูนยตาเทศนาหลักศูนยตาตามนัยแห่งมาธยมิกแก่สาวกฝ่ายมหายาน

๓) ปัจฉิมกาล พระพุทธองค์เทศนาหลักธรรมชั้นอันติมะที่แท้จริง คือเทศนาหลักธรรมในฝ่ายโยคจาร ถู้อว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทาไม่ติดอดีตตา (Being) และนัตถิตตา (Non-Being) ฉะนั้นหลักธรรมของฝ่ายโยคจารจึงสูงกว่าฝ่ายมาธยมิก

แม้ฝ่ายนิกายมาธยมิกก็ได้ใช้วิธีการตีความแนวเดียวกันนี้เพื่อสร้างความเหนือกว่าให้คำสอนของฝ่ายตน แต่ไม่ได้เอามิติทางประวัติศาสตร์มาเป็นกรอบการอธิบายเหมือนฝ่ายโยคจาร ดังคำกล่าวของท่านจันทรกิริติ ที่ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงสอนสาวกให้เข้าใจความไม่มีแห่งสภาวะแบบค่อยเป็นค่อยไป ในเบื้องต้น ทรงสอนว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ เพราะเป็นวิธีสำหรับเข้าถึงสัจธรรม ผู้มีบารมีจะเข้าถึงสัจธรรมได้ง่าย จากนั้น ทรงปฏิเสธวัตถุแห่งการรับรู้ ซึ่งเป็นวิธีสำหรับรู้แจ้งแทงตลอดความไม่มีตัวตน ในเบื้องต้น ทรงปฏิเสธเพียงวัตถุแห่งการรับรู้ของจิต ผู้ที่เข้าใจความไม่มีตัวตนของวัตถุแห่งการรับรู้ของจิต ก็จะเข้าถึงความไม่มีตัวตนของจิตได้โดยง่าย^{๑๑๙}

จะเห็นว่าการใช้เหตุผล (argument) ของท่านจันทรกิริติ เป็นไปอย่างมีลำดับขั้นตอน ท่านเริ่มต้นด้วยการชี้ให้เห็นว่า เป้าหมายสุดท้ายของพระพุทธเจ้าคือให้สาวกเข้าใจความไม่มีแห่งสภาวะหรือศูนยตา ในขั้นแรกทรงแสดงว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ คือมีอยู่ทั้งรูปและจิต ขั้นต่อมาทรงปฏิเสธความมีอยู่ของรูปหรือวัตถุ จิตเท่านั้นเป็นสิ่งที่อยู่ ที่ปฏิเสธเฉพาะวัตถุก็เพื่อจะให้ผู้ฟังเข้าใจความไม่มีตัวตนของวัตถุเป็นเบื้องต้นก่อนในฐานะเป็นสิ่งที่หยาบและเข้าใจได้ง่าย และในขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุด ทรงปฏิเสธทั้งความมีอยู่ของจิตและของวัตถุ นั่นคือทั้งจิตและวัตถุเป็นศูนยหรือว่างจากสภาวะเหมือนกันหมดเป็นอันว่า คำสอนในระดับอื่น ๆ ทั้งหมด เป็นคำสอนแบบเบื้องต้นชั่วคราวที่ควรได้รับการไขความ (เนยารณะ) ไม่สามารถยึดความหมายตามตัวอักษรได้ ส่วนคำสอนเรื่องศูนยตา เป็นจุดยืนหรือทรรศนะขั้นสุดท้าย (final view) ของพระพุทธเจ้า เป็นคำสอนที่มีความหมายชัดเจนในตัว (นีตารณะ) ไม่ต้องมีการตีความอีกต่อไป

๓.๔.๘ สรุป

กล่าวโดยสรุป แนวคิดเรื่องการตีความในพระพุทธศาสนาโดยรวมแล้วไม่แตกต่างจากแนวคิดของฝ่ายเถรวาท กล่าวคือ เป็นแนวคิดที่มีฐานอยู่บนการแบ่งข้อความหรือภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงธรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ ข้อความประเภทที่ควรไขความ (เนยารณะ) ได้แก่ข้อความที่เกี่ยวกับเรื่องสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ซึ่งข้อความประเภทนี้ไม่สามารถถือเอาความหมายตามตัวอักษรได้ ต้องไขความต่อไปว่าข้อความนั้นพระพุทธเจ้าทรงใช้ด้วยประสงค์

^{๑๑๙} Louis de la Vallee Poussin, ed., *Madhyamakavatara par Candrakirti*, p.194. อ้างใน Donald s. Lopez, Jr., "Interpretation of the Mahayana Sutras", p. 52. และ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, เอกสารประกอบการบรรยาย, ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ : Buddhist Hermeneutics, หน้า ๘๗.

อย่างไร และข้อความประเภทที่ไขความแล้ว (เนิตารณะ) ได้แก่ข้อความที่เกี่ยวกับความจริงปรมาตม์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นเรื่องราวความว่าง ความไม่มีตัวตน ความไม่เป็นคู่ เป็นต้น ข้อความประเภทนี้สามารถยึดเอาความหมายตามตัวอักษรได้ อย่งไรก็ตาม ชาวพุทธมหายานได้นำแนวคิดเรื่องภาษา ๒ ประเภทของพระพุทธเจ้าไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์หลายอย่าง ซึ่งไปไกลเกินกว่าที่ใช้ในฝ่ายเถรวาท เช่น ใช้ในการจัดระดับความลึกซึ้งของคำสอนที่สัมพันธ์กับเวลาแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ทางความคิดระหว่างนิกาย และใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาจุดยืนขั้นสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๓.๕ หลักการตีความภาษาศาสนาในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

การตีความหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ช่วง คือ การตีความตามจารีตดั้งเดิมและการตีความตามวิทยาการสมัยใหม่ จุดเปลี่ยนสังคมทั้งสองเวลา คือ ช่วงเวลาที่มีวิทยาการสมัยใหม่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเกือบทุกด้าน ได้แก่ ช่วงเวลาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ถือเป็นช่วงแห่งความ เคลื่อนย้ายจากระบบความคิดหนึ่งสู่อีกแนวความคิดหนึ่งที่ใช้เป็นกรอบในการตีความดั้งเดิม นั่นคือการก้าวข้ามจากระบบทศนการตีความแบบไตรภูมิพระร่วง ซึ่งถือว่าการตีความตามจารีตแบบลังกา มาสู่กระบวนทัศน์ทางสังคมแบบวิทยาศาสตร์ อันถือได้ว่าเป็นการตีความที่ยึดเอาแนวคิดแบบเหตุผลนิยม แบบวิทยาศาสตร์จากตะวันตก^{๑๒๐} สำระสำคัญของกระบวนทัศน์การตีความทั้งสองนั้น อยู่ที่การกล่าวถึงเรื่องราวทาง พระพุทธศาสนาเพื่อตอบสนองศรัทธากับปัญหา โดยที่กระบวนทัศน์แบบเดิมจะมุ่งสร้างศรัทธา ให้เกิดแก่ผู้ฟังผู้ศึกษา จึงเน้นเรื่องราวที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ ทั้งที่เป็นประวัติและการเผยแพร่ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับบุคคลต่างๆ การแสดงในลักษณะนี้อาจเป็นเพราะใน ช่วงเวลานั้น เป็นบริบทของความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และอิทธิปาฏิหาริย์ นักปราชญ์ยุคนั้นจึงอาศัยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ผู้โยงกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาเพื่อเรียกศรัทธาจากผู้คนให้เข้ามาสนใจหลักธรรมและยอมรับปฏิบัติตาม ประเด็นดังกล่าวนี้ ดูเหมือนคนผู้ฟังปัจจุบันจะยอมรับเช่นนั้น ดังนั้น กระบวนทัศน์ดังกล่าวจึงใช้ไม่ได้ในบริบทปัจจุบันที่ผู้คนมีความคิดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยให้ค่าของอิทธิปาฏิหาริย์เป็นเรื่องความเชื่อเฉพาะบริบทในสมัยนั้นเท่านั้น

ขณะที่กระบวนทัศน์สมัยใหม่ มุ่งเน้นที่ปัญญาความรู้ตามแนวเหตุผลที่เป็น วิทยาศาสตร์สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลเชิงเหตุผลนิยม สัจนิยมและปฏิบัตินิยม หรือ สามารถพิสูจน์นี้ได้ ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ แนวความคิดดังกล่าวนี้ ปรากฏหลักฐานว่า ได้เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้น

^{๑๒๐} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณนา), “วรรณกรรมพระพุทธศาสนาในสังคมยุคใหม่” ดุษฎีบัณฑิต อันดับ ๒, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๗-๑๐.

มา^{๑๒๑} โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงนำ แนวคิดสมัยใหม่มาอธิบายความและตีความหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าทรงเป็น ตัวแทนคนไทยร่วมสมัยเข้ากับสมัยใหม่ เพราะทรงสนพระทัยในวิทยาศาสตร์อย่างมาก จนได้รับ พระฉายาว่าเป็นบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย ด้วยอิทธิพลเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์ พระองค์มีท่าทีปฏิเสธความเชื่อใดๆ ก็ตาม ที่ไม่อิงหลักฐานทางพระบาลีในพระไตรปิฎกและไม่สามารถ อธิบายได้ด้วยเหตุผล รวมทั้งระบบความเชื่อปรัมปราที่มีฐานมาจากจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ด้วย เช่น ความเชื่อเรื่องพุทธกาล ๕,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงแย้งว่า พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้ ตลอดกาลนานถ้าชาวพุทธตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นนิจ แม้คติเรื่องนรกสวรรค์ในชาติหน้า ได้ถูกแปลความและตีความจากความหมายระดับอภิปรายญา ให้อยู่ในขอบเขตความหมาย ระดับจริยศาสตร์และจิตวิทยา^{๑๒๒}

จากกรอบแนวคิดตามกระบวนทัศน์สมัยใหม่ดังกล่าวนี้ เราได้เห็นร่องรอยการตีความคำสอนในพระพุทธศาสนาผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เด่นชัดคือวรรณกรรมของสมเด็จพระมหาสมเด็จเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสและของพุทธทาสภิกขุ รวมทั้งวรรณกรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) และมีนักคิดนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาอีกมากมาย ทั้งนี้การตีความในยุคปัจจุบันที่ส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างชัดเจนได้แก่การตีความของพุทธทาสภิกขุ

ในยุคปัจจุบันการตีความในพระพุทธศาสนาเถรวาทของพุทธทาสภิกขุสามารถสื่อสารกับคนยุคใหม่ได้อย่างมีพลัง และได้รับการตอบรับจากคนรุ่นใหม่อย่างกว้างทั้งในประเทศและต่างประเทศ ท่านพยายามที่จะปฏิรูปพระพุทธศาสนาในสังคมไทยให้เข้ากับโลกยุคใหม่ตามคำปณิธานข้อหนึ่งของท่านที่ว่า “พยายามให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ไม่ว่าจะนับถือศาสนาอะไร”^{๑๒๓}

^{๑๒๑} ศึกษารายละเอียดช่วงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและวิธีการศึกษาตีความหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระกรมพระดำรงราชานุภาพ, ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), โอบาส เสวิกุล, พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป, (กรุงเทพมหานคร : แจ่มเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๓), สิทธิ บุตรอินทร์และคณะ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส : งานและพระดำริด้านการศึกษาและการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา ศูนย์พุทธ ศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒-๑๓., วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๔๗๕, (โครงการ พัฒนาสังคมศาสตร์เกี่ยวข้องกับ การศึกษา สนง.กรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖) และ ประมวล เพ็งจันทร์ และคณะ, ปรัชญาการศึกษาไทย : ปัญหาและทางออก, รายงานการวิจัยสมบูรณ, (ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะ มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖.

^{๑๒๒} ชัชชัย คุ่มทวีพร, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๑.

^{๑๒๓} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธานของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓.

จุดเด่นของท่านคือการไม่ยึดติดกับวิธีการตีความพระไตรปิฎกและอรรถกถาตามแนวจารีตแบบลังกา และแนวพระพุทธรศาสนากระแสหลักในสังคมไทยที่ถูกกำกับโดยรัฐและสถาบันสงฆ์ โจทย์ของท่านได้แก่ (๑) แก่นอันบริสุทธิ์ของพระพุทธรศาสนาคืออะไร (๒) พระพุทธรศาสนาแนวจารีตมีจุดอ่อนอย่างไร และ (๓) สังคมโลกยุคใหม่ที่เรากำลังเผชิญอยู่คืออะไร

คำตอบของท่านคือ รูปแบบการตีความของพระพุทธรศาสนาแนวจารีต (Normative Buddhism) เช่น ความเชื่อเรื่องนรกใต้ดิน และสวรรค์บนฟ้าตามจักรวาลวิทยาชุดเดิม เป็นต้น ไม่มีพลังพอในการที่จะสื่อสารกับโลกยุคใหม่ที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทางออกของท่านคือต้องสร้างวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นมา โดยกลับไปหารากฐานเดิมในพระไตรปิฎกแล้วใช้ศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาเป็นเครื่องมือสื่อหลักธรรม เช่น วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ท่านมองว่าการนำเอาวิทยาการทางโลกมาเป็นเครื่องมือสื่อหลักธรรม เคยมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล เช่น จักรวาลวิทยาแบบพราหมณ์ ที่เชื่อว่ามีภูเขาสินธุ เป็นแกนกลางจักรวาล และภพภูมิต่าง ๆ ลดหลั่นกับตามลำดับ (hierarchy) และแนวคิดเรื่องราหูอมจันทร์และพระอาทิตย์ ในจันทิมสูตรและสุริยสูตร เป็นต้น แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็ถือว่ามือถือพลต่อท่านพุทธรศาสนาไม่น้อยเหมือนกัน ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

หลักธรรมะที่ทนต่อการพิสูจน์แบบวิทยาศาสตร์นั้นมีอยู่ จะต้องคัดเลือกเอาเฉพาะหลักธรรมชนิดนี้ ฉะนั้น จึงต้องเว้นพระไตรปิฎกบางส่วนออกไป ที่ไม่ทนไม่เข้ากับหลักวิทยาศาสตร์ เช่น เรื่องจันทรคราส สุริยคราส เรื่องยักษ์ เรื่องอะไรพวกนี้ ผมยังคิดอยู่ในใจเสมอว่าพระพุทธรศาสนาจะเผชิญหน้ากับโลกในสมัยวิทยาศาสตร์ได้ถึงที่สุดคือโลกอนาคต^{๑๒๔}

จากแนวคิดดังกล่าวท่านพุทธรศาสนาจึงได้สร้างทฤษฎีการตีความของท่านขึ้นจากองค์ความรู้ในพระพุทธรศาสนาจากทั้งพระพุทธรศาสนาเถรวาทและมหายานขึ้น

๓.๕.๑ ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธรศาสนา

พระไตรปิฎกในทัศนะของท่านพุทธรศาสนา มี ๒ ประเภท คือ “ภาษาคน” และ “ภาษาธรรม” ภาษาคน คือ ภาษา “สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหนาด้วยสัสตทัญญู”^{๑๒๕} เป็นภาษาตื้นๆ สื่อสารกันเพื่อให้เกิดความเข้าใจในสังคมมนุษย์ เป็นภาษาในระดับที่ยังมีตัวตน โดยอาจจะนำเอาความคิดความเชื่อที่มีอยู่สังคมมาเป็นเครื่องมือก็ได้ เช่นความเชื่อที่ว่า “นรกอยู่ใต้ดิน สวรรค์อยู่บนฟ้า” เป็นต้น ในทรรศนะของท่านพุทธรศาสนา ข้อความใดก็ตามที่สื่อออกมาเป็นภาษาคน จะมีความหมายระดับภาษาธรรมซ่อนลึกลงไปเบื้องหลัง ดังนั้นในฐานะเป็นนักศึกษาพุทธรธรรม เราจะต้อง

^{๑๒๔} พระประชา ปสนนสมปนโน, *เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖๑.

^{๑๒๕} พุทธรศาสนาสิกขุ , *ปฏิจจสมุบบาทจากพระโอษฐ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๙), หน้า (๓๐).

ตีความภาษาคนให้เข้าถึงความหมายระดับภาษาธรรมให้ได้ เช่น เมื่อพูดถึง นรก-สวรรค์ ก็ต้องบอกว่า “นรกหรือสวรรค์นั้นเป็นไปตามอายตนะ ที่อายตนะคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ”^{๑๒๖} ส่วนภาษาธรรมคือภาษาที่กล่าวถึงสัจธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นภาษาระดับปรมัตถธรรมที่กล่าวถึงความไม่มีตัวตน

ทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรมของท่านพุทธทาสส่วนหนึ่งมาจากการที่ท่านประสบปัญหาเกี่ยวกับข้อความในพระไตรปิฎกบางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับข้อพิสูจน์ของศาสตร์สมัยใหม่ หรือไม่สามารสื่อสารให้คนสมัยใหม่ยอมรับได้ โดยเฉพาะข้อความที่ไม่สอดคล้องหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เช่น เรื่องนรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตามจักรวาลวิทยาแบบเดิม และเรื่องราหูอมจันทร์ในจันทิมสูตร เป็นต้น แน่นนอนว่าข้อความเหล่านี้เมื่อนำมาอธิบายด้วยศาสตร์สมัยใหม่ จะต้องเกิดปัญหาในแง่ความสมเหตุสมผลอย่างแน่นอน พุทธทาสจึงหาทางออกจากปัญหานี้ด้วยการสร้าง ทฤษฎี “ภาษาคน” ขึ้นมาอธิบาย หมายความว่าเราไม่จำเป็นต้องปฏิเสธข้อความเหล่านี้ แต่ต้องตีความแบบใหม่หรือค้นหาเจตนารมณ์ของข้อความเหล่านั้น เป็นภาษาที่สื่อสารกับคนธรรมดาสามัญทั่วไป ซึ่งเป็นความนิยมของคนในยุคนั้น ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายในระดับศีลธรรมภาษาระดับนี้ไม่จำเป็นต้องมีข้อเท็จจริงในระดับอภิปรัชญา (metaphysical) เป็นฐานรองรับ สิ่งที่สำคัญคือเราต้องสามารถตีความภาษาคนเข้าไปหาภาษาธรรมให้ได้ เมื่อตีความได้ดังนี้ ก็หมดปัญหาในแง่ความไม่สมเหตุสมผล

๓.๕.๒ การวิพากษ์พระไตรปิฎก อรรถกถา และวิสุทธิมรรค

แม้ว่าท่านพุทธทาสจะพยายามปฏิรูปศาสนาด้วยการกลับไปหารากฐานเดิมคือพระไตรปิฎก แต่ท่านไม่ได้เชื่อข้อความทุกตัวอักษรในพระไตรปิฎก ท่านได้กระตุ้นให้ชาวพุทธศึกษาอย่างวิพากษ์และคัดสรรเอาเฉพาะส่วนที่เป็นหลักธรรมที่แท้เท่านั้น เพราะเนื้อหาในพระไตรปิฎกบางส่วนถูกคนรุ่นหลังเพิ่มเข้ามาก็ดี ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เรื่องสุริยคราส จันทรคราส ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ แต่เป็นการสร้างความเชื่อในหมู่คนที่ไร้การศึกษาสมัยนั้นให้หันมาสนใจพระพุทธเจ้า ถ้าเพียงแต่ออกชื่อพระพุทธเจ้าราหูก็จะปล่อยจันทร เข้าใจว่าอินเดียวหรือในลังกา สมัยที่เดิมสูตรนี้เข้ามาคนมันเชื่ออย่างนั้นมาก เลยเอามาพูดไว้เสียเลย มาบรรจุไว้ในพระไตรปิฎกเสียเลย เรื่องยักษ์ก็เหมือนกัน คนกลัวยักษ์กันมาก ฉะนั้น ถ้ามีเรื่องยักษ์ที่ไม่ต้องกลัวยักษ์ มันก็มีประโยชน์แก่มหาชน^{๑๒๗}

^{๑๒๖} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะน้ำ ธรรมะโคลน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ม.ป.พ.), หน้า ๒๐๖.

^{๑๒๗} พระประชา ปสนนสมปนโน, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, หน้า ๔๗๒-๔๗๓.

ในส่วนคัมภีร์อรรถกถาก็เช่นเดียวกัน ท่านเตือนให้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถาอย่างมีวิจารณญาณ ไม่ให้เชื่ออรรถกถาไปหมดทุกอย่าง โดยเฉพาะอรรถกถาที่แต่งบนฐานแนวคิดของพระพุทโธสภาจารย์ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในการศึกษาเรื่องปฏิจจนสมุปปาตนี้ ต้องถือเอาบาลีเดิมเป็นหลักอย่ามอบตัวให้กับอรรถกถาอย่างไม่ลืมหูลืมตา หรืออย่ามอบตัว ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ให้กับหนังสือที่แต่งขึ้นหลัง... ซึ่งจะทำให้ได้ยินได้ฟังแต่เพียงอย่างเดียว เหมือนกับการผู้กษัตริย์จะต้องสงวนลิขสิทธิ์และใช้สิทธิตามที่พระพุทโธองค์ทรงมอบไว้ให้ โดยหลักแห่งกาลามสูตร... มาเป็นเครื่องคุ้มครอง ป้องกันการตกเป็นทาสของหนังสือแต่งหรืออธิบายกันในชั้นหลัง^{๑๒๘}

ในส่วนคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านวิจารณ์ท่านพระพุทโธสภาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นี้ว่าเป็นแต่เพียงเอานิทานและบทวิเคราะห์ศัพท์แสงเชิงปริยัติไปห่อหุ้มคัมภีร์วิมุตติมรรคซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีอยู่แล้วเท่านั้น ดังคำวิจารณ์ของท่านที่ว่า “ถ้าข้าพเจ้าจะมุ่งวิจารณ์พระพุทโธสภาจารย์จริงๆ แล้ว ข้าพเจ้าก็จะวิจารณ์ในแง่ว่าคัมภีร์ที่เพียงแต่เอานิทานต่างๆ กับบทวิเคราะห์ศัพท์ทางปริยัติ มาพอกหุ้มให้กับคัมภีร์วิมุตติมรรค ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วเท่านั้น”^{๑๒๙} อย่างไรก็ตาม แม้ว่าท่านพุทโธสภาจะวิจารณ์ท่านพุทโธสภาจารย์อย่างแรง แต่ท่านก็ชื่นชมภูมิความรู้ของท่านว่า “โดยส่วนใหญ่จะเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้มากที่สุด และมีประโยชน์มากที่สุด อธิบายเรื่องที่มีประโยชน์ไว้หลายสิบหลายร้อยเรื่อง แต่เรื่องปฏิจจนสมุปปาตนี้ผมไม่เห็นด้วยเลย เพราะพูดไปในรูปที่เป็นอาตมัน เป็นศาสนาพราหมณ์ไป” ท่านกล่าวต่อไปอีกว่าในจำนวนเนื้อหาของวิสุทธิมรรค ๑๐๐ เปอร์เซนต์นั้น ท่านรับฟังได้ประมาณ ๙๐-๙๕ เปอร์เซนต์ อีกประมาณ ๕ เปอร์เซนต์ท่านไม่เห็นด้วย ซึ่งก็คือเรื่องปฏิจจนสมุปปาตนั่นเอง^{๑๓๐}

๓.๕.๓ การปฏิเสธจักรวาลวิทยาแบบอภิปรัชญา

คำว่า “จักรวาลวิทยาแบบจารีต” ในที่นี้ หมายถึงจักรวาลวิทยาในเชิงอภิปรัชญา (metaphysical) ที่มีอยู่จริง ๆ ในเชิงกายภาพ ท่านพุทโธสภาไม่เห็นด้วยกับท่านพุทโธสภาจารย์ในการอธิบายบทพุทโธคุณที่ว่าด้วย “โลกวิทู” (ผู้รู้แจ้งโลก) โดยระบุลงไปว่าพระพุทโธเจ้าทรงทราบ “โอกาสโลก” ที่มีภูเขาสีเนรุเป็นแก่นกลาง มีขนาดความกว้าง ความยาว ความสูง และมีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์จำนวนเท่านี้เท่านี้ดวง ท่านพุทโธสภาวิจารณ์ว่า “ท่านไปอธิบายโลกอย่างที่เป็นโอกาสโลกเหมือนที่เราได้ยินได้ฟังเรื่องปรัมปราในไตรภูมิพระร่วงอะไรทำนองนั้น มันมาจากความเชื่อปรัมปราของพวกพราหมณ์... นี้ผมไม่เชื่อเลย นี่ขอให้คิดดูเถิด อธิบายโอกาสโลกอย่างนี้มันเป็นเรื่องของพราหมณ์ เรื่องของฮินดูเก่าก่อนพุทโธกาล” ในทัศนะของท่าน พุทโธคุณที่ว่า “โลกวิทู” นี้ หมายถึงทรงรู้โลกในเชิงจิตวิทยา (psychological) ที่อยู่ในชีวิตจิตใจของแต่ละบุคคลนี้เอง โดยท่านได้ยกพุทโธพจน์

^{๑๒๘} พุทโธสภาภิกขุ, ปฏิจจนสมุปปาตจากพระโอษฐ์, หน้า (๓๔).

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า (๔๒).

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า (๘๕).

ว่า “โลกที่อย่างพระพุทธเจ้าอธิบายนั้น ท่านอธิบายว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับสนิทแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกก็ดีติดภาคได้บัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง ที่ยังเป็นๆ ที่มีสัญญาและใจ” ท่านมองต่อไปว่า โลกที่ว่านี่ก็คือปฏิจจนสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับที่มีอยู่ในชีวิตของคนทุกคนนั่นเอง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ข้อนี้หมายความว่าเรื่องปฏิจจนสมุปบาทฝ่ายสมุทวารกัฏฐิ ฝ่ายนิโรธวารกัฏฐิ มันมีอยู่ในคนที่ยังเป็นๆ ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี่”

๓.๕.๔ การตีความภาษาศาสตร์ในชาดกแนวใหม่

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกแนวใหม่ในหนังสือคู่มือแสดงหลักการ ฉบับสมบูรณ์ ความว่า

ชาดกนี้ส่วนมากเราได้ยินได้ฟังกันอยู่ว่ามันมีเรื่องว่าอย่างไรบ้าง เราคิดว่ามันเป็นเรื่องเหลวไหล เป็นเรื่องหลอกคนเล่น โดยที่เราไม่รู้ว่ามันเป็นเรื่องจริงอย่างที่เป็นเรื่องสมมติขึ้นมา ทั้งนี้เพราะมันมีความจำเป็นอยู่ว่านิยายเรื่องชาดกที่ฟังแล้วประหลาดๆ นั้นมันจะต้องถูกใช้เป็นเหมือนภาษาสำหรับใส่ของที่มีค่า...ที่นี้ธรรมะก็เหมือนกันเป็นของมีค่า ฉะนั้นต้องมีภาษาที่เหมาะสม ที่นี้เพื่อให้เหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปซึ่งยังมีสติปัญญา น้อย เขาก็เลือกภาษาที่เหมาะสมที่สุดคือนิทานชาดกอย่างนี้ ดังนั้น นิทานชาดกเหล่านี้จึงเป็นเรื่องสมมติ... ถ้าจะไปพูดตัวธรรมะตรงๆ ให้เขาฟังพอพูดเสร็จเขาก็ลืม...แต่ถ้าใส่ไว้ในนิทานซึ่งน่าอัศจรรย์...มันไม่ลืม มันไม่ลืมตัวชาดกหรือตัวนิทาน เมื่อจำตัวนิทานไว้ได้ มันก็จำไว้ได้ว่า ตัวละครชาดกนั้นมันพูดว่าอะไร ก็เลยได้เรื่องนั้นเข้าใจไม่สูญหายไปเสีย ทีนี้คำพูดที่ตัวละครในชาดกนั้นมันยังพูดไปอีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่าบุคลาธิษฐานคือพูดอย่างเป็นสัตว์ เป็นคน เป็นเรื่องของคนของสัตว์ไปเลย นี่ยังต้องแปลอีกทีหนึ่งเป็นธรรมาธิษฐานให้เป็นใจความทางธรรมะล้วนๆ ว่าสอนว่าอย่างไรเป็นหลายๆ ชั้นอย่างนี้^{๑๓๑}

ข้อเสนอแนะของท่านพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ดังกล่าวแสดงว่านิทานชาดกบางเรื่องในพระพุทธศาสนาอาจจะเป็นเรื่องที่สมมุติขึ้นเปรียบเหมือนภาษาหรือเครื่องมือที่เป็นกุศโลบายซึ่งปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาใช้ในการอบรมสั่งสอนธรรมะให้เหมาะสมกับจริตของผู้ฟังระดับสามัญชนโดยใช้ “บุคลาธิษฐาน” เป็นสื่อในการเล่าเรื่องแทนการอธิบายหลักพุทธธรรมโดยใช้ “ธรรมาธิษฐาน” ซึ่งมีคำศัพท์ที่ยากต่อการทำความเข้าใจและการจดจำ ซึ่งอาจจะทำให้ผู้ฟังลืมเลือนสูญหายได้ เพราะในยุคนี้ยังไม่มีการบินที่พระธรรมวินัยอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร ฉะนั้นพุทธศาสนิกชนที่ผู้อ่านหรือฟังนิทานชาดกที่เป็นนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาควรพิจารณาไตร่ตรองอย่างเฉลียวฉลาดรอบคอบและศึกษาวิเคราะห์ให้กระจ่างชัดว่าคำศัพท์ (word) ที่เป็น “บุคลาธิษฐาน” ในชาดกเรื่องนั้นๆ สามารถแปลความกลับเป็น “ธรรมาธิษฐาน” ได้หรือไม่

^{๑๓๑} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), คู่มือแสดงหลักการ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๕.

๓.๕.๕ การฟื้นฟูโลกุตตรธรรม

เป็นที่ทราบกันดีว่ามีมติในเชิงโลกุตตรธรรมของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ได้รับความสนใจน้อยลงจนแทบจะสูญสิ้น อย่างน้อยก็ตั้งแต่สังคมไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เป็นต้นมาเรียกง่าย ๆ ว่าโลกุตตรธรรมได้เป็นอุดมคติของชีวิตที่ทุกคนใฝ่ฝันที่จะไปให้ถึงในชีวิตปัจจุบัน ในทางตรงกันข้าม สังคมกลับมีท่าทีต่อพระนิพพานในเชิงลบด้วยซ้ำไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่สังคมไทยเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและบริโภคนิยมท่านพุทธทาส นับว่าเป็นคนแรกที่พยายามฟื้นฟูมิตินิยมโลกุตตรธรรมกลับฟื้นคืนมาสู่สำนึกของคนไทยอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะในหมู่ปัญญาชนและชนชั้นนำจำนวนหนึ่งที่มีบทบาทในวงการต่าง ๆ ของเมืองไทย รวมทั้งวงการศึกษาศาสตร์และสื่อสารมวลชน พร้อมกันนั้น ท่านก็ได้กระตุ้นให้สังคมไทยและสังคมโลกมองเห็นโทษภัยของวัตถุนิยม ดังปณิธานข้อที่ ๓ ของท่านที่ว่า “การนำโลกออกมาเสียจากวัตถุนิยม”^{๑๓๒}

ในขณะที่เดียวกันท่านไม่เพียงแต่ย้ำว่านิพพานควรเป็นอุดมคติของชาวพุทธเท่านั้น หากยังทำให้นิพพานกลับมาสู่ชาตินี้และโลกนี้ แทนที่จะอยู่ในภพหน้าซึ่งต้องรออีกหลายชาติ ใช่แต่เท่านั้นท่านยังช่วยทำให้นิพพานเข้ามาใกล้กับเรามากยิ่งขึ้นไปอีก โดยทุกคนสามารถประสบได้แม้ในชีวิตประจำวันหรือระหว่างการทำงาน เรียกได้ว่าทุกกลมหายใจเจ้าออกเราสามารถ “ชิมรสของพระนิพพาน” ได้ เพราะนิพพานมีหลายระดับ มิใช่เกิดเฉพาะเมื่อหมดกิเลสสิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์แล้วเท่านั้น นิพพานทั้งสามระดับสามารถเกิดขึ้นได้เมื่อจิตไม่มี “ตัวกู” แม้เพียงชั่วขณะ ดังนั้น “นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้” จึงสามารถบังเกิดขึ้นได้กับคนทั่วไป ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “เราจึงทำพระนิพพานชั่วคราว ๆ ที่เกิดอยู่ในชีวิตประจำวันนี้ให้ยาวออกไปให้ยาวออกไป ให้ระยะที่มันเย็นนี้มากขึ้น เพราะตัดต้นเหตุแห่งความร้อนได้มากขึ้น ก็จะมีคามเย็นมากขึ้น เย็นมากขึ้น จนเป็นนิพพานได้สมบูรณ์ ที่ไหนก็ได้ ที่บ้านก็ได้ เป็นฆราวาสก็ทำได้”^{๑๓๓}

จากข้อมูลที่ผู้เขียนนำเสนอมาทั้งหมดสรุปได้ว่า แนวคิดและรูปแบบการตีความของพุทธทาสภิกขุมีรากฐานมาจากแรงจูงใจของท่านในการปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้ย้อนกลับไปหารากฐานดั้งเดิมในพระไตรปิฎก โดยพยายามชำระสะสางความผิดพลาดคลาดเคลื่อนต่าง ๆ ที่แฝงเข้าไปในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและพัฒนาขึ้นมาในสังคมไทยที่ท่านใช้คำเรียกว่า “พุทธศาสนาเนืองอก” ขณะเดียวกัน แม้จะมุ่งตีความพระพุทธศาสนาแบบย้อนกลับไปหารากฐานดั้งเดิมในพระไตรปิฎก แต่ท่านก็ไม่ได้ละเลยบริบทแวดล้อมของสังคมไทยสมัยใหม่ โดยท่านพยายามอธิบายการตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้มีเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์และสามารถพิสูจน์ในชีวิตปัจจุบัน หากกล่าวอย่างสั้น ๆ แนวทางการปฏิรูปพระพุทธศาสนาของพุทธทาสภิกขุมี ๓ ด้าน คือ (๑) การนำพระพุทธศาสนากลับไปหารากฐานดั้งเดิมในพระไตรปิฎก (๒) การชำระสะสางความผิดพลาด

^{๑๓๒} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธานของพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๑๔๐.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

คลาดเคลื่อนต่างๆ (นี่เอง) ออกจากพระพุทธศาสนา และ (๓) การอธิบายและตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้มีเหตุผลและสามารถพิสูจน์ได้ในชีวิตนี้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามแนวทางดังกล่าวข้างต้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้สร้างเครื่องมือการตีความขึ้นมา นั่นคือ ทฤษฎี “ภาษาคน-ภาษาธรรม” ภาษาคนคือภาษาที่ใช้ตามความนิยมองชาวโลก เช่น ภาษาที่กล่าวถึงเรื่องตัวตน ส่วนเรื่องภาษาธรรมคือ ภาษาธรรมคือภาษาระดับสัจธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องตัวตน ท่านมองว่าพระพุทธเจ้าแสดงธรรมผ่านภาษา ๒ ประเภทนี้ แต่ภาษาที่เป็นจุดมุ่งหมายอย่างแท้จริงของพระองค์คือภาษาธรรม ดังนั้น เวลาตีความข้อความที่เป็นภาษาคน ผู้ตีความไม่ควรหยุดอยู่เพียงความหมายในภาษาคนเท่านั้น ควรเข้าใจให้ถึงความหมายระดับลึกในภาษาธรรมด้วย กล่าวได้ว่า พุทธทาสภิกขุได้ใช้ทฤษฎี “ภาษาคน-ภาษาธรรม” เป็นแม่บทในการตีความคำสอนในคัมภีร์เกือบทุกเรื่อง นั่นเอง

๓.๖ หลักการตีความภาษาศาสนาในปรัชญาตะวันตก

หลักการตีความภาษาศาสนาในยุคปัจจุบันได้บูรณาการกับแนวคิดและทฤษฎีการตีความทางตะวันตกที่มีพัฒนาการมาจากปรัชญากรีกโบราณ มีฐานความคิดจากลักษณะของเทพเจ้ากรีกโบราณที่เชื่อกันว่า ทำหน้าที่สื่อสารระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ โดยนำสาส์นจากพระเจ้ามาบอกแก่มนุษย์ จนพัฒนามาเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา เรียกว่า ศาสตร์แห่งการตีความ หรือ อรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) ที่พูดถึง วิธีการทำความเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ทั้งที่เป็นคำพูด การกระทำ และคัมภีร์ ศาสตร์นี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับภาษา เพราะถือว่าภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการ สื่อสาร การตีความ จึงต้องตีความผ่านภาษาและสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาษาที่ มนุษย์ใช้สื่อทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน แนวคิดในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความจริงและเพื่อการตีความ

๓.๖.๑ ภาษา ๒ ระดับในทฤษฎีการตีความทางตะวันตก

แนวคิดในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความจริงและเพื่อการตีความนั้น มีแนวความคิดที่เห็นแย้งกันอยู่ ๒ กลุ่มด้วยกันคือ

(๑) กลุ่มที่เชื่อว่าภาษาสามารถสื่อความจริงได้ ซึ่งเป็นสายปรัชญาโดยตรง กลุ่มนี้มีความเห็นต่างกันเป็นอีก ๒ กลุ่ม คือ

- กลุ่มที่เห็นว่า ภาษาสามัญ (Ordinary Language) เท่านั้นที่สามารถสื่อความจริง ได้
- กลุ่มที่เห็นว่า ภาษาอุดมคติ (Ideal language) เท่านั้นที่สามารถสื่อความจริงได้

(๒) กลุ่มที่ไม่เชื่อว่าภาษาสื่อความจริงได้ ซึ่งเป็นกลุ่มสายทวิวิทยาโดยตรงเห็นว่าทั้งภาษาสามัญและภาษาอุดมคติทั้งสองไม่สามารถสื่อความจริงได้เพราะความจริงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยภาษาใดๆ

กลุ่มหลังไม่มีปัญหาด้านการตีความ เพราะเห็นว่า ภาษาสื่อความจริงไม่ได้ จึงไม่จำเป็นต้องสร้างวิธีการตีความหรือสื่อความหมายความจริงแต่ประการใด การจะได้สัมผัสถึง ความจริง ต้องผ่านการมีประสบการณ์จากการปฏิบัติมานให้เกิดบันดาลใจโดยตรง

ดังนั้น กลุ่มที่มีปัญหาการตีความและสร้างพัฒนาวิธีการตีความสืบมา คือ กลุ่มแรกที่เชื่อว่าภาษาสามารถสื่อ ความจริงได้ กลุ่มนี้แยกออกเป็นกลุ่มภาษาสามัญกับกลุ่มภาษาอุดมคติ ที่มีความเห็นแย้งกัน ระหว่างภาษาสามัญกับภาษาอุดมคติว่าอันไหนสามารถเข้าถึงความจริงได้มากกว่ากัน จึงนำไปสู่ การมีเทคนิควิธีการตีความแตกต่างกันออกไป โดยแต่ละกลุ่มต่างพยายามสร้างรูปแบบการตีความด้วยวิธีต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม แม้นักคิดนักปรัชญากลุ่มต่างๆ จะเสนอแนวคิดและทฤษฎีการตีความต่างกัน แต่สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันคือ ความพยายามสร้าง เครื่องมือเพื่อให้เข้าใจความจริง ความถูกต้อง และความดีงามหรือเพื่อให้เข้าถึงความจริง ความ ถูกต้อง และความดีงามได้มากที่สุด

๓.๖.๒ หลักพิจารณาในการตีความภาษาสามัญ

๑) ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้สื่อความ (writer)

ผู้สื่อความ ในที่นี้ หมายถึง ผู้พูด ผู้เขียน หรือผู้ที่สื่อความหมายด้วยวิธีใด วิธีหนึ่ง แนวคิดและทฤษฎีการตีความของกลุ่มนี้เน้นและให้ความสำคัญแก่ผู้สื่อความดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความมุ่งหมาย ตั้งใจหรือเจตนาของของผู้สื่อความ ดังนั้น การแปล ความหมายหรือการตีความหมายจึงต้องคำนึงถึงเจตนาของของผู้สื่อความเป็นสิ่งสำคัญว่าเขา ต้องการสื่อความหมายว่าอย่างไร หน้าที่ของนักทฤษฎีการตีความในกรณีนี้ คือ การค้นหา เจตนาของที่ว่านั้นและหากตีความได้ตรงกับเจตนาของของผู้สื่อความดังกล่าว จึงจะถือว่าเป็น การตีความที่ถูกต้อง นักทฤษฎีการตีความในกลุ่มนี้ แม้จะมีแนวความคิดเช่นนี้ก็ตาม ถึงกระนั้น ในกลุ่มนี้ยังทัศนคติที่แตกต่างกันอยู่ คือ (๑) กลุ่มที่มีทัศนคติว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่เจตนาของผู้สื่อความและความเป็น จริงทางประวัติศาสตร์ ของคริสเตียน วูล์ฟ (Christian Wolff, 1679-1754)^{๑๓๔} และ คลาดีนีอัส (Johann Martin Chladenius)^{๑๓๕} (๒) กลุ่มของชไลเออร์มาเคอร์

โดยที่กลุ่มแรกเป็นนักปรัชญาในศตวรรษที่ ๑๘ ได้ยืนยันว่า ตั้งแต่มวลความรู้ของ มนุษย์ ได้ถูกจัดให้มาอยู่ในรูปหนังสือหรือคัมภีร์ดังเช่นปัจจุบัน สิ่งจำเป็นต้องคำนึงถึงและควรมี ความเชื่อมั่น คือ ความจริงทางประวัติศาสตร์ในขณะที่ยกคัมภีร์นั้นๆ เกิดขึ้น ทั้งที่เกี่ยวกับ ข้อความ เนื้อหา

^{๑๓๔} ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน “Christian Wolff” Wikipedia, (online), accessed 14 February 2007. Available from [http://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Wolff_\(philosopher\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Wolff_(philosopher)).

^{๑๓๕} ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน Johann Martin Chladenius, “Reason and Understanding : Rational Hermeneutics”, in Kurt Mueller-Vollmer, The Hermeneutics Reader, pp. 55-71.

และความรู้ของผู้เขียน งานเขียนทั้งหลายจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง ประวัติศาสตร์ การศึกษา วิเคราะห์งานเขียนทางประวัติศาสตร์นั้นควรศึกษาวิเคราะห์ตามเกณฑ์ ๓ ประการคือ

- ๑) ความสมบูรณ์ (completeness) ของเรื่องราวในประวัติศาสตร์
- ๒) ความเป็นจริง (truthfulness) ตามประวัติศาสตร์
- ๓) ความซื่อสัตย์ (sincerity) ต่อประวัติศาสตร์

ทั้งนี้ โดยมุ่งพิเคราะห์ถึงเจตนารมณ์ของผู้สื่อความเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ให้ความสนใจ ถึง ความหมายของเนื้อหาในคัมภีร์มากนัก แนวความคิดเบื้องต้นของกลุ่มนี้คือ คัมภีร์ต่างๆ ที่ เขียนขึ้นใน ช่วงเวลาและวัฒนธรรมอื่นนั้นมีความหมายที่แน่นอนสำหรับช่วงเวลาและวัฒนธรรม นั้นเท่านั้น และ อาจมีความหมายที่แตกต่างอย่างเด็ดขาดจากช่วงเวลาและวัฒนธรรมปัจจุบัน หรือไม่มี ความหมาย ใดๆเลยก็ได้^{๑๓๖} ความหมายตามคัมภีร์หรือข้อความแต่ละตอนจึงไม่ใช่ ประเด็นในกรณีนี้ เพราะ เจตนารมณ์ของผู้เขียนไม่ใช่สิ่งที่แสดงถึงบุคลิกของผู้เขียนเอง แต่มี ความสัมพันธ์กับรูปแบบของงาน เขียนที่ผู้เขียนตั้งใจสร้างสรรค์ขึ้น ทุกคำและทุกประโยคจะสื่อ ความหมายที่ผู้เขียนตั้งใจเสมอ ดังนั้น การสร้างระบบเกี่ยวกับกฎและหลักการทั้งหลายที่ ครอบคลุมความรู้ทั้งหมด ต้องมีรูปแบบที่สามารถ แสดงให้เห็นถึงความรู้อย่างแน่นอนได้

ส่วนกลุ่มที่สอง ไม่ได้ให้ความสำคัญเฉพาะต่อเจตนารมณ์ของผู้เขียนเพียงอย่าง เดียว หากแต่ยังให้ ความสำคัญแก่นเนื้อหาของวรรณกรรมด้วย เพราะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความ เป็นตัวตนหรือ บุคลิกลักษณะของผู้เขียน ดังนั้น ความหมายที่สมบูรณ์ จึงไม่ได้อยู่ที่เจตนารมณ์ ของผู้สื่อความเท่านั้น เนื้อหาสาระที่เข้าเสนอในงานเขียนนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้เข้าใจถึงความหมาย ที่แท้จริงตามที่ผู้สื่อความ ต้องการได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองกลุ่มมีทัศนะร่วมกันว่า บริบททาง สังคมของผู้เขียนหรือผู้พูดใน ขณะนั้นๆ เป็นสิ่งสำคัญและต้องคำนึงถึงเพื่อจะได้เข้าใจ ความหมายสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่ต้องตระหนัก อยู่เสมอว่า บริบทของผู้เขียนกับผู้อ่านนั้นเป็นคนละ บริบทกัน เพราะไม่เช่นนั้นอาจทำให้เกิดความ เข้าใจผิดขึ้นได้^{๑๓๗}

^{๑๓๖} Dwight Poggemiller, "Hermeneutics and Epistemology : Hirsch's Author Centered Meaning, Radical Historicism And Gadamer's Truth and Method" Global Journal of Classical Theology, (online) accessed 30 August 2005. Available from <http://www.trinitysem.edu/journal/poggemilerpap.html>. อ้างใน ปรุฑม บัญศรีตัน, "รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท", *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๕๘.

^{๑๓๗} ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน Kurt Mueller-Vollmer, *The Hermeneutics Reader*, p. 4., และ Schleiermacher, *Hermeneutics and Criticism*, pp. 30-157.

๒) ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่คัมภีร์ (Text)

นักปรัชญาที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ เซนต์ ออกัสตินและ ปอล รีเกอร์ เป็นต้น ซึ่งมีทัศนะว่า ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่คัมภีร์ (Text) เรียบร้อยแล้ว การทำความเข้าใจคัมภีร์ ตอนหนึ่งๆ จะช่วยให้เข้าใจคัมภีร์ตอนอื่นๆ มากขึ้นด้วย แต่ละวาทกรรมมีความหมายได้ หลายนัย (multiple meaning) ไม่ได้มีเพียงสองความหมาย (double meaning) โดยเฉพาะ การทำความเข้าใจพระคัมภีร์ไบเบิล เซนต์ ออกัสติน ได้ชื่อว่าเป็นนักปรัชญาคริสเตียนในยุค กลางเสนอแนวคิดว่า ต้องมีความเชื่อเสียก่อน จึงจะเข้าใจความหมายที่แท้จริงของคัมภีร์ได้ หากไม่มีความเชื่อจะทำให้เข้าใจความหมายคลาดเคลื่อนไปได้ หมายความว่า ความเชื่อ คือ บุพบทและปัจจัยสำคัญที่สุดของการเข้าใจและเข้าถึงความจริงในขั้นตอนนี้ คริสทามา ก่อน ปัญญาและเหตุผล^{๑๓๘} อย่างไรก็ตาม ความหมายสมบูรณ์อยู่ในคัมภีร์แล้วในตัวเอง แม้ผู้อ่าน จะมีศรัทธาหรือไม่ก็ตาม จะมีคนเข้าไปรับรู้หรือไม่ก็ตาม หากผู้อ่านศึกษาและทำความเข้าใจ ตามเนื้อหาคัมภีร์ย่อมจะได้รับความหมายที่แท้จริงนั้นได้

คัมภีร์ หรือ ตัวบท (text) นั้นมีความหมายในตัวของมันเอง เป็นความหมาย บางอย่างที่อยู่ นอกเหนือจากความต้องการของผู้เขียน ความหมายที่ว่ามันมาจากบริบทที่เขียน คัมภีร์นั้นๆ ผู้เขียน ไม่สามารถจะบิดเบือนไปตามความพอใจได้ บริบทดังกล่าวคือ ลักษณะร่วม ของภาษาและโครงสร้างของภาษาที่มีอยู่ในขณะนั้น ซึ่งไม่ได้มาจากผู้เขียน แต่เป็นสิ่งที่มาจาก ความนิยมประจักษ์และท้องถิ่น ผู้เขียน แม้จะมีความคิดเห็นเป็นส่วนตัวอย่างไรก็ตาม ก็ไม่ สามารถหลีกเลี่ยงจากบริบทดังกล่าวได้ ฉะนั้น หลักการสำหรับการตีความตัวบท จึงเรียกว่า หลักการแห่งความเต็มเต็ม (principle of plenitude) โดยมีหลักการกว้างๆ ว่า ตัวบทหมายความว่า ทุกอย่างที่สามารถหมายความว่า จึงต้องค้นหาความหมายดังกล่าวได้จากคัมภีร์หรือผู้ที่รอบรู้ เชี่ยวชาญคัมภีร์ นอกจากนี้ หากอยู่ต่างบริบทหรือต่างศาสนากัน ต้องศึกษาตีความจากเจ้าของ ศาสนานั้นๆ จึงจะได้ความหมายที่ถูกต้องและเชื่อถือได้^{๑๓๙}

จอห์น คริซอสทิม (John Chrysostom)^{๑๔๐} ได้เสนอเกณฑ์สำหรับการ ตีความคัมภีร์ไบเบิล โดยมีเป้าหมายว่า ต้องใช้ความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่มาสนับสนุนให้ได้ความ สอดคล้องกับคัมภีร์ไบเบิล ทั้งหมดและแนวความเชื่อของคริสต์จักรสากลทั้งหมด เกณฑ์ที่ว่านี้ คือ

^{๑๓๘} กิรติ บุญเจือ, **กระบวนทัศน์กับการตีความ (Paradigms and Hermeneutics)**, (กรุงเทพมหานคร : คณะปรัชญาและศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น, มปป.) (อัดสำเนา), หน้า ๒๖.

^{๑๓๙} “Augustine of Hippo”, Wikipedia, the free encyclopedia, (Online), accessed 6 March 2007. Available from http://en.wikipedia.org/wiki/Augustine_Hippo.

^{๑๔๐} “John Chrysostom”, Wikipedia, the free encyclopedia, (Online), accessed 6 March 2007. Available from http://en.wikipedia.org/wiki/John_Chrysostom.

๑) คัมภีร์ตีความตนเอง (Scripture interprets itself) ภายในกรอบของไวยากรณ์ และบริบทประวัติศาสตร์

๒) อุปมานิทรรศน์ทำให้ความหมายไขว้เขวได้ เพราะหาหลักเกณฑ์ที่แน่นอนไม่ได้

ดังนั้น โดยแนวคิดนี้ จึงไม่มีสิทธิ์จะตีความพระคัมภีร์ไปเปิดได้ตามใจชอบ หาก จะต้องตีความคัมภีร์ ต้องตีความตามกรอบนี้ คือ ให้คัมภีร์ตีความตัวพระคัมภีร์เอง หรือหากจะใช้วิธีการตีความแบบการเปรียบเทียบต้องอยู่ในกรอบความคิดนี้ เพราะทุกตอนของพระคัมภีร์ ล้วนมีกฎเกณฑ์เวลาต้องการเปรียบเทียบ พระคัมภีร์จะบอกให้ตีความเชิงเปรียบเทียบเฉพาะ ตอนนั้นเท่านั้น เพื่อป้องกันมิให้ตีความโดยไม่มีกฎเกณฑ์ หรือหากตีความด้วยอุปมานิทรรศน์ ตามใจชอบโดยไม่มีเกณฑ์ใดๆ แล้ว จะทำให้หลงทิศทางและตีความหมายกันอย่างไรทิศทาง^{๑๔๑}

มาร์ติน ลูเธอร์ (Martin Luther, 1483-1546) เป็นอีกผู้หนึ่งในฐานะเป็นผู้นำ คริสต์จักรปฏิรูป (นิกายโปรเตสแตนต์) ที่ได้ยืนยันว่า พระคัมภีร์เท่านั้น มีอำนาจชี้ขาด ความหมายของพระคัมภีร์ โดยเสริมว่า อำนาจชี้ขาดของพระคัมภีร์มาจากความหมายตาม ตัวอักษร และต้องพิจารณาควบคู่ไปกับขนบธรรมเนียม เรียกว่า หลักการคัมภีร์ตีความตัวเอง โดยให้ศึกษาทำความเข้าใจพระคัมภีร์โดยอาศัยเนื้อหาจากคัมภีร์เท่านั้น^{๑๔๒} เช่นเดียวกับที่ ฟลาซิอัส ได้อ้างถึงหลักการ ๒ ประการซึ่งเป็นหลักการสำคัญเพื่อ การพัฒนาอรรถปริวรรตศาสตร์ในเวลาต่อมา คือ

(๑) ถ้ายังไม่เข้าใจคัมภีร์อย่างถ่องแท้ ภาวะ เช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า คริสต์จักรควรกำหนดให้มีการแปลความภายนอกเพื่อเข้าใจคัมภีร์ เพราะการแปลความหมายเป็นเพียงการสื่อความรู้ที่ยังไม่พอเพียงและการกระทำอย่างผิดๆ ใดๆ ของผู้แปลความทั้งหลายเท่านั้น

(๒) ตามความเห็นของนักปฏิรูปคนอื่น เช่น ลูเธอร์และ เมลันชตัน (Melancthon, 1497-1560^{๑๔๓}) คัมภีร์มีเนื้อหาที่มีความสอดคล้องและความต่อเนื่องในตัวคัมภีร์เองอยู่แล้ว ผู้ตีความจึงควรอธิบายแต่ละตอนของคัมภีร์เพื่อให้เห็นความต่อเนื่องทั้งหมดของคัมภีร์^{๑๔๔}

^{๑๔๑} กิริติ บุญเจือ, กระทบทศน์กับการตีความ, หน้า 23.

^{๑๔๒} Gerald L. Bruns, *Hermeneutics: Ancient and Modern*, pp. 139-148; อ้างใน ปรีดิษฐ์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๔๒.

^{๑๔๓} ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน “Philipp Melancthon” Wikipedia, (online), accessed 14 February 2007. Available from http://de.wikipedia.org/wiki/Philipp_Melancthon.

^{๑๔๔} Kurt Mueller-Vollmer, Edited, *The Hermeneutics Reader*, (New York: Continuum, 1992), pp. 2. อ้างใน ปรีดิษฐ์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*, หน้า ๔๒.

๓) ความหมายสมบูรณ์อยู่ที่ผู้อ่าน (reader)

ทฤษฎีกลุ่มนี้เป็นความเคลื่อนไหวของนักปรัชญาการตีความในหลังยุคใหม่ จัดอยู่ในกลุ่มอรรถิภาวนิยม มีแนวความคิดที่เน้นและให้ความสำคัญแก่มนุษย์ โดยเชื่อว่า มนุษย์ มีสิทธิและเสรีภาพโดยธรรมชาติ จึงให้ความสำคัญแก่ศักยภาพดังกล่าวของมนุษย์ ดังนั้น การตีความ มนุษย์สามารถตีความ ทำความเข้าใจได้อย่างอิสระ ซึ่งอาจจะตรงหรือไม่ตรงกับเนื้อหา ในคัมภีร์หรือกับเจตนารมณ์ของผู้เขียน ผู้สื่อความก็ได้ โดยแนวคิดนี้ การที่ผู้อ่านได้อ่านและ ตีความออกมาเช่นไร ถือว่ามีความถูกต้องตามที่คนๆ นั้นนั้น เรื่องเดียวกัน ผู้อ่านหลายคนอาจ มีการตีความและตกผลึกเป็นความเข้าใจต่างกันได้ ตามทฤษฎีนี้ ไม่ถือว่า ศัพท์ที่ต่างกันนั้น ผิด แต่ให้ยอมรับความต่างกันนั้น ทฤษฎีนี้จึงตั้งอยู่บนหลักการที่ว่าความหมายสมบูรณ์ขึ้นอยู่กับผู้อ่าน ดังนั้น ผู้อ่านเมื่ออ่านแล้วได้ตีความหมายออกมาเช่นไร ให้ถือว่า ได้ความหมาย ถูกต้องเช่นนั้น ทฤษฎีนี้จึงเปิดกว้างให้ตีความได้หลากหลาย ไม่ผูกขาดความถูกต้องไว้แต่ผู้เดียว และให้ยอมรับความเห็นต่างของกันและกันได้ นอกจากนี้ ผู้อ่านเรื่องเดียวกันหลายครั้ง ครั้งแรก อาจได้ความรู้ความเข้าใจอย่างหนึ่ง และเมื่ออ่านครั้งที่สอง หรือครั้งต่อไป อาจได้ ความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างอื่นอีกไม่มีสิ้นสุด และไม่มีจุดจบ ผู้สื่อความก็ดี เนื้อหาคัมภีร์ก็ดี เป็นแหล่งความรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ค้นหาความรู้อย่างไม่จำกัด ดังนั้นตามทฤษฎีนี้ เจตนารมณ์ของผู้เขียนหรือผู้สื่อความ จึงไม่ใช่ประเด็นที่ต้องให้ความสนใจมากนัก สิ่งสำคัญต้อง ให้ได้ความหมายใหม่จากความหมายเดิมซึ่งอาจเป็นความหมายที่อยู่นอกตัวคัมภีร์ และนำไปสู่ “การปฏิบัติ” ได้ผลจริงมากกว่า แม้ว่าการตีความหมายตามนัยนี้จะเป็นการตีความของปัจเจก และ ขาดความเป็นปรัวิสัยคือทำให้ตระหนักร่วมกันไม่ได้ก็ตาม แต่การตีความลักษณะนี้ย่อมเกิดผลดี ต่อผู้อ่านที่ตีความได้เช่นนั้น เพราะนั่นคือ ผู้อ่านสามารถปฏิบัติได้จริงตามที่เข้าใจนั้น การทำได้ เช่นนี้ จึงถือว่าเป็นประโยชน์สำหรับตัวเขาเอง แต่ก็เสี่ยงต่อการเข้าใจผิดได้และอาจมีผลต่อ สังคมด้านลบได้เช่นกัน นักปรัชญากลุ่มนี้ อาทิ กาดามาเมอร์, ซาร์ตร์ (Sartre)

แนวคิดและทฤษฎีทั้งสามนี้ ต่างให้ความสำคัญแก่การตีความสุดโต่งไปคนละด้าน และยึดทฤษฎีของตนถูกต้อง สามารถเข้าถึงความจริงได้มากกว่า การยึดถือที่แตกต่างกันนี้ อาจทำให้ไม่ได้รับความจริงอย่างถูกต้องสมบูรณ์ หรืออาจทำให้ไม่ได้รับความหมายที่สมบูรณ์ ดังนั้น ความหลากหลายที่ไม่มี การบูรณาการอาจทำให้เกิดปัญหาได้ แต่ทฤษฎีการตีความทางตะวันตกก็ได้พัฒนารูปแบบวิธีการตีความเพื่อเป็นเครื่องมือในการสืบค้นหาความหมายคือทฤษฎีการตีความทางปรัชญาศาสนายุคใหม่ เน้นว่าคำสำคัญที่มีส่วนทำให้การตีความมีความสมบูรณ์มากขึ้นนั้น “ข้อความเดียวกันอาจจะตีความได้ ๔ ระดับอย่างตามความคิดของผู้อ่านหรือผู้ฟัง”^{๑๔๕} ซึ่งนำไปสู่หลักพิจารณาในการตีความภาษาอุดมคติ

^{๑๔๕} สมบัติ พรศิริเจริญพันธ์, เฮอริแมนติส: ศาสตร์แห่งการตีความและศิลปะแห่งการเข้าใจ, (นนทบุรี : โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี., ๒๕๕๙), หน้า ๔๙.

๓.๖.๓ หลักพิจารณาในการตีความภาษาอูมคติ

ระดับที่ ๑ การตีความโดยพยัญชนะและเป็นข้อเท็จจริงตามประวัติศาสตร์ (Historic-literal: The letter teaches events) เป็นความหมายตามตัวอักษรซึ่งเชื่อมโยงความหมายผ่านรูปธรรมหรือกายหรือนัยเชิงประวัติศาสตร์ ด้วยทบ่งบอกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ระดับที่ ๒ การตีความโดยวิธีอุปมานิทศน์ (Allegorical: Allegory what you should believe) เป็นความหมายเชิงอุปมานิทศน์ เป็นการสื่อแสดงว่าอะไรที่เราควรเชื่อ ได้แก่ คำ ๒ คำ ตีความได้ ๒ ความหมายโดยการตีความให้เข้าถึงกันเป็นความหมายระดับลึกของคัมภีร์และการตีความแบบอุปมาน (Analogical)

ระดับที่ ๓ การตีความแบบพัฒนาคุณภาพชีวิต (Tropological, Aetiological, Moral ; Morality teaches what you should do) เป็นความหมายทางศีลธรรมสอนว่าเราควรประพฤติตนอย่างไร เป็นระดับที่กฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

ระดับที่ ๔ Anagogy what marks you should aiming for. เป็นความหมายที่บ่งชี้ถึงเป้าหมายสุดท้ายในอนาคตที่มนุษย์ไปถึงในทางพระพุทธศาสนาคือวิมุตติธรรม

ทั้งนี้ภาพรวมของการตีความทั้ง ๔ ข้อข้างต้นและไม่ปฏิเสธทั้ง ๔ ข้อ สามารถรวมแล้วเอามาพิจารณาร่วมกันว่าเป็นตำราตามหลักวรรณกรรม ซึ่งเราจะมุ่งไปที่เอกสารหลักฐานหรือหนังสือโดยเน้นหลักความเข้าใจที่ถูกต้องโดยไม่ปฏิเสธการตีความทั้ง ๔ อย่างและไม่ได้ให้ความสำคัญว่าข้อไหนดีกว่าข้อไหน การเน้นความเข้าใจที่ถูกต้องคือเน้นวิจารณ์ญาณจึงเป็นหัวใจหลักของการตีความ ทั้งนี้การตีความเชิงอุปมานิทศน์นับเป็นการตีความที่ซับซ้อนซึ่งสามารถนำไปสู่การตีความภาษาปรัชญาศาสนาได้ดี

๓.๖.๔ การตีความเชิงอุปมานิทศน์

(๑) ความหมายของอุปมานิทศน์

คำว่า “อุปมานิทศน์”^{๑๔๖} (Allegory) มาจากภาษากรีก “allos” ที่แปลว่า “อื่น” และคำว่า “agoreuein” ที่แปลว่า “การพูดในที่สาธารณะ” อุปมานิทศน์จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารทางอ้อม (indirect communication) ที่พูดถึงสิ่งหนึ่งเพื่อทำให้สิ่งอื่นถูกเข้าใจ อันเป็นกระบวนการของคำกิริยา allegorein แสดงบทบาทคือบ่งบอกนัยถึงสิ่งอื่นที่ต่างออกไป (allos) มากกว่าจะหมายถึงสิ่งที่ได้พูด (agoreuein)^{๑๔๗}

^{๑๔๖} <https://th.wikipedia.org/wiki/อุปมานิทศน์>.

^{๑๔๗} สมบัติ พรศิริเจริญพันธ์, เฮอริแมนูติคส์ : ศาสตร์แห่งการตีความและศิลปะแห่งการเข้าใจ, หน้า

(๒) จุดมุ่งหมายของการตีความเชิงอุปมานิททัศน์

จุดมุ่งหมายของการตีความเชิงอุปมานิททัศน์ (allegoresis) เพื่อมุ่งบรรลุถึงบางสิ่งบางอย่างที่สูงส่งกว่าและมองไม่เห็นนั้น บ่งบอกเป็นนัยว่าผู้ฟัง/ผู้อ่าน ทุกคนมีอาจเข้าถึงความหมายของสิ่งนั้นอย่างทันทีทันใด มีเพียงนักตีความที่ริเริ่มสร้างสรรค์มีประสบการณ์และเชี่ยวชาญด้านนี้เท่านั้น ที่สามารถเพ่งพินิจถึงความหมายที่สูงส่งกว่าซึ่งผู้ประพันธ์ซ่อนความหมายไว้จากผู้อ่านทั่วไปที่ยึดติดอยู่กับความหมายหลักตามตัวอักษร ผู้ที่อยู่ในสถานะไขว่คว้าหาความหมายระดับลึกของวรรณกรรมนั้นมีเพียงผู้สามารถเข้าใจร่องรอยของสิ่งที่แฝงเร้นซึ่งแสดงออกผ่านทางสิ่งที่พบเห็นเท่านั้น^{๑๔๘}

(๓) ลักษณะของการตีความเชิงอุปมานิททัศน์

การตีความเชิงอุปมานิททัศน์เป็นการค้นหาบางสิ่งบางอย่างที่ลึกซึ้งกว่า ซึ่งอยู่เบื้องหลังความหมายหลักตามตัวอักษร (Literary Interpretation) อันแปลกประหลาด ความหมายตรงที่ปรากฏเบื้องหน้าในลักษณะรุนแรงหรือมงายไร้สาระนั้นบ่งชี้ถึงความหมายเชิงอุปมานิททัศน์ที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อ ซึ่งผู้อ่านหรือผู้ฟังที่มีความรู้เข้าใจสามารถปลดปล่อยอคติหรืออคติที่ซ่อนอยู่ซึ่งหมายถึงศิลปะที่ใช้สัญลักษณ์แทนความหมายโดยตรงในภาษาเขียน ลักษณะของอุปมานิททัศน์จะเกี่ยวข้องกับการเปรียบเทียบโดยใช้ประโยคยาวๆหรือเรื่องราวยาวเข้ามาเปรียบเทียบ

(๔) ประโยชน์ของการตีความเชิงอุปมานิททัศน์

ในทางภาษาศาสตร์จะใช้การตีความเชิงอุปมานิททัศน์อย่างกว้างขวาง เพราะจะมีน้ำหนักกว่ามากกว่าการใช้ “อุปลักษณ์” (metaphor) และเมื่อใช้ก็จะทำให้ผู้รับเกิดแรงบันดาลใจทางจินตนาการมากกว่า ขณะที่ “แนวเทียบ” (analogy) จะคำนึงถึงเหตุผลและตรรกศาสตร์มากกว่า เช่น “นิทานคติสอนใจ” (parable) จะเป็น “แนวเทียบ” ที่มีคำสอนทางจริยธรรมเพียงหัวข้อเดียว ความหมายของ “อุปมานิททัศน์” มักจะเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายของหัวข้อที่กว้างกว่าการใช้ “แนวเทียบ” ฉะนั้นในงาน “อุปมานิททัศน์” ขึ้นหนึ่งก็อาจจะมี “แนวเทียบ” หลายประเด็น จึงทำให้ตีความหมายกันไปได้หลายอย่าง

ในทางมานุษยวิทยา อุปมานิททัศน์ หมายถึงเรื่องราวต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่า ศิลปะ บทกวี ฯลฯ เกี่ยวกับผู้คน สิ่งของ หรือเหตุการณ์ที่มีนัยความหมายอย่างอื่น โดยที่ความหมายอื่นนั้น มักเป็นการสื่อสารถึงและแสดงออกทางความคิดหรือมโนทัศน์ในลักษณะที่เป็นนามธรรมหรือที่มีความซับซ้อน เรื่องเล่า ศิลปะ หรือบทประพันธ์ที่ทรงพลัง เป็นหนทางสำคัญในการส่งผ่านความหมายประเภทอื่นอย่างมีพลานุภาพ

ดังนั้นอุปมานิททัศน์ จึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการผูกความและการสร้างภาพแสดงแทนที่สอดแทรก “เสียง” อย่างอื่นเอาไว้ในตัวบท James Clifford นักมานุษยวิทยาอเมริกัน หนึ่งใน

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

บรรณาธิการ Writing Culture ได้เสนอว่าชาติพันธุ์นิพนธ์หรืองานเขียนของนักมานุษยวิทยาเอง ก็เป็นอุปมานิทัศน์ประเภทหนึ่ง

ตัวอย่างการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ เช่น นิทานเรื่องคนตาบอดคลำช้าง เป็นอุปมานิทัศน์ชี้ให้เห็นว่าคนที่มีประสบการณ์หรือภูมิหลังต่างกันย่อมมีความสามารถในการรับรู้ ความเชื่อและทัศนคติต่างกัน ในโคลงโลกนิติบทที่ว่าด้วย หนูทำรบราชสีห์ เป็นอุปมานิทัศน์ แสดงให้เห็นว่าคนโง่หรือคนพาลที่ด้อยทั้งกำลังกายและกำลังปัญญาบังอาจข่มขู่ทำร้ายผู้มีกำลังเหนือว่าตนทุกด้าน แต่ผู้ที่ถูกทำกลับเห็นว่าถ้าตนลดตัวลงไปเกี่ยวข้องกับตัวเท่ากับเอาพิมเสนไปแลกเกลือ จึงหลีกเลี่ยงเสียปล่อยให้คนโง่ซึ่งมีความอหังการนั้นพ่ายแพ้แก่ตนเอง เป็นต้น

สรุปได้ว่าอุปมานิทัศน์ เป็นการเปรียบเทียบโดยยกเรื่องราวหรือนิทานมาประกอบ ขยายหรือแนะโดยนัยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจ แนวความคิด หลักธรรม หรือความประพฤติที่สมควรได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการสื่อแสดงว่าอะไรที่เราควรเชื่อ ได้แก่ คำ ๒ คำ ตีความได้ ๒ ความหมายโดยการตีความให้เข้าถึงกันเป็นความหมายระดับลึกของวรรณกรรมเป็นสำคัญ

รูปแบบการตีความเหล่านี้ได้ถูกนำมาใช้อย่างผสมผสานตามความเหมาะสม จะเห็นว่าบรรดาแนวคิดและทฤษฎีการตีความและรูปแบบการตีความทางตะวันตกเหล่านี้ ยังไม่มีความเอากันในการใช้ เพราะต่างยึดความคิดและทฤษฎีของตนเท่านั้นถูกต้อง ทำให้เช่นนี้ถือ ว่าเป็นข้อบกพร่องของทฤษฎีทางตะวันตกเพราะอาจทำให้ได้รับความหมายที่ไม่ถูกต้องและไม่ ครอบคลุมได้ แต่อย่างไรก็ตาม พัฒนาการแนวคิดและทฤษฎีการตีความทางตะวันตก ทำให้ เห็นความพยายามของมนุษยในการแสวงหาความจริง ความถูกต้องดีงามอย่างไม่หยุดยั้งและ พัฒนาขึ้นตามลำดับ โดยใช้ภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อเพื่อทำความเข้าใจระหว่างกันถึง ความจริง ความถูกต้องดีงาม ในความเป็นจริงตามเหตุผลแล้ว ภาษาเป็นเพียงสื่อให้เข้าใจถึงความหมายแห่ง ความจริงเท่านั้น แต่ภาษาไม่ใช่ความจริง ภาษาเป็นอย่างหนึ่ง ความจริงเป็นอีกอย่างหนึ่ง ภาษาเป็นชุดข้อความที่บ่งบอก และรายงานถึงลักษณะบางอย่างหรือหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับความจริง แต่ไม่ใช่ตัวความจริง ความจริง เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่อยู่พ้นจากภาษา ภาษาจึงเปรียบเสมือนนิ้ว ที่ชี้ดวงจันทร์ นิ้วที่ชี้กับดวงจันทร์เป็นคนละอย่างกัน นิ้วไม่ใช่ดวงจันทร์และดวงจันทร์ก็ไม่ใช่ นิ้ว แต่ทั้งสองมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่นิ้วเป็นสื่อชี้ให้เห็นดวงจันทร์ และดวงจันทร์เป็นความ จริงหรือเป้าหมายของการชี้ ภาษาที่มนุษย์ใช้สื่อความกันเป็นเพียงเครื่องมือที่สื่อให้เข้าใจความจริง เมื่อยังไม่เข้าใจความจริง ภาษาจึงมีความจำเป็นยิ่ง แต่หากเข้าใจถึงความจริงแล้ว ภาษา อาจหมดความจำเป็นหรือมีความจำเป็นน้อยลง เพราะผู้ที่เข้าใจความจริงจะเล็งเห็นว่ายิ่งใช้ ภาษาเป็นสื่ออธิบายถึงความจริงมากเพียงไร ยิ่งห่างไกลจากความจริง มากยิ่งขึ้น แม้จะได้ รายละเอียดเกี่ยวกับความจริงมากขึ้นก็ตาม อย่างไรก็ตาม โดยนัยนี้ สำหรับผู้ที่ยังไม่เข้าใจและไม่เข้าถึงความจริง ภาษาจึงมีความจำเป็นเพื่อสื่อให้เห็นภาพบางอย่างหรือภาพรวมเกี่ยวกับ ความจริงให้มากที่สุด นักปรัชญามีอิสรภาพและความเป็นตัวของตัวเองในความคิด การ

ตีความ และการวิพากษ์วิจารณ์ ส่วนนักศาสนวิทยากลุ่มอนุรักษนิยมไม่อยู่ในฐานะกระทำเยี่ยงนักปรัชญาได้ เพราะคัมภีร์ของศาสนา คือ พระวจนะของพระเจ้าเป็นของต้องห้ามและแตะต้องมิได้ แต่นักศาสนวิทยาในยุคต่อๆ มา ภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมการศึกษาทางปรัชญา ตรรกศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ จึงได้ตีความคำสอนทางศาสนาของตนโดยใช้วิธีการทางปรัชญา

กล่าวโดยสรุปในยุคปัจจุบันการตีความหรืออรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) เป็นกระบวนทัศน์หลังนวยุค (Post-modern paradigm) ประกอบด้วยการตีความภาษาอุดมคติ^{๑๔๙} และการตีความภาษาสามัญ เนื่องจากการตีความจะช่วยให้สื่อความเข้าใจถูกต้องตรงกัน จึงมีหลักการที่จะต้องนำมาพิจารณา ๓ ประการคือ (๑) การตีความตามเจตนาของผู้เขียน (writer) (๒) การตีความตัวบท (Text) ซึ่งอาจเก็บบริบทบางอย่างที่อยู่นอกเหนือจากเจตนาของผู้เขียนทำให้มองเห็นภาพกว้างขึ้น ตัวบทนั้นอาจเป็นภาษาอุดมคติหรือภาษาสามัญก็ได้ และ (๓) การตีความตามเจตนาของผู้อ่าน (reader)

๓.๖ สรุป

จากการศึกษาการตีความภาษาศาสนาในครั้งนี้นำพบว่า การศึกษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา จึงมีความจำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์ว่าข้อความในคัมภีร์ประกอบด้วยภาษาคนหรือภาษาธรรม ซึ่งโดยทั่วไปในการตีความภาษาในพระพุทธศาสนาจำแนกตามนิยามแบ่งออกเป็น ๒ แนวคิด ได้แก่ พระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการดำรงรักษาพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธศาสนา มหายานมีลักษณะเด่นคือการยึดเอาเจตนารมณ์และอุบายวิธีหรือทฤษฎีการสอนด้วยอุบาย (Upaya) กลบหรือปริศนาธรรมหรือที่เรียกว่า “โกอาน” (Koan) หรือแนวรหัสยะ (mystical) ไว้ให้ขบคิดเอาเอง ถ้าคิดไม่ตกก็แปลว่ายังคงหาช่องทางไม่ถูก เข้าไม่ถึงหรือว่ามองไม่ทะลุธรรมบทนั้น ๆ ถ้าขบคิดแตกก็หมายความว่าถึงแล้วซึ่งแสงสว่าง ดังนั้นการตีความคัมภีร์ที่ประกอบด้วยอุบายหรือปริศนาธรรมหรือรหัสยะในพระสูตรมหายานจึงไม่ได้ทำหน้าที่อย่างง่าย ๆ เพราะเป็นคำสอนที่อยู่ในฐานะที่จะต้องตีความเพราะเป็นการสอนที่ปรับให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของสัตว์หรือศาสนปฎิฐาน แนวคิดเกี่ยวกับปริศนาธรรมดังกล่าวนี้ได้รับการสนับสนุนจากท่านพุทธทาสภิกขุปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันซึ่งท่านได้กล่าวว่านิยายเรื่องชาดกที่ฟังแล้วประหลาดๆ นั้น จำเป็นจะต้องถูกใช้เป็นเหมือนภาษาสำหรับใส่ของที่มีค่า ซึ่งธรรมะก็เหมือนกันเป็นของมีค่า ฉะนั้นต้องมีภาษาที่เหมาะสม ที่นี้เพื่อให้เหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปซึ่งยังไม่แก่เรียน จึงจำเป็นต้องเลือกภาษาที่เหมาะสมที่สุดคือ นิทานชาดก ดังนั้น นิทานชาดกเหล่านี้จึงเป็นเรื่องสมมติ ถ้าจะไปพูดตัวธรรมะตรงๆ ให้เขาฟังพอพูด

^{๑๔๙} ภาษาอุดมคติ (ideal language) จะต้องตรงกับความเป็นจริง ภาษาอุดมคตินี้ได้มาโดยอาศัยหลักความคุ้นเคย (principle of acquaintance) อันเนื่องมาจากประสบการณ์.; อ้างใน https://th.wikipedia.org/wiki/เบอร์ทรันด์_รัสเซลล์. [๑๗ ก.พ.๒๕๖๑].

เสร็จเขาก็ลืม แต่ถ้าใส่ไว้ในนิทานซึ่งนำอัศจรรย์ จึงไม่ลืม คือไม่ลืมตัวขาดหรือตัวนิทาน เมื่อจำตัวนิทานไว้ได้มันก็จำไว้ได้ว่า ตัวละครขาดกนั้นมันพูดว่าอะไร ก็เลยได้เรื่องนั้นเข้าไว้ไม่สูญหายไปเสีย ทีนี้คำพูดที่ตัวละครในขาดกนั้นมันยังพูดไปอีกอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่าบุคลาธิษฐานคือพูดอย่างเป็นสัตว์เป็นคน เป็นเรื่องของคนของสัตว์ไปเลย นี่ยังต้องแปลอีกทีหนึ่งเป็น ธรรมาธิษฐานให้เป็นที่ใจความทางธรรมะล้วน ๆ ว่าสอนว่าอย่างไรเป็นหลายๆชั้นอย่างนี้ จากข้อเสนอแนะดังกล่าวทำให้มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งมีนิทานขาดกที่มาจากพระพุทธศาสนาหายานบางเรื่องน่าจะประกอบด้วยปริศนาธรรมหรืออุบายที่เป็นคำอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้เข้าใจถึงนามธรรมได้ง่ายและชัดเจนขึ้นอุบาย ปริศนาธรรมหรือโกอานหรือรหัสยะ รวมทั้งคำอุปมาอุปไมยเหล่านี้ได้แสดงถึงอรรถะแห่งธรรมซึ่งล้วนต้องตีความหมายขยายความทั้งสิ้น ผู้ศึกษาตีความคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจึงจำเป็นต้องถอดรหัสเหล่านั้นว่ามีนัยความหมายใด ๆ แฝงอยู่ที่พุทธประสงค์ ดังเช่นคำอุปมาต่างๆ หรือสัญลักษณ์ ทั้งหลายที่ใช้ในการสอนนั้น ล้วนมีนัยความหมายที่แฝงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการสอนหรืออธิบายความเช่นนี้ เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในสมัยโบราณหรือแม้ปัจจุบัน ได้มีการนำมาใช้บ้างเช่นกัน แต่ไม่เป็นที่นิยมเท่ากับในอดีตเพราะเกรงว่าบางที่ตัวอุปมานั้นเองจะเป็นตัวบดบังความหมายที่แท้จริงเอาไว้เสียเองและเป็นไปได้อย่างยิ่งว่า อาจมีผู้ที่ไม่สามารถมองเห็นอุปมาอุปไมยเหล่านั้น ตรงกันข้ามอาจยึดติดอยู่อุปมาอุปไมยทำให้พลาดโอกาสเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงได้เช่นกัน การแสดงธรรมในลักษณะนี้เรียกว่าเป็นการแสดงธรรมแบบบุคลาธิษฐานคือมุ่งจำนงให้เป็นบุคคล เป็นตัวตนที่สมมติขึ้นก็ได้เพื่อให้เห็นถึงธรรม

เนื่องจากขาดกในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ขาดกที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเรียกว่านิบาตขาดก คือขาดกในคัมภีร์ขุททกนิกายของพระสุตตันตปิฎกฝ่ายเถรวาท มีจำนวน ๕๔๗ เรื่อง ถูกจัดหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา มีทั้งหมด ๒๒ หมวด หรือ ๒๒ นิบาต ส่วนขาดกที่อยู่นอกพระไตรปิฎกหรือพาหิรขาดก เรียกว่าขาดกนอกนิบาต เป็นขาดกที่มิตรงกับนิบาตขาดก ๕๔๗ เรื่อง ขาดกนอกนิบาตที่พบแพร่หลายในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง ได้แก่ ปัญญาสขาดก ซึ่งประกอบด้วยนิทานจำนวน ๕๐ เรื่อง ผนวกกับปัจฉิมภาคอีก ๑๑ เรื่อง รวมทั้งหมด ๖๑ เรื่อง ปัญญาสขาดกมีที่มาจากหลายแหล่งทั้งจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต วรรณคดีไชนะ วรรณคดีสันสกฤต ขาดกในปัญญาสขาดกด้วยกัน นิทานพื้นบ้าน บางเรื่องก็ผสมกับนิยายต่างประเทศ ได้แก่ เรื่องสุธนขาดก ซึ่งเป็นขาดกเรื่องที่ ๒ ในปัญญาสขาดก กล่าวคือขาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นเรื่องราวการพลัดพรากระหว่างพระเอกกับนางเอกซึ่งเป็นนางกนิหรี และมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน จากผลการศึกษาความเป็นมาของขาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราพบว่าขาดกเรื่องนี้เป็นนิทานเก่าแก่อายุมากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยมีหลักฐานในตำรา (คัมภีร์) อินเดียบราณฝ่ายมหายานว่า เรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นขาดกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในตำรามหาวัสตุ (Mahāvastu) ซึ่งแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนในพุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นสมัยที่

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกำลังแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีน ต้นฉบับเรื่องพระสุธนที่เป็นภาษาสันสกฤต มีสองฉบับด้วยกันคือ ทิวาวทานและ อวทานกัลปลตา ส่วนที่เป็นภาษาอื่น ๆ ก็มีอีก เช่น ภาษาโชตัน (Khotan) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอินเดียโบราณทางพายัพ (ปัจจุบันคือประเทศอิหร่านหรือเปอร์เซีย) และภาษาบาลี (ในคัมภีร์ปัญญาสชาดก) ในประเทศไทยนิทานชาดกเรื่องนี้ ได้แพร่เข้ามาในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ดินแดนแห่งแรกที่ได้รับชาดกเรื่องนี้คือเมืองนครศรีธรรมราช จากนครศรีธรรมราชได้แพร่เข้าไปสู่เชียงใหม่ รวมทั้งแพร่ขยายไปยังทุกภาคของประเทศไทย

เนื่องจากชาดกเรื่องนี้มาจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แต่กลับได้รับความนิยมและอนุรักษ์สืบทอดในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแพร่หลาย นั้นแสดงว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะมีเนื้อหาสาระที่เข้ากันได้หรือประกอบด้วยลักษณะเด่นลักษณะของทั้งสองนิกาย กล่าวคือพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการดำรงรักษาพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีลักษณะเด่นคือมีทฤษฎีการสอนด้วยอุบายจึงนับชาดกเรื่องนี้มีนัยสำคัญที่น่าสนใจในการที่จะตีความเพื่อให้ทราบเจตนารมณ์ของผู้แต่งโดยเฉพาะปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลที่ได้แต่งคัมภีร์เป็นมรดกอันล้ำค่าไว้ให้ชนรุ่นหลัง

การตีความชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราจึงเป็นการตีความภาษาศาสนาตามหลักวรรณกรรม (Literary-form Interpretation) ที่อยู่ในรูปของภาษาสามัญหรือภาษาคนให้เป็นภาษาปริทัศน์หรือภาษาธรรมซึ่งพระพุทธศาสนามีหลักการตีความที่วางไว้แล้ว ได้แก่ หลักเนตติปริภรณ์โดยในที่นี้เน้นการใช้หลักจตุพหูหาระและแปฏโกปเทศ ผนวกกับแนวคิดการตีความในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้แก่หลักการตีความทางสูนิพพานตามลำดับขั้น (gradual path) รวมถึงกระบวนการของการตีความเชิงอุปมาพันทัศน์ (Allegory) ซึ่งถือเป็นการตีความภาษาศาสนาเฉพาะด้าน (regional hermeneutics)^{๑๕๐} ที่เป็นกระแสหลักของการตีความภาษาทางปรัชญาศาสนาสมัยใหม่ โดยนำหลักการทั้งหลายบูรณาการใช้ในการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา จำแนกเป็น 4 ขั้นตอนดังนี้คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การตีความตามตัวอักษร (Literary Interpretation)

การตีความตามตัวอักษรหรือพยัญชนะ โดยนำคำศัพท์ที่ปรากฏในอนุภาคของนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราซึ่งเป็นคำศัพท์ที่สำคัญแสดงถึง บุคคล สถานที่ เวลาและเหตุการณ์ สำคัญ ๆ มาแปลความ โดยอ้างอิงจากพระไตรปิฎก, อรรถกถา, คัมภีร์ต่าง ๆ, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถานหรือของราชบัณฑิตเป็นสำคัญเพื่อให้ทราบความหมายที่แท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับหลักนิรุติในจตุพหูหาระ ได้แก่ การวิเคราะห์ศัพท์เพื่อหาความหมายของศัพท์ เป็นการนิยาม ความหมายของคำแต่ละคำตามรากศัพท์ มีความหมายเหมือนกับคำว่า วิคคห, นิพพจน ซึ่งการวิเคราะห์ให้เห็นถึงรากศัพท์ ช่วย

^{๑๕๐} สมบัติ พรศิริเจริญพันธ์, เฮอริแมนูติคส์ : ศาสตร์แห่งการตีความและศิลปะแห่งการเข้าใจ, หน้า

ให้การแปลความหมายของศัพท์ และการแยกแยะให้เห็นถึง ชาติ ปัจจัย จะช่วยให้เข้าใจความหมายของพุทธพจน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แล้วนำไปสนับสนุนการตีความเชิงบุคลาธิษฐานในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ ๒ การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน (Interpretation Approach by Tale)

การตีความเชิงบุคลาธิษฐานเป็นการอธิบายความเนื้อเรื่องพระสุธน-มโนห์ราตามภาษาสามัญที่ได้รับจากการตีความในขั้นตอนที่ ๑ ให้เห็นความสัมพันธ์ของตัวบทและบริบทในนิทานชาดกเรื่องนี้ว่ามีพฤติกรรมอย่างไร? ซึ่งความหมายที่ได้จัดเป็นความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) คือความหมายของคำใดซึ่งสังคมนิยมใช้และยอมรับเป็นยุดิ อยู่ในขอบเขตของภาษาศาสตร์^{๑๕๑} สอดคล้องกับหลักเทศนานิทานในจตุพหูหาระ ได้แก่ การแสดงมูลเหตุหรือต้นเหตุแห่งการแสดงธรรมนั้น ๆ มูลเหตุ ดังกล่าวนี้มี ๒ ประการคือ มูลเหตุภายในกับมูลเหตุภายนอก มูลเหตุภายใน ได้แก่ ความต้องการหรือเจตนาของนักแสดงผู้กล่าว ส่วนมูลเหตุภายนอก ได้แก่ บริบททางสังคมสภาพแวดล้อมของการแสดงธรรม เมื่อจับประเด็นคำศัพท์หรือเหตุการณ์ที่ผู้ประพันธ์ได้พยายามสื่อความหมายอย่างโดดเด่นไว้ในเชิงรหัสยะหรืออุบายไว้จึงนำคำศัพท์นั้นไปตีความเชิงอุปมาอุปไมยในขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ ๓ การตีความเชิงอุปมาอุปไมย (Interpretation Approach through Simile)

โดยทั่วไปภาษาศาสตราจะต้องมีความหมายเชิงอุปมา (analogous meaning) ดังนั้นการตีความเชิงอุปมาอุปไมยจึงประกอบด้วยการตีความหมายเชิงอุปมาอุปไมย (Allegorical) ซึ่งรวมนัยยะที่ได้จากทั้งขั้นที่ ๑ และ ๒ ว่าคำแต่ละคำสามารถตีความแบบปมปริศนาธรรมหรือ ๒ แง่มุม (Two-Cornered Method) หรือแสดงให้ประหวัด (associations)^{๑๕๒} ถึงอะไร ซึ่งจัดเป็นความหมายโดยนัย (Connotative meaning) คือความหมายที่นอกจากรู้ความหมายโดยอรรถเป็นตัวยืนพื้นแล้วใจเขายังแปลความหมายโดยนัยควบคู่ไปด้วย การแปลความหมายประเภทนี้ ได้รวบรวมความรู้สึกรู้จักคิดส่วนตัว, ลักษณะอารมณ์, ประสบการณ์ในอดีต, ทัศนคติ, ค่านิยม ฯลฯ ที่มีต่อสัญลักษณ์นั้นความหมายโดยนัยยังสามารถจำแนกออกได้^{๑๕๓} ดังต่อไปนี้

๑) ความหมายกักตุน เป็นความหมายที่ผู้อ่านสะสมไว้ในใจของตนตามที่เคยเรียนรู้มา ความหมายกักตุนของแต่ละคนแตกต่างกัน

^{๑๕๑} ศรีเรือน แก้วกังวาล, ภาษาและความคิด เราคิดด้วยภาษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๑๕๒} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕๑-๓๕๓.

^{๑๕๓} พิทยา ลิมมณี, การอ่านตีความ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๐-๑๒๘

๒) ความหมายนัยประหวัด (associations)^{๑๕๔} หมายถึง การติดต่อเกี่ยวเนื่องระหว่าง ประสบการณ์หนึ่งกับประสบการณ์อื่นๆ ที่ผ่านมานั้นคือ การที่ผู้ตีความมีจิตประหวัดไปถึงบางสิ่ง บางอย่างที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่ปรากฏในคำประพันธ์ อาจคิดไปถึงภาพ เหตุการณ์ คำพูด บรรยายภาพ หรือจินตนาการต่างๆ ดังนั้นคำๆ เดียวกัน ผู้อ่านแต่ละคนย่อมมีนัยประหวัดถึงเรื่องราวที่ แตกต่างกันไปซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละคน

๓) ความหมายหลายนัย หมายถึงคำๆ หนึ่งอาจมีความหมายหลายความหมายทั้งทางตรง และโยนัยที่ซับซ้อน ตีความได้หลายแง่มุม ซึ่งถือเป็นงานเขียนที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์^{๑๕๕} เมื่อได้คำที่ประหวัดถึงแล้วจึงเปรียบเทียบโดยอ้างอิงตามหลักมหาปเทศ คือ หลักการอ้างผู้ใหญ่ การ อ้างหลักฐานที่สำคัญ ๔ ประการ ได้แก่

๑) พุทธาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) สังฆาปเทศ หมายถึง การอ้างถึงคำพูดของพระสงฆ์

๓) สัมพหุสัตว์เถราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำ ของพระเถระหลายรูป

๔) เอกัตเถราปเทศ หมายถึง การอ้างถึงถ้อยคำของพระเถระรูปเดียว^{๑๕๖}

เมื่อการตีความตามเงื่อนไข วิธีการนี้แล้วจึงสรุปได้ว่าเป็นนัยที่ผู้ประพันธ์ได้วางรหัสยะ หรืออุบายหรือกลบตออะไรไว้ จึงนำไปตีความในขั้นตอนที่ ๔ คือตีความเชิงธรรมาธิษฐานต่อไป

ขั้นตอนที่ ๔ การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน (Interpretation Methods of Convention and Ultimate Truths)

การตีความเป้าหมายสูงสุดของข้อความหรือคำสอนนั้นคืออะไร? ซึ่งจัดเป็นเจตนารมณ์ผู้ แต่งซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของการตีความ (Anagogical: Anagogy what mark you should aiming for.) สอดคล้องกับหลักอภิปายในจตุพหูพหระ ได้แก่ การแสดงความมุ่งหมาย เป้าประสงค์ ของผู้กล่าวแสดงหรือผู้เขียน ในกรณีการตีความธรรมวินัยในพระพุทธานุศาสนายหมายถึงจุดมุ่งหมายหรือ เป้าหมายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงพระสูตรแต่ละสูตรเพื่อจุดประสงค์อะไร เพื่อ อานุเคราะห์ บุคคลเช่นไร หากเป็นการตีความคัมภีร์หรือหนังสืออื่นๆ ย่อมหมายถึงจุดประสงค์ของ ผู้เขียนหนังสือนั้นๆ ทั้งนี้ เมื่อพบว่าคำที่มีความหมายเชิงบุคลาธิษฐานมีความพ้องกับหลักธรรมข้อใด จากขั้นตอนที่ ๓ คือการตีความเชิงอุปมาอุปมัยและสอดคล้องกับหลักการตีความทางสุนิพพาน ตามลำดับขั้น (gradual path) จึงใช้หลักปุปพาปรัสนธิ ในจตุพหูพหระ หากความเชื่อโยง ๓ ประการ คือ

^{๑๕๔} วิทย์ ศิวะศรียนนท์, *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕๑ - ๓๕๓.

^{๑๕๕} ชลธิรา กลัดอยู่ และคณะ, *การใช้ภาษา*, หน้า ๒๐๑.

^{๑๕๖} อ.จตุ. (ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓-๒๕๖.

๑) อัถดสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของความหมาย ได้แก่ สังคาสนา การยกหัวข้อขึ้นกล่าว ปกาสนา การขยายความในเบื้องต้น วิจรณา การขยายความในรายละเอียด วิภขนา การจำแนกความ พร้อมอุทาหรณ์ อุตตานิคมม การทำให้เข้าใจง่ายขึ้น บัญญัติ การแสดงให้รู้โดยประเภทต่างๆ

๒) พยัญชนสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของพยัญชนะ ทั้ง ๖ ได้แก่ อักษระ บท พยัญชนะ อากาโร นิรุติ และนิทเทส

๓) เทสนาสนธิ คือ การเชื่อมโยงกันของการกล่าวแสดงระหว่างสูตรที่แสดงไว้ก่อนกับสูตรที่แสดงในภายหลัง โดยมากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะแสดงวิภูษะก่อนแล้วจึงแสดงวิวิภูษะภายหลัง^{๑๕๗} นอกจากนี้การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ต้องคำนึงถึงหลักหาระในคัมภีร์เนตติปกรณ์ ดังนี้

๑) อาวิภูษหาระ หมายถึง หลักการที่พูดถึงการหมุนธรรม คือการแสดงธรรมจากฝ่ายหนึ่งมาเป็นอีกฝ่ายหนึ่งหรือสลับจากฝ่ายดีมาเป็นฝ่ายชั่ว

๒) วิภัตติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกธรรมต่างๆ ออกเป็น ๓ ประการคือ (๑) ธรรมวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกห้วงธรรม ว่าเนื้อหาสาระที่เป็นแก่นของเรื่อง นั้นคืออะไร จากนั้น จึงวิเคราะห์หาปทัชฐานของธรรมนั้นอีกชั้นหนึ่งและองค์ธรรมที่วนั้นจัดอยู่ในภูมิไหน (๒) ปทัชฐานวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกวิเคราะห์หาปทัชฐานของธรรม^{๑๕๘} และ (๓) ภูมิวิภัตติ ได้แก่ การจำแนกธรรมตามภูมิหรือชั้นระดับของธรรม^{๑๕๙}

๓) ปริวัตตนหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความพุทธพจน์ในลักษณะมองในมุมกลับ จากสภาวะธรรมหนึ่งไปสู่อีกสภาวะธรรมหนึ่งที่ตรงกันข้ามกัน เป็นการเชื่อมโยงให้เห็นถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์หรือตรงกันข้ามกัน เช่น กุศลเป็นปัจจัยให้ละอกุศล หรืออกุศลที่ถูกละได้เพราะ ธรรมที่เป็นกุศล ดังข้อความในคัมภีร์เนตติปกรณ์ว่า “มิฉนาคิฐิย้อมหายไยจากคนที่เป็นสัมมาทิฐิ อกุศลธรรมที่เลวทรามเป็นอันมากที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ผู้เป็นสัมมาทิฐินั้นเพราะ ความเห็นผิดเป็นปัจจัยย้อมหายไยจากบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ”^{๑๖๐}

๔) เวจจนหาระ หมายถึง หลักการตีความอธิบายความโดยการใช้ศัพท์หรือคำพูดที่มีความหมายเหมือนกันในการอธิบาย ซึ่งอาจมีคำที่สามารถนำมาใช้อธิบายได้มากกว่าหนึ่งคำ คำในลักษณะนี้เรียกว่า “ไวพจน์” หรือ “เวจจนะ” แปลว่า คำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคำที่มุ่ง

^{๑๕๗} เนตติ. (บาลี) ๒๘/๓๙-๔๐, เนตติ.อ. (บาลี) ๑๑๒. อังใน ปฐมัม บัญญัติ, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์คุณุภักดิ์, หน้า ๑๐๒.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๙.

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗-๓๖๕. เนตติ. (บาลี) ๘/๔, ๓๓-๓๔/๔๙.

^{๑๖๐} คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถ์ที่ปณี, หน้า ๖๓.

หมายถึงสิ่งเดียวกัน แม้จะมีเนื้อหาบางแง่มุมแตกต่างกันก็ตาม บางทีก็เรียกว่า คำฟ้องความ^{๑๖๑} เหมือนกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่งด้วยคำที่เป็นโวพจน์กันและกันเป็นอันมาก

๕) ปัญญาติหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความโดยการจำแนกเป็นบัญญัติต่างๆ ในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง เพื่อให้รู้และแยกแยะได้ว่าส่วนไหนเป็นบัญญัติและส่วนไหนเป็นปรมาตม์หรือสมมติสังขะและปรมาตม์สังขะ^{๑๖๒} เป็นการแสดงให้เห็นความหมายโดยประการต่างๆ โดยเฉพาะภาษาที่ใช้สื่อสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นสมมติและปรมาตม์ กล่าวอีกนัยหนึ่งบัญญัติ หมายถึงภาษาที่ใช้สื่อให้เข้าใจในเรื่องต่างๆ นั้นเป็นบัญญัติทั้งสิ้น แม้คำที่พูดปรมาตม์ก็เป็นบัญญัติ

๖) โอตระณหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความ ที่ความด้วยการสงเคราะห์หลักธรรมย่อยรวมลงในหลักใหญ่ อันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรม ได้แก่ ปฏิจจสมุปปาท อินทรีย์ ชันธ ธาตุ อายตนะ ในทางกลับกัน หมายถึง หลักธรรมเหล่านี้ คือ ปฏิจจสมุปปาท อินทรีย์ ชันธ ธาตุ อายตนะ เป็นหลักการในการตีความและเป็นเกณฑ์วินิจฉัยด้วยการตีความถูกต้องหรือไม่ หากสามารถสงเคราะห์เข้าได้ ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมดังกล่าว ถือว่าเป็นการตีความที่ ถูกต้อง โดยเฉพาะธรรมในกลุ่มชันธ ท่านจำแนกเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มศีลชันธ สมาริชันธ และปัญญาชันธ (๒) กลุ่มรูปชันธ เวทนาชันธ สัญญาชันธ สังขารชันธ และวิญญาณชันธ^{๑๖๓}

๗) โสธนหาระ หมายถึง หลักการพิจารณาตรวจสอบความถูกต้องและไม่ถูกต้องของความหมายที่เสนอในคำถามและคำตอบ โดยเสนอหลักการเพื่อใช้ในการตรวจสอบชำระ ๒ ประการ คือ (๑) บท (๒) เนื้อหาที่ต้องการ (อาร์มกะ) หมายถึง ข้อความที่เป็นคำตอบสมบูรณ์ เป็นบทสรุปของเนื้อหาทั้งปวงที่เป็นภาพรวมทั้งหมด ฉะนั้นในการถามและตอบ จะมีประเด็นคำถามและคำตอบที่ตรงไปตรงมา เช่น ถามว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย (แห่งกิเลส) ขอพระองค์จงตรัสบอกถึงเครื่องป้องกันกระแสเหล่านั้นด้วยเถิด ตอบว่า สติเป็นเครื่องกั้น กระแสทั้งหลาย เรากล่าวการปิดกั้นกระแสทั้งหลายว่า ย่อมถูกปิดกั้นด้วยปัญญา หากพิจารณา การถามและตอบดังกล่าวด้วยบทคือบทที่เป็นคำถามและคำตอบ คำต่อคำ ในที่นี้ คือ อะไรเป็นเครื่องกั้น สติเป็นเครื่องกั้น จะกั้นด้วยอะไร กั้นด้วยปัญญา แต่ถ้าพิจารณาโดยอาร์มกะ คือ เนื้อหาที่เป็นภาพรวมทั้งหมดของคำถามและคำตอบทั้งหมด คือ สติและปัญญา เป็นเครื่องกั้น ป้องกัน และปิดกั้นกระแสแห่งกิเลสทั้งหลาย^{๑๖๔}

๘) อธิฐานหาระ หมายถึง หลักการอธิบายความธรรมโดยมีบทตั้งและอธิบายความของบทนั้น ในรายละเอียดเพิ่มเติม เป็นการนำเอาหลักการหรือหัวข้อธรรม คำศัพท์ตามที่พระสัมมาสัม

^{๑๖๑} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎิปปณี, หน้า ๔๑๙.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๐.

^{๑๖๓} คุณารักษ์ นพคุณ, แปล, เนตติปกรณ์แปลและเนตติสารัตถทีปนี, ๘๔.

^{๑๖๔} เนตติ. (บาลี) 13/5, 45/71-72. อ้างในปรุตม์ บุญศรีตัน, “รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต., หน้า ๑๐๕.

พุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วมาอธิบาย มีลักษณะเหมือนการนำข้อความมาอ้างอิงเป็นหลักฐาน ดังนั้น อธิกฐานหาระ จึงอาศัยความทรงจำที่แม่นยำหรืออาศัยคัมภีร์เป็นหลักฐาน อ้างอิง อธิกฐานหาระ มีหลักการอธิบายความ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) เอกัตตตา ความเป็นคำสามัญที่มีความเหมือนกัน ซึ่งไม่ได้ระบุเจาะจงชัดเจนไปว่าเป็นอะไร

(๒) เวมัตตตา ความหมายพิเศษที่มีนัยต่างกันในระยะเดียว ตัวอย่าง เช่น คำว่า “ทุกข์” เรียกว่าเป็นเอกัตตตา เพราะเป็นเพียงคำแสดงหัวข้อสำคัญ แต่ถ้าหากเป็นการกล่าวแสดงถึงระยะเดียวว่า ความทุกข์นั้นมี อะไรบ้าง อะไรบ้างที่จัดเป็นทุกข์ เช่น ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เหล่านี้เรียกว่า เวมัตตตา อธิกฐานหาระ ไม่เปิดโอกาสให้ตีความ อธิบายเป็นอย่างอื่น หากแต่ต้องอ้างอิงข้อความพุทธพจน์จากคัมภีร์โดยตรงหรือจากความทรงจำ เนื้อหาแหล่งที่ในคัมภีร์ได้ การตีความตามนัยและหาระในคัมภีร์เนติปริกษณ์นี้ สามารถนำเอาหลักหนึ่งหลักใดหรือหลายๆ หลักการมาตีความภาษาคนหรือสมมติสังขจะเพื่อให้เห็นภาษาธรรมหรือปรมาตถสังขจะ

ดังนั้นการตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการตีความชาดกในพระพุทธานุศาสนามหายานเรื่องพระสุธน-มโนห์ราตลอดทั้งเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ โดยการตีความภาษา (Language) ตัวบท (Text) และบริบท (Context) จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมธิษฐานหรือการตีความจากภาษาคนเป็นภาษาธรรม แบ่งการตีความแต่ละประเด็นออกเป็น ๔ ขั้นตอน ประกอบด้วย (๑) การตีความตามตัวอักษร (Literary Interpretation) (๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน (Interpretation Approach by Tale) (๓) การตีความเชิงอุปมาอุปมัย (Interpretation Approach through Simile) และ (๔) การตีความเชิงธรรมธรรมาธิษฐาน (Interpretation Methods of Convention and Ultimate Truths)

บทที่ ๔

การตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

๔.๑ หลักการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในครั้งนี้เป็นการตีความภายใต้กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (Post Modern Paradigm) ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm) ของการตีความวรรณกรรม (Literary-form Interpretation) ในหนังสือกาพย์กลอนสวดเรื่อง “พระสุธน” ในวรรณกรรมนี้ประกอบด้วยภาษาศาสตร์ซึ่งแฝงอยู่ในรูปของคำศัพท์ (wording) หรือถ้อยคำ (statement) อันเป็นภาษาสามัญ (Ordinary Language) หรือภาษาคนซึ่งจัดเป็นสมมติสัจจะ (Conventional Truth) จะต้องได้รับการตีความกลับไปสู่ภาษาอุดมคติ (Ideal language) หรือภาษาธรรม (Religious language) ซึ่งเป็นปรมาตถสัจจะ (Ultimate Truth) อันเป็นพื้นฐานของเจตนารมณ์ (The foundation of the intention) ในชาดกเรื่องนี้ ทั้งนี้ภาษาสามัญหรือภาษาคนซึ่งเป็นบทบาทสมมติในชาดกเรื่องนี้ถูกปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาพยายามแต่งขึ้นให้อยู่ในรูปตัวบท (Text) และบริบท (Context) ของนิทานชาดกนอกนิบาตที่มีอายุเก่าแก่มากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยมีหลักฐานในคัมภีร์มหาเวสตุ (Mahāvastu) ซึ่งเน้นการแสดงธรรมที่แฝงไว้ด้วยอุบาย (Upaya) กลบทและปริศนาธรรมที่เรียกว่า โกอาน (Koan) หรือรหัสยะ (mystical) โดยยกเอาหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนายุคพระไตรปิฎกที่สำคัญมากำหนดเป็นบทบาทสมมติของการแสดงธรรมชาดกอภิมุขเนื้อความเมื่อครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนตามพระมเหสีเพราะมาตุคาม (ผู้หญิง) ได้รับทุกข์ยากมาตรัสเทศนา จึงต้องได้รับการตีความแบบนิทานธรรม (Interpretation Approach by Tale) เพื่อแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างระดับลึก (Deep Structure) ตามแนวทางสู่พ้นตามลำดับขั้น (gradual path) และแสดงถึงคุณค่าเชิงโลกุตตรของชาดกเรื่องนี้ให้เป็นที่ประจักษ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีแนวคิดศึกษาตีความชาดกเรื่องนี้ตามหลักเนตติปกรณ์ (The Nettī-Pakarana), คัมภีร์มหาปเทศ ซึ่งเป็นหลักการตีความที่ได้รับการยอมรับทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน รวมถึงหลักการตีความภาษาศาสนาที่ได้รับการยอมรับในยุคปัจจุบันที่สอดคล้องกับการศึกษาวินิจฉัยคือการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ (Allegory) การตีความในครั้งนี้เป็นการตีความตามลำดับของการดำเนินเรื่อง (Complication) คือแนวทางสู่พ้นตามลำดับขั้นตั้งแต่ต้นจนจบคัดเลือกตีความประเด็นสำคัญของการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ จำนวน ๓๔ อนุภาค ๕๐ ประเด็น จำแนกแต่ละประเด็นใน ๔

ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นตอนที่หนึ่งการตีความตามตัวอักษร (Literary Interpretation) ขั้นตอนที่สองการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน (Interpretation Approach by Tale) ขั้นตอนที่สามารถตีความเชิงอุปมาอุปไมย (Interpretation Approach through Simile) และขั้นตอนที่สี่การตีความเชิงธรรมชาธิษฐาน (Interpretation Methods of Convention and Ultimate Truths) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๒ การตีความนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในกาพย์กลอนสวด เรื่อง พระสุธน

๔.๒.๑ การตีความชื่อ “พระสุธน”

สุรางคนางค์

๒๓ เพลาคืนนี้ ชุมทองผุดมี สีมุมพระนคร
ไพร่ฟ้าพลเมือง ลือเลื่องขจร แต่กาลปางก่อน บ่ท่อนเห็นมี^๑

ฉบบัง ๑๖

๕๖ พระให้โหรา เชิญชะตาพระโหมงาม
ถวายทรงพระนาม ชื่อสุธนกุมาร^๒

๑) การตีความตามตัวอักษร

คำว่า “สุธน” มาจากคำ แปลว่า สุ รวมกับคำว่า ธน คำว่า สุ เป็นคำคุณศัพท์ แปลว่า ดี คำว่า ธน แปลว่า ทรัพย์ รวมความคำว่า สุธน แปลว่า มีทรัพย์ดี, มีทรัพย์ประเสริฐ หรือมีทรัพย์มาก^๓ เวลาที่เกิดนั้นมีชุมทรัพย์ผุดขึ้นทั้ง ๔ มุมเมือง รวมความมีความหมายว่าผู้มีทรัพย์อันประเสริฐ จำนวน ๔ กอง

๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

ในอนุภาคที่ ๕-๖ กล่าวว่า ในวันที่พระโพธิสัตว์เจ้าจุติลงมาเกิด มีชุมทรัพย์ผุดขึ้นทั้ง ๔ มุมเมือง ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนเป็นที่ชื่นชมยินดีของปวงประชาราษฎร์ ทั้งนี้เป็นอำนาจบุญราชนบุตรที่จุติลงมาเกิด ซึ่งได้สร้างสมบารมีไว้แต่ปางก่อน พระอาทิตย์วงศาได้เสด็จประพาสรอบเมือง ดูชุมทรัพย์ที่เกิดจากอำนาจบุญราชนบุตร และยังมีได้มีใครดูแล โดยชื่อพระสุธนเป็นชื่อบุคคลซึ่งเป็นพระเอกในละครเรื่อง “พระสุธน” เป็นบุตรของพระยาอาทิตย์วงศาและนางจันทเทวี เกิดที่เมืองอุดรปัญจาล์ ในเวลาที่ประสูตินั้นมีชุมทองผุดขึ้นทั้ง ๔ มุมเมือง

^๑ เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^๓ วิเชียร เกษประทุม, เล่าเรื่องพระสุธน-มโนห์รา, หน้า ๘.

๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการแปลความตามตัวอักษร คำว่า “สุชน” ในเรื่อง “พระสุชน” หมายถึง ทรัพย์อันประเสริฐ จำนวน ๔ กอง ความหมายดังกล่าวสามารถตีความเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ว่า ทรัพย์อันประเสริฐ จำนวน ๔ กอง หมายถึง มหาภูตรูป ๔ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของรูปชั้นหยาบในปญจขันธ์หรือขันธ์ ๕ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา คำว่ารูป หรือ รูปชั้นหยาบ ตามแนวพระอภิธรรมแบ่งรูปเป็น ๒๘ อย่าง^๔ คือ

๑) มหาภูตรูป ๔ เรียกก่ายๆ ว่า ธาตุ ๔ คือธาตุดิน หรือปฐวีธาตุ (สภาพที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่) ธาตุน้ำ-อาโปธาตุ (สภาพที่ดึงดูดซาบซึม) ธาตุไฟ-เตโชธาตุ (สภาพที่แผ่ความร้อน) และธาตุลม-วาโยธาตุ (สภาพที่สั่นไหว)

๒) อุปาทายรูป ๒๔ (รูปอาศัยหรือรูปที่สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป ๔) ประกอบด้วย

๓) ประสาทหรือประสาทรูป ๕ ได้แก่ จักขุ ตา, โสต หู, ฆานะ จมูก, ชิวหา ลิ้น, กาย, มโนใจ

๔) โคจรรูป หรือ วิสัยรูป (รูปที่เป็นอารมณ์) ๔ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (โผฏฐัพพะ ไม่นับเข้าจำนวน เพราะตรงกับปฐวี เตโช วาโย ซึ่งเป็นมหาภูตรูป)

๕) ภาวรูป ๒ ได้แก่ อิตถิภาวะ ความเป็นหญิง และ ปุริสภาวะ ความเป็นชาย

๖) หทัยรูป ๑ คือ หทัยวัตถุ หัวใจ

๗) ชีวิตรูป ๑ คือ ชีวิตินทรีย์ ภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่

๘) อาหารรูป ๑ คือ กวฬิงการาหาร อาหารที่กินเกิดเป็นโอชา

๙) ปริจเฉทรูป ๑ คือ อากาศธาตุ ช่องว่าง

๑๐) วิญญูติรูป ๒ คือ กายวิญญูติ ไหว่กายให้รู้ความ วจวิญญูติ ไหว่วาจาให้รู้ความคือพูดได้

๑๑) วิการรูป ๕ คือ อาการดัดแปลงต่าง ๆ ได้แก่ ลหุตา ความเบา, มุทุตา ความอ่อน, กัมมัณฺญตา ความควรแก่งาน, (อีก ๒ คือ วิญญูติรูป ๒ นั้นเอง ไม่นับอีก)

๑๒) ลักษณะรูป ๔ ได้แก่ อุปจยะ ความเติบโตขึ้นได้, สันตติ สืบต่อได้, ชรตา ทрудุทโรมได้, อนิจจตา ความสลายไม่ยั่งยืน (นับโคจรรูปเพียง ๔ วิการรูป เพียง ๓ จึงได้ ๒๔)

๔) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

คำว่า “สุชน” ซึ่งเป็นบุคลาธิฐาน ในนิทานชาดกเรื่อง “พระสุชน-มโนห์รา” ตีความเป็นธรรมาธิฐานว่า หมายถึง รูปกายหรืออรรถภาพร่างกายมนุษย์นี้เองที่เป็นทรัพย์อันประเสริฐสุดของมนุษย์แต่ละคนคืออรรถภาพความเป็นมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปกายมนุษย์อันเกิดจากการรวมกันของ

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๐.

ธาตุหลักทั้ง ๔ ถือเป็นขุมทรัพย์ที่มีอยู่ในตัวคนทุกคน จึงพอสรุปได้ว่าร่างกายมนุษย์แต่ละบุคคลคือธาตุ ๔ หรือร่างกายของเราเป็นทรัพย์อันประเสริฐ มีค่าสุดประมาณ ที่อิงอาศัยกันเป็นรูปสมบัติ, วิถีสมบัติ คือ ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย หรือ โลกุตตร สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๑ การตีความชื่อ “พระสุธน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑ การตีความชื่อ “พระสุธน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน(ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	ธน	กาย - ตา - หู - จมูก - ลิ้น
๒	สุธน	รูปชั้นอันประเสริฐ หรือ รูปชั้น ๕ ระดับ โลกุตตร

จากตารางที่ ๔.๑ การตีความชื่อ “พระสุธน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่าชื่อพระสุธนโดยสมมติสังขะจะเป็นชื่อพระเอกในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ส่วนในทางปรมัตถสังขะจะหมายถึงรูปธรรม คือ มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่อิงอาศัยกันเป็นรูปสมบัติ, วิถีสมบัติ คือ ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย จัดเป็นรูปชั้นหรือรูปกายหรือที่ประเสริฐหรือ รูปชั้น ๕ ระดับโลกุตตร

๔.๒.๒ การตีความชื่อ “นางมโนห์รา”

ฉบับ

๔๑๑	ข้านี้เป็นราชธิดา มารดาชื่อจันทกนิรี	ปทุมราชา
๔๑๒	ทั้งสองครองราชย์ธานี ข้านี้ชื่อว่ามโนห์รา ^๕	ไกรลาศกรุงศรี

(๑) การตีความตามตัวอักษร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของคำว่า “มโนห์รา”ไว้ดังนี้

ก. มโน คำว่า “มโน” เป็นคำนาม แปลว่า ใจ^๖

ข. มโนหระ คำว่า “มโนหระ” เป็นคำนาม [มะโนหะระ] แปลว่า เป็นที่จับใจ, น่ารักใคร่, สวย, งาม^๗

^๕ เสยย์ เกิดเจริญ, กายกถาสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๔๑.

^๖ <http://www.royin.go.th/dictionary/มโน>.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๘๓๓.

ค. **มโนห์รา** คำว่า “มโนห์รา” เป็นคำนาม ในภาษาบาลีมีรูปว่า “มโนหฺรา” แปลตามตัวอักษรว่า ผู้นำไปซึ่งใจ มีความหมายโดยเนื้อความว่า จิตใจสะทวกลสบายรื่นเริง วิธีเขียนเป็นภาษาไทยเรากำหนดตัว ห เสีย จึงอ่านว่า มโนห์รา^๕

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายของคำว่า “มน” “มโนรณ” และ “มโนรม” ความว่า^๖

ก. **มน** แปลว่า ใจ, จิต (จิตต เจต วิญญาน หทย มานส) ตัวอย่างเช่น “มนติ ชานาตีติ” ธรรมชาติที่รู้ (มน ธาตุในความหมายว่ารู้ อ ปัจจัย), “อารมณณ มินาติ ปริจฉินทตีติ มโน” ธรรมชาติที่นับกำหนดอารมณ์ (มา ธาตุในความหมายว่านับ, กะประมาณ ยู ปัจจัย, แปล ยู เป็น อน, ลบที่สุด ธาตุ

ข. **มโนรณ** แปลว่า ตัณหา ความปรารถนา ตัวอย่างเช่น “จิตตสส นานารมมณเสสุ วิพภม นกรณโต มนโส รโถ อิว มโนรโถ” สภาวะที่เหมือนรณของใจ เพราะทำให้ใจหมუნวนไปในอารมณ์ต่างๆ (มน+รณ, แปลง อ เป็น โอ ตามหลักมโนคณะศัพท์)

ค. **มโนรม** แปลว่า นำรื่นรมย์ใจ, นำยินดี, ดี, งาม, สวย ฯลฯ ตัวอย่างเช่น “มโน รมติ อสมินติ มโนรม” สิ่งเป็นที่รื่นรมย์แห่งใจ (มน บทหน้า รมุ ธาตุในความหมายว่ายินดี, รื่นรมย์ อ ปัจจัย, ลบสระหน้า, แปลง อ เป็น โอ ตามหลักมโนคณะศัพท์)

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

ในอนุภาคที่ ๒๙-๓๐ กล่าวถึงนางมโนห์ราเป็นชื่อนางกนิรีซึ่งเป็นนางเอกในละครเรื่อง “พระสุธน” เป็นบุตรพระเจ้าปทุมราชและพระนางจันทกนิรีแห่งสุวรรณนคร เขาไกรลาส เมื่อถึงวันปณรสี นางกนิรีทั้งเจ็ด ธิดาท้าวปทุมราชและนางจันทกนิรี ได้ทูลลาพระมารดาเพื่อไปเล่นน้ำที่สระโบกขรณี พระนางจันทกนิรีได้กล่าวสั่งสอนธิดาทั้งเจ็ด ให้พึงระวังรักษาตน การประพฤติดนของกุลสตรีที่ดี (ตามความหวังใจของพ่อแม่) พรานบุญเมื่อได้นาคบาท ก็ได้้นำบ่วงมาดักจับนางกนิรีมโนห์ราได้ตามปรารถนา แม้วางมโนห์ราจะขอวิงวอนให้ปล่อยนางไป พรานบุญก็ไม่ยินยอม แล้วได้นำมาถวายพระสุธน ด้วยบุพเพสันนิวาสแต่ชาติก่อน พอพระสุธนเห็นนางมโนห์ราก็เกิดมีพระทัยปฏิพัทธ์ทรงรับนางมโนห์ราไปไว้ ณ อุทยานหลวง

(๑) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการแปลคำว่า “มโนห์รา” หมายถึง “ใจ” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงคำว่า “มโน” ดังนี้

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๖.

^๖ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๘), หน้า ๖๘๒.

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ”

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ติสสเถรวัตถุ^{๑๐} กล่าวถึง “มโน” ซึ่ง “ใจ” ความว่า “มโน ปุพพกมา ธมมามโนเสฏฐา มโนมยา” แปลว่า ธรรมทั้งหลาย^{๑๑} มีใจเป็นหัวหน้า^{๑๒} มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ดังรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ก. **ใจ หรือ จิต** หมายถึง นามธรรม หรือ นามชั้น ประกอบด้วย สัญญาชั้น, เวทนาชั้น, สังขารชั้น และวิญญานชั้น ทั้งนี้นามชั้นนี้สามารถจำแนกตามหลักปรมัตถธรรม ๔ ซึ่งประกอบด้วย จิต เจตสิก รูป นิพพาน กล่าวคือ วิญญานชั้น จัดเป็น จิต, สัญญาชั้น, เวทนาชั้น, สังขารชั้น จัดเป็นเจตสิก, รูปชั้น จัดเป็นรูป จิตและเจตสิกจึงเป็นนามธรรมที่เกิดและดับพร้อมกัน โดยจิตและเจตสิกมีลักษณะและประเภทต่างๆ ดังต่อไปนี้

ลักษณะของจิต ๓ ประการ ประกอบด้วย

(๑) ธรรมชาติใด ย่อมคิด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าจิต มีอรรถว่า ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือ จิต

(๒) ธรรมชาติใด ทำความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ธรรมชาตินั้นชื่อว่าจิต

(๓) คนใด หมูใด สำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำคนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร

ประเภทของจิต ๔ ประเภท ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวง^{๑๓} ประกอบด้วย

(๑) กามาวจรจิต ประกอบด้วยจิต ๕๔ ดวง

(๒) รูปาวจรจิต ประกอบด้วยจิต ๑๕ ดวง

(๓) อรูปาวจรจิต ประกอบด้วยจิต ๑๒ ดวง

(๔) โลกุตตรจิต ประกอบด้วยจิต มี ๘ หรือ ๔๐

อนึ่ง เดิมทีเดียวจิตนั้นเป็นภวังคจิตคือเป็นจิตที่ผ่องใส (ภัสสรจิต) แต่เมื่อถูกเจตสิกธรรมฝ่ายชั่วกล่าวคืออุปกิเลสธรรมจรมากระทบเข้าก็กลายเป็นจิตเศร้าหมองที่เรียกว่าใจชั่ว ซึ่งพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจา

^{๑๐} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/1/๒๓.

^{๑๑} ธรรมทั้งหลาย มีความหมาย ๔ ประการ คือ (๑) คุณธรรม (๒) เทศนาธรรม (๓) ปรียัติธรรม (๔) นิสสัตตธรรม (สภาวะที่มีใช้สัตว์) หรือนิชชีวธรรม (สภาวะที่มีใช้ชีวะ) ในที่นี้หมายถึงนิสสัตตธรรม ได้แก่ อรูปชั้น ๓ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น (ขุ.ธ.อ. ๑/๒๐-๒๑) และดู ขุ.ชา. (แปล) ๒๗/๓๘๖/๕๓๗ ประกอบ

^{๑๒} เป็นหัวหน้า หมายถึง เป็นหัวหน้าของเจตสิกธรรม กล่าวคือเป็นเหตุปัจจัยให้เจตสิกธรรมเกิดขึ้น (ขุ.ธ.อ. ๑/๒๑)

^{๑๓} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระอภิธรรมปิฎก (Abhidhamma Pitaka), (กรุงเทพฯ นคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า 37.

ข. เจตสิก^{๑๔} หมายถึง ธรรมที่มีในจิต (อาศัยจิตเกิด) หรือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ด้วยลักษณะ ๔ ประการคือ เกิดพร้อมกับจิต, ดับพร้อมกับจิต, มีอารมณ์อันเดียวกับจิต และมีที่อาศัย แห่งเดียวกับจิต (ในปัญจโวหารภาพ) ประกอบด้วย

- (๑) อัญญาสมานราสีเจตสิก ๑๓
- (๒) อุกุศราสีเจตสิก ๑๒
- (๓) โสภณราสีเจตสิก ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อัสสุตวาสูตร^{๑๕} ว่าด้วยผู้ไม่ได้สติ กล่าวถึง ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ ความว่า

ข้าพเจ้าได้สติมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค ...

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ^{๑๖} พึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง จากกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะเหตุที่การประชุมก็ดี ความสิ้นไปก็ดี การยึดถือก็ดี การทอดทิ้งกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ก็ดี ย่อมปรากฏ เพราะฉะนั้น ปุณฺณผู้ไม่ได้สติพึงเบื่อหน่าย บ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง จากกายนั้น

ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ ไม่อาจ เบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะจิตเป็นต้นนี้ ถูกรัดไว้ด้วยตัณหา ยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นสิ่งที่ปุณฺณผู้ไม่ได้ สติยึดมั่นว่า

‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’ ตลอดกาลนานเพราะฉะนั้น ปุณฺณผู้ ไม่ได้สติ จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้

ภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ พึงยึดถือกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นอตัยยังประเสริฐกว่า

ส่วนการยึดถือจิตโดยความเป็นอตัตาไม่ประเสริฐเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเพราะกายซึ่ง เป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ เมื่อดำรงอยู่ ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-48.

^{๑๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/61/๑๑๕.

^{๑๖} ปุณฺณผู้ไม่ได้สติในที่นี้ หมายถึง ปุณฺณผู้เว้นจากการศึกษาเล่าเรียน การสอบถาม การวินิจฉัยใน ชันธฺ ธาตุ อายุตนะ ปัจจัยการ และสติปัญญานเป็นต้น (ส.น.อ. ๒/๖๑/๑๑๑)

๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง หรือเกินกว่าบ้าง ก็ยังปรากฏ

ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่ง เกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน เปรียบเหมือนลึงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งไม้นั้นแล้ว ย่อมจับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งนั้นแล้วย่อมจับกิ่งอื่นต่อไป ฉะนั้น

ตถาคตจึงเรียกสิ่งนี้ว่า ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวันภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมนสิการ ปฏิจจสมุปบาทนั้นแหละโดยแยบคาย ในกายและจิตนั้นว่า

เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

คือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อนึ่ง เพราะอวิชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้’

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปแม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขาร แม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘มโนกรรม’

ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ อุปาลิวาสสูตร^{๑๗} กล่าวถึง มโนกรรม ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา สมัยนั้นแล นิครนถ์ นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิกนถ์เป็นจำนวนมาก อาศัยอยู่ที่เมืองนาลันทา นิครนถ์ชื่อทิมตปัสสีจึงได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

ท่านพระโคตม พระองค์ทรงบัญญัติทัณฑะในการทำความชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วไว้เท่าไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ตปัสสี ตถาคตมิได้บัญญัติเป็นอาจิณว่า ‘ทัณฑะทัณฑะ’ แต่บัญญัติเป็นอาจิณว่า ‘กรรม กรรม’”

ท่านพระโคตม พระองค์ทรงบัญญัติกรรมในการทำความชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วไว้เท่าไร

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

ตปัสสี เราบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่วไว้ ๓ ประการ คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม^{๑๘}

ท่านพระโคตม กายกรรมอย่างหนึ่ง วจีกรรมอย่างหนึ่ง มโนกรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น หรือ

ตปัสสี กายกรรมก็อย่างหนึ่ง วจีกรรมก็อย่างหนึ่ง มโนกรรมก็อย่างหนึ่งเท่านั้น

ท่านพระโคตม บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการนี้ที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้ คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม พระองค์ทรงบัญญัติกรรมไหนว่ามีโทษมากกว่ากัน ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว

ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกกรรมชั่ว มิใช่กายกรรมหรือวจีกรรม

ท่านพระโคตม พระองค์ตรัสตอบว่า ‘มโนกรรม’ หรือ

ใช่ เราตอบว่า มโนกรรม

ท่านพระโคตม พระองค์ตรัสตอบว่า ‘มโนกรรม’ หรือ

ใช่ เราตอบว่า ‘มโนกรรม’

ท่านพระโคตม พระองค์ตรัสตอบว่า ‘มโนกรรม’ หรือ

ใช่ เราตอบว่า ‘มโนกรรม’

นิครนถ์ชื่อที่ขมตปัสสีให้พระผู้มีพระภาคทรงยืนยันในพระดำรัสนี้ถึง ๓ ครั้ง ด้วยประการอย่างนี้ แล้วลุกจากอาสนะเข้าไปหานิครนถ์ นาฏบุตรถึงที่อยู่

(๒) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยทำให้ทราบว่าผู้ประพันธ์นิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีความประสงค์ที่จะตั้งชื่อที่แสดงถึงรูปธรรมและนามธรรม คือร่างกายและจิตใจ โดยคำว่า “สุธน” ตีความเป็นธรรมาธิษฐานหมายถึง รูปกาย และนางมโนห์รา ตีความเป็นธรรมาธิษฐานหมายถึงจิตใจ เพราะเป็นสิ่งที่คู่กัน แต่เนื่องจาก “มโนห์รา” หมายถึง “ผู้นำไปซึ่งใจ” ซึ่งคำว่า “ผู้นำไป” หรือ “ผู้ไปพร้อมกับใจ” ในที่นี้ก็คือ เจตสิก นั่นเอง จึงตีความได้ว่า คำว่า “นางมโนห์รา” ตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานว่าหมายถึง “จิต และ เจตสิก” จึงสรุปว่า คำว่า “มโนห์รา” ในนิทาน

^{๑๘} กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อธิบายว่า กายกรรม ได้แก่ เจตนา ๒๐ เป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ และเป็นฝ่ายอกุศล ๑๒ ที่ถึงการยึดถือ การรับ การปล่อย และการเคลื่อนไหวในกายทวาร วจีกรรม ได้แก่ เจตนา ๒๐ เหล่านั้นแหละ ที่ไม่เกี่ยวกับการยึดถือเป็นต้นทางกายทวาร แต่เกี่ยวกับการเปล่งวาจาที่เกิดขึ้นทางวจีทวาร มโนทวาร ได้แก่ เจตนา ๒๙ ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ที่ไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางทวารทั้ง ๒ (กายทวารและวจีทวาร) ที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร อีกนัยหนึ่ง กายกรรม หมายถึงกายทุจริต ๓ วจีกรรม หมายถึง วจีทุจริต ๔ มโนกรรม หมายถึง มโนทุจริต ๓ (ม.ม.อ. ๒/๕๗/๔๐).

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. **ปัญจา** คำว่า “ปัญจา” ย่อรูปลงเป็นคำว่า “ปัญจ” อ่านว่า ปัน-จะ มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “เบญจ” เป็นคำวิเศษณ์ (ว.) แปลว่า ห้า, ลำดับที่ ๕^{๒๐} ในเรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” นำคำว่า “ห้า” มาตั้งเป็นชื่อเมืองทั้งสองเมืองคือเมือง “อุตรปัญจา” และ “ปัญจาลบุรี” ซึ่งคำว่า “เมือง” เป็นคำนาม แปลว่า แดน หรือ เขต ฉะนั้นจึงหมายถึง เขตแดนทั้ง ๕ หรือเขตแดนที่มี ๕ อย่างหรือ ๕

ข. **ปัญจาล** ในพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน^{๒๑} ชุดศัพท์วิเคราะห์ให้ความหมายของคำว่า “ปัญจาล” ว่าหมายถึง “แคว้นปัญจาล” ดังตัวอย่าง “ปัญจนัน ราชนัน อลนติ ปญจาลา แปลว่า แคว้นที่เพียงพอแก่พระราช ๕ พระองค์ (ปัญจ+อล, ลบหน้า ที่ขะสระหลัง)

ค. **อุตร** คำว่า “อุตร” หมายถึง เหนือ ใช้ว่า ทิศอุดร (อุดร)^{๒๒}

ง. **ปศุจิม** คำว่า “ปศุจิม” เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง ตะวันตกหรือเบื้องหลัง เช่น ฝ่ายปศุจิม.^{๒๓}

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

ในอนุภาคที่ ๑ กล่าวว่า “กล่าวถึงนครอุตรปัญจาที่มีความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่ด้วยความสงบ มีเมืองขึ้นน้อยใหญ่มากมาย” และในอนุภาคที่ ๓๘ กล่าวว่า “กาลล่วงมาพระเจ้านนทราชได้ยกกองทัพมาตีหัวเมืองชายแดนของเมืองอุตรปัญจา บุโรหิตเฒ่าเห็นเป็นโอกาสจึงทูลพระอาทิตย์วงศาให้พระสุธนยกกองทัพออกไปรบ พระสุธนได้ฝากนางมโนห์ราไว้กับพระมารดา แล้วยกกองทัพไปรบเข้าศึกจนได้ชัยชนะ”

จากอนุภาคที่ ๑ และ ๓๘ กล่าวถึงชื่อเมืองสองเมืองซึ่งเป็นสถานที่ดำเนินเรื่อง “พระสุธน” ได้แก่ เมือง “อุตรปัญจา” และ “ปัญจาลบุรี” ซึ่งทั้งสองเมืองต่างก็มีคำว่า “ปัญจา” ประกอบในชื่อเมืองทั้งสองแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคำว่า “ปัญจา” อันเป็นจุดเริ่มต้นของเรื่องราวทั้งหลายของชีวิต

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการแปลความคำว่า “เมืองปัญจา” หมายถึง “เมืองที่มีองค์ประกอบ ๕ ประการ” สามารถตีความจากสมมติสังขจะเป็นปรมัตถสังขจะ ว่าหมายถึง ชั้น ๕ หรือ ปัญจชั้น ซึ่งแปลว่า กอง

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๓๕๙.

^{๒๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๑๑.

^{๒๒} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/อุดร>.

^{๒๓} <http://www.royin.go.th/dictionary/ปศุจิม>.

แห่งรูปธรรมและนามธรรมที่ประชุมรวมกันเป็น “ชีวิต” ของคนและสัตว์ มี ๕ กอง หรือ ๕ หมวดนั่นเอง ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า เบญจขันธ์^{๒๔} ประกอบด้วย

๑) รูป (Corporeality) ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆ ของสสารพลังงานทั้งหลาย

๒) เวทนา (Feeling หรือ sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

๓) สัญญา (Perception) ได้แก่การกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้น ๆ ได้

๔) สังขาร (Mental Formations หรือ Volitional Activities) ได้แก่องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลางๆ ประงเปรการตริตริกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของ “กรรม” เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น รวมเรียกออย่างง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

๕) วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

ชื่อเมืองทั้งสองซึ่งเป็นสถานที่ดำเนินเรื่อง “พระสุธน” ได้แก่ เมือง “อุตรปัญจาล” และ “ปัญจาลบุรี” ซึ่งทั้งสองเมืองต่างก็มีคำว่า “ปัญจาล” ประกอบในชื่อเมืองทั้งสองแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ประกอบด้วยรูปธรรมนามธรรม โดยรูปธรรม ได้แก่ รูปขันธ์ นามธรรม ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ เนื่องจากขันธ์ ๕ มีสภาวะธรรมที่เป็นอพยาगत คือกลาง ๆ เมื่อถูกปรุงแต่งด้วยสังขารกรรม ทำให้ ขันธ์ ๕ จึงจำแนก ๓ ประเภท คือ ขันธ์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว , ขันธ์ ๕ ที่ดี และขันธ์ ๕ ที่ชั่วสุดแต่แต่สังขารจะปรุงแต่งไป

โดยสามารถกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่ากายนครนั่นเอง ทั้งนี้คำว่าขันธ์ในระดับ โลกุตตรหรือโลกอุดร โดยคำว่าโลกในที่นี้หมายถึงขันธ์ ส่วนเมือง “ปัญจาลบุรี” หมายถึงขันธ์ของปุถุชน จึงขันธ์ ๕ นี้เป็นองค์ธรรมอันเป็นพื้นฐานของปฐมบทในการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เกิดมรรคผล สรุปลได้ดังตารางที่ ๔.๓ การตีความชื่อ “นางมโนหรา” จากบุคลาธิฐานเป็นธรรมาธิฐาน

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕.

ตารางที่ ๔.๓ การตีความชื่อเมือง “อุตรปัญจาล์” และ “ปัญจาลบุรี” จากบุคลาธิษฐานเป็น
ธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน(ภาษาคน - สมมติสังจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังจะ)
๑	เมืองอุตรปัญจาล์ - นครเบื้องบน	ชั้น ๕ โลกุตตร
๒	เมืองปัญจาลบุรี - นครเบื้องล่าง	ชั้น ๕ โลกีย์

จากตารางที่ ๔.๓ การตีความชื่อเมือง “อุตรปัญจาล์” และ “ปัญจาลบุรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่าชื่อ “ปัญจาลบุรี” โดยสมมติสังจะว่าเป็นเมืองที่อยู่ชายแดนอยู่ทิศปัจฉิมของเมืองอุตรปัญจาล์ โดยปรมัตถสังจะหมายถึง ชั้น ๕ เป็นสภาวะธรรมพื้นฐานของมนุษย์ที่ประกอบด้วยกิเลส คืออวิชา จึงมีสังขารกรรมฝ่ายเบื้องล่างทั้งที่ดี ที่ชั่วและกลาง ๆ ส่วนในชื่อ “เมืองอุตรปัญจาล์” โดยสมมติสังจะว่าเป็นเมืองที่อยู่ของพระสุทธนอยู่ทิศอุดร โดยปรมัตถสังจะหมายถึง ชั้น ๕ หมายถึง ชั้น ๕ ประจักษ์ด้วยสังขารกรรมฝ่ายดีหรือฝ่ายเบื้องบนคือกายสังขาร วิจิสังขาร และมโนสังขารที่ดี

๔.๒.๔ การตีความชื่อ “พระอาทิตย์วงศ์”, “นางจันทเทวี”, “พระปฐมราชา” และ “นางจันทกนิรี”

สร้างนางค์

๙ ลือนามขามเข็ด ภูมินทร์ปิ่นเรศร์ ซึ่งผ่านไอศวรรย์
ทรงธรรมทศพิธ ในกิจราชธรรม์ นามกรเธอนั้น ชื่ออาทิตย์วงศ์^{๒๕}

ฉบับ

๔๑๑ ข้านี้เป็นราชธิดา ปฐมราชา

มารดาชื่อจันทกนิรี

๔๑๒ ทั้งสองครองราชย์ธานี ไกรลาศกรุงศรี

ข้านี้ชื่อว่ามโนห์รา^{๒๖}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. **อาทิตย์วงศ์** พระอาทิตย์วงศ์ มาจากคำว่า อาทิตย์ ซึ่งแปลว่า "เชื้ออาทิตย์" คือ เทวดาพวกหนึ่งซึ่งเป็นลูกนางอาทิตย์ ผู้ชายาพระกศยปประชาชนดี เทวดาพวกนี้มีจำนวนกล่าวไว้ต่างกัน^{๒๗} คำว่าวงศ์ แปลตามศัพท์ว่า เชื้อสาย เหล่ากอ ตระกูล. รวมความแปล เชื้อสายของพระอาทิตย์

^{๒๕} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุทธน, หน้า ๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

ข. จันทเทวี นางจันทเทวี มาจากคำว่า จันทร แปลว่า ดวงเดือน เรียกเทวดาองค์หนึ่งในนิยายว่า พระจันทร์ ในตำราโหราศาสตร์เป็นชื่อดาวพระเคราะห์ที่ ๒^{๒๘} ส่วนคำว่า เทวี^{๒๙} แปลว่า เทวดาผู้หญิง นางพญา นางกษัตริย์ คำว่าจันทรเทวี รวมความแปลว่า นางที่เปรียบดังดวงจันทร์

ค. ปทุมราชา คำว่า ปทุม เป็นคำนาม แปลว่า บัวหลวง (เป็นพืชที่อยู่เกิดในน้ำ) , ราชา เป็นคำนาม แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน, พระมหากษัตริย์.

ง. จันทกนิรี นางจันทรเทวี มาจากคำว่า จันทร แปลว่า ดวงเดือน เรียกเทวดาองค์หนึ่งในนิยายว่า พระจันทร์ ในตำราโหราศาสตร์เป็นชื่อดาวพระเคราะห์ที่ ๒^{๓๐}, กนิรี^{๓๑} เป็นคำนาม แปลว่า กนิรเทศหญิง, กนิร^{๓๒} เป็นคำนาม แปลว่า อมนุษย์ในนิยาย มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หางบินไป.

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

ในอนุภาคที่ ๒ กล่าวว่า พระอาทิตย์วงศาและพระนางจันทเทวี เป็นเจ้าปกครอง ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม พระโพธิสัตว์ได้จุติลงมาเกิดในครรภ์ของพระนางจันทเทวี เกิดเป็นสุบินนิมิตว่า มีเทวดามาอุ้มนางไปในป่าหิมวันต์ วางนางบนหลังช้างเผือก ช้างเผือกได้พานางเที่ยวชมไพรพฤกษ์ สระน้ำ พญาช้างเผือกได้เก็บดอกบัวถวายให้นาง นางก็รับเอาไว้ด้วยความยินดี

ส่วนพระปทุมราชาเป็นพระราชาแห่งเมืองสุวรรณคีรี ณ เขาไกรลาส มีมเหสีชื่อนางจันทกนิรี เป็นมีบุตรซึ่งเป็นนางกนิรี จำนวน ๗ คน คนสุดท้ายชื่อนางมโนห์รา

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน คำว่า “พระอาทิตย์วงศ์”, “นางจันทเทวี”, “พระปทุมราชา” และ “นางจันทกนิรี” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรว่าด้วยเรื่อง ‘ดวงจันทร์ และ ดวงอาทิตย์’

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เกณียขุฎีลวัตถุ^{๓๓} สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย...พระเจ้าแผ่นดินเป็นประธานของประชาราษฎร์ มหาสมุทรเป็นประธานของแม่น้ำ ดวง

^{๒๘} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/อาทิตย์>

^{๒๘} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/จันทร์>.

^{๒๙} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/เทวี>.

^{๓๐} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/จันทร์>.

^{๓๑} <http://www.royin.go.th/dictionary/กนิรี>.

^{๓๒} <http://www.royin.go.th/dictionary/กนิร>.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) 5/300/132.

จันทร์เป็นประธานแห่งดาวนักษัตร ดวงอาทิตย์เป็นประธานแห่งสิ่งทีร้อน ฉันทไศ พระสงฆ์ก็เป็นประธานของทายกผู้มุ่งบุญถวายทานอยู่ ฉันทนั้น

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘ดอกปทุม’

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สาริปุตตเถราปทาน^{๓๔} (พระสาริปุตตเถระกราบทูลว่า)

ข้าพระองค์อยู่ในสำนักของพราหมณ์นามว่าสัณชัย ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตรี จบไตรเพท

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พราหมณ์นามว่าอัสนธิสาวกของพระองค์ ซึ่งหาผู้ กระทบกระถังได้ยากมีเดชแผ่ไป เทียววิณฑบาทในครั้งนั้น

ข้าพระองค์ได้เห็นท่านผู้ประเสริฐนั้น ผู้มีปัญญาเป็นมุนี มีจิตตั้งมั่นในความเป็นมุนี มีจิตสงบ เบิกบานดุจดอกปทุมที่แย้มบาน

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘กอปทุม และ กออุบล’

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน อุปสัณเฑราปทาน^{๓๕} ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติ ของพระอุปสัณเฑระ (พระอุปสัณเฑระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า)

ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาสูงหนึ่งชื่ออโนมะ เขาได้สร้างอาศรมและสร้าง บรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้านั้น มีแม่น้ำสายหนึ่งไหล อยู่มีทำนน้ำราบเรียบ น้ำรินรมยใจ มีกอปทุมและกออุบลจำนวนมาก เกิดอยู่ที่ทำน้ำซึ่งเต็ม เปี่ยมด้วยน้ำ

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยพบว่าพระอาทิตย์วงศาและพระนางจันทเทวีกล่าวโดย ธรรมาธิษฐาน พระอาทิตย์วงศา หมายถึงธาตุไฟ และนางจันทเทวี หมายถึง ธาตุดินคือดวงดาว ส่วน ท้าวปทุมราชา กล่าวโดยธรรมาธิษฐาน หมายถึงธาตุน้ำ และ นางจันทกนิรี หมายถึง ธาตุลม เพราะมี ปีกบินไปกับลมในอากาศได้ แสดงสภาวะธรรมในอภิปรางกายความเป็นมนุษย์เรานี้ เรียกว่าธาตุ ๔ หรือมหาภูตรูป ๔ คือธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ หรือรูปขันธ์ อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งในห้าของปัญจขันธ์ สรุปลงได้ดังตารางที่ ๔.๔ การตีความชื่อ “พระอาทิตย์วงศา”, “นางจันทเทวี”, “ท้าวปทุมราชา” และ “นางจันทกนิรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

^{๓๔} ขุ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๗๕-๒๗๗/๔๔.

^{๓๕} ขุ.อ. (ไทย) ๓๒/๑๐๐-๑๐๑/๖๖๘.

ตารางที่ ๔.๔ การตีความชื่อ “พระอาทิตย์วงศา, นางจันทเทวี, ท้าวปทุมราชา และ นางจันทกินรี”
จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน(ภาษาคน - สมมติสังจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังจะ)
๑	พระอาทิตย์วงศา	ธาตุไฟ
๒	นางจันทเทวี	ธาตุดิน
๓	พระปทุมราชา	ธาตุน้ำ
๔	นางจันทกินรี	ธาตุลม

จากตารางที่ ๔.๔ การตีความชื่อ “พระอาทิตย์วงศา”, “นางจันทเทวี”, “ท้าวปทุมราชา” และ “นางจันทกินรี” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่าพระอาทิตย์วงศา โดยสมมติสังจะ หมายถึง พระบิดาของพระสุธน โดยปริมาตรสังจะหมายถึงธาตุไฟ และนางจันทเทวี โดยสมมติสังจะ หมายถึง พระมารดาของพระสุธน โดยปริมาตรสังจะหมายถึงธาตุดิน ส่วนท้าวปทุมราชาโดยสมมติสังจะ หมายถึง บิดานางมโนห์รา โดยปริมาตรสังจะ หมายถึง ธาตุน้ำ และนางจันทกินรี โดยสมมติสังจะ หมายถึง มารดานางมโนห์รา โดยปริมาตรสังจะ หมายถึง ธาตุลมเป็นมหาภูตรูปหนึ่งใน ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ

๔.๒.๕ การตีความชื่อ “เมืองสุวรรณคีรี เขาไกรลาส”

ฉบับ

๔๑๑ ข้านี้เป็นราชธิดา ปทุมราชา

มารดาชื่อจันทกินรี

๔๑๒ ทั้งสองครองราชธานี ไกรลาศกรุงศรี

ข้านี้ชื่อว่ามโนห์รา^{๓๖}

ในอนุภาคที่ ๔๔-๔๕ กล่าวถึงนครสุวรรณคีรี ความว่า พระสุธนได้พบพระฤาษี พระฤาษีได้เล่าความที่นางมโนห์ราสั่งพร้อมกับมอมของฝากให้ และได้ชี้ทางไปสู่เมืองไกรลาส พระสุธนลาพระฤาษีไปเมืองไกรลาสตามที่นางบอกไว้ พระสุธนไปเมืองไกรลาส ต้องผจญกับอุปสรรค ภัยอันตราย นานาประการโดยเอาชีวิตเข้าแลก จนบรรลุถึงไกรลาส เมืองสุวรรณคีรี^{๓๗}

^{๓๖} เสย്യ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๔๑.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. **สุวรรณคีรี** คำว่า “สุวรรณคีรี” ประกอบด้วย คำว่า “สุวรรณ” และ “คีรี” โดยคำว่า “สุวรรณ” แปลว่า ทอง^{๓๘} คำว่า “คีรี” แปลว่าภูเขา^{๓๙} รวมความ สุวรรณคีรี แปลว่า ภูเขาทอง

ข. **ไกรลาส** หมายถึง เขาไกรลาส^{๔๐} เป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของศาสนาพุทธ , ตามความเชื่อของศาสนาต่างๆ เหล่านี้ เขาไกรลาสเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเชื่อว่าเป็นแห่งเดียวกันกับ "เขาพระสุเมรุ" ตามความเชื่อเรื่องจักรวาลของศาสนาพุทธ เขาไกรลาส เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสำคัญหลายสายของภูมิภาคแห่งนี้ ได้แก่ แม่น้ำคงคา, แม่น้ำสินธุ และยังมีทะเลสาบอีก ๗ แห่งอยู่รายรอบ ซึ่งแห่งที่สำคัญ คือ "ทะเลสาบมานัสโรวาร" หรือ"ทะเลสาบมานัสสะ" อยู่ทางเหนือของเขาไกรลาส ที่เชื่อกันว่า คือ "สระโหนดาด" ในป่าหิมพานต์ เขาไกรลาส ปกติจะปกคลุมด้วยหิมะและน้ำแข็งสีขาวโพลน จนได้อีกชื่อหนึ่งว่า "ภูเขาสีเงิน" (ไกรลาส หรือ ไกลาส เป็นคำวิเศษณ์ในภาษาสันสกฤตแปลว่า สีเงินยวง ส่วนเขาพระสุเมรุ^{๔๑} ซึ่งอยู่กลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแผ่นดินของสวรรค์ดาวดึงส์ซึ่งมีพระอินทร์อยู่

(๒) การตีความเชิงบุคลากริฐาน

เมืองสุวรรณคีรี เขาไกรลาส เป็นดินแดนที่อยู่ของเหล่าเทพยดา ที่มีความสะอาดบริสุทธิ์ เป็นที่ตั้งของเมืองอันสวยงาม อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ตั้งของเมืองสุวรรณคีรี มีภูเขาที่ประกอบด้วยทองคำเป็นที่ต้องการของมนุษย์แต่เป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองอูธรปัญจาล์มาก มนุษย์ปุถุชนคนธรรมดาไม่สามารถเดินทางไปถึงได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลากริฐาน คำว่า “สุวรรณคีรี” พบว่า ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวชื่อหรือคำดังกล่าว คือ ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สุกฺกิเถราปทาน^{๔๒} กล่าวถึงเขาไกรลาสความว่า

ครั้งนั้น พระองค์เสด็จจรงมอยู่ในอากาศ ดังพญาราชสีห์ผู้ไม่กลัว ดุจพญาช่างคึกคะนอง เหมือนพญาเสือโคร่งผู้ไม่ครั่นคร้าม ฉะนั้น

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมี เหมือนภูเขาไกรลาสที่บริสุทธิ์ เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ เหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน เสด็จจรงมอยู่ในอากาศ

^{๓๘} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/สุวรรณ>.

^{๓๙} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/คีรี>.

^{๔๐} <https://th.wikipedia.org/wiki/ไกรลาส>.

^{๔๑} ชุ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๒๗/๓๘.

^{๔๒} ชุ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๖-๒๘/๑๒๖.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

เมืองสุวรรณคีรี เขาไกรลาส การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน หมายถึง ๒ ขั้นตอน กล่าวคือ โดยบุคคลาธิษฐานเขาไกรลาส หมายถึง ภูเขาสีเงิน และ เมืองสุวรรณคีรี หมายถึงภูเขาทอง หรือโศกทรัพย์ หรือ กามคุณ ๕ เป็นที่อยู่ของนางมโนห์รา เนื่องจากเงินและทองซึ่งเป็นโลกีย์ทรัพย์ ทำให้จิตเดิม (โดยบุคคลาธิษฐานคือนางมโนห์รา) มัวหมองเพราะอุปกิเลสคือ ทรัพย์สินเงินทอง ดังนั้นคำว่า “สุวรรณคีรี และ เขาไกรลาส” จึงเป็นอุปกิเลสแห่งจิตใจ (โดยบุคคลาธิษฐานคือนางมโนห์รา) หมายถึง กิเลสที่จรมา ด้วยอำนาจกามตัณหาแล้วทำจิตเดิม (ภวังคจิต) ที่แม้ปกติก็บริสุทธิ์อยู่แล้วให้ต้องเศร้าหมอง สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๕ การตีความชื่อเมือง “สุวรรณคีรี” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๕ การตีความชื่อเมือง “สุวรรณคีรี” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมาตถสังขะ)
๑	ไกรลาส - ภูเขาเงิน, สุวรรณคีรี - ภูเขาทอง	โลกีย์ทรัพย์และอุปกิเลส

จากตารางที่ ๔.๕ สรุปการตีความชื่อเมือง “สุวรรณคีรี” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า ชื่อเมืองสุวรรณคีรี ณ เขาไกรลาส โดยสมมติสังขะในนิทานชาดกเรื่องพระสุทนต์มโนห์ราหมายถึงเมืองสวรรค์ที่อยู่ ณ เขาไกรลาส ที่อยู่ของนางมโนห์รา โดยปรมาตถสังขะ คำว่า สุวรรณคีรีและเขาไกรลาสแปลว่าภูเขาทองและภูเขาเงิน หมายถึง จัดเป็นโลกีย์ทรัพย์ ทรัพย์ทางโลก ได้แก่ ทรัพย์อันมีในภายนอกตัวเราอันเป็นวัตถุสิ่งของ เงินทอง ข้าวของเครื่องใช้ สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิต ที่อยู่ที่กิน ทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภค ซึ่งปุถุชนยึดมั่นถือมั่น และอุปกิเลสแห่งจิต^{๔๓} ๑๖ ประการประกอบด้วย

๑. อภิชฌาวิสมโลภะ (ความโลภไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น)
๒. พยาบาท (ความคิดปองร้ายผู้อื่น)
๓. โภธะ (ความโกรธ)
๔. อุปนาหะ (ความผูกโกรธ)
๕. มกขะ (ความลบหลู่คุณท่าน)
๖. ปฬาสะ (ความตีเสมอ)
๗. อีสสา (ความริษยา)
๘. มัจฉริยะ (ความตระหนี่)

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓.

๙. มายา	(มารยา)
๑๐. สาถยยะ	(ความโอ้อวด)
๑๑. ถัมภะ	(ความหัวดี)
๑๒. สारัมภะ	(ความแข่งดี)
๑๓. มานะ	(ความถือตัว)
๑๔. อติมานะ	(ความดูหมิ่นเขา)
๑๕. มหะ	(ความมัวเมา)
๑๖. ปมาทะ	(ความประมาท)

๔.๒.๖ การตีความชื่อ “พญานาคเผือกชมพูจิต”

ฉบับ

๖๔ จะกล่าวถึงพญานาคี	สถิตปฐพี
เมืองนาคพิภพบาดาล	
๖๕ ปรากฏด้วยยศสิงคาร	ปราสาทราชฐาน
บริวารมั่งคั่งพรั่งพรู	
๖๖ ชื่อว่าพญาชมพูจิต	เที่ยวขึ้นมาอยู่
แถบสระสาครมหา	
๖๗ มีต้นหว้าใหญ่สาขา	ริมสระคงคา
อยู่นอกพาราไม้ไกล	
๖๘ นาคาเคยมาอาศัย	เลื่องลืออื้อไป
ชาวไพร่นับถือนาคี	
๖๙ ชาวพ้องตั้งดวงมณี	โตใหญ่ยวรี
ไม่มีราศีระคาย ^{๔๔}	

(๑) การตีความตามตัวอักษร

คำว่า “พญานาคเผือกชมพูจิต” เกิดจากคำว่า “พญานาค” คำว่า “เผือก” คำว่า “ชมพู” และคำว่า “จิต” กล่าวคือคำว่า “พญานาค” เป็นคำนามแปลว่า นาคใหญ่, งูใหญ่^{๔๕} คำว่า “เผือก” แปลว่า เป็นคำวิเศษณ์แปลว่าขาว สำหรับสัตว์บางอย่าง เช่น ช้างและควาย.^{๔๖} คำว่า “จิต” เป็น

^{๔๔} เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๔๑.

^{๔๕} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/พญานาค>.

^{๔๖} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/เผือก>.

คำนามแปลว่า ใจ สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก^{๔๗}, คำว่า “ชมพู” คำนามแปลว่า ไม้หว่า หรือชื่อแม่น้ำอันไหลออกจากเขาพระเมรุ อันน้ำแห่งผลชมพูต้นใหญ่บนเขานั้นหลั่งออกมาทำให้เกิดเป็นแม่น้ำขึ้น^{๔๘} อนึ่งคำว่าชมพูยังหมายถึงทวีปอันเป็นที่อยู่ของมนุษย์หรือมนุษย์สถูมนั้นอยู่บน รวมความพญานาคเผือกชมพูจิต หมายถึงเจ้าแห่งนาคตนที่มีสีขาวชื่อชมพูจิต

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

ในอนุภาคที่ ๑๗ อันความอุดมสมบูรณ์ของนครอุดรปัญจาล์ สืบเนื่องมาจากพญานาคเผือกชมพูจิต ซึ่งอยู่ในสระนอกเมืองไมไกลและเป็นทีนบถือ เคารพกราบไหว้ของชาวเมือง ทางบ้านเมืองได้จัดให้มีการสมโภช จัดเป็นทานพิธีเป็นเวลา ๗ วันทุกๆ ปี เป็นผลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ประชาชนอยู่ด้วยความสำราญ ตรงข้ามกับทางเมืองปัญจาล์นคร ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกของเมืองอุดร ปัญจาล์ประมาณ ๑๕ โยชน์ ราษฎรมีความเดือดร้อน ฝนฟ้าไม่ตก โภชนาหารขาดแคลน ผู้คนพากันอพยพออกไปอาศัยเมืองอุดรปัญจาล์มากมาย

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “พญานาคเผือกชมพูจิต” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก และคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “พญานาค”

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มุจลินทกถา^{๔๙} ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์ เรื่องทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้นแล้วเสด็จจากควางตันอชปาลนิโครธไปยังควางตันมุจลินท์^{๕๐} ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์เป็นเวลา ๗ วัน ครั้งนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้น พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปเอบรรอบพระกายของ พระผู้มีพระภาคด้วยขนาด ๗ รอบ แม้พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า “ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค” ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายปลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทยอยู่เบื้องพระพักตร์ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลาอันว่าพุทธอุทานคาถา

^{๔๗} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/จิต>.

^{๔๘} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/ชมพู>.

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๘/๕/๔

^{๕๐} มุจลินท์ คือ ต้นจิกนา.

ความสงบ^{๕๑} เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก ความปราศจากราคะคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก ความกำจัดอหิมาณะ(ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่)เสียได้เป็นสุขอย่างยิ่ง

จากพุทธอุทานคาถาดังกล่าวแสดงถึงหน้าที่ของพญานาคซึ่งได้แก่การคุ้มครองปกป้องรักษาคุ้มครองความดีงามทั้งหลายในโลก

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต นาคสูตร^{๕๒} พระพุทธองค์ตรัสว่าด้วยนาค^{๕๓} ว่ามีความหมาย ๓ นัยคือ (๑) หมายถึงผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย วาจา และใจที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมองมีทุกข์เป็นวิบาก (๒) หมายถึงผู้ไม่ถึงอกติ ๔ ไม่ดำเนินไปด้วยอำนาจราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ อุทธัจจ วิจิกิจฉา และอนุสัย (๓) หมายถึงไม่หวนกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ชมพู”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ทุติยรูกขสูตร^{๕๔} พระพุทธองค์ตรัสถึงชมพูทวีปและต้นหว่าความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ที่มีอยู่ในชมพูทวีปเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ต้นหว่าชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัสดขพุกสูตร^{๕๕} พระพุทธองค์ตรัสถึงชมพูทวีปความว่า

ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกुरुทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ประการ ฐานะ ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) เป็นผู้แก้แล้วกล้า (๒) เป็นผู้มึสติ^{๕๖} (๓) เป็นผู้อยู่ประพฤดิพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้^{๕๗} ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกुरुทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ ด้วยฐานะ ๓ ประการนี้แล

^{๕๑} ความสงบ ในที่นี้หมายถึง ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง คือ นิพพานนั่นเอง (วิ.อ. ๓/๕/๑๐)

^{๕๒} อ.ฉ. (ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๘.

^{๕๓} อ.จ.ก.อ. ๓/๔๓/๑๒๑) และดู ชุ.ม. (แปล) ๒๙/๘๐/๒๓๘, ชุ.จ. (แปล) ๓๐/๒๗/๑๔๕-๑๔๖, ๑๐๒/๓๔๘, ๑๓๙/๔๔๘.

^{๕๔} ส.ม.ท. (ไทย) ๑๙/๕๓๗/๓๔๘.

^{๕๕} อ.น.ว. (ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๖.

^{๕๖} มีสติ ในที่นี้หมายถึง มีสติมั่นคง เพราะมนุษย์มีทั้งสุขและทุกข์คละเคล้ากัน ซึ่งต่างจากเทวดาและสัตว์นรก ที่มีสติไม่มั่นคง เพราะเทวดามีแต่สุขอย่างเดียวและสัตว์นรกมีแต่ทุกข์อย่างเดียว (อ.น.ว.ก.อ. ๓/๒๑/๓๐๓)

^{๕๗} เพราะพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติในชมพูทวีป จึงมีการประพฤดิพรหมจรรย์คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ (อ.น.ว.ก.อ. ๓/๒๑/๓๐๓) และดู อ.ภ.ก. ๓๗/๒๗๑/๙๕.

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “เผือก”

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ฉัททันตชาดก^{๕๘} ว่าด้วยพญาช้างฉัททันต์ กล่าวถึง พญาช้างที่งามรัศมี ๖ ประการ ซึ่งพระนางได้ทรงสุบินเห็น อยู่ที่ศอตุร ข้ามภูเขาสูงใหญ่ ๗ เทือกภูเขานั้น สูงใหญ่ ชื่อว่าสุวรรณปัสสคีรีมีพันธุ์บุปผาชาติบานสะพรั่ง มีหมู่กษัตริย์จรไม่ขาดสาย ท่านจึงขึ้นไปยังเสลบรรพต ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่กษัตริย์ แล้วจึงมองลงไปเบื้องล่างเชิงเขาทันใดนั้นท่านจะเห็นพญาไทรมีสีสังฆามเสมอเหมือนเมฆมีย่านไทรห้อยย้อยอยู่ ๘,๐๐๐ ย่าน ณ ใต้ต้นไทรนั้นพญาภูษะงามมีรัศมี ๖ ประการ อาศัยอยู่ ยากที่ใครอื่นจะชมขีได้พญาช้างเผือกตลอดนั้น แสดงถึงคุณสมบัติพิเศษของสัตว์ที่มีผิวขาวบริสุทธิ์หรือผิวเผือกว่าดีกว่าและประเสริฐมากกว่าสัตว์ประเภทเดียวกัน

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยทำให้ทราบว่า คำว่า พญานาค ตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง ผู้ไม่ทำความชั่ว, ไม่ถึงอคติ ๔ และไม่หวนกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว, คำว่า เผือก ตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง ผู้บริสุทธิ์, คำว่า ชมพู ตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง ชมพูทวีป คือ ภพของมนุษย์ภูมิ, จิต หมายถึง ใจ, วิญญานรวมความแล้วคำว่า “พญานาคเผือกชมพูจิต” ตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง จิตเต็ม (ภวังคจิต) ที่แม้ปกติก็บริสุทธิ์ คือ “ขาวผ่องดั่งดวงมณี” ภวังคจิต (Life Continuum) หมายถึง เป็นชื่อเรียกจิตขณะหนึ่งใน จำนวน ๑๗ ขณะ ภวังคจิตคือปกติจิตมีธรรมชาติเป็นอภัยกฤตมีบทบาทสำคัญ คือเป็นฐานแห่งองค์ภพ ชาติหรือเก็บสังสมสันดาน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือจิตที่ไม่ได้ขึ้นวิถึรับอารมณ์แต่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา มีหน้าที่รักษาปัจจุบันรูปนามให้ คงอยู่ไปจนถึงอายุขัย เช่น ขณะที่นอนหลับสนิท และไม่ฝัน เป็นต้น และรวบรวมกรรม (การกระทำ) ที่ยังไม่ได้ให้ผลเก็บไว้แฝงอยู่ในภวังคจิต และปล่อยสู่วิถึจิตต่อไป^{๕๙} สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๖ การตีความชื่อ “พญานาคเผือกชมพูจิต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๖ การตีความชื่อ “พญานาคเผือกชมพูจิต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	พญานาคเผือกชมพูจิต	ภวังคจิต

จากตารางที่ ๔.๖ การตีความชื่อ “พญานาคเผือกชมพูจิต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า ชื่อพญานาคเผือกชมพูจิต โดยสมมติสังขะในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

^{๕๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๔/๕๖๑.

^{๕๙} พระมหาสมจินต์ สมมาปถุญ, พุทธปรัชญา สารและพัฒนการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๒๓.

หมายถึง พญานาคผู้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้กับเมืองอูธรปุระจาลเป็นผู้มีนาคบาทโดยให้พรานบุญ ยืมเพื่อนำไปจับนางมโนห์ราแล้วนำมาถวายพระสุธน โดยปรมัตถ์สัจจะ คำว่า พญานาคเผือกชมพูจิต แปลว่า ภาวังจิต คือจิตเดิมของมนุษย์ซึ่งโดยปกติก็บริสุทธิ์อยู่แล้ว คือ ผู้ไม่ทำความชั่ว, ไม่มีอคติ ๔ แต่มีดมัวเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสคือกิเลสที่จรมาด้วยอำนาจโลภะ โทสะ และโมหะ

๔.๒.๗ การตีความชื่อ “บ่วงบาท”

สุรางคนางค์ ๒๘

๒๒๓	ขอยืมนาคบาท	ของพระภูวนาถ	ได้โปรดเกศา
	ไปดักนาแก้ว	ได้แล้วจักคลา	เอาคืนลงมา ส่งให้จอมไตร
๒๒๔	ส่วนพญานาคราช	ออกชื่อนาคบาท	ให้หวาดพระทัย
	ดุจดั่งดวงจิต	จะคิดฉันทไฉน	ผ่อนปรนกลใด คับในอุรา
๒๒๕	บ่วงนาคบาทนี้	พญาครุฑปักซี	ย่อมกัลลวฤทธิไกร
	รักเจ้าเราปลิด	ชีวิตส่งไป	แล้วเอามาให้ อย่าได้อยู่นาน ^{๖๐}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

คำว่า “บ่วง” แปลว่า เชือกที่ทำเป็นวงสำหรับคล้อง รูดเข้าออกได้ โดยปริยาย หมายถึง สิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น บ่วงมาร., เชือกที่ทำเป็นห่วงรูดสำหรับคล้องหรือดัก^{๖๑}

(๒) การตีความเชิงบุคลากริฐาน

ในอนุภาคที่ ๒๖ – ๒๘ กล่าวว่าเมื่อพรานบุญกลับมาอาศรม พระฤาษีได้ถามถึงการไปชม สระโภกขรณินว่าได้พบเห็นนางกินรีหรือไม่ พรานบุญได้ตอบว่าเห็นและถือได้ว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง ตั้งแต่เกิดมาก็เพิ่งได้เห็น ช่างงามเหนือมนุษย์ สุดเลิศเลาและมีความคิดว่าจะเอาบ่วงคล้องจับนำไปถวาย พระสุธน พระฤาษีจึงเตือนสติพรานบุญว่า พวกกินรีนั้น “ไม่ใช่เนื้อกลางป่า ปักขากกลางไพร” คิดจะ ดักเอาได้ตามใจปรารถนา เขาก็เป็นคน พุดภาคคนเหมือนกัน และเขามีความฉลาดสามารถทำปิกหาง บินได้ ถ้าคิดจะจับให้ได้ต้องใช้จับด้วยนาคบาทของพญานาค พรานบุญได้ทราบเรื่องนาคบาทจากพระ ฤาษีก็ตั้งใจเหมือนกับได้แก้ว จึงได้ลาพระฤาษีเดินทางไปเฝ้าพญานาคชมพูจิตที่นาคพิภพ เพื่อขอยืม นาคบาท พญานาคชมพูจิตจำใจต้องให้นาคบาทแก่พรานบุญด้วยความสำนึกในบุญคุณ แม้วานาคบาท นั้นเปรียบเหมือนชีวิตแห่งตน

^{๖๐} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๒๒.

^{๖๑} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/บ่วง>.

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “บ่วงบาศ” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘บ่วงทั้งปวงของมาร’

ในพระสุตตันตปิฎก ในมารกถา^{๖๒} เรื่องมาร ครั้งนั้นมารผู้มีบาปได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเป็นคาถาความว่า

ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์^{๖๓} คล้องไว้แล้ว ท่านได้ถูกผูกด้วยเครื่องพันธนาการมากมาย แน่ท่านสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราได้พ้นแล้วจากเครื่องพันธนาการมากมาย แน่มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว”

มารกราบทูลว่า “บ่วง นี้เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัจจรไปอยู่ เราจักคล้องท่านด้วยบ่วงนั้นแน่ะสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้”^{๖๔}

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ แน่ะมารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว”

ขณะนั้น มารผู้มีบาปทราบบว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักเรา พระสุคตทรงรู้จักเรา” มีทุกข์ เสียใจ ได้หายไป ณ ที่นั้น

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘สังสารวัฏ ซึ่งเป็นบ่วงมาร’

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา อุปสมเถรีคาถา^{๖๕} ภาชิตของพระอุปสมเถรีพระอุปสมเถรี (รับพระพุทโธวาทแล้วได้กล่าวภาชิตนี้ว่า) อุปสมมา เธอพึงข้ามโอฆะ^{๖๖} คือ สังสารวัฏ ซึ่งเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากจงชนะมารพร้อมทั้งเสนามารดำรงไว้ซึ่งกายที่มีในภพสุดท้ายเกิด

^{๖๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๓/๔๑.

^{๖๓} บ่วงทิพย์ บ่วงมนุษย์ คือ บ่วงกิเลสที่เป็นทิพพหามคุณและกามคุณของมนุษย์ (สารตถ.ฎีกา ๓/๓๓/๒๔๔)

^{๖๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๑๓๕.

^{๖๕} ขุ.เถ. (ไทย) ๒๖/10/๕๕๔.

^{๖๖} โอฆะ แปลว่า ห้วงน้ำ.หรือ กิเลสอันเป็นตุกจรแสน้ำหลากท่วมทับจิตใจของหมู่สัตว์ มี ๔ อย่าง คือ กาม ภพ ทิฐิ อวิชชา.

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อินทรีย์ ๕ ประการ”

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวรรค สมณุปัสสนาสูตร^{๖๗} ว่าด้วยการพิจารณาเห็นชั้น ๕ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเมื่อพิจารณา ก็พิจารณาเห็นตนเป็นไปต่าง ๆ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดพิจารณาเห็นอุปาทานชั้นทั้ง ๕ ประการ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) หรืออุปาทานชั้นประการใดประการหนึ่ง อุปาทานชั้น ๕ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ

๑. พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป

๒. พิจารณาเห็นเวทนา ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นสัญญา ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นสังขาร ฯลฯ

๕. พิจารณาเห็นวิญญานโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาน พิจารณาเห็นวิญญานในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาน

การพิจารณาเห็นอย่างนี้ จัดว่าผู้นั้นยึดมั่นถึมั่นว่า ‘เราเป็น’ เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถึมั่นว่า ‘เราเป็น’ ย่อมเกิดอินทรีย์ ๕ ประการ คือ

๑. จักขุอินทรีย์ (อินทรีย์คือจักขุปสาท)

๒. โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือโสตปสาท)

๓. ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือฆานปสาท)

๔. ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือชิวหาปสาท)

๕. กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกายปสาท)

ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรม^{๖๘} ทั้งหลายมีอยู่ อวิชาธาตु^{๖๙} มีอยู่ เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถึมั่นว่า ‘เราเป็น’ บ้าง

^{๖๗} ส.ข. (ไทย) ๑๗ / ๕๗ / ๖๕.

^{๖๘} ธรรม ในที่นี้หมายถึง ธรรมารมณ (ส.ข.อ. ๒ / ๔๗ / ๒๙๖)

^{๖๙} อวิชาธาตु ในที่นี้หมายถึง อวิชาในขณะแห่งขวนจิต (ส.ข.อ. ๒ / ๔๗ / ๒๙๖)

‘เราเป็นนี้’ บ้าง ‘เราจักเป็น’ บ้าง ‘เราจักไม่เป็น’ บ้าง ‘เราจักมีรูป’ บ้าง ‘เราจักไม่มีรูป’ บ้าง ‘เราจักมีสัญญา’ บ้าง ‘เราจักไม่มีสัญญา’ บ้าง ‘เราจักมีสัญญาก็มิใช่’ ไม่มีสัญญาก็มิใช่’ บ้าง

ภิกษุทั้งหลาย ก็อินทรีย์ ๕ ประการ ตั้งอยู่ได้เพราะการพิจารณาเห็นนั่นแลเมื่อเป็น เช่นนี้ อริยสาวกผู้ได้สดับ ก็ละอวิชชาในอินทรีย์เหล่านั้น วิชชา^{๗๐} จึงเกิดขึ้นเพราะอวิชชา คลายไป เพราะอวิชชาเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นจึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า ‘เราเป็น’ บ้าง ‘เราเป็นนี้’ บ้าง ‘เราจักเป็น’ บ้าง ‘เราจักไม่เป็น’ บ้าง ‘เราจักมีรูป’ บ้าง ‘เราจักไม่มีรูป’ บ้าง ‘เราจักมีสัญญา’ บ้าง ‘เราจักไม่มีสัญญา’ บ้าง ‘เราจักมีสัญญาก็มิใช่’ ไม่มีสัญญาก็มิใช่’ บ้าง”

(๓.๔) คำสอนของปราชญ์ทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อินทรีย์ ๕ ประการ”

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงนกอินทรีย์ ว่าภายในตัวคนคนหนึ่งมีทั้งสองอินทรีย์ อินทรีย์ตัวแรก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกอย่างนี้ก็เรียกอินทรีย์เหมือนกัน อินทรีย์ในทางที่จะทำให้เกิดเรื่องเกิดกิเลส เป็นอินทรีย์ที่จะต้องฆ่าเสียให้ตาย; เปรียบเหมือนนกอินทรีย์ที่ร้ายกาจที่มันจะจิกจะเจาะกินมนุษย์นี้ จะต้องฆ่ามันเสียให้ตายคือว่าปราบให้อยู่ในอำนาจคุมให้อยู่ในอำนาจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมันจะกัดจะกินเอา คือทำให้เกิดทุกข์ อินทรีย์แบบนี้เป็นตัวการสำคัญฝ่ายที่ทำให้เกิดความทุกข์ คือต้องฆ่ามันเท่านั้นเอง^{๗๑}

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมย พบว่าคำว่า “บ่วงบาศ” เป็นสมมติสังขจะในนิทานชาดก เรื่องพระสุธน-มโนห์รา ที่พรานบุญเยี่ยมมาจากภูวนาคชฌุติซึ่งอาศัยอยู่ในสระใหญ่นอกเมืองเพื่อไปคล้องนางมโนห์รา ตีความโดยปรมัตถสังขจะคำว่า “บ่วงบาศ” กามคุณ ๕ ที่เกิดจาก “ผัสสะ” ซึ่งมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกคือ “โคจร” (ที่เที่ยง ที่หากิน และ วิสัย (สิ่งผูกพัน, แดนดำเนิน); และชื่อที่กำหนดพิเศษ ใช้เฉพาะกับอารมณ์ ๕ อย่างแรกซึ่งมีอิทธิพลมาก ในกระบวนการธรรมเสวยโลกหรือแบบสังสารวัฏ คือคำว่า “กามคุณ” ส่วนที่นำใคร่นำปรารถนา, ส่วนที่ดีหรือส่วนอรรของกาม) สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๗ การตีความชื่อ “บ่วงบาศ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

^{๗๐} วิชชา ในที่นี้หมายถึง อรหัตตมัคควิชชา (ความรู้แจ้งอรหัตตมรรค) (ส.ข.อ. ๒/๔๗/๒๔๗, อง.ติก.อ. ๒/๓๔/๑๓๐)

^{๗๑} พุทธทาสภิกขุ, โพรธิปักขิยธรรม เครื่องมือวิเศษให้รู้แจ้ง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๔), หน้า ๖๘.

ตารางที่ ๔.๗ การตีความชื่อ “บ่วงบาศ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมาตสังขะ)
๑	บ่วงบาศ	กามคุณ ๕

จากตารางที่ ๔.๗ การตีความชื่อ “บ่วงบาศ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า ชื่อ บ่วงบาศ ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา โดยปรมาตสังขะหมายถึง กามคุณ ๕ นั้นเอง

๔.๒.๘ การตีความชื่อ “พรานบุญ”

สุรางคนางค์ ๒๘

๑๑๒ บัดนั้นพรานบุญ เชื้อชาติตระกูล จรลีลาไคล
 เคยเที่ยวแสวงหา นองป่าไกล เที่ยวหามาได้ มาส่งส่วยตน^{๗๒}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. พราน คำว่า “พราน”^{๗๓} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ แปลว่า ผู้หากินในทางล่าสัตว์ เป็นต้น, ผู้ชำนาญป่า, เช่น พรานนก พรานป่า หรือ ชาวป่า, ผู้เที่ยวป่า, พรานป่า; โดยปริยายหมายความว่า ร่อนเร่ไป, เที่ยวไปโดยไร้จุดหมาย

ข. บุญ คำว่า “บุญ”^{๗๔} มีความหมายตามรูปศัพท์ที่ท่านนิยมแสดงกันไว้ ๒ อย่างคือ เครื่องชำระสันดาน คือชำระพื้นจิตให้สะอาด และว่า สิ่งที่ทำให้เกิดผลคือภพที่น่าชื่นชม นอกจากนี้บางแห่งแสดงไว้อีกความหมายหนึ่งว่า สิ่งที่ยังอริยาศัย (ความประสงค์) ของผู้กระทำให้บริบูรณ์

ค. นอ และ งา คำว่า นอ เป็น คำนาม แปลว่า สิ่งที่ยกขึ้นเหนือจุมูกแรด ยาวประมาณ ๑๒-๑๕ เซนติเมตร แข็งเหมือนเขาสัตว์ ส่วน งา เป็นคำนาม แปลว่า ฟันตัดแฉกบนที่งอกออกจากปากข้าง, ลักษณะนามเรียก กิ่ง.^{๗๕} ทั้งนี้ นอแรดและงาช้างจัดเป็นสิ่งมีค่า

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

เนื้อเรื่องนิทานชาดก “พระสุธน-มโนห์รา” ผู้ที่นำมานางมโนห์รามาถวายพระสุธนคือ “พรานบุญ” เป็นชาวเมืองอุตรปัญจาล์ ซึ่งประกอบอาชีพเป็นนายพรานมีหน้าที่ท่องเที่ยวออกหาของป่า ล่าสัตว์ ตามป่าเขาลำเนาไพร

^{๗๒} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๑.

^{๗๓} <http://dict.longdo.com/index.php?lang=พราน>. [๒๓ มีนาคม ๒๕๕๖].

^{๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๖๘.

^{๗๕} <http://www.royin.go.th/dictionary/นอ, งา>.

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “พรานบุญ” พบว่า
ในพระสุตตันตปิฎก และคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘เหยื่อล่อของนายพราน’

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ นิวาปสูตร^{๗๖} ว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อข้าพเจ้า
ได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี
เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย นายพรานเนื้อมิได้ปลุกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อด้วยคิดว่า ‘เมื่อฝูงเนื้อ
กินหญ้าที่เราปลุกไว้จะมีอายุยืน มีผิวพรรณดี มีชีวิตอยู่ยืนนาน’ ที่แท้ นายพรานเนื้อ
ปลุกหญ้าไว้สำหรับฝูงเนื้อด้วยความประสงค์ว่า ‘ฝูงเนื้อที่เข้ามาสู่ทุ่งหญ้าที่เราปลุกไว้
แล้วจักลืมหิวตัวกินหญ้า เมื่อเข้ามาแล้วลืมหิวตัวกินหญ้าก็จักเปลือตัว เมื่อเปลือตัวก็จักเดินเลื้อย
เมื่อเดินเลื้อยก็จักถูกเราทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบในทุ่งหญ้านี้’ ฝูงเนื้อที่ถูกนายพรานจับ...

...ภิกษุทั้งหลาย เราจะเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในคำ
เปรียบเทียบนั้น มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

คำว่า ทุ่งหญ้า นั้นเป็นชื่อแห่งกามคุณ ๕

คำว่า นายพรานเนื้อ นั้นเป็นชื่อของมารผู้มีบาป

คำว่า บริวารของนายพรานเนื้อ นั้นเป็นชื่อของบริวารของมาร

คำว่า ฝูงเนื้อ นั้นเป็นชื่อของสมณพราหมณ์ทั้งหลายเปรียบเทียบนักบวชกับฝูงเนื้อ

...ภิกษุทั้งหลาย...ทางที่ดีพวกเราควรอาศัยอยู่ในที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง
ครั้นอาศัยอยู่ในที่นั้นแล้วก็ไม่เข้าไปหากามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิส ไม่ลืมหิว
บริโภคกามคุณ ๕ เมื่อไม่ลืมหิวบริโภคกามคุณ ๕ ก็ไม่มัวเมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ประมาท
เมื่อไม่ประมาทก็ไม่ถูกมารทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบในกามคุณ ๕ นั้น’ แล้วจึงอาศัยอยู่ใน
ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง ครั้นอาศัยในที่นั้นแล้วไม่เข้าไปหากามคุณ ๕ ที่มาร
ล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสนั้น ไม่ลืมหิวบริโภคกามคุณ ๕ เมื่อไม่ลืมหิวบริโภคกามคุณ ๕ ก็ไม่มัว
เมา เมื่อไม่มัวเมาก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทก็ไม่ถูกมารทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบในกาม
คุณ ๕ ซึ่งเป็นโลกามิสนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณพราหมณ์พวกที่ ๔ นั้น จึงพ้นจากอำนาจ
ของมารไปได้ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าสมณพราหมณ์พวกที่ ๔ นี้เปรียบเหมือนเนื้อฝูงที่
๔ นั้นแดนที่มารตามไปไม่ถึง

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๑/๒๘๔-๒๘๓.

ที่ซึ่งมารและบริวารของมารไปไม่ถึง เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ได้ทำการให้ตาบอด’^{๗๗} คือ ทำลายดวงตาของมารเสียอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารโฉบไปมองไม่เห็น’...

พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภิกษุของพระผู้มีพระภาค ดังนี้แล

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘ผู้เที่ยวไป’

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท เรื่องพระสังฆรักขิตเถระ^{๗๘} (พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระสังฆรักขิตเถระ ดังนี้)

คนเหล่าใดสำรวมจิตที่เที่ยวไปไกล คือรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้, เที่ยวไปดวงเดียว หมายถึงเกิดขึ้นทีละดวง ๆ ดวงหนึ่งดับ ดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้น จะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน, ไม่มีรูปร่าง หมายถึงไม่มีสัณฐาน ไม่มีสี เป็นต้น, อาศัยอยู่ในถ้ำ หมายถึงอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ และหทัยรูป ๔ คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารหมายถึงวัฏฏะอันเป็นไปในภุมิ ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ กล่าวคือ

(ก) กามาวจร คือ ระดับจิตของผู้ที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ ได้แก่ จิตของสัตว์ในกามภพ ทั้ง ๑๑ ชั้น คือ(๑) อบายภูมิ ๔ (๒) มนุษย์โลก (๓) สวรรค์ ๖ ชั้น

(ข) รูปาวจร คือระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปารีสัชชาจนถึงชั้นอกนิฏฐา

(ค) อรูปาวจร คือ ระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความตามตัวอักษร, เชิงบุคลาธิษฐานและเชิงอุปมาอุปไมย พบว่าในเนื้อเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้สมมติบัญญัติว่า พรานบุญได้จับตัวนางมโนห์ราถวายพระสุธน ดังนั้น “พรานบุญ” โดยธรรมาธิษฐานจึงหมายถึง มาร และเสนามาร ได้แก่ มารคือจิตใจที่ประกอบด้วยกามตัณหา และเสนามาร คือ आयตนะภายในทั้ง ๕ คือ หู ตา จมูก ลิ้น และกาย ดังนั้น จิตใจที่แสวงหากามคุณ

^{๗๗} ทำการให้ตาบอด หมายถึง ภิกษุนี้มิได้ทำลายนิรันตาทาของมาร แต่จิตของภิกษุผู้เข้าถึงฌานที่เป็นบาทของวิปัสสนาอาศัยอารมณ์นี้เป็นไป (เกิดดับ) เหตุนั้น มารจึงไม่สามารถมองเห็น, ทำลายดวงตาของมารเสียอย่างไม่มีร่องรอย หมายถึง ทำลายโดยที่นิรันตาทาของมารไม่มีทาง หมดหนทาง ไม่มีที่พึ่ง ปราศจากอารมณ์โดยปริยายนี้ ถึงการที่มารโฉบไปมองไม่เห็น หมายถึง โดยปริยายนั่นเอง มารจึงไม่สามารถมองเห็นร่างคือญาณของภิกษุผู้เข้าฌานซึ่งเป็นบาทของวิปัสสนานั้นด้วยมังสจักษุของตนได้ (ม.ม.อ. ๒/๒๗๑/๗๑)

^{๗๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗.

๕ จึงพอสรุปได้ว่าคำว่า “พรานบุญ” ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้แก่ กามาวจรจิต ดังรูป^{๗๙}

รูปภาพที่ ๔.๑ พรานบุญเมื่อได้นาคบาท ก็ได้นำบ่วงมาดักจับนางกินรีมโนห์ราได้ตามปรารถนา

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๘ การตีความชื่อ “พรานบุญ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๘ การตีความชื่อ “พรานบุญ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	พรานบุญ	กามาวจรจิต

จากตารางที่ ๔.๘ การตีความชื่อ “พรานบุญ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า ชื่อพรานบุญโดยสมมติสัจจะในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราหมายถึง นายพรานผู้จับนางมโนห์ราด้วยนาคบาทแล้วนำมาถวายเป็นมเหสีของพระสุธน โดยปรมัตถสัจจะ คำว่า พรานบุญ แปลว่า จิตที่ท่องเที่ยวไป ท่องเที่ยวไปดวงเดียว มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกคือ “โคจร” (ที่ท่องเที่ยว ที่หากิน และ วิสัย (สิ่งผูกพัน, แดนดำเนิน); และชื่อที่กำหนดพิเศษ ใช้เฉพาะกับอารมณ์ ๕ อย่างแรกซึ่งมีอิทธิพลมาก ในกระบวนการธรรมเสพสวยโลกหรือแบบสังสารวัฏ คือคำว่า “กามคุณ” ส่วนที่นำใคร่นำปรารถนา, ส่วนที่ดีหรือส่วนอร่อยของกาม) กามคุณ ๕ หมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เฉพาะที่นำ

^{๗๙} [https://board.postjung.com/882998.html_\[09/03/2561\]](https://board.postjung.com/882998.html_[09/03/2561]).

ปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ^{๘๐} จึงกล่าวได้ว่า ชื่อ “พรานบุญ” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน หมายถึง กามาวจรจิต

๔.๒.๙ การตีความ “สระน้ำ”

ฉบบั

๖๔ จะกล่าวถึงพญานาคี สติตปฐพี

เมืองนาคพิภพบาดาล

๖๕ ปรากฏด้วยยศสิงคาร ปราสาทราชฐาน

บริวารมั่งคั่งพรั่งพฐ^{๘๑}

ยานี ๑๑

๑๖๖ เข้าดงพงไพรสันต์ วันหนึ่งนั้นพบสระศรี

เปี่ยมไปด้วยวารี ไสสุตที่จะประมาณ^{๘๒}

ฉบบั ๑๖

๑๘๔ บัดนั้นดาบสภาชี ได้ฟังวาที

มีพจมานพรานไพร

๑๘๕ แรกรูปเข้ามาอาศัย สร้างพรตอยู่ใน

สระใหญ่มีอยู่แต่ก่อนมา

๑๘๖ เป็นที่อาศัยแก่กินรา เจ็ดวันจรคลา

มาเล่นคางคานัน^{๘๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. คำว่า สาคร เป็นคำนาม แปลว่า แม่น้ำ, ทะเล.^{๘๔}

ข. คำว่า คางคก เป็นคำนาม แปลว่า น้ำ, แม่น้ำ.^{๘๕}

ค. คำว่า สระ เป็นคำนาม แปลว่า แหล่งน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นเอง หรือ มีคนขุด^{๘๖}

^{๘๐} พุทธธรรม, หน้า ๔๑.

^{๘๑} เสยย์ เกิดเจริญ, กภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๔๑.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า 1๖.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า 1๘.

^{๘๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/สาคร>.

^{๘๕} <http://www.royin.go.th/dictionary/คางคก>.

^{๘๖} <http://www.royin.go.th/dictionary/สระ>.

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีการกล่าวถึงสระที่สำคัญหลายแห่ง ได้แก่ สระใหญ่นอกเมืองอุตรปัญจาลซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาคชมพูจิต และสระใหญ่ที่นางมโนห์รามาเล่นน้ำทุกวัน ๑๕ คำของเดือน สระเหล่านี้มีมาแต่เดิมไม่มีใครสร้าง

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน คำว่า “สระน้ำ” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘ที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ’

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต กัปปมาณวกปัญหา^{๘๗} ว่าด้วยปัญหาของกัปปมาณพ (กัปปมาณพทูลถามดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้เฝ้าทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ^{๘๘} ผู้ถูกขราและมัจจราชครอบงำ ในขณะที่เกิดห้วงน้ำอันเป็นมหันตภัย อนึ่ง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่งโดยวิธีที่ทุกข์นี้จะไม่พึงมีแก่ข้าพระองค์อีก (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กัปปะ)

เราจะบอกที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระผู้ถูกขราและมัจจราชครอบงำในขณะที่เกิดห้วงน้ำอันเป็นมหันตภัยเราจะบอกที่พึ่งแก่เธออีก

เราเรียกนิพพานซึ่งไม่มีกิเลสเครื่องกังวลไม่มีเครื่องยึดมั่นนั้นนั้นว่า เป็นที่พึ่งอันไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่า (เพราะ) นิพพานเป็นที่ลื่นไถลไปแห่งขราและมัจจราช

ชนเหล่าใดมีสติ รู้นิพพานนั้นแล้ว เห็นธรรม ดับกิเลสได้แล้วชนเหล่านั้นก็ไม่ไปตามอำนาจของมาร ไม่ไปบำรุงมาร

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘ผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ’

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิกาย กัปปมาณวกปัญหานิทเทศ^{๘๙} ว่าด้วยปัญหาของกัปปมาณพ^{๙๐} (ท่านกัปปะทูลถาม ดังนี้)

^{๘๗} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙๙-๑๑๐๒/๗๖๕.

^{๘๘} สระ ในที่นี้หมายถึง สังสารวัฏ (พุ.สุ.อ. ๒/๑๐๙๙/๔๔๗)

^{๘๙} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙๙-๑๑๐๒/๕๔๔.

^{๙๐} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๑/๒๓๔.

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่ฟังของเหล่าสัตว์ ผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ ผู้ถูกขราและมัจจุราขครอบงำ ในขณะที่เกิดห้วงน้ำอันเป็นมหันตภัย อนึ่งขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่ฟัง โดยวิธีที่ทุกชั้นจะไม่ฟังมีแก่ข้าพระองค์อีก

คำว่า เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ อธิบายว่า สงสาร ตรัสเรียกว่าสระ คือ การมา^{๑๑} การไป^{๑๒} การไปและการมา ความตาย คติ^{๑๓} ภพน้อยภพใหญ่จตุ อุปบัติ^{๑๔} ความความดับ ขาติ ขรา มรณะ ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารไม่ปรากฏ ที่สุดเบื้องปลายก็ไม่ปรากฏ เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่แล้ว คือ ดำรงมันแล้วติดแล้ว ติดแน่นแล้ว ติดพันแล้ว ติดใจแล้วในสงสารอันเป็นท่ามกลางที่ สุดเบื้องต้นแห่งสงสารไม่ปรากฏ อย่างไรก็ตาม วัฏฏะเป็นไปแล้ว ล้นชาติเท่านี้ พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป เพราะเหตุที่ สุดเบื้องต้นแห่งสงสารจึงไม่มี ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารจึงไม่ปรากฏ

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

คำว่า สระ ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราโดยสมมติบัญญัติที่แปลว่า แหล่งน้ำขนาดใหญ่ ในปรมัตถสังขจะหมายถึง สงสาร หรือสังสารวัฏ ดังสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาซึ่งสังสารทุกชั้นไว้ว่า “สังสาระการทอ้งเทียวเกิดตายของสัตว์เปรียบเหมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เทียวที่ลงของสัตว์ทั้งหลาย” แบ่งออก ๓๑ ภูมิ^{๑๕} ๓ ชั้น หรือ ไตรภูมิ หรือ ไตรภพ ประกอบด้วย (๑) เหมฐวิภูสงสาร (๒) มัชฌิมวิภูสงสาร (๓) อูปริมวิภูสงสาร^{๑๖} ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าคำว่า “สระน้ำ” ในเรื่อง “พระสุธน มโนห์รา” หมายถึง มัชฌิมวิภูสงสาร การทอ้งเทียวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิชั้นกลางอันเป็นโลกชั้นดี มีโลกียสุขพอประมาณ หรือมีสุขบ้างทุกข์บ้างหรือมีสุขโดยส่วนเดียวแต่เป็นสุขเจือทุกข์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์ พญานาคขมพวจิต และเหล่านางเทพกนิรี ดังตารางที่ ๔.๔ การตีความชื่อ “สระใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

^{๑๑} การมา ในที่นี้หมายถึง การมาจากเบื้องต้นและที่ สุด (ขุ.จ.อ. ๖๑/๓๖)

^{๑๒} การไป ในที่นี้หมายถึง การไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น (ขุ.จ.อ. ๖๑/๓๖)

^{๑๓} คติ ในที่นี้หมายถึง การบังเกิด (ขุ.จ.อ. ๖๑/๓๖)

^{๑๔} อุปบัติ ในที่นี้หมายถึง การเกิดขึ้นต่อจากการเคลื่อน (ขุ.จ.อ. ๖๑/๓๖)

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๒๘.

^{๑๖} เตือน คำตี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๗๗.

ตารางที่ ๔.๙ การตีความชื่อ “สระใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตตสัจจะ)
๑	สระใหญ่	สังสารวัฏ ได้แก่ มัชฌิมวัฏสงสาร การท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิชั้นกลาง

จากตารางที่ ๔.๙ การตีความชื่อ “สระใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่าชื่อ สระใหญ่ โดยปรมัตตสัจจะในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา หมายถึง สังสารวัฏ คือ สังสาระ การท่องเที่ยวเกิดตายของสัตว์เปรียบเหมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เที่ยวที่หลงของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ มัชฌิมวัฏสงสาร การท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิชั้นกลางนั่นเอง

๔.๒.๑๐ การตีความคำว่า “ทิสอุดร”

พินิจ

๙๕๒ ให้ไปตรงนี้ ตรงมือโยมชี้ หนทิสอุดร

หินผาสามารถ ดาษด้วยสิงขร สมุทรสาคร เจ็ดชั้นกันดาร^{๙๗}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การแปลความคำว่า “อุดร” หมายถึง เหนือ ใ้ว่า ทิสอุดร (อุตฺตร)^{๙๘}

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

อนุภาคที่ ๔๔-๔๕ กล่าวว่า พระสุธนได้พบพระฤาษี พระฤาษีได้เล่าความที่นางมโนห์ราสั่งพร้อมกับมอบของฝากให้ และได้ชี้ทางไปสู่เมืองไกรลาส พระสุธนลาพระฤาษีไปเมืองไกรลาสตามที่นางบอกไว้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ทิสอุดร” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘ทางไปนิพพาน’

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปันณาสกั คณกโมคคัลลานสูตร^{๙๙} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

^{๙๗} เสยฺย เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๙๕.

^{๙๘} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/อุดร>.

^{๙๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๗/๘๓.

พราหมณ์...นิพพานก็มีอยู่ ทางไปนิพพานก็มีอยู่ เรา (ตถาคต) ผู้ชักชวนก็มีอยู่ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สาวกทั้งหลายของเราที่เราสั่งสอนอยู่อย่างนี้ พร้าสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกสำเร็จนิพพานอันถึง ที่สุดโดยส่วนเดียว บางพวกไม่สำเร็จ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ‘โลกุตตรธรรม’

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค โลกุตตรกถา^{๑๐๐} ว่าด้วยโลกุตตรธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ (คือ) สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็น โลกุตตระ

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ในทางธรรมาธิษฐานคำกล่าว “ให้ไปตรงนี้ ตรงมือโยมชี้ หนทิศอุดร” หมายถึงการประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อโลกุตตรหรือ “หนทิศอุดร” นี้ไม่มีใครสามารถกระทำแทนกันได้ แม้พระบรมศาสดาหรือครูอาจารย์เป็นเพียงผู้บอกทาง ดังตารางที่ ๔.๑๐ การตีความคำว่า “ทิศอุดร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๐ การตีความคำว่า “ทิศอุดร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตตสัจจะ)
๑	ทิศอุดร	ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกทาง - โลกุตตรธรรม

จากตารางที่ ๔.๑๐ การตีความคำว่า “ทิศอุดร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานพบว่า ชื่อ ทิศอุดร โดยปรมัตตสัจจะ คือ ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทางโลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมที่พ้นวิสัยของโลก มี ๙ คือ มรรค ๔ (คือ โสตาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตมรรค) ผล ๔ (คือ โสตาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล) และนิพพาน ๑.^{๑๐๑} โดยมรรควิธีของโลกุตตรธรรม ได้แก่ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน หรือโพธิปักขิยธรรม ๓๗

^{๑๐๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/43/๕๑๑-๕๑๒.

^{๑๐๑} <http://www.royin.go.th/dictionary/โลกุตตรธรรม>.

๔.๒.๑๑ การตีความเหตุการณ์ “เทวีฝากมนตรี ฝาร์ตตักมพล อัมรงค์ฤษา”

พิลาป

๙๕๓ ฝากฝักบมนตรี ฝาร์ตักมพล ไร่ที่อาจารย์
กับพระอัมรงค์วงหนึ่งไพศาล นางกัมกราบกราน ฝากให้ภัสดา^{๑๐๒}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

คำว่า “มนตรี” จากคำบาลีว่า มนต์ หมายถึง คำศักดิ์สิทธิ์, คำสำหรับสวดเพื่อความป็นสิริมงคล เช่น สวดมนต์, คำเสกเป่าที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เช่น ร่ายเวทมนต์.^{๑๐๓} คำว่า “ฝาร์ตักมพล” มาจากภาษาบาลีว่า รตตกมพล; หมายถึง ผ้าส่วนแดง,^{๑๐๔} เฉพาะคำว่า “กัมพล” หมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์ รวมความว่าหมายถึง ผ้าทอด้วยขนสัตว์สีแดง, อัมรงค์ แปลว่า แหวน^{๑๐๕}

(๒) การตีความเชิงบุคลากริษฐาน

นางมโนห์ราเวหาพระฤาษี เล่าความให้พระฤาษีฟัง ได้ส่งความถึงพระสุธน นางฝากของมีผ้า แหวน ยา และมนตร์ให้พระสุธนแล้วได้ลาบินกลับไปสู่เขาไกรลาส ดังคำกล่าวที่ว่า “เทวีฝากมนตรี ฝาร์ตตักมพล อัมรงค์ฤษา ให้พระเอาไป จะได้แก้มรคา อันในหิมวา แสนยากันดาร”^{๑๐๖}

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก กัณฑ์หิมพานต์^{๑๐๗} พระพุทธองค์ตรัสว่า “...คลุ้มด้วยฝากัมพลเหลือง ชับมัน อัจฉริยะศัตรูได้ มีงาน่าชอบใจ เผือกผ่องดังภูเขไกรลาส พร้อมทั้งพัตวาลวีชนี...” ชาดกนี้แสดงถึงการใช้ฝาร์ตตักมพลมีสีแดงการสวมใส่เปรียบเสมือนการออกบวชซึ่งเปรียบเสมือนการออกบวชเนื่องจากประเทศอินเดียในสมัยพุทธกาลนักบวชมักใช้ผ้าสีแดง คล้ายฝากจิวรสีเหลืองของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

ทั้งนี้ คำว่า “ฝากมนตรี ฝาร์ตตักมพล อัมรงค์ฤษา” อุปมาดังผู้ที่จะเข้าสู่สมรภูมิมรบกับข้าศึกคือกิเลสอย่างเต็มรูปแบบจำเป็นจะต้องออกบวช ครองผ้าไตรจีวร ศึกษาปฏิบัติธรรมวินัยกับครูบาอาจารย์จึงจะประสบความสำเร็จได้ กล่าวได้ว่า ฝากมนตรี ฝาร์ตตักมพล อัมรงค์ฤษา” จำแนกความหมายเป็น ๓ ประการดังนี้

ก. มนตร์ หมายถึง ปรียัติธรรม คือการเล่าเรียนธรรม แท้จริงปรียัติมี ๓ นัย คือ

^{๑๐๒} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๙๕.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๒.

^{๑๐๔} ราชบัณฑิต, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๙๔๒.

^{๑๐๕} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/อัมรงค์>.

^{๑๐๖} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๒๘.

^{๑๐๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๗๙/๔๕๑.

๑) อลคัทพูปริยัตติ การเล่าเรียนเปรียบด้วยงูพิษ ได้แก่การเล่าเรียนมุ่งลามกสักการะด้วยคิดว่า ‘เราเล่าเรียนแล้วจักได้จีวรหรือคนอื่นจะรู้จักเราในท่ามกลางบริษัท ๔

๒) นิตถรรณปริยัตติ การเล่าเรียนมุ่งประโยชน์คือการออกจากวิภวัญญะได้แก่การเล่าเรียนด้วยตั้งใจว่า ‘เราเล่าเรียนพุทธพจน์แล้วจักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ให้ได้สมาธิ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้ว จักอบรมมรรค จักทำผลให้แจ้ง’

๓) ภันทาคาริกปริยัตติ การเล่าเรียนประจวบคุณคลัง ได้แก่การเล่าเรียนของพระชีนาสพ เพราะท่านกำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรค ทำให้แจ้งผลแล้วเมื่อเล่าเรียนพุทธพจน์ เป็นผู้ทรงแบบแผน รักษาประเพณี ตามรักษาอริยวงศ์^{๑๐๘}

ข. ฝ่ายรัตตกัมพล หมายถึง ปฏิบัติธรรม^{๑๐๙} ดังพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จินตีสุตต ความว่า

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิตธรรม ๓ ประการ ะไรบ้าง คือ (๑) กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) (๒) วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) และ (๓) มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต

(๔) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษร การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน การตีความเชิงอุปมาอุปไมย และการตีความเชิงธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่าอำมรงค์ ตีความตามตัวอักษร หมายถึง แหวน, ส่วนการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน หมายถึง แหวนซึ่งนางมโนห์ราฝากไว้ให้พระสุธนเพื่อใช้เป็นอาวุธหรือเครื่องมือเครื่องใช้ในการออกเดินทางติดตามนางมโนห์รา และเมื่อตีความเชิงอุปมาอุปไมยโดยสืบค้นจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์ไม่พบคำว่าอำมรงค์ ดังนั้นจำเป็นต้องตีความเชิงอุปมาอุปไมย (allegoresis) ซึ่งถือเอานัยประหวัด (associations) หรือน้ำเสียงซึ่งเป็นการพ้องเสียง (synonym) พบว่า คำว่า “อำ” อ่านว่า “ท่า” เป็นคำพ้องเสียงกับคำว่า “ธรรม” อ่านว่า “ท่า” หมายถึง หลักธรรม เมื่อเชื่อมโยงกับคำว่า ปริยัติธรรม อุปมาดังมนตร์ และปฏิบัติธรรม อุปมาดังปฏิบัติธรรม ดังนั้น ปฏิเวธธรรม จึงอุปมาดังอำมรงค์ ซึ่งหมายถึง ปฏิเวธธรรม (การบรรลุ)^{๑๑๐} ปฏิเวธญาณ คือ ญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงแห่งตลอดอริยสัง ๔^{๑๑๑}

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๓., (ม.ม.อ. ๒/๒๓๙/๑๔).

^{๑๐๙} อ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๑.

^{๑๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗. (ที.ม.อ. ๙๕/๙๐)

^{๑๑๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๐. (ส.ข.อ.๒/๗๘/๓๑๖)

(๕) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความจากการตีความตามตัวอักษร การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน การตีความเชิงอุปมาอุปไมย และการตีความเชิงอุปมานิทศน์ พบว่า “มนตร์ ผำรัตตกัมพล และอัมรงค์” สามารถตีความเชิงธรรมาธิษฐานสรุปได้ดังตารางที่ ๔.๑๑ การตีความคำว่า “มนตร์ ผำรัตตกัมพล และอัมรงค์” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๑ การตีความคำว่า “มนตร์ ผำรัตตกัมพลและอัมรงค์” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังขะ)
๑	มนตร์	ปริยัติธรรม - การศึกษาเล่าเรียนในคัมภีร์
๒	ผำรัตตกัมพล	ปฏิบัติธรรม - การออกบวชปฏิบัติธรรม
๓	อัมรงค์	ปฏิเวธธรรม - การบรรลุดุธรรมหรือปฏิเวธญาณ

จากตารางที่ ๔.๑๑ การตีความคำว่า “มนตร์ ผำรัตตกัมพล และอัมรงค์” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “มนตร์” โดยปริมาณสังขะ คือ ปริยัติธรรม หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนในคัมภีร์ ได้แก่ พระไตรปิฎก เป็นต้น, คำว่า “ผำรัตตกัมพล” โดยปริมาณสังขะ หมายถึง ปฏิบัติธรรม - การออกบวชปฏิบัติธรรม และ คำว่า “อัมรงค์” โดยปริมาณสังขะ หมายถึง ปฏิเวธธรรม - การบรรลุดุธรรมหรือปฏิเวธญาณ

๔.๒.๑๒ การตีความเหตุการณ์ “๗ ชั้นกันดาร”

พิลาป

๙๔๕ ป่าใหญ่ไพโรชฎ วังเวงสังัด ล้วนห้วยเหวผา
 ขอบซัดอรัญเวศ เป็นเขตเทวา ไม่มีมรคา พระอย่าจรไป
 ๙๕๒ ให้ไปตรงนี้ ตรงมือโยมชี้ หนทิศอุดร
 หินผาสามารถ ดาษด้วยสิงขร สมุทรสาคร เจ็ดชั้นกันดาร^{๑๑๒}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

(ก) คำว่า กันดาร อ่านว่า “กันดาน” เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า อัดคัด, ฝืดเคือง, เช่น กันดารข้าว กันดารน้ำ, ลำบาก, แห้งแล้ง, คำนี้นักใช้แก่เวลา ท้องที่ หรือถิ่นที่มีลักษณะเช่นนั้น เช่น

^{๑๑๒} เสยย์ เกิดเจริญ, กายกถอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๙๔-๙๕.

คราวกันดาร ทางกันดาร ที่กันดาร. ปาดง, ทางลำบาก (ป. กนดาร, ส. กานดาร ว่า ปาดง, ทางลำบาก)^{๑๑๓}

(ข) คำว่า เจ็ดขึ้น หมายถึง การเดินทางจำแนกที่ต้องผ่านสภาพภูมิประเทศ ภูเขา แม่น้ำ ปาดง สัตว์ป่า ฯลฯ รวมแล้วราวเจ็ดช่วงตลอดระยะทางทศกันดาร เป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ยากลำบากอย่างแสนสาหัส

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิฐาน

การเดินทางของพระสุธนนั้นจะต้องผ่านด่านทั้ง ๗ ซึ่งไม่เคยมีมนุษย์คนใดเคยเดินทางผ่าน มาได้การเดินทางผ่านไปไม่ได้ เพราะมีอันตรายนานาประการอันเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ยากแสนสาหัส ตลอดเส้นทางประกอบด้วยอุปสรรคที่เรียกว่า “ด่านทั้ง ๗” เป็นหนทางไปเมืองกินนรไปถึงได้ยากด้วยเป็นทางที่มีความลำบาก ไม่ใช่สถานที่สำหรับมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเพียรและพลกำลังน้อย

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคคลาธิฐาน คำว่า “กันดาร” พบว่า ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวมีคำอุปมาที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “กันดาร” ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘เดินทางไกลกันดาร’

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๑๑๔} อุปมานิเวศน์ ๕ เหมือน “การเดินทางไกลกันดาร” ความว่า

เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า ต่อมา ข้ามพ้นทางกันดาร ถึงหมู่บ้านอันสงบร่มเย็นปลอดภัยโดยสวัสดิภาพ เขาคิดว่า ‘เมื่อก่อนเรามีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกลกันดาร หาอาหารได้ยาก มีภัยเฉพาะหน้า เวลานี้ข้ามพ้นทางกันดารถึงหมู่บ้านอันสงบร่มเย็นปลอดภัยโดยสวัสดิภาพ’ เพราะการพบ ภูมิสถานอันร่มเย็นเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ

มหาบพิตร ภิกษุพิจารณาเห็นนิเวศน์ ๕ ที่ตนยังละไม่ได้ เหมือนหนี่ โโรค เรือนจำ ความเป็นทาสและทางไกลกันดาร

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘ทางกันดารคือทิวสนธิ’

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ สัพพาสวสูตร^{๑๑๕} พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึง ทิวสนธิ (ความเห็นผิด) ความว่า

^{๑๑๓} <http://www.royin.go.th/dictionary/กันดาร>.

^{๑๑๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๒-๒๒๓/๗๔.

^{๑๑๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐.

เมื่อปุถุชนนั้นมโนการโดยไม่แยกคายอย่างนี้ ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาทิฏฐิ ๖ ก็เกิดขึ้น คือ

๑. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘อตฺตาของเรามีอยู่’
๒. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘อตฺตาของเราไม่มี’
๓. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักอตฺตาได้ด้วยอตฺตา’
๔. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อตฺตาได้ด้วยอตฺตา’
๕. ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักอตฺตาได้ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่อตฺตา’
๖. อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเกิดมีแก่ผู้นั้น อย่างนี้ว่า ‘อตฺตาของเรานี้ใด เป็นผู้กล่าว เป็นผู้รู้ เสรยผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วในอารมณฺ์นั้น ๆ อตฺตาของเรานี้เป็นสภาวะที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดาจักดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน’

ข้อนี้เราเรียกว่า ทิฏฐิ ได้แก่ ปาทีปคือทิฏฐิ ทางกันดารคือทิฏฐิ เสียนหนาม คือทิฏฐิ ความเดือดร้อนคือทิฏฐิ กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์คือทิฏฐิ

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ‘ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ผู้ยังไม่ได้สตับยอมไม่ พ้นจากชาติ(ความเกิด) ชรา(ความแก่) มรณะ(ความตาย) โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) ย่อมไม่พ้นจากทุกข์’

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘ทิฏฐิหมายถึงความเห็นผิด’

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต หมวดว่าด้วยอนุสัย ปฐมนุสยสูตร^{๑๑๖} ว่าด้วยอนุสัย สูตรที่ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในขันธสันดาน) ๗ ประการนี้ อนุสัย ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือความกำหนัดในกาม) กามราคะ หมายถึง ความกำหนัดในกาม, ความอยากได้ติดใจในกาม
๒. ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือความยินร้าย) ปฏิฆะ หมายถึงความขัดใจ, ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ
๓. ทิฏฐานุสัย (อนุสัยคือความเห็นผิด) ทิฏฐิ หมายถึงความเห็นผิด, การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง
๔. วิจิกิจฉานุสัย (อนุสัยคือความลังเลสงสัย)
๕. มานานุสัย (อนุสัยคือความถือตัว)

^{๑๑๖} อ.ส. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗.

๖. ภวราคานุสัย (อนุสัยคือความติดใจในภพ) ภวราคะ หมายถึงความกำหนดในภพ, ความอยากเป็น อย่างยิ่งใหญ่ อย่างยั่งยืน

๗. อวิชชานุสัย (อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง) อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้จริง คือ โมหะ

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความตามตัวอักษร การตีความเชิงบุคลาธิษฐานและการตีความเชิงอุปมาอุปไมย พบว่าสถานที่ “เจ็ดชั้นกันดาร” หมายถึง ทิฏฐิ คือทางกันดาร ซึ่งได้แก่กิเลสอนุสัย ๗ ประการหรือ ๗ ชั้น นั้นเอง ถือเป็นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ ๗ ประการที่จะต้องไขสติปัญญาอันยิ่งเข้าแก้ไขฟันฝ่าอุปสรรค สรุปลงได้ดังตารางที่ ๔.๑๒ การตีความคำว่า “๗ ชั้นกันดาร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๒ การตีความคำว่า “๗ ชั้นกันดาร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	๗ ชั้น กันดาร	อนุสัย ๗ คือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน ๗ ประการ

จากตารางที่ ๔.๑๒ การตีความคำว่า “๗ ชั้นกันดาร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “๗ ชั้นกันดาร” โดยปรมัตถสังขะ คือ อนุสัย ๗ หมายถึง กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน ไม่ปรากฏตัวออกมา ๗ ประการ จะเห็นได้ว่าคำว่า “กันดาร” สามารถตีความจาก บุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานได้ว่าหมายถึง “สันดาน” ทั้งนี้กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ประกอบด้วยคำสองคำคือ “กิเลส” และ “สันดาน” มีความหมายดังต่อไปนี้

๑) กิเลส^{๑๑๗} หมายถึง เครื่องเศร้าหมอง, ความเศร้าหมอง, มลทินใจ.

๒) สันดาน^{๑๑๘} หรือ สนฺดาน เป็นคำนาม แปลว่า การสืบทอด, เชื้อสาย, วงศ์. เป็นภาวะที่แผ่ขยายเชื้อแถวไปด้วยดี

จากความหมายต่างๆ ดังกล่าวจึงอุปมาได้ดังอุปสรรคขวางกั้นอันกันดารยากที่ปุถุชนจะผ่านพ้นไปได้ หรือด่านทั้ง ๗ ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

^{๑๑๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๓๔.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๓.

๔.๒.๑๓ การตีความ “ผลไม่มีพิษ”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๒๘๐ พระรำพึงคิด	ผลไม่มีพิษ	นี่แล้วหรือเอน	
ที่เฝ้าฯว่า	กัลยาสิ่งไว้	ว่ากินไม่ได้	จะม้วยชีวี
๑๒๘๑ น่อกินจริงจริง	มีครบทุกสิ่ง	ยิ่งกว่าสวนศรี	
เก็บให้วามร	กินก่อนดูที่	ถ้าต้นไรดี	วามรมั่นกิน
๑๒๘๒ พระจึงเสวยบ้าง	ผลไม้ต่างต่าง	มีในไพรสิน	
กลางต้นนั้นไซ้	ให้ลิงไม่กิน	มันทิ้งเสียสิ้น	จึงเข้าพระทัย
๑๒๘๓ ครั้นถึงเพลลา	จะเสวยพฤษษา	ผลไม้สิ่งใด	
ให้วามรกิน	จึงสิ้นสงสัย	รู้ว่าต้นไร	มีพิษหรือดี ^{๑๑๙}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษรของคำว่า “ผลไม่มีพิษ” แปลว่า ผลไม้เมื่อมนุษย์หรือสัตว์รับประทานเข้าไปแล้วเกิดเป็นพิษในรูปแบบต่างๆ อาจทำให้เจ็บป่วย หรือเสียชีวิตได้ “ผลไม่มีพิษ” แปลว่า ผลไม้ค้ำตัน เปรียบเหมือนผลไม่มีพิษ เพราะบั่นทอนร่างกาย^{๑๒๐}

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนนี้นางมโนห์ราบอกวิธีการเสด็จติดตามนางให้พระสุนทรได้นำไปปฏิบัติในการเสด็จตามความว่า “ไปนี้ถึงป่า ผลไม่มีพิษ ฤทธิ์ยิ่งกว่ายา เสพเป็นพฤษษาจะม้วยบรรลัย ให้จับวามร ตัวหนึ่งพاجر จึงสิ้นสงสัย ถ้าจะเสวย ผลไม้สิ่งใด วามรกินได้จึงไม่มรณา” พบว่าอุบายวิธีในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดจากภัยอันตรายต่างๆ ในป่าเขาลำเนาไพรที่ห่างไกล จำต้องพาลิงไปด้วย เพื่อส่งสัญญาณเตือนภัยและทดลองกินผลไม้ก่อนตนเองจะรับประทานเพื่อทดสอบว่าผลไม้ชิ้นนั้นมีพิษหรือไม่เพราะลิงมีสัญชาตญาณในการรับรู้ว่ามีผลไม้ใดกินได้กินไม่ได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ อลคัทธิปัมสูตร^{๑๒๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “กามทั้งหลาย^{๑๒๒} มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่มาก กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่มาก...กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน ฯลฯ

^{๑๑๙} เสยห์ เกิดเจริญ, กภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุนทร, หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖.

^{๑๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖.

^{๑๒๒} ดูเทียบ วิ.มหา. (แปล) ๒/๔๑๗/๕๒๖-๕๒๗, อง.ปญจก. (แปล) ๒๒/๗๖/๑๓๔, ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๓/๗-๘, ขุ.จ. (แปล) ๓๐/๑๔๗/๔๖๙-๔๗๐.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โปตลีสสูตร^{๑๒๓} สมเด็จพระสัมมาสัม
เจ้ากล่าวถึงโทษของกาม ๗ ประการ โดยตรัสกับคหบดีความว่า

...คหบดี เปรียบเหมือนราวป่าใหญ่ไม่ไกลจากหมู่บ้านหรือนิคม ต้นไม้ในราวป่านั้นมี
ผลดกดาษดื่น แต่ยังไม่หล่นลงมาเลยสักผลเดียว ชายคนหนึ่งผู้ต้องการผลไม้ เทียวเสาะ
แสวงหาผลไม้ เขามาถึงราวป่านั้น เห็นต้นไม้ที่มีผลดกดาษดื่นนั้น เขาคิดอย่างนี้ว่า ‘ต้นไม้
นี้มีผลดกดาษดื่น แต่ไม่มีผลหล่นลงมาสักผลเดียว แต่เรารู้วิธีปีนขึ้นต้นไม้ ทางที่ดี เราควร
ปีนขึ้นต้นไม้แล้วกินพออิ่ม และใส่พกให้เต็ม’ เขาจึงปีนขึ้นต้นไม้แล้วกินพออิ่มและใส่
พกให้เต็ม

ต่อมา ชายคนที่ ๒ ต้องการผลไม้ถือขวานที่คมกริบเทียวเสาะแสวงหาผลไม้ เขา
มาถึงราวป่านั้น เห็นต้นไม้มีผลดกดาษดื่น เขาคิดอย่างนี้ว่า ‘ต้นไม้ไม่มีผลดกดาษดื่น แต่ไม่
มีผลหล่นลงมาสักผลเดียว และเราก็ไม่รู้วิธีปีนขึ้นต้นไม้ ทางที่ดี เราควรจะตัดต้นไม้ในที่
โคนต้นแล้วกินพออิ่มและใส่พกให้เต็ม’ เขาจึงตัดต้นไม้ที่โคนต้น ท่านเข้าใจความข้อ
นั้นว่าอย่างไร ชายคนแรกโน้นที่ปีนขึ้นต้นไม้ก่อน ถ้าไม่รีบลงมา ต้นไม้ก็ล้มทับมือเท้าหรือ
อวัยวะน้อยใหญ่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเขาหักได้ เขาอาจถึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย
เพราะต้นไม้เป็นเหตุใช้ใหม่

ไซ้ พระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี อริยสาวกก็อย่างนั้นเหมือนกัน เห็นประจักษ์ชัด
ดังนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคตรัสกามทั้งหลายว่า มีอุปมาด้วยผลไม้ มีทุกข้มากมีความคับ
แค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่มากยิ่ง’ ครั้นเห็นโทษของกามนี้ตามความเป็นจริง ด้วย
ปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว จึงเว้นอุเบกขาที่มีอารมณ์ต่างกันที่อิงอาศัยอารมณ์ต่างกันแล้ว
เจริญอุเบกขาที่มีอารมณ์เดียว ที่อิงอาศัยอารมณ์เดียวซึ่งเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งความถือมั่น
โลกามิสโดยประการทั้งปวง

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

คำว่า “ผลไม้พิช” โดยธรรมาธิฐาน หรือ ปรมัตถสัจจะหมายถึง “กามคุณ” หรือ
“กาม” ซึ่งหมายถึง ความรัก ความใคร่ ความปรารถนา^{๑๒๔} หรือ กามราคะนุสัย ซึ่งเป็นอนุสัยข้อแรก
(กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) ใน ๗ ประการนี้ อนุสัย ๗ ประการ คือ กามราคะนุสัย (อนุสัยคือความ
กำหนดในกาม) กามราคะ หมายถึง ความกำหนดในกาม, ความอยากได้ติดใจในกาม สรุปลงได้ดังตาราง
ที่ ๔.๑๓ การตีความคำว่า “ผลไม้พิช” จากบุคลาธิฐานเป็นธรรมาธิฐาน

^{๑๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๘/๔๕-๔๖.

^{๑๒๔} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห, หน้า ๒๒๐.

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘สิง’

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อัสสุตวาสูตร^{๑๒๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ความว่า

ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า ‘จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง’ จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน เปรียบเหมือนลิงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งไม้นั้นแล้ว ย่อมจับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งนั้นแล้วย่อมจับกิ่งอื่นต่อไป

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา วักกलिเถรคาถา^{๑๒๘} พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าเธอ เมื่ออยู่ในป่าใหญ่เป็นสถานที่ลำบาก หาปัจจัยได้ยาก ถูกโรคลมรบกวน จักทำอย่างไรละภิกษุ

พระวักกलिเถระ (ได้กราบทูลว่า) ข้าพระองค์จักแผ่ปีติสุขอันไพศาลไปทั่วร่างกาย ครอบงำแม้ปัจจัยที่เศร้าหมอง อยู่ในป่าใหญ่ จะเจริญสติปัญญาฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ อยู่ในป่าใหญ่

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘วานร’

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ตัณหาวรรค^{๑๒๙} หมวคว่าด้วยตัณหา เรื่องปลา กปิละ (พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บริษัท ๔ ดังนี้) ตัณหาย่อมเจริญแก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท^{๑๓๐} เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่าเขา ย่อมเร่ร้อนไปมาเหมือนวานรที่ต้องการผลไม้ เทียวเร่ร้อนไปมาในป่า ฉะนั้น

(๓.๒) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘สิง’

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ปริเฉทที่ ๘ อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ พระพุทธโฆสเถระ^{๑๓๑} กล่าวว่า

เปรียบเหมือนนายพรานคนหนึ่งใครจะจับลิงซึ่งอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น ฟังใช้ ลูกศรยิงใบตาลที่ยืนอยู่ในอันดับแรกแล้วฟังทำการตะเพิด ครั้นลิงนั้นกระโดดไปในต้นตาลนั้นๆ โดยลำดับถึงต้นสุดท้ายที่เดียว เมื่อนายพรานไปทำเหมือนอย่างนั้นแม้ในต้นตาลต้นสุดท้ายนั้น ลิงฟังมายังต้นตาลต้นแรกตามนัยนั้นนั้นแลอีก มันกลับไปกลับมาอย่างนี้บ่อยๆ เข้า ก็จะมีฟังโผล่ในที่ๆ นายพรานทำเสียงตะเพิดไล่เท่านั้น แล้วไปๆ ก็จะมีหมอบอยู่ที่ต้นตาลต้นหนึ่ง ยึดยอดตาลตูมอันสะอาดตรงกลาง

^{๑๒๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

^{๑๒๘} ขุ.เถ. (ไทย) ๒๖/๓๕๐-๓๕๒/๓๕๘.

^{๑๒๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๖/๓๙๙/๔๐๘.

^{๑๓๐} ผู้ประพฤติประมาท หมายถึง ผู้มีความเป็นอยู่ด้วยความประมาท ปราศจากสติ ไม่เจริญมานวิปัสสนามรรค และผล (ขุ.ธ.อ. ๘/๖)

^{๑๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาโมกข์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯมหานคร : บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑๘.

ต้นนั้นไว้มัน แม้ถูกยิงก็ไม่โผล่ ฉันทใด คำอุปไมยอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมนี้ก็พึงเห็นฉันทนั้น นี้เป็นคำเทียบอุปไมยอุปมาในข้อนั้น

ส่วน ๓๒ ในกายนี้เปรียบเหมือนต้นตาล ๓๒ ต้น จิตเหมือนลิง พระโยคาวจรเหมือนนายพราน การที่จิตของพระโยคีท่องเที่ยวไปในกายอันมีส่วน ๓๒ ส่วนโดยเป็นอารมณ์เหมือนการที่ลิงอาศัยอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น การที่พระโยคีเริ่มมณสิการว่า เกสา แล้วจิตดำเนินไปหยุดลงที่ส่วนสุดทีเดียว เหมือนการที่เมื่อนายพรานใช้ศรยิงใบตาล ต้นที่ยืนอยู่ต้นแรกแล้วทำเสียงตะเพิด ลิงก็โผนไปที่ต้นนั้นๆ จนถึงต้นสุดท้าย แม้นในเที่ยวกลับ

อีกกัณยนี้เหมือนกัน การที่เมื่อพระโยคาวจรมณสิการบ่อยๆ เข้า ครั้นส่วนบางเหล่าไม่ปรากฏบางเหล่าปรากฏ ก็ปล่อยส่วนทั้งหลายที่ไม่ปรากฏ ทำกิจกรรมในส่วนทั้งหลายที่ปรากฏ เหมือนการที่ลิงโผนไปตามลำดับบ่อยๆ เข้าก็โผล่ขึ้นแต่ในที่ๆ นายพรานทำเสียงตะเพิด ในบรรดา ๒ ส่วนที่ปรากฏนั้น ส่วนใดปรากฏชัดกว่า พระโยคาวจรพึงมณสิการส่วนนั้นนั้นแหละแล้วๆ เล่าๆ ยังอัปนาให้เกิดได้ เหมือนการที่ลิงไปๆ ก็หมอบอยู่ที่ต้นตาลต้นหนึ่งยึดยอดตาลตามอันสะอาตตรงกลางต้นนั้นไว้มัน แม้ถูกยิงก็ไม่โผล่ ฉะนั้น

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

โดยบุคคลาธิษฐานในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-โนห์รา ตอนพระฤาษีได้บอกพระสุธน “ให้จับวานร ตัวหนึ่งพาจร” คำว่า “วานร” เมื่อตีความโดยธรรมาธิษฐานหมายถึง “มโน” หรือ “วิญญูณ” หรือ “จิตใจ” ที่ประกอบด้วยตัณหาของมนุษย์ ซึ่งการจับลิง เมื่อตีความโดยธรรมาธิษฐานหมายถึง การเจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ในป่าใหญ่ สรุปลงได้ดังตารางที่ ๔.๑๔ การตีความคำว่า “วานร” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๔ การตีความคำว่า “วานร” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	วานร - ลิง	รูปาวจรจิต
๒	จับวานร - จับลิง	การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนื่องๆ

จากตารางที่ ๔.๑๔ การตีความคำว่า “วานร” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “วานร” โดยปรมัตถสัจจะ คือ จิต - มโน - วิญญูณ, อาการที่จับวานร ตีความโดยปรมัตถ

สัจจะ หมายถึง การเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเอก^{๑๓๒} ซึ่งจัดเป็นสัมมาสมาธิในมรรค ๘ ของพระโยคาวจรซึ่งผู้หยั่งลงสู่ความเพียร ในสมณะและวิปัสสนา. ซึ่งจิตระดับนี้ได้แก่ รูปาวจรจิต คือระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปารีสัชชาจนถึงชั้นอกนิฏฐา จึงกล่าวได้ว่าและเป็นทางสายเดียวที่ทำให้ผู้ดำเนินตามทางนี้ ถึง ความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ต้องเริ่มต้นด้วย สติปัฏฐานนี้ เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงเสีย ด้วยดีซึ่งความโศกและความรำไร เพื่อดับไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน สิ่งนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ แบ่งออกเป็น ๔ ระดับ ดังนี้

ก) พิจารณาเห็นกายในกายภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกาย ภายนอก เนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรมี สัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

ข) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา ภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มี สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

ค) พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

ง) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม ภายนอก เนื่อง ๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก^{๑๓๓}

๔.๒.๑๕ การตีความคำว่า “ปักซีหัสตีลิ่งค์”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๒๘๖	พระปล่อยลิ่งไว้	สัจจรซอนไป	ในไพรพฤกษา	
	ถึงเชิงหวายกรด	ดาบสบอกไว้	ว่านางสั่งว่า	อย่าให้ต้องพาน
๑๒๘๗	พระจึงอัญชูลี	เสียงเอาบาร์มี	เดชโพธิญาณ	
	จำไปตามนาง	คู่สร้างสมภาร	ข้ามที่กันดาร	ให้ได้โดยจง
๑๒๘๘	เห็นที่ขอบกล	ผ้ารัดกัมพล	ห่อหุ้มคลุมองค์	
	นภหัสตีลิ่งค์	มาถึงพิศวง	สำคัญมั่นคง	ว่าสัตว์ในไพร

^{๑๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๓๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑/๒๑๑.

๑๒๘๙ โฉบบาบคาบพา	องค์กุมารา	ผาโผบินไป	
	ข้ามหว่านกรดพัน	จับต้นไม้ใหญ่	ที่เคยอาศัย
๑๒๙๐ ทำตามทรมวย	สั่งดาบสไว้	แจ้งใจถ้วนถึ	กินสัตว์ทุกที
	จึงตบพระหัตถ์	ตรัสให้สามที	พญาสกุณี
			ละไว้หนีไป ^{๑๓๔}

(๑) การแปลความ

ก. **หัตถี** คำว่า หัตถี เป็นคำนาม แปลว่า ช้าง.^{๑๓๕}

ข. **ลิงค์** คำว่า ลิงค์ เป็นคำนาม เครื่องหมายเพศ.^{๑๓๖} อีกความหมายหนึ่ง คำว่า “ลิงค์” แปลว่า วัตถุ หรือ เพศพรรณ, เรื่องราวที่เป็นใหญ่, เป็นจอม, เป็นอิสระ ในคัมภีร์อภิธานสูจิ^{๑๓๗} วิเคราะห์ว่าสภาพโดยอ้อมเป็นจอม คือยอมกระทำซึ่งความเป็นอิสระอย่างยิ่งยวด สภาพนั้นชื่อว่า อินทหะ ลิงค์ คือ เพศพรรณของอินทหะนั้น ชื่อ อินทริยะ อีย ปัจจัย เฉพาะในที่นี้ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวม ๖ อย่าง ส่วนความหมายอื่น ๆ ได้แก่ สัทธาวิริยะ เป็นต้น ในอินทริย์ ๕, เพศหญิง เพศชาย ความเป็นพระอรหันต์ เป็นต้น ทั้งนี้มีหลักว่า วัตถุที่สำคัญเป็นจอมแห่งวัตถุพวกเดียวกัน หรือ สำคัญในหน้าที่แผนกหนึ่งๆ ได้แล้ว ย่อมเรียกว่าอินทริย์ได้ทั้งนั้น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะเหล่านี้ ส่วนหนึ่งๆ ล้วนเป็นอิสระเต็มทีที่แผนกหนึ่ง คือในการเห็นรูปยอมสิทธิ์ขาดอยู่ที่ตา การฟังเสียงอยู่ที่หู เป็นต้น จะเกิดผลดีหรือความเสียหายร้ายแรงขึ้นในแผนกนี้ ก็เพราะการกระทำของอวัยวะอันนี้ หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ทั้ง ๖ อย่างนี้ เป็นเสมือนคนสำคัญจะหาคนที่จะต้องควบคุมระวางแทนไม่ได้ เพราะถ้าไม่นำผลดีที่สุดมา ก็จะนำผลร้ายที่สุดมา ถ้าไม่เป็นพระอรหันต์ ก็จะเป็นจอมโจรที่ร้ายกาจ ดังนี้ได้ เพราะเป็นวัตถุสำคัญอันจะยกขึ้นเป็นเลิศได้ส่วน หนึ่งๆ อวัยวะเหล่านี้ จึงจะได้ชื่อว่า อินทริย์ ดังนั้น ลิงค์ จึงหมายถึง อินทริย์ ด้วย

ค. **หัตถीलิงค์** รวมความคำว่า “หัตถीलิงค์” จึงมี ๒ ความหมายดังนี้

๑) ความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี ๒๕๕๔ ให้ความหมายว่า นักในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายงวงช้าง.^{๑๓๘}

๒) ความหมายคัมภีร์อภิธานสูจิ จึงมีความหมายว่าที่เกิดจากการรวมกันระหว่าง หัตถี (ช้าง) + อินทริย์ (หู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ) หมายถึง อินทริย์อันมีพลังราวกับช้าง. **หตถीलิงค์สกุณ**

^{๑๓๔} เสยย์ เกิดเจริญ, **ภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน**, หน้า ๑๓๐.

^{๑๓๕} <http://www.royin.go.th/dictionary/หัตถี>.^{๑๓๕}

^{๑๓๖} <http://www.royin.go.th/dictionary/ลิงค์>.^{๑๓๖}

^{๑๓๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๑๕.

^{๑๓๘} <http://www.royin.go.th/dictionary/หัตถीलิงค์>.^{๑๓๘}

หรือ “ปักซีสติลิงค์”^{๑๓๙} (Hastilinga) มีชื่อเรียกเป็นภาษาบาลีว่า “แปลว่า นกมีเพศเหมือนช้างเป็นชื่อนกใหญ่ชนิดหนึ่งในเทวนิยายว่า อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ รูปตัวส่วนใหญ่เป็นนก เว้นแต่จะงอยปากเป็นงวงอย่าง งวงช้าง ชื่อนกหัสติลิงค์ไม่ค่อยปรากฏในเทวนิยาย คนส่วนมากทราบเรื่องนกขนาดใหญ่ในนิยายก็มี เช่น หงส์ พญาครุฑ นกหัสติน สำหรับนกหัสตินบ้างก็ว่า รูปร่างเป็นนกทั้งตัว ใหญ่โต นกหัสติลิงค์นี้มีกำลังเทียบเท่าช้าง ๕ เชือกมารวมกัน ขนาดโอบเอี้ยวเอาช้างในป่าไปกินเป็นอาหารได้ ไม่เกี่ยวโดยตรงกับนกหัสติลิงค์นกที่มีจะงอยปากเป็นงวงช้างนี้ (แต่ในรูปนี้มีงวงเป็นช้าง) ถ้าเป็นนกหัสติลิงค์ ปรากฏในภาษาบาลีว่า หัตติลิงค์สกุโณ (หัตติ คือ ช้าง ลิงค์ แปลว่า เพศ สกุโณ แปลว่า นก) ในภาษาสันสกฤต คือ หัสติน ลิงคะ แปลอย่างเดียวกัน ไทยเลือกใช้คำว่า หัสติลิงค์ แม้แต่ในฉบับภาษาอังกฤษเอง ก็ยังเรียกนกหัสติลิงค์ว่า^{๑๔๐} นกประหลาดที่มีปากนกขนาดใหญ่คล้ายงวงของช้าง (monster bird with a bill as big as an elephant’s trunk.) นอกจากนี้ ยังพบว่า นกหัสติลิงค์มีชื่อในภาษาทมิฬ (Damil) ว่า POGUVAL(โปคูวัฬ) และในภาษาทมิฬได้บรรยายลักษณะของ POGUVAL ดังรูป^{๑๔๑}

รูปภาพที่ ๔.๒ รูปหล่อสำริดนกหัสติลิงค์

^{๑๓๙} <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3022.70;wap2> (Birds such as hatdi is a giant organic links or the vulture bird Crest long now closed down ayapak at the top similar to Turkey and from other common characteristics, such as hairs on the body are white, and the food is to eat an elephant hovering. ^{๑๓๙} [18/03/2561]

^{๑๔๐} <https://www.facebook.com/notes/panu-wongpanuvut/Chastilinga>. [18/03/2561]

^{๑๔๑} http://www.chiangmai-thailand.net/lanna_Mythology/hussadeeling.html, [18/03/2561]

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ปักซีสติลิ่งค์” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อินทรียสังวร”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อันธกวินทสูตร^{๑๔๒} ว่าด้วยหมู่บ้านอันธกวินทะ ความว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่หมู่บ้านอันธกวินทะ แคว้นมคธ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่าอานนท์ เธอทั้งหลายพึงยังพวกภิกษุใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมათาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมათาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในปาติโมกข์สังวรศีล ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมათานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย’

๒. เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมათาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ใน “อินทรียสังวรศีล” ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย มีสติเป็นเครื่องรักษา^{๑๔๓} มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน^{๑๔๔} มีใจรักษาดีแล้ว ประกอบด้วยจิตที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่’

๓. เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมათาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการพูดมีที่จับว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้พูดน้อย พูดให้มีที่จับ’

๔. เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมათาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในความสงบกายว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงอยู่ป่าเป็นวัตร จงอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ’

^{๑๔๒} อ.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๔๓} สติเป็นเครื่องรักษา หมายถึง สติเป็นเครื่องรักษาทวาร (อ.ป.ญจก.อ. ๓/๑๑๔/๔๘)

^{๑๔๔} สติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน ในที่นี้หมายถึง สติที่ประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องคุ้มครองทวาร (อ.ป.ญจก.อ.๓/๑๑๔/๔๘)

๕. เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในสัมมาทัสสนะ (ความเห็นชอบ)ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ^{๑๔๕} ประกอบด้วย สัมมาทัสสนะ’

อานนท์ เธอทั้งหลายพึงยังพวกภิกษุใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยนี้ให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์”

ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เสขปฎิปทาสูตร^{๑๔๖} กล่าวถึง ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ความว่า

เจ้ามหานามะ การที่พระอริยสาวกเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลแม้นี้ ก็เป็นจรณะ^{๑๔๗} ของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็น “ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย” แม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง...

...เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะแม้เพราะเหตุนี้

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยของเหตุการณ์ที่นกหัสติลิงค์ได้โฉบเอาพระสุธนที่ห่อหุ้ม ไปด้วยผ้ารัตกำพล โดยสำคัญว่าเป็นเนื้อทรายนั้นสอดคล้องกับพุทธพจน์ในอันธกวินสูตร ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ตรัสเรื่อง “ภิกษุใหม่บวชไม่ได้นาน” เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ ซึ่งใน ๕ ประการนี้ ในข้อที่ ๒ กล่าวถึงอินทรีย์สังวร ความว่า

เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในอินทรีย์สังวรศีล ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย มีสติเป็นเครื่องรักษา^{๑๔๘} มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน^{๑๔๙} มีใจรักษาดีแล้ว ประกอบด้วยจิตที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่’

^{๑๔๕} สัมมาทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงมีสัมมาทิฏฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัธสกตสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) (๒) ฌานสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในขั้นฌาน) (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในขั้นวิปัสสนา) (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในขั้นอริยมรรค) (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในขั้นอริยผล)(อง.ปญจก.อ. ๓/๑๑๔/๔๘)

^{๑๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙/๓๒-๓๓.

^{๑๔๗} จรณะ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องประพาศของภิกษุผู้มีศีล เช่น จรณะ ๑๕ ประการมีศีลเป็นต้น แต่ในที่นี้หมายถึง การไปสู่วิถีที่ยังไม่เคยไป (หรือการบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ) (ม.ม.อ. ๒/๒๙/๒๕)

^{๑๔๘} สติเป็นเครื่องรักษา หมายถึง สติเป็นเครื่องรักษาทวาร (อง.ปญจก.อ. ๓/๑๑๔/๔๘)

จึงเห็นได้ว่าการที่พระสุธนห่อคลุมกายด้วยผ้ารัตตกำพลทำให้หนักหัตถ์สิ่งคืบโนบพาข้ามป่ารกชัฏนั้น หมายถึง ผู้ออกบวชภายใต้ร่มกาสาฬหพัศตร์ เมื่อมีการสำรวมในอินทรีย์ดีแล้ว จักมีพละกำลังราวกับช้าง โดยนัยของความหมาย หัตถ์อินทรีย์ นั้นเอง

อนึ่ง ในเสขปฏิบัติปาฐกถา กล่าวถึงการที่พระอริยสาวกเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง กล่าวคือ จรณะ ๑๕ หมายถึง ความประพฤติ, ปฏิบัติ, ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุมรรค หรือนิพพาน ประกอบด้วย สีสสัมปทา และอปณณกปฏิบัติ กล่าวคือ สีสสัมปทา หมายถึงความถึงพร้อมด้วยศีล คือ ประพฤติถูกต้องดีงาม สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มีมารยาทเรียบร้อย ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท ได้แก่ ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า สีสสัมปทาสีสสังวรแม้ทั้งหมดจัดเป็น สีสสัมปทา ส่วนอปณณกปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด, ปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยพ้นจากทุกข์อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ประกอบด้วย

๑. อินทรีย์สังวร (การสำรวมอินทรีย์ คือระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง)

๒. โภขเน มัตตัญญุตตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค คือรู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายใช้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนาน มัวเมา

๓. ซาคริยานุโยค (การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน คือ ขยันหมั่นเพียรตื่นตัวอยู่เป็นนิตยัม ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

จากพระสูตรทั้งสองพระสูตรจะเห็นได้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับความเพียรระวังหรือสังวร จึงสอดคล้องกับหลักธรรมในโพธิปักขิยธรรม หมวดที่ ๒ คือ สัมมัปปธาน หรือ ปธาน ๔^{๑๕๐} หมายถึง ความเพียรชอบ, ความเพียรใหญ่ ประกอบด้วย

๑. สังวรปธาน หมายถึง เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน หมายถึง เพียรละหรือเพียรกำจัดคือเพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภวานาปธาน หมายถึง เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

^{๑๕๔} สติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน ในที่นี้หมายถึง สติที่ประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องคุ้มครองทวาร (อง.ปญจก.อ.๓/๑๑๔/๔๘)

^{๑๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกติดตามนางมโนห์ราเมื่อถึงด่านงูให้พระสุธนเสกผงเป็นยาโรยยาเหนือลมเมื่องูทั้งหลายได้กลิ่นก็จะหนีไปทั้งหมด

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก อลคัณฑุพมสูตร^{๑๕๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงโทษของทิวฏฐิซั่ว ความว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โมฆบุรุษ เธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ แก่ใคร เรากล่าวธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายโดยประการต่าง ๆ มิใช่หรือ และธรรมเหล่านั้นก็สามารถก่ออันตรายแก่ผู้ชองเสพได้จริง เรากล่าวว่า ‘กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่อ...

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน ...

กามทั้งหลายเปรียบเหมือนห้วง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่อ’

โมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยทิวฏฐิที่ถือไว้ผิด ชื่อว่าทำลายตนเองและชื่อว่าประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อความทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน”

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ในทางธรรมาธิษฐานคำว่า “งู” หมายถึง “กาม” ซึ่งผู้ที่ไม่เห็นโทษของกามเนื่องมาจากบุคคลนั้นประกอบด้วยทิวฏฐิซั่ว ประกอบด้วยอนุสัยหรือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน ประเภททิวฏฐานุสัย คืออนุสัยคือความเห็นผิด ทิวฏฐิ หมายถึง ความเห็นผิด, การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง สรุไปได้ดังตารางที่ ๔.๑๖ การตีความคำว่า “งู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๖ การตีความคำว่า “งู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	งู	กามทั้งหลาย - ทิวฏฐานุสัย (ทิวฏฐิซั่ว)

จากตารางที่ ๔.๑๖ การตีความคำว่า “งู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “งู” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง กามทั้งหลาย กล่าวคือผู้ที่ไม่เห็นโทษของกาม

^{๑๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๔๙.

ประกอบด้วยทิวฐานุสย คืออนุสย ได้แก่ ความเห็นผิด ทิฐิ หมายถึง ความเห็นผิด, การถือความเห็น
เอาความคิดเห็นเป็นความจริง

๔.๒.๑๗ การตีความเหตุการณ์เรื่อง “ด้านยักษ์ ๓๒ ตน”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๒๙๒ ให้พลาจจรพลาจ เองคั่นวณาง ในกลางไพรสมณฑ
ครั้นถึงยักษ์สามสิบสองตน พระจึงร้ายมนตรี ประทับกับยา
๑๒๙๓ ไรยลงเหนือลม กลิ่นยาอาคม ไปต้องยักษ์
มัวเมาไปสิ้น ด้วยกลิ่นพิชยา พระเสด็จลินลา ล่วงล้ำเลยไป”^{๑๕๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษรของคำว่า “ยักษ์ ๓๒ ตน”^{๑๕๔} เป็นคำนาม แปลว่า อมนุษย์พวก
หนึ่ง ถือกันว่ามีรูปร่างใหญ่โตน่ากลัว มีเขี้ยววงอก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์
เหาะได้จำแลงตัวได้ บางทีใช้ปะปนกับคำว่า อสูร รากษส^{๑๕๕} และมาร ก็มี, ยักษ์เป็นเทวดาพวกหนึ่ง
ในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกและชั้นปรนิมมิตวสวัตตี; เป็นคำวิเศษณ์ โดยปริยายหมายความว่า มี
ลักษณะหรืออาการอย่างยักษ์เช่น ใจยักษ์ หน้ายักษ์ มีลักษณะใหญ่เป็นพิเศษในพวก เช่น ปลาหมึก
ยักษ์. นอกจากนั้นยักษ์ยังถือว่าเป็นอมนุษย์พวกหนึ่ง บริวารท้าวเวสวัต

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะพบกับด้าน
ยักษ์ จำนวน ๓๒ ตน หลายด้านด้วยกัน โดยทั่วไปยักษ์^{๑๕๖} หมายถึงอมนุษย์พวกหนึ่งที่มีร่างกาย
ใหญ่โต หน้าตาดุร้าย มีเขี้ยวยาวง้าง กินสัตว์และคนเป็นอาหาร ยักษ์มี ๒ จำพวก คือจำพวกหนึ่งมี
รูปร่างสวยงามและมีรัศมี เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นยักษ์เทวดา

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ด้านยักษ์ ๓๒ ตน”
พบว่าในพระสุตตันตปิฎก และปราชญ์ทางศาสนา กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

^{๑๕๓} เสยฺย เกิดเจริญ, กายกอลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๕๔} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/ยักษ์>.

^{๑๕๕} พวกผีเสื้อน้ำ (ยักษ์ผู้รักษาท้องน้ำ เรียกตามสันสกฤตว่า รากษส หรือเรียกเพี้ยนไปว่า รากโษสก็มี)

^{๑๕๖} ส. ปลายน้อย, อมนุษย์นิยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ยิปซีกู๊ป จำกัด, ๒๕๕๕),

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อาการ ๓๒”

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต อุทายีสสูตร^{๑๕๗} พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเกี่ยวกับอาการ ๓๒ ความว่า

ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผม ลงมา มีหนังหุ้ม อยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดประการต่าง ๆ ว่า ‘ในกายนี้มี (๑) ผม (๒) ขน (๓) เล็บ (๔) ฟัน (๕) หนัง (๖) เนื้อ (๗) เอ็น (๘) กระดูก (๙) เยื่อใน (๑๐) กระดูก (๑๑) ไต (๑๒) หัวใจ (๑๓) ตับ (๑๔) พังผืด (๑๕) ม้าม (๑๖) ปอด (๑๗) ไส้ใหญ่ (๑๘) ใส่น้อย (๑๙) อาหารใหม่ (๒๐) อาหารเก่า (๒๑) ดี (๒๒) เสลด (๒๓) หนอง (๒๔) เลือด (๒๕) เหงื่อ (๒๖) มันข้น (๒๗) น้ำตา (๒๘) เพลวมัน (๒๙) น้ำลาย (๓๐) น้ำมูก (๓๑) ไขข้อ (๓๒) มูตร’ นี้เป็นอนุสสติปฏิฐาน ที่ภิกษุเจริญทำให้ มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละ กามราคะ

(๓.๒) ปราชญ์ทางศาสนาที่กล่าวถึงเรื่อง “ถูกมารผูกมัดไว้”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค มัญญมานสูตร^{๑๕๘} ว่าด้วยผู้กำหนด หมายชั้นร ความว่า

ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง ฯลฯ นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้า พระองค์โดยย่อ ฯลฯ มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เกิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุ บุคคลเมื่อกำหนดหมาย^{๑๕๙} ก็ถูกมารผูกมัดไว้เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มี บาบ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว

ภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไร

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อกำหนดหมายรูป ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็ พ้นจากมารผู้มีบาบ เมื่อกำหนดหมายเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... เมื่อกำหนดหมายวิญญานก็ถูก มารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาบ ... ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาสิตที่ พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดังนี้.

^{๑๕๗} อ.น.ก. (ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙.

^{๑๕๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๔/๑๐๔.

^{๑๕๙} กำหนดหมาย ในที่นี้หมายถึงกำหนดหมายด้วยตณหา มานะ และทิวฐิ (ส.ข.อ. ๒/๖๔/๓๐๘)

ดีละ ดีละ ภิกษุ ดีแท้ ภิกษุ เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวแล้วอย่างย่อโดยพิสดารได้ดีแล้ว บุคคลเมื่อกำหนดหมาย รูป ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อกำหนดหมายเวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... เมื่อกำหนดหมายวิญญานก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมาย ก็พ้นจากมารผู้มีบาปภิกษุ เธอพึงทราบเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้ ฯลฯ

อนึ่ง ภิกษุนั้นได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย

(๓.๓) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “จำนวนเลข ๓๒”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคสมาธิ ปรีเฉพที่ ๘ อนุสสติกัมมัญฐานนิตะ^{๑๖๐} ได้อุปมาเกี่ยวกับจำนวน “๓๒” ซึ่งเป็นจำนวนต้นตาล ความว่า

เปรียบเหมือนนายพรานคนหนึ่งใคร่จะจับลิงซึ่งอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น พึงใช้ลูกศรยิงใบตาลที่ยืนอยู่ในอันดับแรกแล้วพึงทำการตะเพิด ครั้นลิงนั้นกระโดดไปในต้นตาลนั้น ๆ โดยลำดับถึงต้นสุดท้ายทีเดียว เมื่อนายพรานไปทำเหมือนอย่างนั้นแม้ในต้นตาลต้นสุดท้ายนั้น ลิงพึงมายังต้นตาลต้นแรกตามนัยนั้นนั่นแลอีก มันกลับไปกลับมาอย่างนี้บ่อย ๆ เข้า ก็จะมีผลในที ๆ นายพรานทำเสียงตะเพิดไล่เท่านั้น แล้วไป ๆ ก็จะมีหมอบอยู่ที่ต้นตาลต้นหนึ่ง ยึดยอดตาลตูมอันสะอาดตรงกลางต้นนั้นไว้มัน แม้ถูกยิงก็ไม่ไหล ฉันทไต่ คำอุปมาอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมนี้ก็พึงเห็นฉนั้น นี่เป็นคำเทียบอุปมาอุปมาในข้อนั้น

ส่วน ๓๒ ในกายนี้เปรียบเหมือนต้นตาล ๓๒ ต้น จิตเหมือนลิง พระโยคาวจรเหมือนนายพราน การที่จิตของพระโยคีท่องเที่ยวไปในกายอันมีส่วน ๓๒ ส่วนโดยเป็นอารมณ์เหมือนการที่ลิงอาศัยอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น การที่พระโยคีเริ่มมนสิการว่า เกสา แล้วจิตดำเนินไปหยุดลงที่ส่วนสุดท้ายเดียว เหมือนการที่เมื่อนายพรานใช้ลูกศรยิงใบตาลต้นที่ยืนอยู่ต้นแรกแล้วทำเสียงตะเพิด ลิงก็โผนไปที่ต้นนั้น ๆ จนถึงต้นสุดท้าย แม้ในเที่ยวกลับ

(๓.๔) ปราชญ์ทางศาสนาที่กล่าวถึงเรื่อง “อุปมายักษ์มาร”

ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวถึง การอุปมายักษ์มาร เรื่องอุปมาแห่งชีวิตจากหนังสือธรรมโฆษณ์ ชุดสันตสเสตัพพธรรม ความว่า

ชีวิตนี้เปรียบเหมือนการพยายามติดตามฆ่ายักษ์มาร ยักษ์มารในภาษาคนมันก็รู้กันอยู่แล้ว ในนิยายนิทานว่ามีอยู่อย่างนั้น ๆ ติดตามกันด้วยความยากลำบาก อุปบายฉลาดฆ่ายักษ์ฆ่ามารสำเร็จไปได้; แต่ความหมายทางภาษาธรรมนั้นมันก็จะเอียด เพราะมารนี้ยังไม่รู้อยู่ที่ไหนด้วยซ้ำไป จะไปฆ่ามัน

^{๑๖๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า 418.

อย่างไร. กิเลสมาร, ขันธมาร, สังขารมาร, มัจจุมาร, เทวบุตรมาร, ล้วนแต่เป็นมารทั้งนั้น^{๑๖๑} กิเลสก็เป็นมาร, ร่างกายตามธรรมชาติก็เป็นมาร, ผลกรรมก็เป็นมาร, ความตายก็เป็นมาร, เทวดาอีกประเภทหนึ่งก็เป็นมาร, เทวดาประเภทนี้หมายถึง กามารมณ์มันเป็นมาร เมื่อเราไม่รู้จักมาร มันก็เป็นมารเสียเอง ตัวเองก็เป็นมารเสียเอง จะไปฆ่ามารอะไรได้

ฉะนั้นเป็นหน้าที่ ที่จะต้องรู้จักมารและเครื่องมือเครื่องใช้อุบายวิธีที่จะฆ่ามาร ชีวิตนี้มันเหมือนกับการพยายามติดตามฆ่ามาร มิฉะนั้นมารก็จะเจริญงอกงามมากขึ้น ๆ นี้ให้รู้จักว่ามารอยู่ที่ตรงไหนคืออะไรบ้าง อุปมาเรื่องมารนี้เขียนเป็นนิยายกันสนุกสนานมาก^{๑๖๒}

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ในทางธรรมาธิษฐานคำว่า “ยักษ์” หมายถึง สิ่งที่น่ากลัว คือ ร่างกายหรือรูปกายของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยอาการ ๓๒ ประการ จัดเป็นยักษ์มาร ดังนั้นจึงสรุปอาการ ๓๒ ประการ คือ ยักษ์ที่ประจำอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคน เมื่อพิจารณาด้วยอนุสติยอมเป็นไปเพื่อการละกามราคะ สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๑๗ การตีความคำว่า “ด้านยักษ์ ๓๒ ตน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๗ การตีความเหตุการณ์เรื่อง “ด้านยักษ์ ๓๒ ตน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขจะ)
๑	ยักษ์	กาย - กามราคานุสัย
๒	การผ่านด้านยักษ์ ๓๒ ตน	กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในหลักสติปัฏฐาน ๔

จากตารางที่ ๔.๑๗ การตีความคำว่า “ด้านยักษ์ ๓๒ ตน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ยักษ์” ตีความหมายเชิงปรมัตถสังขจะ ว่าหมายถึง สิ่งที่น่ากลัว คือกายที่ประกอบด้วยอวัยวะ ๓๒ คือ มารและบ่วงมาร ได้แก่ กามราคานุสัย หมายถึง สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความกำหนัด ส่วนการตีความเหตุการณ์ “ผ่านด้านยักษ์ ๓๒ ตน” จากบุคลาธิษฐานเป็น

^{๑๖๑} ธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมาร หมายถึง ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ (ม.มู.อ. ๒/๓๕๐/๑๗๔) อีกนัยหนึ่งหมายถึง มาร ๕ จำพวก คือ (๑) กิเลสมาร (๒) ขันธมาร (๓) อภิสังขารมาร (๔) เทวบุตรมาร (๕) มัจจุมาร (ม.มู.ฎีกา ๒/๓๕๐/๒๔๕)

^{๑๖๒} <http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/buddhadas/bdd-38.htm>. [20/03/2548]

ธรรมาธิษฐานว่าหมายถึง กายานุปัสสนาสติปัญญาฐาน ในหลักสติปัญญาฐาน ๔ คือการหมั่นคิดใคร่ครวญ โดยเน้นที่เรื่องรูปธรรม

๔.๒.๑๘ การตีความเหตุการณ์ “การแปลงศรทำลายพญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง” สร้างคณาค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๒๙๗	พ้นจากยักษา	ทุเรศเวทนา	ในป่าพนาลัย	
	ถึงพญาคชสาร	อันสูงโตใหญ่	มีอยู่ในไพร	ทั้งคู่สู้กัน
๑๒๙๘	กั้นทางขวางหน้า	จำเพาะมรคา	ที่แคบคับขัน	
	จะลัดหลีกหนี	สุดที่จรจรัล	พระขึ้นศรพลัน	แผลงผลาญ
	ราญรอน ^{๑๖๓}			

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ช้าง^{๑๖๔} เป็นค่านาม หมายถึง สัตว์สี่เท้า ตัวโตกว่าสัตว์สี่เท้าทั้งปวง มีงวงและงา เป็นสัตว์กินพืชชนิดต้นไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใช้งาทำได้

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะพบกับช้าง ๒ เชือกที่กำลังต่อสู้กันขวางทางอยู่ ไม่มีทางอื่นที่จะหลีกเลี่ยงได้ จึงต้องแปลงศรใส่ช้างที่กำลังสู้กันทั้ง ๒ เชือกล้มทั้งคู่จึงเดินทางต่อไปได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน เหตุการณ์ “การแปลงศรทำลายพญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ “กั้นทางขวางหน้า”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท นาควรรค^{๑๖๕} หมวดยว่าด้วยช้าง เรื่องการฝึกตน (พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระอานนท์ ดังนี้) “แท้จริง บุคคลไม่สามารถไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไป^{๑๖๖} ด้วยยานเหล่านี้แต่บุคคลผู้ฝึกตนได้แล้ว สามารถไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยตนที่ฝึกแล้ว ที่ฝึกดีแล้ว”^{๑๖๗}

^{๑๖๓} เสยฺย เกิดเจริญ, กายกถอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๑.

^{๑๖๔} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/ช้าง>.

^{๑๖๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๐-๓๒๔/๑๓๓.

^{๑๖๖} ทิศที่ยังไม่เคยไป หมายถึง นิพพาน (ขุ.ธ.อ. ๗/๑๒๖)

^{๑๖๗} ที่ชื่อว่า ฝึกแล้ว เพราะฝึกอินทรีย์ได้ในเบื้องต้น ที่ชื่อว่า ฝึกดีแล้ว เพราะอบรมตนได้ด้วยอริยมรรค

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ข้างของพระราชา”

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อักขมสูตร^{๑๖๘} ว่าด้วยองค์ประกอบของข้างต้นที่ไม่อดทน

ภิกษุทั้งหลาย ข้างของพระราชาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการเป็นข้างไม่ควรแก่พระราชา ไม่ควรเป็นข้างต้น ไม่นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ องค์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือข้างของพระราชา เป็นสัตว์ไม่อดทนต่อรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โณภูฏัพพะ

ภิกษุทั้งหลาย ข้างของพระราชาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ เป็นข้างไม่ควรแก่พระราชา ไม่ควรเป็นข้างต้น ไม่นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้

ฉันใดภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ไม่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ไม่ควรแก่ของต้อนรับ ไม่ควรแก่ทักษิณา ไม่ควรแก่การทำอัญชลี ไม่เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่อดทนต่อรูปม เสียง, กลิ่น, รส, โณภูฏัพพะ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นผู้ไม่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ไม่ควรแก่ของต้อนรับ ไม่ควรแก่ทักษิณา ไม่ควรแก่การทำอัญชลีไม่เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การละราคานุสัย ปฏิฆานุสัยและอวิชขานุสัย”

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ปหานสูตร^{๑๖๙} ว่าด้วยการละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ เวทนา ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เธอทั้งหลายพึงละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือราคะ) ในสุขเวทนาพึงละปฏิฆานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความกระหนาบกระหนุงในใจ) ในทุกขเวทนา พึงละอวิชขานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคืออวิชชา) ในอทุกขมสุขเวทนา เพราะภิกษุละราคานุสัยในสุขเวทนา ละปฏิฆานุสัยในทุกขเวทนา ละอวิชขานุสัยในอทุกขมสุขเวทนาได้

ฉะนั้นภิกษุนี้เราจึงเรียกว่า ‘ผู้ไม่มีอนุสัย มีความเห็นชอบ ตัดตัณหาได้ เพิกถอนสังโยชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ’ ราคานุสัยนั้นย่อมมีแก่ภิกษุผู้เสวยสุขเวทนา ผู้ไม่รู้ชัด มีปกติไม่เห็นธรรมเครื่องสลัดออก ปฏิฆานุสัยย่อมมีแก่ภิกษุผู้เสวยทุกขเวทนาผู้ไม่รู้ชัด มีปกติ

^{๑๖๘} อ.ปญจ. (ไทย) ๒๒/๑๓๙/๒๒๕-๒๒๖.

^{๑๖๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๑/๒๗๑.

ไม่เห็นธรรมเครื่องสลัดออกบุคคลเพลิดเพลินอทุกขมสุขเวทนาซึ่งมีอยู่ที่พระผู้มีพระภาคผู้มีปัญญาจงด
แผ่นดินทรงแสดงไว้แล้วย่อมไม่พ้นจากทุกข์

เมื่อใดภิกษุมีความเพียร ไม่ละสัมปชัญญะเมื่อนั้นเธอเป็นบัณฑิต กำหนดรู้เวทนาทั้งปวง
ได้เธอครั้งกำหนดรู้เวทนาแล้ว ไม่มีอาสวะในปัจจุบันตั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการ
บัญญัติ”

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ข้างต่อสู่กัน การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน หมายถึง ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือความยินร้าย)
ปฏิฆะ หมายถึงความขัดใจ, ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ ย่อมถูกทำลายได้ด้วยภิกษุมีความเพียร
ไม่ละสัมปชัญญะเมื่อนั้นเธอเป็นบัณฑิต กำหนดรู้เวทนาทั้งปวงได้เธอครั้งกำหนดรู้เวทนาแล้ว ไม่มีอา
สวะในปัจจุบันตั้งอยู่ในธรรม จบเวท ตายไป ย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๑๘ การ
ตีความคำว่า “พญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๑๘ การตีความคำว่า “พญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง” จากบุคลาธิษฐานเป็น
ธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังข)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังข)
๑	พญาคชสารคู่สู้	ผู้ไม่อดทนต่อรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ
๒	ต่อสู้	ปฏิฆานุสัย คือ โทสะ ความโกรธ
๓	ขวางทาง	ทิศทางที่ยังไม่เคยไป หมายถึง นิพพาน

จากตารางที่ ๔.๑๘ การตีความคำว่า “พญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง” จากบุคลาธิษฐาน
เป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “พญาคชสาร” ตีความหมายเชิงปริมาณสังขจะ ว่าหมายถึง ผู้ไม่อดทน
ต่อรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, การต่อสู้กัน หมายถึง ปฏิฆานุสัย คือ โทสะ ความโกรธ และ
ขวางทาง หมายถึง ทิศทางที่ยังไม่เคยไป หมายถึง นิพพาน รวมความแล้วพญาคชสารคู่สู้กันขวางทาง
หมายถึง ภิกษุผู้ไม่อดทนต่อรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ย่อมเกิดปฏิฆานุสัย คือ โทสะ ความ
โกรธ เป็นเครื่องกั้นขวางทิศทาง คือ พระนิพพาน

๔.๒.๑๙ การตีความองค์ประกอบของคำว่า “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๓๑๒ เสด็จถึงบรรพต เขาทองปรากฏ หน่อตั้งไสว
พระถอดจ้ามรงค์ สวมสรแฝงไป จึงบทรจได้ ตั้งใจจินดา”

๑๓๑๓	พ้นไปจากนั้น	เขากระทบกัน	สนั่นโกลา	
	ประกายพรายแพรว	วามแววเวหา	พระตั้งสัจจา	เสียงด้วยบารมี
๑๓๑๔	เดชโพธิญาณ	คู่สร้างสมภาร	กับังคมเหสี	
	จะแผลงศรล้า	ทำทางครั้งนี้	ให้ข้าจรลี	ได้โดยสะดวกตาย
๑๓๑๕	จึงถอดอัมรงค์	สวมศรมั่นคง	พระองค์มุ่งหมาย	
	โอมอ่านมนตรา	เสกยาทางปลาย	ยกขึ้นพาดสาย	แผลงพลันทันที
๑๓๑๖	ด้วยเดชบุญ	ของพุทธางกูร	หน่อพระชินศรี	
	ลูกศรทำทาง	ขวางกลางคีรี	พระเสด็จเร็วรี	จรลีรีบจร ^{๑๗๐}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

บรรพต หรือ คีรี หรือ ภูเขา^{๑๗๑} เป็นคำนาม หมายถึง เนินหินที่สูงชันเป็นจอมใหญ่.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะต้องข้ามผ่านภูเขาทอง ภูเขาที่เคลื่อนกระทบกัน หรือ ภูเขาไฟ สุกวิสัยที่จะใช้กำลังร่างกายเดินข้ามไปได้ จึงอธิษฐานด้วยพระบุญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงได้แผลงศรที่สวมด้วยแหวนและทาด้วยยาจึงระเบิดทำลายขุนเขาที่ขวางกั้นพังทะลายลงได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “กระทบกัน”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ชัคควิสานสุตตนิทเทส^{๑๗๒} (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า)

บุคคลเห็นกำไลทอง ๒ วง อันสุกปลั่งที่ช่างทองทำสำเร็จอย่างดี กระทบกันอยู่ที่ข้อมือแล้ว^{๑๗๓} จึงประพุดที่อยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

คำว่า บุคคลเห็นกำไลทอง ... อันสุกปลั่ง อธิบายว่า บุคคลเห็น คือ แลเห็นเทียบ เคียงพิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว

^{๑๗๐} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๓.

^{๑๗๑} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/แม่น้ำ>.

^{๑๗๒} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๔/๔๓๘.

^{๑๗๓} หมายถึง เกิดความเบื่อหน่ายด้วยพิจารณาเห็นว่าคนอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก ย่อมกระทบกระเซ้งกันได้ด้วยอำนาจต้นเหตุและทิวฐิติ ดุจกำไลมีอกระทบกัน (ขุ.สุ.อ. ๑/๔๘/๙๑) และดู ขุ.จ. (แปล) ๓๐/๑๓๔/๔๓๘.

คำว่า ทอง ได้แก่ ทองคำ

คำว่า อันสุกปลั่ง ได้แก่บริสุทธิ์ สะอาด รวมความว่าบุคคลเห็นกำไรทอง...อันสุกปลั่ง

คำว่า ที่ช่างทองทำสำเร็จอย่างดี อธิบายว่า คนทำทอง เรียกว่า ช่างทอง คำว่า ที่ช่างทอง
ทำสำเร็จอย่างดี อธิบายว่า ที่ช่างทองทำสำเร็จแล้วอย่างดีคือ ที่ทำแล้วอย่างดี ที่ขัดเงาดีแล้ว รวม
ความว่า ที่ช่างทองทำสำเร็จอย่างดี

คำว่า ๒ วง ...กระทบกันอยู่ที่ข้อมือ อธิบายว่า มือเรียกว่า ข้อมือกำไร ๒ วง ย่อมกระทบ
กันอยู่ที่มือข้างหนึ่ง

ฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้นย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฐฐิ
เบียดเสียดในนรก กำเนิดเดรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์โลก เทวโลก

คือ สืบต่อ สืบสานคิดด้วยคติ อุปบัติด้วยอุปบัติ ปฏิสนธิด้วยปฏิสนธิ ภพด้วยภพ สงสาร
ด้วยสงสาร วัฏฏะด้วยวัฏฏะเมื่อสืบสาน ก็ย่อมประพตติ

คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไปยังชีวิตให้ดำเนินไป รวมความว่า ๒ วง ...
กระทบกันอยู่ที่ข้อมือ จึงประพตติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด ด้วยเหตุนี้ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึง
กล่าวว่าบุคคลเห็นกำไรทอง ๒ วง อันสุกปลั่งที่ช่างทองทำสำเร็จอย่างดี กระทบกันอยู่ที่ข้อมือแล้วจึง
ประพตติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ขุนเขาสีเนรุ”

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ทุติยสีเนรุப்புพตราชสูตร^{๑๗๔} ว่าด้วย
อุปมาด้วยขุนเขาสีเนรุ สูตรที่ ๑ ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษพึงเก็บก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนของ
ขุนเขาสีเนรุ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗
ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมากับขุนเขาสีเนรุ อย่างไรหนะจะมากกว่ากัน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาสีเนรุนี้แลมากกว่า ก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน
ที่บุรุษนั้นเก็บมาเพียงเล็กน้อย ก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บมา เมื่อ
เทียบกับขุนเขาสีเนรุแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว

ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน บุคคลผู้เป็นอริยสาวกได้รู้ชัด
ตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคล
ผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฐฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่าที่เหลื่ออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อ
เทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนที่หมดสิ้นไปแล้วคำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึง

^{๑๗๔} ส.มหา. (ไทย) 19/1119/631.

ส่วนเลี้ยว อย่างมากมีได้เพียง ๗ ชนิดทุกขุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำ
ความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกขุ ฯลฯ นี้ทุกขุ นิโรธคามินีปฏิปทา

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ขุนเขาสีเนรุ”

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต สัตตสุริยสูตร^{๑๗๕} ว่าด้วยดวงอาทิตย์ ๗
ดวง พระอนันตตรัสว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี ณ ที่นั้นแล
พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนด
ควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสีเนรุ ยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงใน
มหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน
บางครั้งบางคราว ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูต
คาม และดินชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้

ฉันใดสังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนด
ควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง^{๑๗๖}

ฉันนั้นสังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นข้อกำหนด
ควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง ในข้อนี้ ใครเล่า ชื่อว่าเป็นผู้รู้ ใครเล่า
ชื่อว่าเป็นผู้เชื่อว่า ‘แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสีเนรุถูกไฟเผาผลาญ พิณาศ ไม่เหลืออยู่’ นอกจากอริย
สาวกผู้มีบิณฑอันเห็นแล้ว^{๑๗๗}

พระผู้มีพระภาคผู้พระสุตตศาสดา ได้ตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์
ต่อไปอีกว่า พระโคตมผู้มียศตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ ศิล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยม ดังนั้น
พระพุทธรเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่งพระศาสดาผู้มีพระจักขุ^{๑๗๘} ทรงทำที่สุด
แห่งทุกขุ ปรินิพพาน^{๑๗๙} แล้ว

^{๑๗๕} อ.ส. (ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒-๑๓๕.

^{๑๗๖} ผู้มีบิณฑอันเห็นแล้ว ในที่นี้หมายถึง พระอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน (อ.ส.ตต.อ. ๓/๖๖/๑๙๙)

^{๑๗๗} ผู้มีบิณฑอันเห็นแล้ว ในที่นี้หมายถึง พระอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน (อ.ส.ตต.อ. ๓/๖๖/๑๙๙)

^{๑๗๘} จักขุ ในที่นี้หมายถึง จักขุ ๕ คือ (๑) จักขุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักขุ
(ตาปัญญา) (๔) พุทธจักขุ (ตาพระพุทธรเจ้า) (๕) สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (อ.ส.ตต.อ. ๓/๖๖/๑๙๙)

^{๑๗๙} ปรินิพพาน ในที่นี้หมายถึง ดับกิเลสได้สิ้นเชิง (ที.ม.อ. ๒/๑๘๖/๑๖๙, อ.จ.ต.ก.อ. ๒/๑/๒๗๙)

(๓.๔) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ภูเขาสีเนรุ”

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สารีปุตตเถรอาปทาน^{๑๘๐} ความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร มีพระยศยิ่งใหญ่ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในศาสนาของพระองค์แล้ว
สำเร็จปัญญาบารมีอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ

ข้าพระองค์จะยำยี้เหล่าเดียรฉัตรวันนี้ ข้าพระองค์เป็นจอมทัฬหกรรมในศาสนาของพระ
ศากยบุตรประกาศศาสนาของพระชินเจ้า

กรรมที่ข้าพระองค์ได้ทำไว้ในกาลที่จะกำหนดจำนวนมิได้แสดงผลแก่ข้าพระองค์แล้วใน
อติภาพสุดท้ายนี้ ข้าพระองค์หลุดพ้นดีแล้วดุจกำลังลูกศรหลุดพ้นไปจากแฉ่งเผาภิเลสของข้าพระองค์
ได้แล้ว

มนุษย์คนใดคนหนึ่งพึงทูนของหนักไว้บนศีรษะตลอดเวลาเขาต้องลำบากเพราะของหนัก
เป็นผู้เต็มไปด้วยของหนักทั้งหลาย

ข้าพระองค์ถูกไฟ ๓ กอง^{๑๘๑} เเผาไหม้อยู่เป็นผู้เต็มไปด้วยของหนักคือภพ^{๑๘๒} โดยประการ
นั้นท่องเที่ยวไปแล้วในภพทั้งหลาย ภูเขาสีเนรุอันบุคคลถอนขึ้นแล้ว

ฉันใดก็ภาระอันหนักข้าพระองค์ยกลงแล้วภพทั้งหลาย ข้าพระองค์ก็เพิกได้แล้วฉันนั้น

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

บรรพตภูเขาทองกระทบกัน ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ตีความเชิง
ธรรมาธิษฐาน หมายถึง ภพทั้งหลาย เป็นของหนักคือภพ ขนาดอันใหญ่ของกองทุกข์ คือ สังขาร
ทั้งหลายอันเป็นภาระหนัก ได้แก่การเวียนว่ายตายเกิดในภพ, ภูเขาชนกันหมายถึง ด้วยอำนาจตัณหา
ด้วยอำนาจทิฏฐิ ซึ่งทำลายลงได้ด้วยศร คือ ศีล สมาธิ และปัญญาอันยิ่ง ดับกิเลสได้สิ้นเชิง สรุปลงได้ดัง
ตารางที่ ๔.๑๙ การตีความเหตุการณ์ “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน” จากบุคลาธิษฐานเป็น
ธรรมาธิษฐาน

^{๑๘๐} ขุ.อ. (ไทย) ๓๒/๓๔๘-๓๕๔/๕๔.

^{๑๘๑} ไฟ ๓ กอง หมายถึง ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ (ขุ.อป.อ. ๑/๓๕๒/๒๘๓, ๔๘๙-๙๐/
๓๓๖)

^{๑๘๒} ของหนักคือภพ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดในภพ (ขุ.อป.อ. ๑/๓๕๒-๓/๒๘๓)

ตารางที่ ๔.๑๙ การตีความเหตุการณ์ “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน” จากบุคลาธิษฐานเป็น
 ธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	บรรพตภูเขาทองกระทบกัน	สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั้นย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฐฐิ เกิดภพอันเป็นภาระหนัก

จากตารางที่ ๔.๑๙ การตีความเหตุการณ์ “บรรพตภูเขาทองกระทบกัน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “บรรพตภูเขาทอง” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะว่า หมายถึง ภพอันเป็นภาระหนัก, อากากระทบกัน หมายถึง สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั้นย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฐฐิ รวมความว่า บรรพตภูเขาทองกระทบกัน หมายถึง สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้นนั้นย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฐฐิ เกิดภพอันเป็นภาระหนัก

๔.๒.๒๐ การตีความเหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอาวุธ”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๒๙๒	ครั้นถึงด่านสูง	เตียรดาชกลาดดู	อักขุทั้งป่า	
	ไหนดนางทรมวย	สั่งให้โรยยา	สมเด็จจราชา	ดำริพระทัย
๑๒๙๓	จึงเสกโอสถ	ปรายโปรยโรยรด	เหนือลมลงไป	
	งูร้ายได้กลืน	หนีสิ้นทันใจ	จึงจรไปได้	ตั้งใจจินดา
๑๒๙๔	เสด็จพลางทางครวญ	คิดถึงคะนิงนวล	ให้หวนโหยหา	
	เห็นซีพบรรลัย	ไม่ถึงมโนห์รา	ด้วยในมรคา	แสนยากสากล
๑๒๙๕	ให้พลางจรพลาง	เองคั่นวลนาง	ในกลางไพรสมณต์	
	ครั้นถึงยักษา	สามสิบสองตน	พระจึงร้ายมนตรี	ประทับกับยา
๑๒๙๖	โรยลงเหนือลม	กลืนยาอาคม	ไปต้องยักษา	
	มัวเมาไปสิ้น	ด้วยกลืนพิชยา	พระเสด็จลินลา	ล่องล้าเลยไป
๑๒๙๗	พ้นจากยักษา	ทุเรศเวทนา	ในป่าพนาลัย	
	ถึงพญาชสาร	อันสูงโตใหญ่	มีอยู่ในไพร	ทั้งคู่สู้กัน
๑๒๙๘	กั้นทางขวางหน้า	จำเพาะมรคา	ที่แคบคับขัน	
	จะลัดหลีกหนีสุดที่จรจรัล	พระขึ้นศรพลัน	แผลงผลาญราญอรอน	^{๑๘๓}

^{๑๘๓} เสยย์ เกิดเจริญ, กายกถอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า 13๑.

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. **ร้ายมนตร์** เป็นคำกริยา แปลว่า บริกรรมเวทมนตร์คาถาเพื่อทำให้ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ร้ายเวท ร้ายมนตร์ ร้ายคาถา.^{๑๘๔}

ข. **โรย**^{๑๘๕} เป็นคำกริยา แปลว่า ค่อย ๆ โปรงลงไป, โปรงลงไปทีละน้อย,

ค. **แผลงศร**^{๑๘๖} เป็นคำกริยา แปลว่า ยิงลูกธนูออกไปด้วยแรงแห่งฤทธิ์.

ง. **ผลาญ**^{๑๘๗} เป็นคำกริยา แปลว่า ทำลายให้หมดสิ้นไป, บางทีหมายถึงทำลายทรัพย์สินสมบัติให้หมดสิ้นไป เช่น ผลาญพ่อผลาญแม่ คือ ทำลายทรัพย์สินสมบัติของพ่อแม่ให้หมดสิ้นไป.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

นิทานชาดกเรื่องพระสุทธ-มโนห์รา พระสุธนตามนางมโนห์ราต้องผ่านอุปสรรคต่าง ๆ โดยเริ่มจาก เช่น ด่านผลไม้พิษ แล้วพลงตัวให้นักหัสติสิงค์แบพาข้ามป่าที่กั้นดาร จนมาถึงด่านที่มีงูเต็มไปหมด พระสุธนจึงใช้ผงยาโรยให้งูหลีกหนีไป ต่อจากนั้นเดินทางต่อถึงด่านยักษ์ ๓๒ ตน พระองค์ร้ายมนตร์ใส่ในยาโรยเหนือลมให้ยักษ์สุดคมกลืนทำให้ยักษ์เมายาทุกคน ต่อจากนั้นเดินทางถึงด่านช้างต่อสู้กันขวางทางอยู่สุดที่จะหลีกเลี้ยงได้จึงแผลงศรฆ่าช้างที่กำลังสู้กันทั้งสองเชือก ต่อจากนั้นเดินทางถึงด่านยักษ์สูงเท่าต้นตาลเจ็ดต้นรักษาด่านอยู่จึงแผลงศรฆ่ายักษ์ได้ ต่อจากนั้นเดินทางถึงป่าที่กั้นไม้เบียดเสียดยึดเบียดไม่สามารถลอดไปได้จึงใช้ศรแผลงทำลายให้เป็นทางเดิน ต่อจากนั้นเดินทางถึงป่าไผ่หนามเป็นกรดจึงใช้ศรแผลงทำลายให้เป็นทางเดิน นอกจากนั้นยังมีด่านภูเขาทอง, ด่านเขากระทบบัน ด่านเหวน้ำกรดเจ็ดชั้นก็ใช้ศรแผลงทำลายให้เป็นทางเดิน ใช้เวลาผ่านด่านต่าง ๆ นานนับหลายปี

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน เหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอาวุธ” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อาวุธ ๓”

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สังคีตสูตร กล่าวถึง อาวุธ ๓^{๑๘๘} ซึ่งแปลว่า เครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้ในที่นี้หมายถึงอาวุธในทางธรรม ๓ ประการ

๑) สุตอาวุธ แปลว่า อาวุธคือสุตะ ได้แก่ สุตะ หมายถึง พระพุทธพจน์

^{๑๘๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/ร้าย>.

^{๑๘๕} <http://www.royin.go.th/dictionary/โรย>.

^{๑๘๖} <http://www.royin.go.th/dictionary/แผลงศร>.

^{๑๘๗} <http://www.royin.go.th/dictionary/ผลาญ>.

^{๑๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๔/๒๗๒.

๒) ปวีเวกาวุธ แปลว่า อาวุธคือปวีเวก ได้แก่ ปวีเวกะ หมายถึงวิเวก (ความสงบ) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และ อุปธิวิเวก

๓) ปัญญาวุธ แปลว่า อาวุธคือปัญญา ได้แก่ ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ผู้ทรงสุตะวุธ”

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต สุตตรสูตร^{๑๘๙} ว่าด้วยภิกษุผู้ทรงสุตะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เสพ^{๑๙๐} อานาปานสติกัมมัญฐานอยู่ไม่นานนัก ย่อมบรรลुकุปธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มิธุระน้อย มีกิณน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต

๒. เป็นผู้มิอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง

๓. เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่

๔. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประภาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ชื่นใจ แทงตลอดดีด้วยทิวณฺฐิ

๕. พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เสพอานาปานสติกัมมัญฐานอยู่ไม่นานนัก ย่อมบรรลुकุปธรรม

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “วิเวก ๓”

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส कुหฺมฺมุตฺตนิทเทส^{๑๙๑} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำว่า วิเวก ในคำว่าผู้เป็นเช่นนั้นแลย่อมอยู่ไกลจากวิเวก ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง คือ (๑) กายวิเวก (ความสงบกาย) (๒) จิตตวิเวก (ความสงบใจ) และ (๓) อุปธิวิเวก (ความสงบอุปธิ) ความว่า

กายวิเวก เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมใช้สอยเสนาสนะที่ กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดีในเนกขัมมะ

^{๑๘๙} อ.ปัญญา. (ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖.

^{๑๙๐} เสพในที่นี้หมายถึง การนึกห่วง การรู้ การเห็น การพิจารณา การอธิษฐานจิต การน้อมใจเชื่อ ประคองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (อง.เอกก.อ.๑/๕๓/๖๓) เจริญ หมายถึงบำเพ็ญสิ่งที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ให้เจริญขึ้น และตามรักษาสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วให้มีอยู่ตลอดไป(อง.เอกก.อ. ๑/๕๔-๕๕/๖๓, ๔๑๘/๔๔๘, ๔๕๓/๔๖๙) ทำให้มาก หมายถึง ทำบ่อย ๆ (อง.เอกก.อ. ๑/๖๐๐-๖๑๑/๔๘๐).

^{๑๙๑} ขุ.ม.หา. (ไทย) ๒๙/๗/๓๒.

จิตติเวก เป็นอย่างไร คือ ผู้บรรลุมานะยอมมีจิตสังัดจากนิวรรณ์ จิตติเวกยอมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงความเป็นผู้ผ่องแผ้วยิ่ง

อุปธิวิเวก เป็นอย่างไร คือ กิเลสก็ดี ชั้นธกัถิ อภิสังขารกัถิ ตรีสเรียกว่ำ อุปธิ, อมตนิพพาน ตรีสเรียกว่ำ อุปธิวิเวกคือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนธิ นี้ชื่อว่าอุปธิวิเวก และอุปธิวิเวกยอมมีแก่บุคคลผู้ปราศจากอุปธิ บรรลุนิพพานอันปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง

(๓.๔) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ปัญญาแตกฉาน”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อุกุปปุสูตร^{๑๙๒} ว่าด้วยอุกุปุพธรรม^{๑๙๓} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ไม่นานนักก็จะบรรลุอุกุปุพธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้บรรลุอัตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ)
๒. เป็นผู้บรรลุธัมมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรม)
๓. เป็นผู้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ)
๔. เป็นผู้บรรลุปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ)
๕. พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ไม่นานนักก็จะบรรลุอุกุปุพธรรม

(๓.๕) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การข่มไว้”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สุตมยญาณนิตเทศ กล่าวถึงปหานะ^{๑๙๔} ประกอบด้วย

๑. วิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้)
๒. ตทังคปหานะ (การละด้วยองค์นั้น ๆ)
๓. สมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด)
๔. ปฏิปัสสัทธิปหานะ (การละด้วยสงบระงับ)
๕. นิสสรณปหานะ (การละด้วยสลัดออกได้)

^{๑๙๒} อ.ปัญญา. (ไทย) ๒๒/๙๕/๑๖๕.

^{๑๙๓} อุกุปุพธรรม หมายถึง พระอรหัตตผล (อง.ปญจก.อ. ๓/๙๔-๙๕/๔๔).

^{๑๙๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมย พอสรุปเหตุการณ์การทำลายด้านของพระสุธนสามารถตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ได้ดังต่อไปนี้

ก. **สุตารุช** มีความสอดคล้องกับคำว่า “ร้ายมนตร์” เนื่องจากคำว่าสุตะ หมายถึง มนต์ร์ในเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ข. **ปวิเวการุช** แปลว่า อารุชคือปวิเวก ได้แก่ ปวิเวกะ หมายถึงวิเวก (ความสงบ) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และ อุปธิวิเวก ที่ทำให้ “งูได้กลืนแล้วหนีไปสิ้น หรือ ทำให้ยักษ์เกิดอาการเมาสลบไปชั่วคราว” คำว่า “ชั่วคราว” นี้สอดคล้องกับอาการ “ข่มไว้” ของการทำสมาธิ ได้แก่ การละนิเวศน์ด้วยการข่มไว้ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญปฐมฌาน การละทัญญูสังโยชน์ด้วยองค์นั้น ๆ ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญสมาธิซึ่งเป็นส่วนแห่งการเข้าแรกกิเลสสมุจเฉทปหานะซึ่งเป็นโลกุตตรมรรค และปฏิบัติสัทธิปหานะซึ่งเป็นโลกุตตรผลในขณะแห่งผล ย่อมมีแก่บุคคลผู้เจริญมรรคที่ให้ถึงความสิ้นไป และนิสสรณปหานะเป็นนิโรธ คือพระนิพพาน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า “โรยลงเหนือลม” หรือ “กลิ้งยาเสกโอสถ ปรายโยปรยโรยรด” คือ ปวิเวการุช แปลว่า อารุชคือปวิเวก หรือ สมาธิ

ค. **ปัญญารุช** ได้แก่ ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ๖ สอดคล้องกับพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย พุทธาคุกสูตฺร ที่กล่าวถึงอนุตตรสังคามวิชยะ^{๑๔๕} แปลว่า ตำราพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม ที่เรียกระบบบรรยายนี้ว่า ตำราพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม เพราะพระโยคาวจรถืออารุชคือวิปัสสนา สามารถกำจัดกองกิเลสจนประสบชัยชนะคืออรหัตตผลได้เหมือนนักรบเข้าสู่สงครามถืออารุช ๕ ประการ กำจัดกองทัพฝ่ายตรงข้ามได้ชัยชนะ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า คำว่า “พระขึ้นศรพลัน แผลงผลาญราญรอน” หมายถึง ปัญญารุช จัดเป็น ปหานปธาน ในสัมมปธาน ๔ นั้นเอง

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๒๐ การตีความเหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอารุช” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๐ การตีความเหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอารุช” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	ร้ายมนตร์	สุตารุช
๒	โรยยา	ปวิเวการุช
๓	แผลงศรผลาญ	ปัญญารุช

^{๑๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๒/๑๖๙., (ม.อ.อ. ๓/๑๓๒/๘๙).

จากตารางที่ ๔.๒๐ การตีความเหตุการณ์ “การผ่านด่านด้วยอาวุธ” จากบุคลาธิษฐาน เป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “การผ่านด่านด้วยอาวุธ” ตีความหมายเชิงปรมาตถสัจจะ ว่าหมายถึง อาวุธ ๓ ซึ่งแปลว่าเครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้ ในที่นี้หมายถึงอาวุธในทางธรรม ๓ ประการ ดังนี้

๑) สุตาอาวุธ โดยบุคลาธิษฐาน คือ การร้ายมนตร์

๒) ปวีเวกาอาวุธ แปลว่า อาวุธคือปวีเวก ได้แก่ ปวีเวกะ หมายถึงวิเวก (ความสงบ) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และ อุปธิวิเวก โดยบุคลาธิษฐาน ได้แก่ เมื่อองูได้กลิ่นยาที่ถูกโรยแล้วหนีไปสิ้น หรือ ทำให้ยักษ์เกิดอาการเมาสลบไปชั่วคราว” ได้แก่ “การข่มไว้” ของการทำสมาธิ

๓) ปัญญาอาวุธ ได้แก่ ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ ๖ โดยบุคลาธิษฐาน ได้แก่ “พระขึ้นศรพลัน แผลงผลาญราญรอน” หมายถึง ปัญญาอาวุธ จัดเป็น ปหานปธาน ในสัมมัมปธาน ๔

๔.๒.๒๑ การตีความองค์ประกอบของคำว่า “นทีกรต” สूरजकनक ๒๘ (พิลาป)

๑๓๒๕ ถึงนทีกรต เขียวดั่งมรกต ดาบสบอกมา

ว่าเทวีสั่ง เลียบฝั่งชลา อย่างลงคองคา จะม้วยวายปราณ^{๑๓๖}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

นที หรือ ชลา หรือ คองคา^{๑๓๗} เป็นคำนาม หมายถึง แม่น้ำ; กรต แปลว่า สารอย่างหนึ่ง ปกติมีรสเปรี้ยวกลิ่นฉุน บางชนิดมีฤทธิ์กัดกร่อนทำลายสิ่งอื่นได้.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะต้องข้ามผ่าน แม่น้ำกรตซึ่งน้ำกรตมีฤทธิ์สามารถกัดกร่อนเนื้อ ผิวหนัง กระดูกให้เสียหาย ทำลายชีวิตลงได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน ชื่อ “นทีกรต” พบว่าใน พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “กิเลสเปรียบด้วยกระแสน้ำ”

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ นทีโสตสูตร^{๑๓๘} ว่าด้วยกิเลสเปรียบด้วย กระแสน้ำ พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

^{๑๓๖} เสยย์ เกิดเจริญ, กายกอลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๓๗} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-royal-institute/แม่น้ำ, กรด.>

^{๑๓๘} ขุ.อิ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๗.

“ภิกษุทั้งหลาย อุปมาว่า ชายคนหนึ่งถูกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดพาไปอยู่คนมีตาดี ยืนอยู่บนฝั่ง เห็นชายคนนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า

‘พ่อหนุ่ม ท่านถูกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดไปอยู่แล้วจริง ๆ แต่ในกระแสน้ำนี้มีหัวง น้ำลิกภายในใต้ที่มีคลื่น มีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำ ซึ่งท่านจมไปถึงแล้วต้องถึงความตาย หรือไม่ก็ ได้รับความทุกข์ปางตายแน่นอน’

ครั้นชายคนนั้นได้ยินเสียงของชายที่อยู่บนฝั่งนั้นแล้วก็พยายามใช้ทั้งมือและเท้าแหวกว่าย ทวนกระแสน้ำขึ้นมา

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทำข้ออุปมานี้ไว้เพื่อให้เข้าใจความแจ่มแจ้ง ก็ในอุปมานี้มีความหมายดังนี้

คำว่า ‘กระแสน้ำ’ เป็นชื่อของตัณหา

คำว่า ‘ปิยรูปสาตรูป’^{๑๙๙} เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖

คำว่า ‘หัวงน้ำลิกภายในใต้’ เป็นชื่อของโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕^{๒๐๐}

คำว่า ‘มีคลื่น’ เป็นชื่อของความโกรธและความคับแค้นใจ

คำว่า ‘มีน้ำวน’ เป็นชื่อของกามคุณ ๕

คำว่า ‘มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำ’ เป็นชื่อของมาตุคาม

คำว่า ‘ทวนกระแสน้ำ’ เป็นชื่อของเนกขัมมะ

คำว่า ‘พยายามใช้ทั้งมือและเท้าแหวกว่าย’ เป็นชื่อการเริ่มทำความเพียร

คำว่า ‘คนมีตาดียืนอยู่บนฝั่ง’ หมายถึงตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้วในพระสูตรนั้นจึงตรัสคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า

ภิกษุพึงละกามทั้งหลายให้ได้ แม้จะด้วยความยากลำบาก เมื่อปรารถนาความเกษมจาก โยคะต่อไป ควรเป็นผู้มีสัมปชัญญะ มีจิตหลุดพ้นจากกิเลสได้ ในเวลาที่บรรลุมรรคผลนั้น ๆ ก็จะมีผัส วิมุติได้ ภิกษุนั้นเป็นผู้จบเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ถึงที่สุดของโลก^{๒๐๑} เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงฝั่งแห่ง ภาพ

แม้เนื้อความนี้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้แล

^{๑๙๙} ปิยรูปสาตรูป หมายถึง สภาวะที่น่ารักน่าชื่นใจ เป็นส่วนอิฏฐารมณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดตัณหา (อภิ. วิ.อ. ๒๐๓/๑๑๙-๑๒๐)

^{๒๐๐} โอรัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ คือ (๑) สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็น อัตตา (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลและวัตร (๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ อันเป็นเหตุให้เกิดในกามภพ (ม.มู.อ. ๒/๒๔๕/๒๒)

^{๒๐๑} โลก ในที่นี้ หมายถึง ชั้น ๕ (ขุ.อิติ.อ.๑๐๙/๓๙๖)

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “แม่น้ำคองคาเดือนท่ายแห่งฤดูฝน”

ในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก จูฬโคบาลสูตร^{๒๐๒} ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตร เล็กนายโคบาลผู้ไม่ฉลาด ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ คองคา เมืองอุกกเจลาแคว้นวัชชี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัส เรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวแคว้นมคธ เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ใน สารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท่ายแห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคองคา ต้อนฝูงโคให้ข้าม ไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่มีใช้ท่า ครั้งนั้น ฝูงโคว่ายเข้าไปในวังน้ำวนกลางแม่น้ำ คองคา ถึงความพินาศในแม่น้ำนั้น ชื่อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะนายโคบาลชาวแคว้นมคธนั้น เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ในสารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท่าย แห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคองคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิ เทหะ ณ สถานที่ที่มีใช้ท่าแม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ฉลาด ในโลกนี้ ไม่ฉลาดในโลกหน้า ไม่ฉลาดในธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมาร^{๒๐๓} ไม่ฉลาดในธรรมอันไม่เป็นที่อยู่ แห่งมาร^{๒๐๔} ไม่ฉลาดในธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมัจจุ ไม่ฉลาดในธรรมอันไม่เป็นที่อยู่แห่งมัจจุ ชนเหล่าใด เข้าใจถ้อยคำของสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นว่าเป็นถ้อยคำที่ตนควรฟัง ควรเชื่อ ความเข้าใจของชน เหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อสิ่งที่มีใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ตกรรคน้ำกรต”

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต โภกาลีสูตร^{๒๐๕} กล่าวถึงรกรน้ำกรต ความ ว่า “สัตว์รกรนั้นต้องตกรรคน้ำกรตซึ่งเป็นแอ่ง ถูกคมมีดโกนคมกริบกริดตามตัวสัตว์ที่โง่เขลาชอบทำ บาบไ้ไว้มากจึงต้องตกลงไปบนคมมีดโกนนั้น”

^{๒๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐/๓๘๔.

^{๒๐๓} ธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมาร หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ม.ม.อ. ๒/๓๕๐/๑๗๔) อีกนัยหนึ่ง หมายถึงมาร ๕ จำพวก คือ (๑) กิเลสมาร (๒) ชันธมาร (๓) อภิสังขารมาร (๔) เทวปุตตมาร (๕) มัจจุมาร (ม.ม.ฎีกา ๒/๓๕๐/๒๔๕)

^{๒๐๔} ธรรมอันไม่เป็นที่อยู่แห่งมาร หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ [คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑] (ม.ม.อ. ๒/๓๕๐/๑๗๔)

^{๒๐๕} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๘๐/๖๖๒.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

แม่น้ำ หรือ นที หรือ คงคา ที่ได้ชื่อว่า นทีกรต หมายถึง คือต้นหาย่อมกัศกร่อนทำลาย บุคคลผู้สัมผัสถูกต้องนั้น บุคคลพึงหลีกเลี่ยงกิเลสตัณหาเหล่านี้เสียอย่าได้สัมผัส ช้องแวมะ หลีกเลี้ยง เกี่ยวข้อง สรุปลงได้ดังตารางที่ ๔.๒๑ การตีความคำว่า “นทีกรต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๑ การตีความคำว่า “นทีกรต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังขะ)
๑	นทีกรต	ตัณหา - ทิฏฐานุสัย - ความเห็นผิด

จากตารางที่ ๔.๒๑ การตีความคำว่า “นทีกรต” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ตัณหา” มีความหมายเชิงปริมาณสังขะ ว่าหมายถึง กามทั้งหลาย กล่าวคือผู้ที่ไม่เห็นโทษของกาม ประกอบด้วยทิฏฐานุสัย คืออนุสัยคือความเห็นผิด ทิฐิ หมายถึง ความเห็นผิด, การถือความเห็น เอาความคิดเห็นเป็นความจริง

๔.๒.๒๒ การตีความเหตุการณ์ “การกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๓๒๕ ถึงนทีกรต เขียวดั่งมรกต ดาบสบอกมา
 ว่าเทวีสั่ง เลียบฝั่งชลา อย่างลงคงคา จะม้วยวายปราณ
 ๑๓๒๖ ว่างุญวารวี พาดขวางนที ดุจดั่งตะพาน สัตว์ใดได้ข้าม
 กินเป็นอาหาร อยู่ยาวนาน พาดซึ่งถึงฝั่ง
 ๑๓๒๗ พระองค์เรียบไป ครั้นพบงูใหญ่ ดุจดั่งนางสั่ง
 จึงเสด็จคลาไคล จรไปบนหลัง ครั้นถึงปากฝั่ง โลดโผนโจนไป
 ๑๓๒๘ ได้ถึงหกศอก ดังถ้ำซบอก พันออกไปไกล
 ทำตามเสาวนีย์ เทวีสั่งไว้ รอดพ้นจนได้ ตั้งใจจินดา^{๒๐๖}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. คำว่า เลียบ เป็นคำกริยา แปลว่า ไปตามริม, ไปตามขอบ, เช่น เรือแล่นเลียบชายฝั่ง เดินเลียบริมคลอง.

ข. คำว่า จร เป็นคำกริยา แปลว่า ไป, เทียวไป

ค. คำว่า คลาไคล เป็นคำกริยา แปลว่า เดินไป, เคลื่อนไป, ไคลคลา.

^{๒๐๖} เสยย์ เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๔.

ง. คำว่า โลดโผน เป็นคำวิเศษณ์ แปลกผิดธรรมดา เช่น สำนวนโลดโผน, ผาดโผนนำหวาดเสียวต่ออันตราย บางทีก็ใช้เข้าคู่กับคำ โจนทะยาน เป็น โลดโผนโจนทะยาน หมายความว่า ผาดแผลงอย่างนำหวาดเสียวต่ออันตราย.

จ. โจน เป็นคำกริยา แปลว่า พุ่งตัวลงไปโดยเร็ว เช่น แผ่นข้ามไป เช่น โจนข้ามท้องร่อง, กระโดดไปโดยเร็ว เช่น โจนไปที่ประตู, กระโจน ก็ว่า,

ข. คำว่า หกศอก หมายถึง เลขหก หน่วยเป็นศอก

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะต้องข้ามผ่านแม่น้ำกรดซึ่งน้ำกรดมีฤทธิ์สามารถกัดกร่อนเนื้อ ผิวหนัง กระดูกให้เสียหาย ทำลายชีวิตลงได้ นางมโนห์ราได้สั่งว่าห้ามมิให้ลงไปแม่น้ำกรदनั้น แต่ให้เดินเลียบข้างลำน้ำไปจะพบงูใหญ่ให้เดินไปบนหลังงูใหญ่พอใกล้จะถึงอีกฝั่งหนึ่งให้รีบกระโดดออกไปให้ถึงหกศอกจึงจะปลอดภัยจะการถูกงูจับกิน พระสุธนทำตามทุกประการจนสามารถข้ามแม่น้ำกรดไปได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน เหตุการณ์ “การกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ฝั่งโน้น”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา จาปาเถรีคาถา^{๒๐๗} ภาษิตของพระจาปาเถรี (พระจาปาเถรีได้รวบรวมคาถาที่อุปกาศิวกและตนกล่าวด้วยการเปล่งอุทานได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า) อุปกาศิวกกล่าวว่า “เมื่อก่อน ตัวเรา (เป็นปริพาชก) ถือไม้เท้า เดียวนี้ เรานั้นกลายเป็นพรานล่าเนื้อไปเสียแล้วไม่อาจข้ามจากต้นมหาและเปือกตมอันร้ายกาจ^{๒๐๘} ไปสู่ฝั่งโน้นได้เลย”

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ฝั่งนี้และฝั่งโน้น”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท มรวัตถุ^{๒๐๙} เรื่องภิกษุหลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุ ๓๐ รูป ดังนี้

เมื่อใด พร้าหมณเป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งสอง^{๒๑๐} เมื่อนั้น สังโยคะ^{๒๑๑} ทั้งหมดของเขาผู้รู้ที่อยู่ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ (พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสพระคาถานี้แก่มารผู้ถามเรื่องฝั่ง ดังนี้)

^{๒๐๗} ขุ.เถ. (ไทย) ๒๖/๒๙๒/๖๐๓.

^{๒๐๘} กาม (ความใคร่, ความกำหนด) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) (ขุ.เถรี.อ. ๒๙๒/๒๘๕)

^{๒๐๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๔/๑๕๓.

^{๒๑๐} ธรรมทั้งสอง หมายถึง สมถะและวิปัสสนา (ขุ.ธ.อ. ๘/๙๓).

^{๒๑๑} สังโยคะ หมายถึง โยคะ (สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) มี ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา (ขุ.ธ.อ.๘/๙๓).

ผู้ใดไม่มีฝั่งนี้^{๒๑๒} ไม่มีฝั่งโน้น^{๒๑๓} หรือไม่มีทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้นเราเรียกผู้้นซึ่งปราศ จากความกระวนกระวายปลอดจากกิเลส

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “อิทธิบาท ๔”

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อิทธิบาทสังยุต อปารสูตร^{๒๑๔} ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ ประการนี้ที่ บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ อิทธิบาท ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร^{๒๑๕} (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น)

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น)

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น)

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น)

ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้

(๓.๔) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ “บุรุษโดดข้ามคูน้ำ”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงญาณในอริยมรรค โสดาปัตติมรรคญาณ ความว่า

ในการนั้น มีอุปมาแสดงถึงอาการที่อนุโลมญาณและโคตรภูญาณ แม้ดำเนินไปตามวิถีเดียวกัน โดยอวัชขณะเดียวกัน แต่ดำเนินไปในอารมณ์ต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

อุปมาด้วยบุรุษโดดข้ามคูน้ำ^{๒๑๖} เหมือนหนึ่งว่าบุรุษผู้ (อยู่ฝั่งข้างนี้) ประารถนาจะกระโดดข้ามคูน้ำกว้างใหญ่ แล้วไปยืนอยู่ ณ ฝั่งฟากข้างโน้น จึงวิ่งมาโดยเร็ว แล้วยึดเส้นเชือกที่ผูกห้อยอยู่กับ

^{๒๑๒} ไม่มีฝั่งนี้ หมายถึง ไม่มีความยึดถืออายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ว่า “เรา” หรือ “ของเรา” (พ.ธ.อ. ๘/๑๐๖).

^{๒๑๓} ไม่มีฝั่งโน้น หมายถึง ไม่มีความยึดถืออายตนะภายนอก ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) ว่า “เรา” หรือ “ของเรา” (พ.ธ.อ. ๘/๙๓).

^{๒๑๔} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗.

^{๒๑๕} ฉันทสมาธิ หมายถึง สมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึง ความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่าฉันทสมาธิปธานสังขาร จึงหมายถึง สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิและวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน (อ.จ.เอกก.อ. ๑/๓๙๘/๔๔๕, ส.ม.อ. ๓/๘๑๓/๓๒๗).

กิ่งของต้นไม้หรือจับไม้ค้ำยัน ณ ฝั่งข้างนี้ของคุณ แล้วโคตขึ้น (ขณะที่) มีการโน้มโน้มเอียงโอนไปยังฝั่งโน้น ถึงส่วนเบื้องบนของฝั่งโน้นแล้ว จึงละเส้นเชือกหรือไม้ค้ำยันนั้น ชวนเข้าไปตกลง ณ ฝั่งโน้น แล้วจึงค่อยๆ ทรงตัวยืนอยู่ ฉันทใด แม้อยู่คาวจรทำานนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีความปรารถนาเพื่อประดิษฐานอยู่ในพระนิพพานซึ่งเป็นฝั่งโน้นของภพ (๓) โยนิ (๔) คติ (๕) ฐิติ (๖) และนิवास (๗) จึงวิ่งมาโดยเร็วด้วยญาณมี อุทยพยานุปัสสนาญาณ เป็นต้น แล้วเหนี่ยวเส้นเชือก คือรูปที่ผูกห้อยไว้กับกิ่งของต้นไม้คืออัตตภาพ (ร่างกาย) หรือว่ายึดไม้ค้ำยัน คือ ขันธ์มีเวทนาขันธ์ เป็นต้น อย่างไม่อย่างหนึ่ง โดยการรำพึงของอนุโลมญาณว่าไม่เที่ยง หรือว่าเป็นทุกข์ หรือว่าเป็นอนัตตา ยังไม่ละเส้นเชือก คือรูป หรือไม้ค้ำยัน คือเวทนาเป็นต้นนั้นก่อน โคตขึ้นด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๑ (บริกรรม) แล้วเป็นผู้มีจิตใจโน้มโน้มเอียงโอนไปสู่พระนิพพาน ด้วยอนุโลมจิต ดวงที่ ๒ (อุปจาร) ดุจบุรุษผู้มีกายโน้มโน้มเอียงโอนไปยังฝั่งข้ามโน้น (ของคู่น้ำ) เป็นผู้อยู่ใกล้พระนิพพานที่ตนจะพึงถึง ณ บัดนี้ ด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๓ ดุจบุรุษผู้ (โคต) ถึงส่วนเบื้องบนของฝั่งโน้น แล้วละอารมณ์คือสังขาร (รูปหรือเวทนาเป็นต้น) นั้นด้วยความดับของ(อนุโลม) จิตนั้น แล้วตกลงไปในพระนิพพานที่ปราศจากสังขารซึ่งเป็นฝั่งข้างโน้น ด้วย โคตรภูจิต (มีพระนิพพานเป็นอารมณ์) แต่เพราะเหตุที่ยังไม่ได้อาเสวนะ (ความคุ้นเคย) ในอารมณ์พระนิพพานเพียงครั้งเดียว จึงยังหวั่นไหว ไม่ตั้งมั่นอยู่ด้วยดีก่อน เหมือนบุรุษ (โคตข้ามคู่น้ำ) ผู้นั้นชวนเชอยู่จากนั้นก็ประดิษฐานอยู่ด้วย มรรคญาณ ด้วยประการฉะนี้ ในญาณทั้งสองนั้น อนุโลมญาณสามารถกำจัดความมืดคือกิเลสที่ปิดบัง (อริย) สัจจะ ออกไปได้ แต่ทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์มิได้ ส่วนโคตรภูญาณสามารถทำพระนิพพานนั้นแลให้เป็นอารมณ์ได้ แต่มีสามารถกำจัดความมืดที่ปิดบัง (อริย) สัจจะไว้ออกไปได้ ในการทำกิจของอนุโลมญาณและโคตรภูญาณนั้น มีอุปมาดังนี้

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมย พบว่าอาการที่พระสุทธินเดินเลียบฝั่งแม่น้ำกรด และอาการเดินบนหลังงูใหญ่แล้วกระโจน เป็นการใช้เท้าคือบาท มีความสอดคล้องกับคำว่าบาท ในหลักธรรมเรื่องอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้ข้ามแม่น้ำกรดคือ กาม (ความใคร่, ความกำหนด) หรือทิฏฐิ (ความเห็นผิด) หรือกิเลส ส่วนคำว่าหกศก หมายถึง ไม่ยึดถืออายตนะภายใน ๖ ว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงอิทธิบาท ๔ ความว่าชื่อว่า อิทธิ โดยความหมายความว่าความสำเร็จผล ซึ่งได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วเรียกว่า อิทธิบาท เพราะเป็นทางแห่งความสำเร็จ โดยความหมายว่าเป็นหัวหน้าของสัมปยุตตธรรมของอิทธิบาทนั้น และโดยความหมายว่าเป็นการกระทำภาคต้นของอิทธิซึ่งเป็นผล อิทธิบาทนั้น มี ๔ อย่าง โดยธรรมมีฉันทะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าอิทธิบาท ๔ ดังพระบาลี (แปลความว่า) ว่า “อิทธิบาท ๔ คืออิทธิบาทคือฉันทะ ๑ อิทธิบาทคือวิริยะ

๑ อธิบาท คือ จิตตะ ๑ อธิบาทคือวิมังสา ๑” ดังนี้ ธรรมทั้งหลาย (มีฉันทะเป็นต้น) เหล่านี้ เป็นโลกุตระโดยแท้ แต่ที่เป็นโลกียะแม้เป็นธรรมที่ได้โดยความเป็นอธิปัตติ มีฉันทะเป็นต้น ก็เป็นอธิบาท เพราะมีพระพุทธานุชาต “หากว่า ภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิปัตติแล้วได้สมาธิ ได้ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ” ดังนี้เป็นต้น สรุปรูปการตีความจากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ก. การเดินเลียบฝั่ง และการเดินบนหลังงูใหญ่ หมายถึง การเจริญอธิบาท ๔

ข. แม่น้ำกรด และ งู หมายถึง กาม (ความใคร่, ความกำหนัด) หรือ ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) หรือกิเลส

ค. การกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่ หมายถึง ไม่มีความยึดถืออายตนะภายใน ๖ ว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา”

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๒๒ การตีความเหตุการณ์ “การกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๒ การตีความเหตุการณ์ “การเดินและการกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังขะ)
๑	การเดินเลียบฝั่งและการเดินบนหลังงูใหญ่	อธิบาท ๔
๒	แม่น้ำกรด และ งู	กาม หรือ ทิฏฐิ หรือกิเลส
๓	การกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่	ไม่ยึดมั่นถือมั่นอายตนะภายใน ๖

จากตารางที่ ๔.๒๒ การตีความเหตุการณ์ “การเดินและการกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า เหตุการณ์ “การเดินเลียบฝั่งและการเดินบนหลังงูใหญ่” ตีความหมายเชิงปริมาณสังขะ หมายถึง การเจริญอธิบาท ๔, แม่น้ำกรด และ งู หมายถึง กาม (ความใคร่, ความกำหนัด) หรือ ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) หรือกิเลส, อาการกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่ หมายถึง ไม่มีความยึดถืออายตนะภายใน ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) ว่า “เรา” หรือ “ของเรา” รวมความแล้ว “การเดินและการกระโจนให้ได้หกศอกจากงูใหญ่” หมายถึง การเจริญอธิบาท ๔ เพื่อละราคานุสัย คือสภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความกำหนัดในกาม, ทิฏฐานุสัย [สภาพที่นอนเนื่องในสันดานคือความเห็น] ไม่มีความยึดถืออายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา”

๔.๒.๒๓ การตีความองค์ประกอบของคำว่า “พญาปักซี”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

- ๑๓๓๑ เทวีสั่งไว้ มีพุกษาใหญ่ พญานกทำรัง
พะวงสงสัย พระทัยคิดหวัง พระองค์ทรงนั่ง หยุดพักจะดูที่
- ๑๓๓๒ ยามเย็นรอนรอน สุบรรณบินว่อน มานอนพุกษี
พระจิ้งแต่่งองค์ มั่นคงจงดี สนธยาราตรี จรลีขึ้นไป
- ๑๓๓๓ แสนยากสากล พุกษีมีต้น ใหญ่ยิ่งกว่าใหญ่
ค้อยหน่วงพระกาย ปีนป่ายขึ้นไป พระเสโทไหล ลงโชมกายา
- ๑๓๓๔ ขึ้นได้ถึงรัง พระองค์ค้อยฟัง สำเนียงสกุณา พาที่มีอยู่
ได้รู้ภาษา พญานกเจรจา กันอึ่งคิ่งนัน
- ๑๓๓๕ ว่าวันพรุ่งนี้ ไกรลาสกรุงศรี มีการทำขวัญ พระราชธิดา
ราชาทรงธรรม พญานกชวนกัน จะไปบุรี^{๒๑๗}
- ๑๓๕๗ สอนพระองค์แล้ว พระทัยผ่องแผ้ว พระพักตร์แจ่มใส
จะจวนสว่าง สางแสงโณทัย ค้อยแทรกเข้าไป ในชนสกุณี
- ๑๓๕๘ ฝ่ายราชปักษา ครั้นรุ่งสุริยา แจ่มจรัสศรีมี ผันผยองล่องฟ้า
เข้ามาบุรี ลงจับสู่ที่ เพื่อแสวงหากิน
- ๑๓๕๙ สุธนกุมาราค ค้อยเลื่อนเคลื่อนคลา จากชนสกุณิน
เข้าแอบอาศัย ในพุ่มพุกษิน ริมฝั่งวาริน สระน้ำพระคงคา^{๒๑๘}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

สุบรรณ^{๒๑๙} เป็นคำนาม หมายถึง (สก. สุ + บรรณ = ผู้มีปีกงาม) น. ครุฑ, นกอินทรี. ส่วน สกุณิน หรือ สกุณา หรือ ปักษา เป็นคำนาม หมายถึง นก.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระสุธนเสด็จออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจะต้องข้ามผ่านแม่น้ำกรตซึ่งน้ำกรตมีฤทธิ์สามารถกัดกร่อนเนื้อ ผิวหนัง กระดูกให้เสียหาย ทำลายชีวิตลงได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “พญาปักซี” พบว่า ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

^{๒๑๗} เสยย์ เกิดเจริญ, กายกมลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๓๕.

^{๒๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๒๑๙} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/สุบรรณ>.

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับหลัก “อินทรีย์ ๕”

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ชาครสูตร ว่าด้วยความตื่น เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี^{๒๒๐} เทวดาได้กล่าวคำถ้อยในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า

เมื่อธรรมทั้งหลายตื่นอยู่ ธรรมประเภทไหนชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับแล้ว ธรรมประเภทไหนชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมมธูลีคือกิเลสเพราะธรรมประเภทไหน บุคคลบริสุทธิ์เพราะธรรมประเภทไหน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเมื่ออินทรีย์ ๕ ตื่นอยู่ นิรวรณ ๕ ชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อนิรวรณ ๕ หลับแล้ว อินทรีย์ ๕ ชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมมธูลีคือกิเลสเพราะนิรวรณ ๕ บุคคลบริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕

(๓.๒) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับหลัก “อินทรีย์ ๕ และ พละ ๕”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงอินทรีย์ ๕^{๒๒๑} และพละ ๕ ความว่า ชื่อว่า อินทรีย์ โดยความหมายว่า เป็นอธิบดี (ความเป็นใหญ่) กล่าวคือการครอบงำเพราะครอบงำเสียซึ่งอัสสทธิยะ (ความไม่เชื่อ) โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ปมาทะ (ความประมาท) วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน) และสัมโมหะ (ความหลง) และชื่อว่า พละ โดยความหมายว่า ไม่หวั่นไหว เพราะอกุศลธรรมทั้งหลายมีอัสสทธิยะเป็นต้นครอบงำไม่ได้ อินทรีย์ และ พละ แม้ทั้งสองนั้น มี ๕ อย่าง โดยธรรมมีศรัทธาเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อินทรีย์ ๕ พละ ๕

(๓.๓) คำสอนของปราชญ์ทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อินทรีย์ ๕”

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงอินทรีย์ ว่า ภายในตัวคนคนหนึ่งมีทั้งสองอินทรีย์ คนนั้นถ้าโชคดีมีแต่อินทรีย์ฝ่ายที่จะช่วยได้ ก็ปลอดภัย เพราะอะไรๆ มารวมอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้น และผู้ที่จะเป็นที่พึ่งได้ก็คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือ ที่จะแก้ปัญหายุ่งยากทุกอย่างได้ ธรรมะในฐานะที่เป็นเครื่องมือหมวดนี้ เรียกว่าอินทรีย์ ๕ หรือ พละ ๕ ก็ได้ ส่วน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกอย่างนี้ก็เรียกอินทรีย์เหมือนกัน อินทรีย์ในทางที่จะทำให้เกิดเรื่องเกิดกิเลส เป็นอินทรีย์ที่จะต้องฆ่าเสียให้ตาย; เปรียบเหมือนนกอินทรีย์ที่ร้ายกาจที่มันจะจิกจะเจาะกินมนุษย์นี้ จะต้องฆ่ามันเสียให้ตายคือว่าปราบให้อยู่ในอำนาจคุมให้อยู่ในอำนาจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันจะกัดจะกินเอา คือทำให้เกิดทุกข์ อินทรีย์แบบนี้เป็นตัวการสำคัญฝ่ายที่ทำให้เกิดความทุกข์ คือต้องฆ่ามันเท่านั้นเอง ส่วนอินทรีย์อย่างทีกล่าวไว้ว่า ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา นี้เป็นตัวการสำคัญฝ่ายที่จะดับทุกข์ คือนิพพาน^{๒๒๒}

^{๒๒๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖/๖.

^{๒๒๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๔๓.

^{๒๒๒} พุทธทาสภิกขุ, โปธิปักขียธรรม เครื่องมือพิเศษให้รู้แจ้ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๔), หน้า ๖๘.

ระยะเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วันที่พระสุธนออกเดินทางติดตามนางมโนห์ราจนถึงเมือง ไกรลาสด้วยทุกขเวทนาซึ่งยากที่มนุษย์ธรรมดาจะกระทำได้ และเป็นระยะเวลาที่นางมโนห์ราถูกให้ พักอยู่นอกเมืองเพื่อชำระล้างร่างกายจากกลิ่นสาบมนุษย์เจ็ดปีเจ็ดเดือนจึงจะรับเข้าสู่วังกรุงไกรลาส

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน”

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยอานิสงส์แห่งการเจริญ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๒๒๖} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย...

บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี,...๖ ปี, ๕ ปี, ๔ ปี, ๓ ปี, ๒ ปี, ๑ ปี พึงหวังได้ผล อย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี ๗ ปี... ๖ ปี, ๕ ปี, ๔ ปี, ๓ ปี, ๒ ปี, ๑ ปี จงยกไว้^{๒๒๗}

บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ เดือน,...๖ เดือน, ๕ เดือน, ๔ เดือน, ๓ เดือน, ๒ เดือน, ๑ เดือน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทาน เหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี ๗ เดือน, ๖ เดือน, ๕ เดือน, ๔ เดือน, ๓ เดือน, ๒ เดือน, ๑ เดือน จงยกไว้

บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอดครึ่งเดือน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามีภิกษุทั้งหลาย ครึ่งเดือนจงยกไว้

บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ วัน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผล ในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและ ปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลุยาธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ เราอาศัยทางเดียวนี้แล้วจึงกล่าวคำดังพรรณนามาจะนี้”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มี พระภาคแล้วแล

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ไม่ต้องถึงเจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน”

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โพธิราชกุมารสูตร^{๒๒๘} ทรงแก้ปัญหา ของโพธิราชกุมาร ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

^{๒๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔-๔๐๕/๓๓๘-๓๔๐.

^{๒๒๗} ปีจยกไว้ หมายถึง อย่างว่าแต่จะเจริญสติปัฏฐาน ๗ ปีเลย แม้เจริญเพียง ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๗ วันก็ สามารถบรรลุอรหัตตผล หรือ อนาคามีผลได้ (ที.ม.อ. ๔๐๔/๔๒๒).

ภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ อะไรบ้างคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีความศรัทธา^{๒๒๘} เชื้อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

๒. เป็นผู้มีความสุขภาพ มีโรคภาพรน้อย ประกอบด้วยไพเราะสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลางพอเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามความเป็นจริงในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้กำลังมีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. เป็นผู้มีความปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ เห็นความเกิดและความดับ สามารถชำระกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบราชกุมาร นี้แล คือองค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ

ราชกุมาร ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๗ ปี ๖ ปี ฯลฯ ๕ ปี ฯลฯ ๔ ปี ฯลฯ ๓ ปี ฯลฯ ๒ ปี ฯลฯ ๑ ปี ไม่ต้องถึง ๑ ปี ใช้เวลาเพียง ๖ เดือน ฯลฯ ๕ เดือน ฯลฯ ๔ เดือน ฯลฯ ๓ เดือน ฯลฯ ๒ เดือน ฯลฯ ๑ เดือน ฯลฯ กึ่งเดือน, ราชกุมาร ไม่ต้องถึงกึ่งเดือน ใช้เวลาเพียง ๗ คคืน ๗ วัน,

ไม่ต้องถึง ๗ คคืน ๗ วัน ใช้เวลาเพียง ๖ คคืน ๖ วัน ฯลฯ ๕ คคืน ๕ วัน ฯลฯ ๔ คคืน ๔ วัน ฯลฯ ๓ คคืน ๓ วัน ฯลฯ ๒ คคืน ๒ วัน ฯลฯ ๑ คคืน ๑ วัน

^{๒๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๓-๓๔๕/๔๑๕.

^{๒๒๙} เป็นผู้มีความศรัทธา หมายถึง ศรัทธา ๔ ประการ คือ (๑) อากมณสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อพระสัมพันธูปุทธิสัตว์เพราะศรัทธานั้นมีมาแต่ตั้งความปรารถนา (๒) อธิคมนสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อการบรรลุมุตตรมของพระอริยสาวกทั้งหลาย (๓) โอกัปปนสัทธา ได้แก่ ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหว เมื่อกล่าวว่า ‘พระพุทธรพระธรรม พระสงฆ์’ (๔) ปสาทสัทธา ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส แต่ในที่นี้ประสงค์เอาโอกัปปนสัทธา (ม. ม.อ. ๒/๓๔๔/๒๓๗)

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๑ คืน ๑ วัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร^{๒๓๐} ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น^{๒๓๐}

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว โปธิราชกุมารได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระพุทธเจ้ามีคุณน้าอัครรรยจริง พระธรรมมีคุณน้าอัครรรยจริง พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วน้าอัครรรยจริง เพราะภิกษุที่พระตถาคตทรงสั่งสอนในเวลาเย็น จักบรรลุคุณวิเศษในเวลาเช้า ภิกษุที่พระตถาคตทรงสั่งสอนในเวลาเช้าจักบรรลุคุณวิเศษในเวลาเย็น”

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

คำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-โนห์รา มีวัตถุประสงค์แสดงให้เราประหวัดถึงระยะเวลาที่เราเพียงสามารถเจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ กล่าวคือ “สติ” ได้แก่ ความระลึกอารมณ์ที่เป็นฝ่ายดี ยับยั้งมิให้จิตตกไปในทางชั่วหรือความระลึกได้ที่รู้ทันอารมณ์อันเป็นฝ่ายดี ปฏฐาน คือ ความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ ดังนั้น สติปัฏฐาน ก็คือ ความตั้งมั่นในการระลึก อารมณ์ที่เป็นฝ่ายดี มีความหมายโดยเฉพาะถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งสติ ๔ ประการ ประกอบด้วย กาย เวทนา จิต ธรรม

สติปัฏฐานเป็นทางสายเอก^{๒๓๑} และเป็นทางสายเดียวที่ทำให้ผู้ดำเนินตามทางนี้ ถึง ความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน ดังนั้น ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ต้องเริ่มต้นด้วย สติปัฏฐานนี้ เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงเสีย ด้วยดีซึ่งความโศกและความรำไร เพื่อดับไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน สิ่งนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประเภทของสติปัฏฐาน แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

ก) พิจารณาเห็นกายในกายภายในเรื่อยๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกาย ภายนอกเรื่อยๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเรื่อยๆ อยู่ มีความเพียรมี สัมปชัญญะ มีสติกำจัด อภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

ข) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเรื่อยๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา ภายนอกเรื่อยๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเรื่อยๆ อยู่ มีความ เพียร มี สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

^{๒๓๐} พระธรรมเทศานี้พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึง เนยยบุคคล เพราะเนยยบุคคลผู้มีปัญญาารู้ได้ช้าจะ บรรลุอรหัตผลได้ใน ๗ วัน ผู้มีปัญญารู้เร็วจะบรรลุอรหัตผลได้ใน ๑ วัน (ม.ม.อ. ๒/๓๔๕/๒๓๘)

^{๒๓๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

ค) พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

ง) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม ภายนอกเนื่องๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มี สติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก^{๒๓๒}

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๒๔ การตีความคำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” จากบุคลาธิษฐาน เป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๔ การตีความคำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปริมาณสังขะ)
๑	เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน	ระยะเวลาอันยาวที่สุดในอันจะทำให้ผู้ดำเนินตามสติปัฏฐาน ๔ ถึงความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน

จากตารางที่ ๔.๒๔ การตีความคำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน” ตีความหมายเชิงปริมาณสังขะ ว่าหมายถึง สติปัฏฐานเป็นทางสายเอก^{๒๓๓} และเป็นทางสายเดียวที่ทำให้ผู้ดำเนินตามทางนี้ ถึง ความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน หรือระยะเวลาอันยาวที่สุดในอันจะทำให้ผู้ดำเนินตามสติปัฏฐาน ๔ และมีความเพียร ๕ ประการ ย่อมถึงความบริสุทธิ์หมดจดจนบรรลุพระนิพพาน

๔.๒.๒๕ การตีความคำว่า “ต้นตาลโตนด”

ภาพยณบึง ๑๖

๑๕๕๔ บัดนั้นปทุมเรืองศรี สิ้นสุรเสนี ให้จัดแจงที่บัดดล

๑๕๕๕ ให้เอาตาลโตนดเจ็ดต้น เรียงให้ชอบกล พันกันให้ห่างวางละวา^{๒๓๔}

^{๒๓๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑/๒๑๑.

^{๒๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๒๓๔} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๕๙.

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ต้นตาลโตนด^{๒๓๕} เป็นคำนาม หมายถึง ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ ดอกเพศผู้และเพศเมีย แยกกันอยู่คนละต้น ตาลตัวผู้ออกดอกเป็นวงคล้ายมะพร้าว ไม่มีผล ตาลตัวเมียออกดอกเป็นช่อเดี่ยว ๆ ผลใหญ่เป็นทะลาย ชาวบ้านในบางตำบลนั้นมีอาชีพหลักในการทำน้ำตาลโตนด

(๒) การตีความเชิงบุคลากริษฐาน

เมื่อพระสุธนเข้าเฝ้าพระปทุมราช พระองค์ท่านได้ทราบว่พระสุธนมีความเก่งกาจด้าน การใช้ธนูตั้งนั้นพระองค์จึงให้เสนานำต้นตาลโตนด ๗ ต้น ไม้ทุมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก กระดานศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น ทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียง เป็นด่านทดสอบความสามารถของพระสุธนว่าจะสามารถแผลงศรทำลายได้หรือไม่

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ปหานสูตร^{๒๓๖} ว่าด้วยการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละสังโยชน์ พระผู้มีพระภาคกล่าวว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์ ๗ ประการ ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ กามราคะสังโยชน์, ปฏิฆสังโยชน์, ทิฏฐิสังโยชน์, วิจิกิจฉาสังโยชน์, มานสังโยชน์, ภวราคสังโยชน์ และ อวิชชาสังโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์ ๗ ประการนี้แลภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุละกามราคะสังโยชน์ได้เด็ดขาด ตัtrakถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ละปฏิฆสังโยชน์ได้เด็ดขาด ฯลฯ ทิฏฐิสังโยชน์ ฯลฯ วิจิกิจฉาสังโยชน์ ฯลฯ มานสังโยชน์ ฯลฯ ภวราคสังโยชน์ ฯลฯ ละอวิชชาสังโยชน์ได้เด็ดขาด ตัtrakถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เมื่อนั้น เราจะเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ตัดต้นหาได้แล้ว ถอนสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้วเพราะละมานะได้โดยชอบ’^{๒๓๗}

^{๒๓๕} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/>โตนด.

^{๒๓๖} อ.ส. (ไทย) ๒๓/๙/๑๕.

^{๒๓๗} หมายถึง ตัดต้นหาได้เด็ดขาดด้วยโลกุตตรมรรค ถอนสังโยชน์ ๑๐ ประการได้ ทำให้วัฏฏทุกข์หยุดการหมุนได้ และคำว่า “เพราะละมานะได้” แปรจากบาลีว่า “มานาภิสมยา” ตามนัย วิ.อ. ๑/๙๗ ใช้ในความหมายว่า ‘ละ’ ดังนั้น จึงมีความหมายว่า เพราะรู้ยิ่งคือเห็นและละมานะ ๙ ประการได้ (ม.ม.อ.๑/๒๗/๙๕, อง.จตุกก.อ. ๒/๑๗๗/๓๙๘) และดู อง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙, ๒๕๗/๓๗๔, อง.ฉก. (แปล) ๒๒/๑๐๕/๖๒๗

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

“ต้นตาลโตนด” โดยธรรมาธิษฐานหมายถึง ตัณหา กล่าวคือ “ต้นตาลโตนด” ในที่นี้เป็นเครื่องกั้นหรือเครื่องขัดขวาง หรือธรรมเครื่องเนิ่นช้า กล่าวคือ “ปัญจสัจจะ”^{๒๓๘} แยกอธิบายตามศัพท์ได้ดังนี้ “ปัญจะ” หมายถึงปัญจธรรม ๓ ประการ ซึ่งแปลว่า ธรรมเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ (๑) ตัณหาวิจริต ๑๐๘ (๒) มานะ ๙ และ (๓) ทิฏฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นเหตุให้มีความประมาทมัวเมา มีความประมาท มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ในความไม่มีโรค และในชีวิต ปัญจสัจจะ หมายถึงสัจจะ (ความกำหนดหมาย) ที่ประกอบด้วยปัญจธรรม คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ แต่ในที่นี้หมายเอาเพียง ตัณหาเท่านั้น สรุปการตีความได้ดังตารางที่ ๔.๒๕ การตีความคำว่า “ต้นตาลโตนด” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๕ การตีความคำว่า “ต้นตาลโตนด” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	ต้นตาลโตนด	เครื่องเนิ่นช้า เครื่องขวางธรรม คือ ตัณหา

จากตารางที่ ๔.๒๕ การตีความคำว่า “ต้นตาลโตนด” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานพบว่า คำว่า “ต้นตาลโตนด” มีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง เครื่องขวางธรรมชั้นสูง หรือ ตัณหา กล่าวคือ กิเลสเครื่องเนิ่นช้าเป็นตัวการทำให้เกิด ปรุงแต่งยึดเยื้อพิสดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ และเปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริง กิเลส ๓ ประการนี้ ได้แก่

๑) **ตัณหา** คือความอยาก ในที่นี้หมายถึงความอยากที่จะปฏิบัติธรรม และความอยากที่จะบรรลุดุธรรม เมื่อมีความอยากก็เกิดการกระทำตาม อำนาจของความอยากต่างๆ นานา ตรงกับคำสอน ของพระพุทธเจ้า ที่ว่า "ตัณหาเป็นผู้สร้างภพ" คือสร้างความปรุงแต่งหรือการงานทางใจที่เรียกว่า "กรรมภพ" ขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพียรทำอะไรบางอย่างเพื่อละอกุศล และการเพียรทำอะไรบางอย่างเพื่อเจริญกุศล เช่นการพยายามทำสติ สมาธิ ปัญญา และวิมุตติให้เกิดขึ้น โดยเชื่อว่าถ้ามีความเพียรปฏิบัติและสร้างความปรุงแต่งฝ่ายกุศลให้เต็มที่แล้ว จะรู้ธรรมได้ในที่สุด

๒) **มานะ** คือความถือตัวว่าเรารู้ดีแล้ว เราเก่งแล้ว หรือผู้แสดงธรรมท่านอื่นก็รู้พอๆ กันกับเรา หรือเรามั่นใจเวลาเราปัญญาไม่มีทางที่จะเรียนรู้ธรรมได้เลย ซึ่งมานะ ๙ ประการ ได้แก่

๒.๑) เลิศกว่าเขา สำคัญว่าเลิศกว่าเขา

^{๒๓๘} ที.ม.ท. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๘๖.

- ๒.๒) เลิศกว่าเขา สำคัญว่าเสมอเขา
 ๒.๓) เลิศกว่าเขา สำคัญว่าเลวกว่าเขา
 ๒.๔) เสมอเขา สำคัญว่าเลิศกว่าเขา
 ๒.๕) เสมอเขา สำคัญว่าเสมอเขา
 ๒.๖) เสมอเขา สำคัญว่าเลวกว่าเขา
 ๒.๗) เลวกว่าเขา สำคัญว่าเลิศกว่าเขา
 ๒.๘) เลวกว่าเขา สำคัญว่าเสมอเขา
 ๒.๙) เลวกว่าเขา สำคัญว่าเลวกว่าเขา

๓) **ทฤษฎี** คือการมีความเชื่อมั่นหรือปักใจเชื่อในแนวทางปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใดที่มีอยู่เดิม คิดว่าแนวทางของเราที่ทำอยู่นี้เท่านั้นถูกต้อง แนวทางอื่น ๆ ไม่ถูกต้อง ความรู้สึกอย่างนี้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ อย่างมากแท้จริงการมีความเพียรชอบนั้น ไม่ใช่เพียรโดยเอากำลังเข้าหักหาญกับกิเลสหรือพยายามบังคับให้กุศลเกิดขึ้น เพราะธรรมทั้งปวงทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลต่างก็เป็นอนัตตาคือไม่อยู่ในอำนาจ บังคับของใคร ความเพียรเช่นนั้นจึงไม่ใช่สัมมาวายามะหรือความเพียรชอบ เพราะยังประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ว่าเราจะละอกุศลและทำให้ธรรมฝ่ายกุศลเกิดขึ้นได้ตามใจปรารถนา แต่เป็น มิจฉาวยามะอันมีต้นเหตุอยู่เบื้องหลังการปฏิบัติธรรมและมีความหลงผิดเป็นเครื่องชี้นำ ส่วนความเพียรชอบนั้นเพียงมีสติก็เกิดความเพียรชอบแล้ว คือทันทีที่สัมมาสติเกิดขึ้น อกุศลก็เป็นอันถูกละ ไปแล้ว และกุศลก็เริ่มเจริญขึ้นแล้ว "เมื่อใดมีสติเมื่อนั้นมีความเพียร เมื่อใดขาดสติเมื่อนั้นขาดความเพียร" ดังนั้นแม้จะพยายามเดินจงกรมหรือนั่งสมาธิตลอดวันตลอดคืน ถ้าไม่มีสติก็ยังไม่ได้ชื่อว่าทำความเพียรชอบ

๔.๒.๒๖ การตีความคำว่า “ไม้ทุมพร”

ฉบบัง ๑๖

๑๕๕๕ เอาไม้ทุมพรท่อนมา เจ็ดอันให้หนา ห้าศอกสี่เหลี่ยมเท่ากัน^{๒๓๙}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ไม้ทุมพร^{๒๔๐} เป็นคำนาม หมายถึงต้นอุทุมพร ซึ่งเป็นชื่อมะเดื่อชนิดหนึ่ง.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

เมื่อพระสุธนเข้าเฝ้าพระปทุมราช พระองค์ท่านได้ทราบว่าเป็นพระสุธนมีความเก่งกาจด้านการใช้ธนูดังนั้นพระองค์จึงให้เสนาหานำต้นตาลโตขนาด ๗ ต้น ไม้ทุมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก

^{๒๓๙} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๐.

^{๒๔๐} <http://www.royin.go.th/dictionary/อุทุมพร>.

กระดานศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น ทองแดง ๗ แผ่น เกรียนบรรทุกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียง เป็นด้านทดสอบความสามารถของพระสุธนว่าจะสามารถแผลงศรทำลายได้หรือไม่

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ชีรฐโกปมสูตร^{๒๔๑} ว่าด้วยอุปมาด้วย ต้นไม้มียาง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย...เพราะราคะนั้นยังมีอยู่ โทสะนั้นยังมีอยู่ โมหะนั้นยังมีอยู่ ราคะนั้นภิกษุ หรือภิกษุณียังละไม่ได้ โทสะนั้นภิกษุหรือภิกษุณียังละไม่ได้ โมหะนั้นภิกษุหรือภิกษุณียังละไม่ได้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้มียาง จะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่างหรือต้นมะเดื่อก็ตาม ยังอ่อน ใหม่ ขนาดเล็ก บุรุษใช้ขวานที่คมฟันต้นไม้ที่ตรงที่ใด ๆ ยางจะพึงไหลออกได้ไหม

ได้ พระพุทธเจ้าข้า

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะยางนั้นมีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า

ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน ราคะของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตามีอยู่ โทสะของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตามีอยู่ โมหะของภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตามีอยู่ ราคะนั้นภิกษุหรือภิกษุณียังละไม่ได้ โทสะนั้นภิกษุหรือภิกษุณียังละไม่ได้ โมหะนั้นภิกษุหรือภิกษุณียังละไม่ได้ ถ้าแม้รูปที่พึงรู้แจ้งทางตามีเพียงเล็กน้อยมาปรากฏทางตาของภิกษุหรือภิกษุณินั้น ก็ย่อมครอบงำจิตของภิกษุหรือภิกษุณินั้นได้แท้ ไม่จำต้องกล่าวถึงรูปที่มากกว่าเลย

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ไม้ทุมพร หมายถึง ราคะ โทสะ โมหะ คือ กิเลสเครื่องข้อง^{๒๔๒} ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะและทิฏฐิ ดังในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ทุติยราศสูตร^{๒๔๓} ว่าด้วยการละราคะความว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ บุคคลนี้เราเรียกว่า ยังข้ามทะเล^{๒๔๔} ที่มีคลื่น มีระลอก^{๒๔๕} มีน้ำวน^{๒๔๖} มีสัตว์ร้าย^{๒๔๗} มีผีเสื้อน้ำไม่ได้

^{๒๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๑/๒๒๐.

^{๒๔๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๐/๑๔๙.(ส.ส.อ. ๑/๕/๒๔, พ.ธ.อ.๘/๖๗).

^{๒๔๓} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๖๙/๔๒๕.

^{๒๔๔} ทะเล หมายถึง สัจสารวัฏ หรืออายตนะ ๖ (พ.ธ.อ.๖๙/๒๔๗).

^{๒๔๕} ระลอก หมายถึง ความโกรธ และความคับแค้นใจ (พ.ธ.อ.๖๙/๒๔๗)

^{๒๔๖} น้ำวน หมายถึง กามคุณ ๕ (พ.ธ.อ.๖๙/๒๔๗)

^{๒๔๗} สัตว์ร้าย ผีเสื้อน้ำ หมายถึง มาตุคาม (พ.ธ.อ.๖๙/๒๔๗)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้วบุคคลนี้เราเรียกว่า ข้ามทะเลที่มีคลื่น มีระลอก มีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งเป็นผู้ลอยบาป อยู่บนบก^{๒๔๘}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่าบุคคลใดคลายราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้วบุคคลนั้นชื่อว่าข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้าย (และ)ผีเสื้อน้ำ ที่น่ากลัว ข้ามได้ยาก

เรากล่าวว่า ‘บุคคลนั้นล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้อง ละมัจจุได้ไม่มีอุปธิ ละทุกข์เพื่อไม่เกิดอีกต่อไปถึงความดับ ไม่ถึงการนับลวงมัจจุราชให้หลงได้’

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต มหาวิญญูสูตร^{๒๔๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง มุนีสลัดกิเลสเครื่องร้อยรัดในโลกนี้แล้วความว่ามุนีนั้น เป็นผู้กำจัดเสนา^{๒๕๐} ในธรรมทั้งปวง คือในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่รับรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง มุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระ^{๒๕๑} ลงแล้ว พ้นขาดแล้ว ไม่มีความกำหนัด ไม่เข้าไปยินดีไม่มีความปรารถนา

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส ชัคควิสานสูตรต้นตปิฎก^{๒๕๒} พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าอธิบายว่า

คำว่า ราคะ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ คำว่า โทสะ ได้แก่ ความอาฆาตแห่งจิต ฯลฯ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด, ความไม่แช่มชื่นจิต คำว่า โมหะ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ข่ายคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ คำว่า ละราคะ โทสะ และโมหะ อธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ละละทิ้ง บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งราคะ โทสะ และโมหะ รวมความว่า ละราคะ โทสะ และโมหะ.

จึงกล่าวได้ว่าไม้ทุมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก คือ กิเลสเครื่องข้อง, กิเลสเครื่องข้อง, เครื่องร้อยรัด หรือภาระ สรุปลงได้ดังตารางที่ ๔.๒๖ การตีความคำว่า “ไม้ทุมพร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

^{๒๔๘} หมายถึง ข้ามโอฆะใหญ่ คือ สังสารวัฏและกามทั้งหลายเป็นต้น แล้วดำรงอยู่บนบก คือ นิพพาน (ขุ.อิติ.อ.๖๙/๒๔๗) และดู อัง.สตัดก. (แปล) ๒๓/๑๕/๒๔ ประกอบ.

^{๒๔๙} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๑/๗๒๑.

^{๒๕๐} เสนา ในที่นี้หมายถึง เสนามาร คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นต้น (ขุ.สุ.อ. ๒๙/๑๔๙/๒๗๗)

^{๒๕๑} ภาระ หมายถึง สิ่งที่ต้องนำพา มี ๓ คือ (๑) ชั้นชภาระ ได้แก่ ชั้น ๕ (๒) กิเลสภาระ ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น (๓) อภิสังขารภาระ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร (ขุ.ม.(แปล) ๒๙/๑๔๙/๓๙๘)

^{๒๕๒} ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๖๐/๔๙๘.

ตารางที่ ๔.๒๖ การตีความคำว่า “ไม้ทุมพร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	ไม้ทุมพร	กิเลสเครื่องข้อง ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ

จากตารางที่ ๔.๒๖ การตีความคำว่า “ไม้ทุมพร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานพบว่า คำว่า “ไม้ทุมพร” มีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ หมายถึง กิเลสเครื่องข้อง เครื่องร้อยรัด ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ

๔.๒.๒๗ การตีความคำว่า “กระดานศิลา”

ฉบับ ๑๖

๑๕๕๕ กระดานศิลาลาดเจ็ดชั้น กระดานเจ็ดอัน เหล็กนั้นเจ็ดแผ่นอย่าคลา
 ๑๕๕๖ เหล็กหน้าทองแดงศิลา โดยกว้างโดยหนา ห้าศอกห้าสิ่งละเจ็ดอัน
 ๑๕๕๗ ตั้งรอบลำดับเรียงรัน เว้นว่างห่างกัน ชั้นละสี่ศอกออกไป^{๒๕๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ศิลา^{๒๕๔} เป็นคำนาม แปลว่าหิน กระดานศิลา กระดานแผ่นหิน

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

เมื่อพระสุธนเข้าเฝ้าพระปทุมราช พระองค์ท่านได้ทราบที่พระสุธนมีความเก่งกาจด้านการใช้ธนูดังนั้นพระองค์จึงให้เสนานำต้นตาลโตขนาด ๗ ต้น ไม้ทุมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก กระดานศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น ทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียงเป็นด่านทดสอบความสามารถของพระสุธนว่าจะสามารถแผลงศรทำลายได้หรือไม่

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “กระดานศิลา” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ศิลาหนักนั้นจะพึงจม”

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ภายคตาสติสูตร^{๒๕๕} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

^{๒๕๓} เสยฺย เกิดเจริญ, กายกถอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๐.

^{๒๕๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/ศิลา>.

^{๒๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓.

ภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้วมารยอมได้ช่อง
 ได้อารมณ์^{๒๕๖} ของภิกษุนั้น เปรียบเหมือนบุรุษเหวี่ยงก้อนศิลาหนักไปที่กองดินเปียก เธอทั้งหลายเข้าใจ
 ใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ก้อนศิลานั้นจะพียงจมลงในกองดินเปียกนั้นได้ไหม

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

ภิกษุทั้งหลาย อย่างนั้นเหมือนกัน กายคตาสติ^{๒๕๗} อันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้
 มากแล้ว มารยอมได้ช่องได้อารมณ์ของภิกษุนั้น

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ผู้แบกภาระการถือภาระ”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค มุลปิณณาสก์ ภารสูตร^{๒๕๘} ว่าด้วยภาระ
 พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาระ ผู้แบกภาระการถือภาระ และการวางภาระแก่เธอ
 ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ภาระ เป็นอย่างไร คือ ควรกล่าวได้ว่า ภาระนั้น ได้แก่ อุปาทานขันธ
 (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ ประการ อุปาทานขันธ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือรูป)
๒. เวทณุอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือเวทนา)
๓. สัญญาอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสัญญา)
๔. สังขารอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือสังขาร)
๕. วิญญาณอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธคือวิญญาณ)

นี้เรียกว่า ภาระผู้แบกภาระ เป็นอย่างไรคือ ควรกล่าวได้ว่า ผู้แบกภาระนั้น ได้แก่ บุคคลผู้
 มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ นี้เรียกว่า ผู้แบกภาระ การถือภาระ เป็นอย่างไรคือ ตัณหาอันทำให้
 เกิดอีก ประกอบด้วย “ความเพติดเพตินและความกำหนดมีปกติให้เพติดเพตินในอารมณ์”
 นั้นๆ ได้แก่

๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม)
๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ)
๓. วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

^{๒๕๖} อารมณ์ หมายถึง ปัจจัยที่ทำให้เกิดกิเลส (ม.อ.อ. ๓/๑๕๖/๑๐๔)

^{๒๕๗} กายคตาสติ มีความหมายหลายนัย คือ นัยที่ ๑ หมายถึง สติที่ตั้งมั่นในกายด้วยอุปจารสมาธิ และ
 อับปนาสมาธิ โดยวิธีมนสิการความปฏิกุศลในอาการ ๓๒ มีมม ขน เล็บ เป็นต้น นัยที่ ๒ หมายถึง สติที่ตั้ง
 มั่นในกายด้วยอุปจารสมาธิและให้มนสิการเป็นไปด้วยสติสัมปชัญญะที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก กำหนด
 รู้ปริยาบถทั้ง ๔ และการพิจารณาสุภะ นัยที่ ๓ หมายถึง สติที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนาตั้งขึ้นด้วยพิจารณา
 เห็นกฎไตรลักษณ์ในธาค ๔ แต่ในที่นี้ทรงประสงค์เอา นัยที่ ๓ (พ.อ.อ. ๒๕/๒๐๐)

^{๒๕๘} ส.พ. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

นี้เรียกว่า การถือภาระการวางภาระ เป็นอย่างไรคือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่า การวางภาระ พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “ชั้น ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระการถือภาระเป็นทุกขในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว”

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ภูเขาใหญ่ล้นแล้วด้วยศิลา สูงจดท้องฟ้ากึ่งยอด สัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ปัพพโตปมสูตร^{๒๕๙} ว่าด้วยชราและมรณะ เป็นประดุจภูเขา เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแต่ยงวัน ถวายอภิเษกแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ประทับนั่ง ณ ที่สมควรดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กษัตริยราชผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว มัวเมาเพราะความเป็นใหญ่ ถูกความกำหนดในกามกัสมุขแล้วผู้ถึงซึ่งความมั่นคงในชนบท ชนะปฐพีมณฑลใหญ่แล้วครอบครองอยู่ มีราชกรณียกิจอันใด บัดนี้ ข้าพระองค์ก็ชวนชวายนในราชกรณียกิจอันนั้น

มหาบพิตร พระองค์จะทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร ณ ที่นี้ ราชบุรุษของพระองค์ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน มาจากทิศตะวันออก เข้ามาเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า

ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระองค์มาจากทิศตะวันออก ณ ที่นั้นได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆกำลังกึ่งยอดสัตว์ทั้งปวงพระเจ้าข้า ขอพระองค์ทรงกระทำสิ่งที่พึงกระทำเกิด

ลำดับนั้น บุรุษคนที่ ๒ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน มาจากทิศตะวันตก ฯลฯ

ต่อจากนั้น บุรุษคนที่ ๓ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน มาจากทิศเหนือ ฯลฯ

ต่อจากนั้น บุรุษคนที่ ๔ ผู้ควรเชื่อถือ มีวาจาเป็นหลักฐาน มาจากทิศใต้ ฯลฯ

เข้ามาเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระองค์มาจากทิศใต้ ณ ที่นั้น ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆกำลังกึ่งยอดสัตว์ทั้งปวงพระเจ้าข้า ขอพระองค์ทรงกระทำสิ่งที่พึงกระทำเกิด’...

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์...ว่า

ภูเขาใหญ่ล้นแล้วด้วยศิลา สูงจดท้องฟ้ากึ่งยอดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศ แม้ฉันทชราและมรณะก็ฉันทนั้นย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทชยะไม่เว้นใครๆ ไร้เลย ย่อมยำยีเหล่าสัตว์ทั้งสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง (พลม้า)

^{๒๕๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๑.

พลรถ พลเดินเท้าและไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระพุทธเจ้าพระธรรม และพระสงฆ์ผู้มีปกติ ประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้นั้นในโลกนี้โดยแท้ผู้นั้นละ โลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์

(๓.๔) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ภูเขาศิลาแห่งทิวลูกใหญ่”

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ปัพพตสูตร^{๒๖๐} ว่าด้วยภูเขา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี...ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ นิ่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอ

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า

ภิกษุ กัปหนึ่งนานนักหนา มิใช่เรื่องง่ายที่จะนับกัปนั้นว่า เท่านี้ปี เท่านี้ ๑๐๐ ปี เท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

พระองค์อาจอุปมาได้ไหม พระพุทธเจ้าข้า

อาจอุปมาได้ ภิกษุ เปรียบเหมือนภูเขาศิลาแห่งทิวลูกใหญ่ มีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง บุรุษพึงเอาผ้าแคว้นกาสี^{๒๖๑} ลูบภูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาศิลาลูกใหญ่นั้นพึงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่งยังไม่หมดสิ้นไป กัปนานนักหนาอย่างนี้บรรดา กัปที่นานนักหนาอย่างนี้ เธอได้ท่องเที่ยวไป มิใช่ ๑ กัป มิใช่ ๑๐๐ กัป มิใช่ ๑,๐๐๐ กัป มิใช่ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ซ้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้

ภิกษุ เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง

(๓.๕) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “กำแพงเหล็ก”

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ชัคควิสานสูตรตันตปิฎก^{๒๖๒} ว่าด้วยนรก ความว่า “กิมหานรคนั้นมี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งออกเป็นส่วนมีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วยฝาเหล็กมหานรคนั้น มีพื้นเป็นเหล็ก ลูกโซนโซติช่วงแผ่ไปไกลด้านละ ๑๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ”

^{๒๖๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๘/๒๑๙.

^{๒๖๑} ผ้าแคว้นกาสี เป็นผ้าที่ทำจากฝ้ายเนื้อละเอียดมาก (ส.นิ.อ. ๒/๑๒๘/๑๗๘)

^{๒๖๒} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๕.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

ศีลา หมายถึง กายนี้ มีความชราและมรณะครอบงำสัตว์ทั้งหลายจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง” และ เหล็ก หมายถึง มหานรก สรุไปได้ดังตารางที่ ๔.๒๗ การตีความคำว่า “ศีลา” และ “เหล็ก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๗ การตีความคำว่า “ศีลา” และ “เหล็ก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขระ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขระ)
๑	ศีลา	ชั้น ๕ กายคือบุคคลผู้แบกภาระการถือภาระ เป็นทุกขในโลกประกอบด้วยความชราและมรณะ
๒	เหล็ก	มหานรก

จากตารางที่ ๔.๒๗ การตีความคำว่า “ศีลา” และ “เหล็ก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ศีลา” ตีความหมายเชิงปรมัตถสังขระ ว่าหมายถึง กายที่ประกอบด้วย ความชราและมรณะ และเหล็กหมายถึง มหานรก

๔.๒.๒๘ การตีความคำว่า “เกวียนเจ็ดเล่ม”

ฉบบัง ๑๖

๑๕๖๐ เอาเกวียนเจ็ดเล่มวางไว้ ขนกรวดทรายใส่ ในเกวียนให้เต็มยาวนาน^{๒๖๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

เกวียน^{๒๖๔} เป็นคำนาม หมายถึง ยานชนิดหนึ่ง มีล้อ ๒ ล้อ ใช้ควายหรือวัวเทียม, ลักษณะนามว่า เล่ม

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

เมื่อพระสุธนเข้าเฝ้าพระปทุมราช พระองค์ท่านได้ทราบว่พระสุธนมีความเก่งกาจด้าน การใช้ธนูดังนั้นพระองค์จึงให้เสนานำต้นตาลโตนด ๗ ต้น ไม้ทุมพรท่อนสีเหลือง ๗ อันหนา ๕ ศอก กระดานศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น ทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียง เป็นด่านทดสอบความสามารถของพระสุธนว่าจะสามารถแผลงศรทำลายได้หรือไม่

^{๒๖๓} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์เรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๐.

^{๒๖๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/เกวียน>.

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “เกวียนเจ็ดเล่ม” พบว่าในพระสูตรต้นตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “เกวียนเกาที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่”

ในพระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร^{๒๖๕} ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษา ในเวฬุคาม ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงมีทุกขเวทนา^{๒๖๖} อย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไม่พริ้งพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

อานนท์ บัดนี้ เราเป็นผู้ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลมานานผ่านวัยมานาน เรามีวัย ๘๐ ปี ร่างกายของตถาคตประหนึ่งแซมด้วยไม้ไผ่ ยังเป็นไปได้ ก็เหมือนกับเกวียนเกาที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ ฉะนั้น ร่างกายของตถาคตสลายขึ้นก็เพราะในเวลาเวลาที่ตถาคตเข้าเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित เพราะไม่ใส่ใจ นิमितทุกอย่าง และเพราะดับเวทนาบางอย่างได้เท่านั้นอานนท์ เพราะเหตุนั้นแล พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ^{๒๖๗} มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะมีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างเป็นคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๒๖๘}

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนี้แลอานนท์ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะในบัดนี้หรือเมื่อเราล่วงไปแล้ว

^{๒๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑.

^{๒๖๖} ทุกขเวทนา ในที่นี้หมายถึง ความรู้สึกเจ็บปวด เป็นอาการของทุกขในไตรลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้ที่ประสูติหรือหัตถ์ มิใช่ทุกขในปฏิจกสมุบาทหรือในอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงข่มทุกขเวทนาด้วยความเพียร (ที.ม.อ. ๑๖๔/๑๔๘-๑๔๙)

^{๒๖๗} มีตนเป็นเกาะ ในที่นี้หมายถึง ทำตนให้พ้นจากห้วงน้ำ คือ โอะฆะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง (ที.ม.อ. ๑๖๕/๑๕๐, ที.ม.ฎีกา ๑๖๕/๑๘๐)

^{๒๖๘} ดู อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๒๗๔/๓๙๐.

จะเป็นผู้มีมิตนเป็นเกาะ มีมิตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่งไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักอยู่ในความเป็นผู้เลิศกว่าเหล่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา^{๒๖๙}

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

เกวียน หมายถึง ร่างกาย ประกอบด้วยขราและมรณะ ประกอบด้วยทุกขเวทนา ในที่นี้หมายถึงความรู้สึกเจ็บปวด เป็นอาการของทุกข์ในไตรลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ มิใช่ทุกข์ในปฏิจสมุปปาทหรือในอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงข่มทุกขเวทนานี้ด้วยความเพียร สรุไปได้ดังตารางที่ ๔.๒๘ การตีความคำว่า “เกวียน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๘ การตีความคำว่า “เกวียน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	เกวียน	กาย

จากตารางที่ ๔.๒๘ การตีความคำว่า “เกวียน” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐานพบว่า คำว่า “เกวียน” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง ร่างกาย ประกอบด้วยขราและมรณะ จึงประสบกับทุกขเวทนา คือความรู้สึกเจ็บปวด เป็นอาการของทุกข์ในไตรลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ มิใช่ทุกข์ในปฏิจสมุปปาทหรือในอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงข่มทุกขเวทนานี้ด้วยความเพียร.

๔.๒.๒๙ การตีความคำว่า “การแผลงศร”

สุรางคนางค์ ๒๘

๑๕๖๕ สุธนกุมาร	รับพระโองการ	กราบกรานบิตุรงค์	แล้วเสด็จออกไป
พระทัยประสงค์	จะแผลงฤทธิรงค์	ท่ามกลางเทวา	
๑๕๖๖ พระตั้งอริษฐาน	เดชโพธิญาณ	ก่อการสร้างมา	จะสำแดงเดช
เทเวศพร้อมหน้า	ให้เรื่องเดชา	ตั้งข้าเจตน์จง	
๑๕๖๗ พระขึ้นศรชัย	บ้ายพระพักตร์ไป	พระทัยประสงค์	แผลงไปพิฆาต
โดยราชจ้านง	ยับยู่ยงผดุง	ระยำทำลาย	
๑๕๖๘ สำเนียงสนั่น	เสียงบันลือลั่น	ดั่งฟ้าฟาดสาย	ทองแดงเหล็กหนษา
ศาลาเรียงราย	ทั้งเกวียนกรวดทราย	กระจ่ายไม่คง	

^{๒๖๙} ดูเทียบ ที.ปา. ๑๑/๘๐/๔๙, ๑๐๙/๖๗, ส.ม. (แปล) ๑๙/๓๗๙/๒๓๔.

๑๕๖๙ กำลั้งลูกศร ยังเขาเมรุธร สิงขรทุดลง ไม่ต้านทานได้
 บรรลัยผุยผง ลูกศรคีนคง เข้าแล่งทันใด^{๒๗๐}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า กำลั้งลูกศร กล่าวคือ กำลั้ง^{๒๗๑} เป็นคำนาม หมายถึง แรง
 สิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจความเข้มแข็ง. ส่วนคำว่า ลูกศร^{๒๗๒} หมายถึง ลูกธนู , ลักษณะนามว่า ดอก.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

พระปฐมราชาต้องการทดสอบความสามารถของพระสุธนะว่าจะสามารถแผลงศรทำลาย
 ต้นตาลโตนด ๗ ต้น ไม้ทุมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก กระจาดศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น
 ทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียงกันไว้จนเป็นผุยผง

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “การแผลงศร”
 พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ “นายขมังธนูหรือลูกมือของนายขมังธนู
 พยายามยิงลูกศร”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต ฌานสูตร^{๒๗๓} ว่าด้วยฌาน พระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้^{๒๗๔} เพราะอาศัยปฐมฌาน...เพราะ
 อาศัยทุติยฌาน, เพราะอาศัยตติยฌาน, ะทั้งสิ้นไปได้ เพราะอาศัยจตุตถฌานเพราะอาศัยอา
 กาสานัญญาตนฌาน, เพราะอาศัยวิญญาณัญญาตนฌาน, เพราะอาศัยอาภิัญญาตนฌาน,
 เพราะอาศัยเนวสัญญานาสัญญาตนฌาน และอาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะอาศัยสัญญาเวทิต
 นิโรธ

เรากล่าวไว้เช่นนี้แล้ว ‘อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะอาศัยปฐมฌาน’ เพราะอาศัยเหตุ
 ะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย
 บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ เอย่อมพิจารณาเห็น^{๒๗๕} ธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

^{๒๗๐} เสยฺย เกิดเจริญ, กาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธนะ, หน้า ๑๖๐.

^{๒๗๑} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/โตนด>.

^{๒๗๒} <http://www.royin.go.th/dictionary/ลูกศร>.

^{๒๗๓} อ.น. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘-๕๑๓.

^{๒๗๔} อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ ในที่นี้หมายถึง สภาวะที่เรียกว่า “อรหัต” (อ.นวก.อ. ๓/๓๖/๓๐๙)

^{๒๗๕} พิจารณาเห็น ในที่นี้หมายถึง เห็นด้วยวิปัสสนาอันแรงกล้า (อ.นวก.อ. ๓/๓๖/๓๐๙)

ที่มีอยู่ในปฐมภูมานั้น โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรคร เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดังคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้น^{๒๗๖}

ครั้นแล้ว จึงน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ^{๒๗๗} ว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน เธอดำรงอยู่ในปฐมภูมานั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๒๗๘} หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น จักปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

ภิกษุทั้งหลาย นายขมังธนูหรือลูกมือของนายขมังธนู พยายามยิงลูกศรไปที่หุ่นหญ้า หรือกองดิน สมัยต่อมาเขาเป็นผู้ยิงลูกศรได้ไกล ยิ่งไม่พลาดและทำลายกายขนาดใหญ่ได้

แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมภูมิต่างๆ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในปฐมภูมานั้น โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นดังโรคร เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดังคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตาเธอย่อมทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้น ครั้นแล้ว จึงน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิเลสทั้งปวงความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับนิพพาน’ เธอดำรงอยู่ในปฐมภูมานั้น ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น จักปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พรหมชาลสูตร ด้วยการตอบปัญหา ความว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาลึกซึ้ง ชำนาญการโต้วาทะ แม่นยำดุจขมังธนูมีอยู่แน่แท้ สมณพราหมณ์ เหล่านั้นจะเที่ยวกล่าวแก้ทิฏฐิตัวปัญหา^{๒๗๙}

^{๒๗๖} ธรรมเหล่านั้น ในที่นี้หมายถึง ชั้น ๕ (อง.นวก.อ. ๓/๓๖/๓๐๙)

^{๒๗๗} อมตธาตุ หมายถึง นิพพาน (อง.นวก.อ. ๓/๓๖/๓๐๙)

^{๒๗๘} หมายถึง ดำรงอยู่ในปฐมภูมิจริยวิปัสสนาอันแรงกล้าแล้วบรรลุอรหัตผล (อง.นวก.อ. ๓/๓๖/๓๐๙)

^{๒๗๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๖๔/๒๖.

(๓.๒) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “นายพรานใช้ศรยิงใบตาลต้นที่ยืนอยู่”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคสมาธิ ปริเฉทที่ ๘ อนุสสติกัมมัฏฐานนิเทศ ได้อุปมาเกี่ยวกับ “ลูกธนู” ความว่า

เปรียบเหมือนนายพรานคนหนึ่งใคร่จะจับลิงซึ่งอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น พึงใช้ลูกศรยิงใบตาลที่ยืนอยู่ในอันดับแรกแล้วพึงทำการตะเพิด ครั้นลิงนั้นกระโดดไปในต้นตาลนั้น ๆ โดยลำดับถึงต้นสุดท้ายทีเดียว เมื่อนายพรานไปทำเหมือนอย่างนั้นแม้ในต้นตาลต้นสุดท้ายนั้น ลิงพึงมายังต้นตาลต้นแรกตามนัยนั้นนั่นแลอีก มันกลับไปกลับมาอย่างนี้บ่อย ๆ เข้า ก็จะมีฟังโพลในที่ ๆ นายพรานทำเสียงตะเพิดไล่เท่านั้น แล้วไป ๆ ก็จะหมอบอยู่ที่ต้นตาลต้นหนึ่ง ยึดยอดตาลตมอันสะอาดตรงกลางต้นนั้นไว้มั่น แม้ถูกยิงก็ไม่โพล ฉันทิ คำอุปมาอันยังอุปมาให้ถึงพร้อมนี้ก็พึงเห็นฉันทินั้น นี้เป็นคำเทียบอุปมาอุปมาในข้อนี้

ส่วน ๓๒ ในกายนี้เปรียบเหมือนต้นตาล ๓๒ ต้น จิตเหมือนลิง พระโยคาวจรเหมือนนายพราน การที่จิตของพระโยคีท่องเที่ยวไปในกายอันมีส่วน ๓๒ ส่วนโดยเป็นอารมณ์เหมือนการที่ลิงอาศัยอยู่ในดงตาลอันมีต้นตาล ๓๒ ต้น การที่พระโยคีเริ่มมโนมยิการว่า เกสา แล้วจิตดำเนินไปหยุดลงที่ส่วนสุดท้ายทีเดียว เหมือนการที่เมื่อนายพรานใช้ศรยิงใบตาลต้นที่ยืนอยู่ต้นแรกแล้วทำเสียงตะเพิด ลิงก็โผนไปที่ต้นนั้น ๆ จนถึงต้นสุดท้าย แม้ในที่ียวกลับ^{๒๘๐}

(๓.๓) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “นักริงธนู”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคปัญญา ปริเฉทที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ อุปมาด้วยนักริงธนู ความว่า

เล่ากันว่านักริงธนูผู้หนึ่งสั่งให้เขาตั้งแผ่นกระดาน (แก่นไม้สน) ซ้อนกัน ๑๐๐ แผ่นไว้ในประเทศห่างออกไปประมาณ ๘ อูสกะ แล้วเอาผ้าพันปิดหน้าตนเอง (ขึ้นสาย) ประทับลูกธนูไว้ (กับสาย) ยืนอยู่บนจักรยนต์ (กระดานหมุน) บุรุษผู้หนึ่งหมุนจักรยนต์ไป เมื่อใดแผ่นกระดานอยู่ตรงหน้า นักริงธนู เมื่อนั้น บุรุษผู้หมุนจักรยนต์ก็ให้สัญญาณด้วย (การเคาะ) ไม้ ณ ที่นั้น นักริงธนูก็ไม่ละสัญญาณ เคาะไม้ ยิ่งลูกธนูไปเจาะทะลุกระดาน ๑๐๐ แผ่นทันทีในอุปมานั้น โคตรภูญาณ เปรียบเหมือนสัญญาณ เคาะไม้ มรรคญาณ เปรียบเหมือนนักริงธนู การที่มรรคญาณไม่ละสัญญาณที่โคตรภูญาณให้ไว้ แล้วทำพระนิพพานเป็นอารมณ์ เจาะทะลุทุกทำลายกองโลภะ โทสะ และโมหะ ที่ไม่เคยเจาะทะลุมาก่อน ที่ไม่เคยทุบทำลายมาก่อน เปรียบเหมือนนักริงธนูไม่ละสัญญาณเคาะไม้ ยิ่งลูกธนูเจาะทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ ชั้นในทันที^{๒๘๑}

^{๒๘๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๑๘.

^{๒๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓๔.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “ศร” หรือ “กำลังลูกศร” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง พละ ๕ ในหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ กล่าวคือ เมื่อบุคคลบำเพ็ญเพียรบรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายเห็น เห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้น โดยเป็นสภาวะของไตรลักษณ์ประกอบด้วยปัญญา มนสิการด้วยมรรคญาณไม่ละสัญญาที่โคตรภูญาณ ธรรมทั้งหลายนี้ล้วนเป็นองค์ประกอบของ พละ ๕ อุปมาเหมือนกำลังลูกศรซึ่งเข้าทำลายมานานาสุยอันเป็นเครื่องกัน ตั้งในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อินทริยสังยุต สาเกตสูตร^{๒๘๒} ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่อินทริย ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการและที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทริย ๕ ประการมีอยู่เหตุที่อินทริย ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการ และที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทริย ๕ ประการ เป็นอย่างไร คือ สิ่งใดเป็นสัทอินทริย สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทอินทริย สิ่งใดเป็นวิริยอินทริย สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยอินทริย สิ่งใดเป็น สตินทริย สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทริย สิ่งใดเป็นสมาธิทริย สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิทริย สิ่งใดเป็นปัญญินทริย สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทริยภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน กลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ เหตุที่จะให้แม่น้ำนั้นมีกระแสเดียวมีอยู่ และเหตุที่จะให้แม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสนี้มีอยู่ เหตุที่จะให้แม่น้ำนั้นมีกระแสเดียว เป็นอย่างไร คือ น้ำที่อยู่สุดทิศตะวันออกและสุดทิศตะวันตกของเกาะนั้นนี้แล คือเหตุที่ให้แม่น้ำนั้นมีกระแสเดียวเหตุที่จะให้แม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสนี้ เป็นอย่างไรคือ น้ำที่อยู่สุดทิศเหนือและสุดทิศใต้ของเกาะนั้นนี้แล คือเหตุที่ให้แม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน สิ่งใดเป็นสัทอินทริย สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทอินทริย สิ่งใดเป็นวิริยอินทริย สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยอินทริย สิ่งใดเป็นสตินทริย สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทริย สิ่งใดเป็นสมาธิทริย สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิทริย สิ่งใดเป็นปัญญินทริย สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทริยภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพราะอินทริย ๕ ประการที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว

^{๒๘๒} ส.ม.ท. (ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๕.

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๒๙ การตีความคำว่า “กำลังลูกศร” จากบุคลาธิษฐานเป็น
 ธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๒๙ การตีความคำว่า “กำลังลูกศร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	กำลังลูกศร	พละ ๕

จากตารางที่ ๔.๒๙ การตีความคำว่า “กำลังลูกศร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน
 พบว่า คำว่า “กำลังลูกศร” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง พละ ๕ คือ กำลัง ทำ
 ประการ ได้แก่

๑. ศรัทธาพละ ความเชื่อ กำลังการควบคุมความสงสัย
๒. วิริยะพละ ความเพียร กำลังการควบคุมความเกียจคร้าน
๓. สติพละ ความระลึกได้ กำลังการควบคุมความประมาท การไม่ใส่ใจ ใจลอย ไร้สติ
๔. สมาธิพละ ความตั้งใจมั่น กำลังการควบคุมการรอกแวกเขวไขว่ ฟุ้งซ่าน
๕. ปัญญาพละ ความรอบรู้ กำลังการควบคุมเพิกเฉยไม่สนใจ หลงมกมาย

เป็นหลักธรรมที่คู่กับอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์
 และปัญญินทรีย์ โดยมีความเหมือนความแตกต่างและความเกี่ยวเนื่องคือ พละ ๕ เป็นธรรมที่กำจัดแก้
 อุกุศลนิวรณ์ อินทรีย์เป็นธรรมเสริมสร้างกุศลอิทธิบาท ๔

๔.๒.๓๐ การตีความคำว่า “ไม่คง”

สุรางคนางค์ ๒๘

- ๑๕๖๗ พระขึ้นศรชัย บ่ายพระพักตร์ไป พระทัยประสงค์
 แผลงไปพิฆาต โดยราชจำนง ยับยู่ผุยผง ระยำทำลาย
 ๑๕๖๘ สำเนียงสนั่น เสียงบันลือลั่น ดั่งฟ้าฟาดสาย ทองแดงเหล็กหนา
 ศาลาเรียงราย ทั้เกี่ยวกรวดทราย กระจายไม่คง^{๒๘๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า “คง” เป็นกิริยา หมายถึง ยังมียังเป็นอยู่อย่างเดิม^{๒๘๔}
 ดังนั้นคำว่า “ไม่คง” จึงหมายถึง ไม่คงที่ หรือไม่เที่ยง นั่นเอง.

^{๒๘๓} เสยย์ เกิดเจริญ, กภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๐.

^{๒๘๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/หนัก>.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

พระสุธนแผลงศรทำลายต้นตาลโตนด ๗ ต้น ไม้ท่อมพรท่อนสี่เหลี่ยม ๗ อันหนา ๕ ศอก กระดานศิลาลาด ๗ ชั้น เหล็ก ๗ แผ่น ทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกรวดทราย ๗ เล่มมาวางเรียงกันไว้จนเป็นแตกกระจายทำลายเป็นผุยผง ไม่คงอยู่สภาพเดิมได้ หรือ ไม่เที่ยงแท้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ไม่คงที่” หรือ “ไม่เที่ยง” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ความไม่เที่ยง”

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงหลักอนัตตลักษณะ^{๒๘๕} หรือหลักไตรลักษณ์ แล้วตรัสภิกษุถามว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออรรถาธิบายความยึดถือว่า ‘สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาของเรา’ ก็จะมีใช้ใหม่ ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า “ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาอยู่ ความยึดถือว่า ‘อัตตาของเรา’ จะยังมีใช้ใหม่

ใช่พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อหาไม่พบอัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาโดยความเป็นจริงโดยความแน่แท้ที่ภูฏีที่ว่า ‘นั่นโลก นั่นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น’ นี้มีเป็นพาลธรรม (ธรรมของคนโง่) สมบูรณ์แบบละหรือ

ทำไมจะไม่เป็นอย่างนั้น นั่นเป็นพาลธรรมสมบูรณ์แบบที่เดียว พระพุทธเจ้าข้า”

เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณเที่ยง หรือไม่

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

^{๒๘๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐.

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า
'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้อนี้ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม เธอ
ทั้งหลายควรเห็นรูปทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่
เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง...สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารเหล่าใด
เหล่าหนึ่ง...วิญญูณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบ
หรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตามเธอทั้งหลายควรเห็นวิญญูณทั้งปวงตามความเป็น
จริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ไม่คงที่”

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สีหสูตร^{๒๘๖} ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ตถาคต^{๒๘๗} อุบัติขึ้นในโลกเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดย
ชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิณีผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็น
ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค^{๒๘๘} แสดงธรรมว่า ‘รูป
เป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ... สัญญา
เป็นอย่างนี้ ...สังขารเป็นอย่างนี้ ... วิญญูณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญูณเป็นอย่างนี้ความดับ
แห่งวิญญูณเป็นอย่างนี้’

^{๒๘๖} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘-๑๒๐.

^{๒๘๗} ตถาคต คำนี้ท่านกล่าวอธิบายไว้โดยเหตุ ๘ อย่าง คือ (๑) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาแล้วอย่าง
นั้น (๒) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น (๓) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะอันแท้ (๔) เรียกว่า
ตถาคต เพราะทรงเห็นสิ่งแท้จริง (๕) เรียกว่าตถาคต เพราะตรัสวาจาจริง (๖) เรียกว่าตถาคตเพราะทรงทำจริง (๗)
เรียกว่าตถาคต เพราะอรรกว่าครอบงำ (ส.ข.อ. ๒/๗๘/๓๑๕, อง.จตุกก.ฎีกา ๒/๓๓/๓๕๔).

^{๒๘๘} ชื่อว่าเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบ
ด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จประโยชน์ตาม
ต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคลายตัณหาในภพทั้ง ๓ (๗)
ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น (วิ.อ. ๑/๑/๑๑๕-
๑๑๘).

เมื่อนั้น แม่เทพทั้งหลายที่มีอายุยืน มีวรรณงดงาม มีความสุขมาก สถิตอยู่ในวิมานสูง เป็นเวลานาน ได้สดับธรรมเทศนาของตถาคตแล้ว โดยมากต่างก็ถึงความกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้งว่า ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง แต่ได้สำคัญตนว่า ‘เที่ยง’ เป็นผู้ไม่ยั่งยืน แต่ได้สำคัญตนว่า ‘ยั่งยืน’ เป็นผู้ไม่คงที่ แต่ได้สำคัญตนว่า ‘คงที่’ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ถึงพวกเรา ก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ เกี่ยวเนื่องอยู่ในสัkkายะ^{๒๔๙}

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก็อย่างนั้นเหมือนกัน มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีศักดิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้กว่าโลกพร้อมทั้งเทวโลก” พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวทยากรณภชาจิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดาหาบุคคลเปรียบเทียบมิได้^{๒๕๐} ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง แล้วทรงประกาศธรรมจักร^{๒๕๑} คือ สัkkายะความดับแห่งสัkkายะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก

เมื่อนั้น แม่พวกเทพที่มีอายุยืน มีวรรณง มียศฟังคำของตถาคตผู้เป็นอรหันต์ หลุดพ้นแล้ว ผู้คงที่ต่างก็หวาดหวั่นถึงความสะดุ้ง ดุจเมื่อกลัวราชสีห์ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้เจริญ ทราบว่าพวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ยังไม่ก้าวล่วงสัkkายะ

(๓.๓) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ไม่คงที่ หรือ ไม่เที่ยง”

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค พระพุทธโฆสอาจารย์ อรรถาธิบายถึง ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ^{๒๕๒} ความว่า

โยคีผู้นั้น เป็นผู้มีความปรารถนาเพื่อจะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีแต่ความแตกดับ อันดำเนินไปอยู่ในภพ ในกำเนิด ในคติ ในฐิติ และในนิवास ทุกหนทุกแห่งดังกล่าวมานั้น จึงยกเอาสังขารทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้วกำหนดรู้ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณต่อไปอีก เพื่อพ้นไปเสียจากสังขารทั้งปวง

โยคีนั้นก็เห็นอยู่ซึ่งสังขารทั้งปวงว่า **ไม่เที่ยง** ด้วยเหตุทั้งหลาย เป็นต้นว่า

อนัจจันติกโต^{๒๕๓} โดยไม่เป็นไปเลยที่สุด

^{๒๔๙} สัkkายะ ในที่นี้หมายถึง ชั้น ๕ ประการ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) (ส.ข.อ. ๒/๗๘/๓๑๖, อัง.จตุกก.อ. ๒/๓๓/๓๓๓)

^{๒๕๐} หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ หมายถึง ไม่มีคู่แข่ง คือไม่มีใครอื่นที่จะกล้าปฏิญาณว่า ‘เราเป็นพระพุทธเจ้าได้เหมือนพระตถาคต’ (อัง.เอกก.อ. ๑/๑๗๔/๑๐๔)

^{๒๕๑} ธรรมจักร หมายถึง ญาณ ๒ ประการ คือ (๑) ปฏิเวธญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงแห่งตลอดอริยสัจ ๔ (๒) เทสนาญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงประกาศธรรมจักร (ส.ข.อ.๒/๗๘/๓๑๖)

^{๒๕๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, หน้า ๑๐๙๒.

^{๒๕๓} ถ้ารูปศัพท์เป็น “อนัจจันติกโต” แปลว่า โดยมีความสุดสิ้นด้วยความไม่เที่ยง

ดาวกาลิกโต	โดยเป็นไปชั่วคราว
อุปาทายปริจฉินนโต	โดยกำเนิดได้ด้วยความคิดและความดับ
ปโลกโต	โดยแตกทำลาย
ขณิกโต	โดยเป็นไปชั่วขณะ
จลโต	โดยความหวั่นไหว
ปภังคุโต	โดยผุพัง
อัทธวโต	โดยไม่ยั่งยืน
วิปริณามธัมมโต	โดยมีความแปรผันอยู่เป็นธรรมดา
อसारกโต	โดยไม่มีสาระ
วิภวโต	โดยปราศจากความเจริญ
สังขตโต	โดยเป็นเป็นของถูกปรุงแต่งขึ้นไว้
มรณธัมมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “ไม่คงที่” หรือ “ไม่เที่ยง” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง หลักอนิจจตา ในไตรลักษณ์ กล่าวคือ เหตุการณ์ในชาติกเรื่องพระสุชน-มโนห์รา แผลงศรทำลาย “เกวียน” และ “ศิลา” ที่หมายถึง ร่างกาย หรือ กายนี้, ทำลาย “ไม้ทุมพร” คือ กิเลสเครื่องข้อง และทำลายเหล็กหมายถึง มหานรก ให้เป็นผุยผง ไม่คงที่เที่ยงแท้ ด้วยพละ ๕ ในหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้น แสดงถึงการเห็นสังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ คือเห็นหลักไตรลักษณ์ข้อที่ ๑ คือ สัพเพ สังขารา อนิจจา หรืออนิจจตา ชัดเจนแจ่มแจ้ง สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๓๐ การตีความคำว่า “ไม่คง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๐ การตีความคำว่า “ไม่คง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	ไม่คง	อนิจจตา

จากตารางที่ ๔.๓๐ การตีความคำว่า “ไม่คง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ไม่คง” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง หลักอนิจจาหรือหลักไตรลักษณ์ข้อที่ ๑ คือ สัพเพ สังขารา อนิจจา หมายถึงสังขารทั้งหลาย คือ ธาตุ ๔ ชั้น ๕ आयตนะ ๖ นี้ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่คงทน เมื่อเกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่ชั่วขณะและดับไปเป็นธรรมดา ดังพุทธพจน์ความว่า ธรรมนี้ ไม่ใช่ธรรมสำหรับชาวบ้าน ไม่ใช่ธรรมสำหรับชาวนิคมน ไม่ใช่ธรรมสำหรับสกุลเดียว แต่เป็นธรรมสำหรับชาวโลก

ทั้งปวงพร้อมทั้งเทวโลกธรรมนั้นคือ อนิจจตา^{๒๕๔} (ความไม่เที่ยง)^{๒๕๕} นอกจากนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรคยังอธิบายลักษณะของความไม่เที่ยงว่า “ปโลกโตคือโดยแตกทำลาย, ปภังคุโตคือโดยผุพัง” เป็นต้น

อนึ่ง การเห็นสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นธรรมที่ทำให้คลายมานานุสัย ดังพุทธพจน์ความว่า จงอบรมอนิมิตตวิโมกข์ จงละมานานุสัยเสียแต่นั้นเธอจักเป็นผู้อยู่อย่างสงบเพราะมานานุสัย สงบระงับไป ทั้งนี้ อนิมิตตวิโมกข์ หมายถึงความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือหลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตาแล้วถอนนิมิตเสียได้^{๒๕๖} ทั้งนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่าด้วยเรื่องอนิจจลักษณะวัตถุ^{๒๕๗} ความว่า “เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์”

๔.๒.๓๑ การตีความเหตุการณ์ “การยกคันธนู”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๕๗๔ ยังมีธนู คันหนึ่งอันอยู่ สำหรับกรุงไกร
 บุรุษพันหนึ่ง จึงยกขึ้นไหว บิดาจะใคร่ ให้โลกเลื่องลือ
 ๑๕๗๕ เจ้ามีฤทธิ์แรง ยกขึ้นสำแดง ยังได้แลหรือ ถ้าเจ้ายกไหว เทพไทจะลือ
 เกียรติยศระบือ ทั่วโลกโลกา
 ๑๕๗๖ สุธนกุมาร ยอกรกราบกราน รับพระบัญชา มิได้ย่อท้อ
 จะขออาสา ตามแต่บิดา ประสงค์สิ่งใด
 ๑๕๗๗ พูลแล้วประนมยอกรบังคม เข้ายกศัลปชัย เสี่ยงเอาบารมี เป็นที่อาศัย
 ยกศรขึ้นไว้ ดั่งใจจินดา
 ๑๕๗๘ เทพไทในสถาน ซ่องสาธูการ สะท้านเวหา ทั้งผ้าทั้งกระดาศ
 อภิวาทบุชา คนธรรพ์ครุฑา เทวอวยชัย”^{๒๕๘}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า ธนู^{๒๕๙} เป็นคำนาม หมายถึง ชื่ออาวุธชนิดหนึ่งประกอบด้วยคันธนูซึ่งมีสายธนูสำหรับน้าวยิง และลูกธนูที่มีปลายแหลม.

^{๒๕๔} อนิจจตา ความแปรแตกสลาย (พ.จ. (แปล) ๓๐/๕/๕๘, อภิ.สง. (แปล) ๓๔/๕๘๔-๕๘๕/๑๖๙-๒๕๕).

^{๒๕๕} พ.อ. (ไทย) ๓๓/๘๒/๔๖๖.

^{๒๕๖} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๙/๒๘๕.

^{๒๕๗} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๑๑๘.

^{๒๕๘} เสวย เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๒.

^{๒๕๙} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/ธนู>.

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

พระสุธนได้เสด็จเข้าไปในพระราชวัง เมืองสุวรรณคีรี ณ เขาไกรลาศ พระเจ้าปทุมราชาทรงต้องการให้พระสุธนแสดงความสามารถเพื่อให้เหล่าเทพเทวาได้เห็นความสามารถอันเหนือมนุษย์ของพระสุธน โดยให้หยกธนูและบัลลังก์ซึ่งต้องใช้คนธรรมดาหนึ่งพันคนจึงสามารถยกขึ้นได้ เมื่อพระสุธนได้เข้าไปยกธนูและบัลลังก์ที่มีน้ำหนักมากขึ้นนั้น กลับยกขึ้นได้อย่างง่ายดายแสดงถึงพลังกำลังอันยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าเหล่าเทวดาทิ้งหลายได้ประจักษ์ในความสามารถของพระองค์

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน คำว่า “การยกคันธนู” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ธรรมอันเป็นกำลัง”

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มหาสกุหลทายิสสูตร^{๓๐๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เราได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามย่อมเจริญพละ (ธรรมอันเป็นกำลัง) ๕ ประการ คือ ฝึกขุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญสัทธาพละที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้

๒. เจริญวิริยพละ ฯลฯ

๓. เจริญสติพละ ฯลฯ

๔. เจริญสมาธิพละ ฯลฯ

๕. เจริญปัญญาพละ ที่จะให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้

เพราะเจริญพละ ๕ ประการนั้นแล สาวกของเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญา และอภิญญาบารมีอยู่

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การเจริญพละ ๕”

ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร^{๓๐๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

อีกประการหนึ่ง ฝึกขุพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เราเจริญพละ ๕ ได้แล้วหรือหนอ’ ถ้าฝึกขุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า ‘เรายังเจริญพละ ๕ ไม่ได้’ ฝึกขุนั้นพึงพยายามเพื่อเจริญพละ ๕ แต่ถ้าฝึกขุนั้นพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า ‘เราเจริญพละ ๕ ได้แล้ว’ ฝึกขุนั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นแล

^{๓๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๓.

^{๓๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๔๗/๕๐๒.

(๓.๓) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “นักยิงธนูไม่ละสัญญาเคาะไม้”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคปัญญา ปริเฉทที่ ๒๒ ญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ อุปมาด้วยนักยิงธนู ความว่า

เล่ากันว่านักยิงธนูผู้หนึ่งสั่งให้เขาตั้งแผ่นกระดาน (แก่นไม้สน) ซ้อนกัน ๑๐๐ แผ่นไว้ในประเทศห่างออกไปประมาณ ๘ อูสะกะ แล้วเอาผ้าพันปิดหน้าตนเอง (ขึ้นสาย) ประทับลูกธนูไว้ (กับสาย) ยืนอยู่บนจักรยนต์ (กระดานหมุน) บุรุษผู้หนึ่งหมุนจักรยนต์ไป เมื่อใดแผ่นกระดานอยู่ตรงหน้านักยิงธนู เมื่อนั้น บุรุษผู้หมุนจักรยนต์ก็ให้สัญญาด้วย (การเคาะ) ไม้ ณ ที่นั้น นักยิงธนูก็ไม่ละสัญญาเคาะไม้ ยิงลูกธนูไปเจาะทะลุกระดาน ๑๐๐ แผ่นทันที

ในอุปมานั้น โคตรภูญาณ เปรียบเหมือนสัญญาเคาะไม้ มรรคญาณ เปรียบเหมือนนักยิงธนู การที่มรรคญาณไม่ละสัญญาที่โคตรภูญาณให้ไว้ แล้วทำพระนิพพานเป็นอารมณ์ เจาะทะลุทาบทำลายกองโลภะ โทสะ และโมหะ ที่ไม่เคยเจาะทะลุมาก่อน ที่ไม่เคยทาบทำลายมาก่อน เปรียบเหมือนนักยิงธนูไม่ละสัญญาเคาะไม้ ยิงลูกธนูเจาะทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ ชั้นในทันที^{๓๐๒}

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวสรุปได้ว่าคำว่า “การยกธนู” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน “การยก” หมายถึง การเจริญพละ ๕ ได้แก่ สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ และปัญญาพละ ที่จะให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ส่วนคำว่า “ธนู” หมายถึง ปัญญาในมรรคญาณ ดังนั้น “การยกคันธนู” จึงตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง ญาณที่เกิดจากการเจริญพละ ๕ สรุปการตีความเชิงธรรมาธิษฐานได้ดังตารางที่ ๔.๓๑ การตีความเหตุการณ์ “การยกคันธนู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๑ การตีความเหตุการณ์ “การยกคันธนู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	ธนู	ปัญญาในมรรคญาณ
๒	การยกคันธนู	ญาณที่เกิดจากการเจริญพละ ๕

จากตารางที่ ๔.๓๑ การตีความเหตุการณ์ “การยกคันธนู” จากบุคคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “การยก” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน หมายถึง การเจริญพละ ๕ ได้แก่ สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ และปัญญาพละ ที่จะให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ส่วน

^{๓๐๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า 1134.

คำว่า “ธนู” หมายถึง ปัญญาในมรรคญาณ ดังนั้น “การยกคันธนู” จึงตีความเชิงธรรมาธิษฐานว่า หมายถึง ญาณที่เกิดจากการเจริญพละ ๕

๔.๒.๓๒ การตีความเหตุการณ์ “การยกบัลลังก์ศิลา”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๕๗๙	ปทุมราชา	มีความเสนาหา	ปรีดาแจ่มใส	จึงมีพจนารถ
	ประภาศรส์ไป	แท่นศิลาใหญ่	มีในนครา	
๑๕๘๐	จะยกผายผัน	คนมากถึงพัน	ซึ่งจะเคลื่อนคลา	
	ถ้าเจ้ายกได้	ตั้งใจปรารถนา	ฝูงเทพเทวา	จะสาธุการ
๑๕๘๑	สุธนอุธร	น้อมเศียรยกกร	รับพระพจมาน	
	เห็นแท่นศิลา	อันหนาพิศาล	สมเด็จจกบาล	ดำเนินเข้าไป
๑๕๘๒	ยอบองค์ทรงนั่ง	ริมแท่นบัลลังก์	ศิลาอันใหญ่	
	ยกกรเบี่ยงขวา	ลูบมาลูบไป	คำริพระทัย	เห็นไม่เคลื่อนคลา
๑๕๘๓	พระจึงอธิษฐาน	เดชโพธิญาณ	ได้บำเพ็ญมา	
	ขอให้ขึ้นได้	อย่าได้อัปรา	ฝูงเทพถ้วนหน้า	จะมาไยไพ
๑๕๘๔	สมเด็จจกบาล	ครั้นอธิษฐาน	ย็นขึ้นทันใด	
	โอบอุ้มศิลา	อันหน้ากว้างใหญ่	ยกชูขึ้นได้	เทียวไปเทียวมา
๑๕๘๕	เปรียบดุจดั่งอย่าง	ทารกยกฟาง	ขึ้นวางเหนือป่า	
	ไม่หนักพระกาย	สบายกายา	พาเดินไปมา	หน้าพระลานชัย ^{๓๐๓}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

บัลลังก์^{๓๐๔} เป็นคำนาม หมายถึง พระแท่นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ภายใต้เศวตฉัตร เรียกว่า ราชบัลลังก์ โดยปริยายคำว่าราชบัลลังก์ นี้ หมายถึงความเป็นพระมหากษัตริย์หรือสถาบัน กษัตริย์ก็ได้ที่นึ่งผู้พิพากษาเมื่อพิจารณาคดีในศาล

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

พระสุธนได้เสด็จเข้าไปในพระราชวัง เมืองสุวรรณคีรี ณ เขาไกรลาศ พระเจ้าปทุมราชาทรง ต้องการให้พระสุธนแสดงความสามารถเพื่อให้เหล่าเทพเทวาได้เห็นความสามารถอันเหนือมนุษย์ของ พระสุธน โดยให้ยกธนูและบัลลังก์ซึ่งต้องใช้คนธรรมดาหนึ่งพันคนจึงสามารถยกขึ้นได้ เมื่อพระสุธนได้ เข้าไปยกธนูและบัลลังก์ที่มีน้ำหนักมากขึ้นนั้น กลับยกขึ้นได้อย่างง่ายดายแสดงถึงพลังกำลังอันยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นเหล่าเทวดาทั้งหลายได้ประจักษ์ในความสามารถของพระองค์

^{๓๐๓} เสยย์ เกิดเจริญ, กภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๒.

^{๓๐๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/ลูกศร>.

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุททวงศ์ รตนจังกมนกัณฑ์^{๓๐๕} ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จิงกรมแก้ว

ในกาลนั้น...พระผู้มีพระภาคพระศากยมุนีผู้ประเสริฐ ทรงรับนิมนต์แล้วเสด็จดำเนินไปตามทางใหญ่ เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปพระพุทธองค์เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์โดยการเสด็จดำเนินไปตามลำดับได้ทรงทำปาฏิหาริย์ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโรหิณี

พระผู้มีพระภาคผู้ศากยมุนี ผู้ประเสริฐประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้นแสดงมหาเวสสันดรชาดก แก่พระราชบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้นสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุนิรมิต

(พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า)

มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาเหล่านี้ไม่รู้ว่พระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไร พระพุทธเจ้าผู้ทรงประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทรงมีกำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเช่นไร มีพุทธพลัง^{๓๐๖} เช่นไร

มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาเหล่านี้ไม่รู้ว่พระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไรพระพุทธเจ้าผู้ทรงประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทรงมีกำลังฤทธิ์และกำลังปัญญาเช่นไร มีพุทธพลังเช่นไร เราจักแสดงพุทธพลังอันยอดเยี่ยมจักเนรมิตที่จิงกรมซึ่งประดับด้วยรัตนะในนภากาศ”

เทวดาประจำภาคพื้น เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดีชั้นปรนิมมิตวสวัตติ และเทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหมต่างก็ยินดี ได้พากันส่งเสียงอื้ออึงกึกก้อง พื้นแผ่นดินพร้อมทั้งเทวโลกสว่างไสวโลกันตนรกจำนวนมากที่ไม่เชื่อมติดกันและความมืดอันหนาที่ปกคลุมจัดไปในการนั้นเพราะเห็นปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ แสงสว่างเจิดจ้าอย่างโอฬาร ได้เกิดแผ่ซ่านไปในโลกทั้ง ๒ คือในโลกนี้และโลกอื่นพร้อมด้วยเทวดาคนธรรพ์ มนุษย์ และรากษสแผ่ไปตลอดพื้นที่กว้างขวางทั้งเบื้องล่าง เบื้องบน และเบื้องขวาง

นาค ครุฑ หรือแม่กนิษฐ พร้อมด้วยเหล่าเทวดาคนธรรพ์ มนุษย์ และรากษส ต่างก็ได้เห็นพระศาสดาผู้ทรงเกื้อกูล อนุเคราะห์สัตว์โลกเหมือนดวงจันทร์ลอยเด่นอยู่ในนภากาศ...เพราะได้สดับคำว่า “พุทธโธ” เทวดาเหล่านั้นเกิดปีติในขณะนั้นต่างก็ยืนประนมมือกล่าวว่า ‘พุทธโธ พุทธโธ’...

ท่านทั้งหลายจงทำจิตให้เกิดปีติปราโมทย์ให้บรรเทาทุกข์คือความเศร้าโศก ให้ได้สมบัติทั้งปวงแล้วจงฟังเรา

ท่านทั้งหลายจงดำเนินไปตามมรรคที่ย่ำยีความเมาบรรเทาความเศร้าโศก เปลื้องตนจากสังสารเป็นที่สิ้นทุกข์ทั้งปวง โดยความเคารพเถิด

^{๓๐๕} ขุ.พ. (ไทย) ๓๓/๑๘๑-/๕๕๓.

^{๓๐๖} พุทธพลัง หมายถึง พุทธานุภาพ ทศพลญาณ (ขุ.พุทธ.อ. ๓-๕/๒)

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

คำว่า “บัลลังก์ศิลา” ที่ถูกยกขึ้นโดยง่ายตายโดยพระสุธนเป็นการแสดงให้เห็นมนุษย์พร้อมทั้งเทวดาซึ่งไม่รู้ว่พระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไรพระพุทธเจ้าผู้ทรงประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทรงมีกำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเช่นไร มีพุทธพลัง คือทศพลญาณเป็นเช่นไร เมื่อตีความความเชิงธรรมาธิฐานจึงพบว่าบัลลังก์ศิลาที่ถูกยกขึ้นโดยง่ายตายโดยพระสุธนเป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์แสดงให้เห็นมนุษย์พร้อมทั้งเทวดารู้ว่พระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไรพระพุทธเจ้าผู้ทรงประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทรงมีกำลังฤทธิ์และกำลังปัญญา คือ ทศพลญาณ หมายถึงพระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ บาลีเรียก ตถาคตพลญาณ ๑๐^{๓๐๗} คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบ้นลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง

๑. **ฐานาฐานญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ) คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่าง ๆ กัน

๒. **กรรมวิปากญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม) คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๓. **สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง) คือ สุกคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ คือรู้ว่เมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไบบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๔. **นानาธาตุญาณ** (ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอนเนก) คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายอุปาตินนกสังขารและฝ่ายอนุปาตินนกสังขาร เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิ การปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ आयตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

^{๓๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูรค์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๔๐-๔๑.

๕. นานาธิมุตติกญาณ (ปรีชาหยั่งรู้อิทธิ) คือ รู้อิทธิอาศัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน

๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ (ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย) คือ รู้อัตถ์สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อน หรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่

๗. ฌานาธิสังกิเลสชาติญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติ

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้

๙. จุตูปปาตญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑๐. อาสวกขยญาณ หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

ทั้งนี้ทศพลญาณนี้เป็นผลที่เกิดจากการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ กล่าวคือ เมื่อบุคคลบำเพ็ญเพียรบรรลุปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายเห็น เห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้น โดยเป็นสภาวะของไตรลักษณ์ ประกอบด้วยปัญญา มนสิการด้วยมรรคญาณไม่ละสัญญาที่โคตรภูญาณธรรมทั้งหลายนี้ล้วนเป็นองค์ประกอบของ พละ ๕ อุปมาเหมือนกำลังลูกศรซึ่งเข้าทำลายมานานุสัยอันเป็นเครื่องกั้น ดังในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อินทริยสังยุต สาเกตสูตร^{๓๐๘} ว่า ด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่อินทริย ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการและที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทริย ๕ ประการมีอยู่เหตุที่อินทริย ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการ และที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทริย ๕ ประการ เป็นอย่างไร คือ สิ่งใดเป็นสัทอินทริย สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทอินทริย สิ่งใดเป็นวิริยอินทริย สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยอินทริย สิ่งใดเป็นสติอินทริย สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสติอินทริย สิ่งใดเป็นสมาธิอินทริย สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิอินทริย สิ่งใดเป็นปัญญินทริย สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทริย ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน กลางแม่น้ำนั้น มีเกาะ เหตุที่จะให้เห็นว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสเดียวมีอยู่ และเหตุที่จะให้เห็นว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสก็มีอยู่ เหตุที่จะให้เห็นว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสเดียว เป็นอย่างไร คือ น้ำที่อยู่สุดทิศตะวันออกและสุดทิศตะวันตกของเกาะนั้นนี้แล คือเหตุที่ให้เห็นว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสเดียวเหตุที่จะให้เห็นว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแส เป็น

^{๓๐๘} ส.ม.ท. (ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๕.

อย่างไรคือ น้ำที่อยู่สุดทิศเหนือและสุดทิศใต้ของเกาะนั้นนั่นแล คือเหตุที่ให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแส แม่น้ำใด

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธิ นทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิ นทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้น เป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว”

สรุปการตีความเชิงธรรมาธิษฐานได้ดังตารางที่ ๔.๓๒ การตีความเหตุการณ์ “การยก บัลลังก์ศิลา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๒ การตีความเหตุการณ์ “การยกบัลลังก์ศิลา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	การยกบัลลังก์ศิลา	ทศพลญาณ คือ พระญาณเป็นกำลังของ พระพุทธเจ้า

จากตารางที่ ๔.๓๒ การตีความเหตุการณ์ “การยกบัลลังก์ศิลา” จากบุคลาธิษฐานเป็น ธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “การยกบัลลังก์ศิลา” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน หมายถึง ทศพลญาณ คือ พระญาณเป็นกำลังของพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ

๔.๒.๓๓ การตีความคำว่า “หนัก”

สุรางคนางค์ ๒๘

๑๕๗๔ ยังมีธนู คั่นหนึ่งอันอยู่ สำหรับกรงไกร
 บุรุษพันหนึ่ง จึงยกขึ้นไหว บิดาจะใคร่ ให้โลกเลื่องลือ^{๓๐๙}
 ๑๕๘๔ สมเด็จพระเจ้า ครั้นอธิษฐาน ยืนขึ้นทันใด โอบอุ้มศิลา
 อันหน้ากว้างใหญ่ ยกชูขึ้นได้ เทียวไปเทียวมา
 ๑๕๘๕ เปรียบดุจดังอย่าง ทารกยกฟาง ขึ้นวางเหนือป่า
 ไม่หนักพระกาย สบายกายา พาเดินไปมา หน้าพระลานชัย^{๓๑๐}

^{๓๐๙} เสยย์ เกิดเจริญ, กายกถอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า 161.

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า “หนัก” เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง มีน้ำหนักมาก, ตรงข้ามกับ เบา^{๓๑๑}

(๒) การตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน

พระปฐมราชา ได้ทดสอบความสามารถของพระสุธน ว่าจะสามารถยกคันธนูและแท่นหินที่มีน้ำหนักมากจนต้องใช้คนหนึ่งพันคนจึงจะยกขึ้นได้ แต่พระสุธนสามารถยกขึ้นอย่างง่ายดาย

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคคลาธิษฐาน คำว่า “หนัก” หรือ “ภาระหนัก” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ภาระหนัก”

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน มหาปชาบดีโคตมีเถรียาปทาน^{๓๑๒} กล่าวถึงคำว่า “ภาระหนัก” ว่า “พระศาสดาฉันก็ได้บำรุงแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้วภาระหนัก^{๓๑๓} ฉันก็ปลงลงได้แล้ว ตัณหาที่เป็นเหตุนำไปสู่ภพฉันก็ถอนได้แล้ว”

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ภาระ”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ภารสูตร^{๓๑๔} ว่าด้วยภาระ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงภาระ ผู้แบกภาระการถือภาระ และการวางภาระแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯลฯ ภาระ เป็นอย่างไร คือ ควรกล่าวได้ว่า ภาระนั้น ได้แก่ อุปาทานชั้น (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ ประการ อุปาทานชั้น ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

^{๓๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

^{๓๑๑} <http://www.royin.go.th/dictionary/หนัก>.

^{๓๑๒} ชุ.อ. (ไทย) ๓๓/๑๒๑/๔๐๒.

^{๓๑๓} ภาระหนัก หมายถึง ชั้นภาระ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น (จุ.เถร.อ. ๒/๖๐๔/๒๔๐)

^{๓๑๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

นี้เรียกว่า ภาวะ ผู้แบกภาวะ เป็นอย่างไร คือ ควรกล่าวได้ว่า ผู้แบกภาวะนั้น ได้แก่ บุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ นี้เรียกว่า ผู้แบกภาวะ การถือภาวะ เป็นอย่างไร คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิตเพลินและความกำหนด มีปกติให้เพลิตเพลินในอารมณฺ์นั้น ๆ ได้แก่

๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม)
๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ)
๓. วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

นี้เรียกว่า การถือภาวะ การวางภาวะ เป็นอย่างไร คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่า การวางภาวะ”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “ชั้น ๕ คือภาวะ บุคคลคือผู้แบกภาวะ “การถือภาวะเป็นทุกข์ในโลก” การวางภาวะเป็นสุขในโลกบุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก ลีนความอยาก ดับสนิทแล้ว”

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “หนัก” หรือ “ภาระหนัก” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง ทุกข์ในโลก หรือ ทุกขตา จัดเป็นหลักไตรลักษณ์ข้อที่ ๒ คือ สัพเพ สังขาร ทุกขา กล่าวคือ เหตุการณ์ในชาติกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา พระสุธนายกคันธนูและแท่นศิลา ด้วยพละ ๕ ในหลักโศธิปักขียธรรม ๓๗ นั้น แสดงถึงการเห็นสังขารทั้งหลาย เป็นทุกข์ คือเห็นหลักไตรลักษณ์ข้อที่ ๒ คือ สัพเพ สังขารา ทุกขา ชัดเจนแจ่มแจ้ง สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๓๓ การตีความคำว่า “หนัก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๓ การตีความคำว่า “หนัก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	หนัก	ทุกขตา

จากตารางที่ ๔.๓๓ การตีความคำว่า “หนัก” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “หนัก” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ว่าหมายถึง หลักทุกขตา หรือหลักไตรลักษณ์ข้อที่ ๒ คือ สัพเพ สังขารา ทุกขา หมายถึง สังขารทั้งหลาย คือ ธาตุ ๔ ชั้น ๕ आयตนะ ๖ นี้ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่คงทน เป็นทุกข์ ทนได้ยาก ย่อมตั้งอยู่ชั่วขณะและดับไปเป็นธรรมดา ดังพุทธพจน์กล่าวถึงทุกข

ลักษณะวัตถุเรื่องทุกขลักษณะ^{๓๑๕} ความว่า “เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา^{๓๑๖} ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์” อนึ่งทุกขตา^{๓๑๗} ประกอบด้วยทุกข์ ๓ ประการ คือ ๑) ทุกขทุกขตา (สภาวะทุกข์คือทุกข์) ๒) สังขารทุกขตา (สภาวะทุกข์คือสังขาร) และ ๓) วิปริณามทุกขตา (สภาวะทุกข์คือความแปรผันไป)

๔.๒.๓๔ การตีความเหตุการณ์ “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง”

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๖๐๗	ครั้นถึงบังคม	ยอกรประนม	ประณตบทศรี
	พระองค์อภิวาท	ตามราชประเพณี	มิได้พาที เสี่ยงมเจียมองค์
๑๖๐๘	ปทุมภูบาล	ตรัสแก่กุมาร	ผู้ทรงฤทธิรงค์
	กุมารจ้านง	ทอดทศนัย	พระราชบิดา
๑๖๐๙	องค์นางมเหสี	ของเจ้าอยู่ยี่	ด้วยหรือหาไม่
	จะภิเษกให้	เจ้าครอบครองกัน	กุมารรู้จัก
๑๖๑๐	สุนนกุมาร	รับพระโองการ	ยอกรอภิวาท
	แลหาเมียขวัญ	ซึ่งนั่งอยู่นั้น	ไม่รู้จักนาง
๑๖๑๑	พี่น้องเหมือนกัน	รัศมีสีสัน	ผิวพรรณไม่ห่าง
	นัยนาไม่วาง	ไม่รู้วานาง	มโนห์ราองค์ใด
๑๖๑๒	ดูแล้วดูเล่า	ฉงนหาเปล่า	จะเอาที่ไหน
	จริตไม่ไกล	พระองค์จึงไม่	รู้จักพักตรา
๑๖๑๓	พี่น้องเจ็ดองค์	พระโณมรูปทรง	วงพักตรลักษณ์า
	ปัมปานดังว่า	เทพแกล้งหล่อมา	รวมพิมพ์เดียวกัน
๑๖๑๔	สุนนจนจิต	ไม่รู้ที่คิด	ถ้ายถอนผ่อนผัน
	ทำได้ทุกอัน	ครั้งนี้แกล้งกัน	จริงแล้วแลนา ^{๓๑๘}

ภาพยยานี ๑๑

๑๖๑๕ จะกล่าวถึงตรีเนตร
องค์อัมเรศในตึงสา บัลลังก์อาสน์ไสยา
แข็งดั่งว่าแผ่นกระดาน

^{๓๑๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๘/๑๑๘.

^{๓๑๖} เห็นด้วยปัญญา หมายถึง เห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา (ชุ.ธ.อ. ๗/๕๖)

^{๓๑๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒๗/๓๔๕.

^{๓๑๘} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า 16๔-16๕.

๑๖๑๖	ประหลาดหลากนักหนา	เล็งทิพย์มาในสถาน
	จึงรู้ว่ากุมาร	มารำคาญดวงอุรา
๑๖๑๗	โกสีย์ครั้นแจ้งเหตุ	จากนิเวศพิมานมา
	แปลงกายหายกายา	กระซิบบว่าแ้วพระกรรม
๑๖๑๘	ตัวเราคืออินทรา	บัดนี้มาช่วยทรงธรรม์
	ให้ดูแมลงวัน	บินวนเวียนเคียรทรามวัย
๑๖๑๙	ถ้าจับที่เกศา	องค์นั้นหนามิใช่ใคร
	สุธนเข้าพระทัย	เพราะหัตถ์นัยน์ค้อยยินดี
๑๖๒๐	แลเห็นแมลงวันทอง	อยู่ช่องเกล้าเกศี
	จึงรู้ว่าเทวี	เอะองค์นี้เจียวสิวา
๑๖๒๑	ประจักษ์องค์สันทิต	ยกพระหัตถ์ยื่นเข้ามา
	จับกรแก้วกัลยา	มโนห์ราบังคมพลัน ^{๓๑๙}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า อินทรา^{๓๒๐} เป็นคำนาม หมายถึง พระอินทร์ ส่วนคำว่า แมลงวันทอง^{๓๒๑} เป็นคำนาม หมายถึง ชื่อแมลงประเภทหนึ่งซึ่งมีปีก ๑ คู่

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

พระสุธนว่าไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าในบรรดาธิดาทั้งเจ็ดของพระปทุมราชนั้นคนใด เป็นนางมโนห์รา จนกระทั่งพระอินทร์ต้องลงมาช่วยกระซิบบว่าจะแปลงกายเป็นแมลงวัน ถ้าไปตอมที่ ศีรษะนางใดนางนั้นคือนางมโนห์รา พระสุธนจึงเลือกได้อย่างถูกต้อง, จึงกล่าวได้ว่าบทบาทหน้าที่ของ พระอินทร์ในคัมภีร์ชาดก มีฐานะเป็นเทพผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้สามารถบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จ^{๓๒๒}

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน เหตุการณ์ “พระอินทร์ แปลงเป็นแมลงวันทอง” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “แมลงวันกินคูถ”

^{๓๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๖.

^{๓๒๐} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/อินทรา>.

^{๓๒๑} <http://www.royin.go.th/dictionary/แมลงวัน>.

^{๓๒๒} เสย്യ เกิดเจริญ, ภาพยนตร์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๗.

^{๓๒๓} <https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-th-pleang/อินทรา>.

^{๓๒๔} <http://www.royin.go.th/dictionary/แมลงวัน>.

^{๓๒๕} ศานติ ภักดีคำ, พระอินทร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗.

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค มีพหุสูตร^{๓๒๓} ว่าด้วยภิกษุติดลาภ และความสรรเสริญเปรียบเหมือนแมลงวันกินคูด

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ... “ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ฯลฯ ต่อการบรรลุลหณะ เปรียบเหมือน “แมลงวัน” กินคูดเต็มท้องและเปื้อนคูด และข้างหน้าของมันยังมีคูดกองใหญ่ มันยังดูหมิ่น “แมลงวันเหล่านี้” ว่า ‘เรากินคูดเต็มท้องและเปื้อนคูดเรายังมีคูดกองใหญ่อยู่ข้างหน้าอีก’

อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิต เวลาเช้า ครองอันตราวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม ฉันท(ภัตตาหาร) จนพอแก่ความต้องการ และทายกยังนิมนต์ให้ฉันในวันรุ่งขึ้น แม้อาหารของเธอจะเต็มบาตร เธอไปอารามแล้ว ยังพูดโอ้อวดท่ามกลางหมู่ภิกษุว่า ‘ผมฉันพอแก่ความต้องการแล้ว ทายกยังนิมนต์ให้ฉันในวันรุ่งขึ้น อาหารของผมนั้นก็เต็มบาตร และยังจะได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารอีก ส่วนภิกษุเหล่านี้มีบุญน้อย มีศักดิ์น้อย จึงไม่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร’ เธอถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิต จึงดูหมิ่นภิกษุเหล่านี้ผู้มีศีลเป็นที่รักการกระทำ ของโมฆบุรุษนั้นเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน

ภิกษุทั้งหลาย “ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ฯลฯ” อย่างนี้เธอทั้งหลาย พึงศึกษาอย่างนี้”

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจักไม่ตอม ไม่กัดคนที่มกใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต กุฎุวิสสุต^{๓๒๔} ว่าด้วยความมกใหญ่ ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ถือบาตรจีวรเสด็จเข้าไปสู่กรุงพาราณสีเพื่อบิณฑบาต พระผู้มีพระภาคกำลังเที่ยวบิณฑบาตในสำนักของพวกมัลลกะที่ชุมนุมกันอยู่ในที่ชื่อชಾಯโค ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ไม่มีความแ่มชื่น^{๓๒๕} มีแต่ความแ่มชื่นภายนอก^{๓๒๖} หลงลืมนสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทริย์ ครั้นแล้วได้ตรัสกับภิกษุนั้นดังนี้ว่า

^{๓๒๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๑/๒๖๘.

^{๓๒๔} อ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๗.

^{๓๒๕} ไม่มี ความแ่มชื่น ในที่นี้หมายถึง ปราศจากความสุขที่เกิดจากฌาน (อง.ติก.อ. ๒/๑๒๙/๑๗๐).

^{๓๒๖} มีแต่ความแ่มชื่นภายนอก ในที่นี้หมายถึง มีความสุขที่เกิดจากกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (อง.ติก.อ. ๒/๑๒๙/๒๗๐).

ภิกษุ เธออย่าได้ทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจ๊กไม่ตอม ไม่กัดคนที่มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ” ครั้นภิกษุนั้นได้รับพระโอวาทนี้จากพระผู้มีพระภาคแล้วก็ถึงความสังเวช^{๓๒๗}

ภิกษุ เธออย่าได้ทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจ๊กไม่ตอม ไม่กัดคนที่มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบนั้น” ครั้นเรากล่าวสอนด้วยโอวาทนี้แล้วภิกษุนั้นก็ถึงความสังเวช”เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความมักใหญ่คืออะไร กลิ่นดิบคืออะไร แมลงวันคืออะไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ

ความมักใหญ่	คือ	อภิชณา
กลิ่นดิบ	คือ	พยาบาท
แมลงวัน	คือ	บาปอกุศลวิตก

ภิกษุ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจ๊กไม่ตอม ไม่กัดคนที่มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ แมลงวันคือ ความดำริที่อิงราคะจ๊กไต่ตอมบุคคลที่ไม่คุ้มครองในจักขุทวารและโสททวาร “ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย” ภิกษุทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบย่อมอยู่ห่างไกลจากนิพพาน มีแต่ความคับแค้นเท่านั้น คนพาลมีปัญหาทรมาน ถูกแมลงวันไต่ตอมไม่ได้เพื่อนที่เสมอตน พึงเที่ยวไปในบ้านบ้าง ในป่าบ้างส่วนพวกที่สมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีในธรรมที่สงบด้วยปัญญาเป็นผู้สงบระงับอยู่เป็นสุข แมลงวันย่อมไม่รบกวนเขา

(๓.๓) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ”

ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ปฐมอนุรุทธสูตรปฐมอนุรุทธสูตร^{๓๒๘} ว่าด้วยพระอนุรุทธ ความว่า

ครั้งนั้น ท่านพระอนุรุทธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ด้วยตาพิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ข้าพระองค์เห็นแต่มาตุคาม (สตรี) โดยมากหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาตนรก มาตุคามประกอบด้วยธรรมเท่าไรหนอ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาตนรก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอนุรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรกธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือมาตุคามในโลกนี้

๑. ในเวลาเช้า ถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ่มุมจิตอยู่ครองเรือน
๒. ในเวลาเที่ยง ถูกความริษยากลุ่มุมจิตอยู่ครองเรือน
๓. ในเวลาเย็น ถูกกามราคะกลุ่มุมจิตอยู่ครองเรือน

^{๓๒๗} ถึงความสังเวช ในที่นี้หมายถึง เป็นพระโสดาบันเข้าสู่กระแสอริยมรรค (อง.ตีก.อ. ๒/๑๒๙/๒๗๐).

^{๓๒๘} อ.ตีก. (ไทย) ๒๐/130/๓๗๙.

อนรุทระ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แลหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย
ทุกติ วินิบาต นรก

(๓.๔) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “อัญญินทรีย์”

ในพระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อัญญินทรียสูตร^{๓๒๙} ว่าด้วยอัญญินทรีย์
ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๓ ประการนี้อินทรีย์ ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑) อนัญญาตัญญุสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่มีได้
๕)

๒) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง)

๓) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว) อินทรีย์ ๓ ประการนี้

(๓.๕) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “วชิระของพระอินทร์”

ในคัมภีร์วิสุทธีมรรค กล่าวถึงคำว่า “พระอินทร์”^{๓๓๐} ที่อุปมาเกี่ยวข้องกับคำว่า “ญาณ”
และ “อุเบกขา” กล่าวคือ คำว่า “ญาณ” หมายถึง วิปัสสนาญาณ ทราบว่าเมื่อโยคีนั้นกำลัง
เทียบเคียงไตรตรองรูปธรรมและอรูปธรรม (รูปและนาม) ทั้งหลายอยู่ ญาณซึ่งมีกระแสปราดเปรียว
แหลมคม แก่กล้า ชัดแจ้ง ก็เกิดขึ้น ประดุจดั่งวชิระของพระอินทร์^{๓๓๑} ที่ทรงชัศออกไป, คำว่า
“อุเบกขา” หมายถึง ทั้งวิปัสสนูปเพกขาและทั้งอวัชชูปเพกขา เพราะว่า ในสมัยนั้น ทั้งวิปัสสนูปเพกขา
ซึ่งมีความเป็นกลางในสังขารทั้งปวง ทั้งอวัชชูปเพกขาในมโนทวารก็มีกำลัง เกิดขึ้นแก่โยคีนั้น ความ
จริง เมื่อโยคีนั้นรำพึงถึงฐานะนั้น ๆ อยู่ อุเบกขานั้นก็ดำเนินอย่างแก่กล้าแหลมคม ประดุจดั่งวชิระ
ของพระอินทร์ที่ทรงชัศออกไป และประดุจดั่งลูกศรที่เฝ้าร่อนแล้วยิงไปในกองใบไม้

(๓.๖) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “แมลงวันหัวเขียว”

ในคัมภีร์วิสุทธีมรรค กล่าวถึง “เป็นราชาหรือคนจันทาลก็เหมือนกัน”^{๓๓๒} ความว่าสรีระ
ร่างอันใด มีขี้ตาไหลออกจากตาทั้งสอง มีขี้หูไหลออกจากหูทั้งสอง มีน้ำมูกไหลออกจากจมูกทั้งสอง
มีอาหาร, ดี, เสมหะหรือโลหิตไหลออกจากปาก มีอุจจาระและปัสสาวะไหลออกจากทวารเบื้องล่างทั้ง
สอง มีน้ำเหงื่ออันสกปรกไหลออกจากขุมขน ๙๙,๐๐๐ ขุม มีแมลงวันหัวเขียวเป็นต้นไต่ตอมอยู่
บุคคลไม่ปรนนิบัติสรีระร่างอันใด ด้วยสรีระกิจ มีการสีฟัน, บ้วนปาก, สระผม, อาบน้ำ, ぬ้ผ้าและหมั

^{๓๒๙} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๙/๔๔๓/๓๐๓.

^{๓๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธีมรรค, หน้า ๑๐๖๖.

^{๓๓๑} วชิระ เป็นอาวุธประจำกายของพระอินทร์ วชิระ แปลว่า สายฟ้า และมีอีกความหมายหนึ่งแปลว่า
เพชร ด้วยเหตุนี้พระอินทร์จึงเป็นเทพแห่งสายฟ้า; <https://th.wikipedia.org/wiki/วชิระ>.

^{๓๓๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธีมรรค, หน้า ๓๔๑.

ผ้าเป็นต้น ปล่อยไปตามกำเนิด มีผมพระรุ้งพระรังยุงเหยิง ท่องเที่ยวจากบ้านหลังไปยังบ้านหน้า แม้จะเป็นราชาก็ตาม จะเป็นคนเทหยากเยื่อหรือคนจันทาลเป็นต้นชั้นใดชั้นหนึ่งก็ตาม จะไม่มีสิ่งผิดแผกกันเลย เพราะเป็นสรีระร่างที่ปฏิภูมเสมอกัน ชื่อว่า ความเป็นต่างกันในสรีระร่างของราชาก็ดี ของคนจันทาลก็ดี หามีไม่ เพราะเป็นสิ่งปฏิภูมคือไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็นและน่าเกลียด ด้วยประการฉะนี้

ก็แหละ ในสรีระร่างอันนี้ เมื่อคนเราพากันขัดสีมลินทินทั้งหลายมีมลินทินพื้นเป็นต้น ด้วยไม้สีพื้นและน้ำบ้วนปากเป็นต้น แล้วปกปิดอวัยวะส่วนที่ยังความละเอียดให้หายไปด้วยผ่านานาชนิด ไล้ทาด้วยเครื่องลูบไล้อันหอมหวานนาพาพรรณ ประดับด้วยอารมณ์ต่าง ๆ มีอารมณ์ดอกไม้เป็นต้น ย่อมกระทำให้ถึงซึ่งอาการควรที่จะพึงถือเอาได้ว่าเรา ว่าของเราได้

แต่นั้น เพราะเหตุที่สรีระร่างถูกเครื่องอสังการอันประกอบเข้าใหม่นี้ ปิดบังไว้คนเราจึงไม่รู้สรีระร่างนั้นของเขาอันมีลักษณะไม่งามตามความเป็นจริง พวกบุรุษจึงหลงยินดีในพวกสตรี และพวกสตรีก็หลงยินดีในพวกบุรุษ

แต่เมื่อว่าโดยปรมัตต์แล้ว ในสรีระอันนี้ขึ้นชื่อว่าที่ ๆ ควรแก่การที่จะพึงยินดี แม้เพียงเท่าอนุหนึ่งก็ได้มี เป็นความจริงอย่างนั้น ในบรรดาชิ้นส่วนทั้งหลายเช่นผม, ขน, เล็บ, ฟัน, น้ำลาย, น้ำมูก, อุจจาระ และปัสสาวะ แม้ชิ้นส่วนอันหนึ่งที่ตกออกไปข้างนอกจากสรีระร่างแล้ว คนทั้งหลายก็ไม่ปรารถนาเพื่อจะถูกต้อนแม่ด้วยมือ ย่อมสะอิดสะเอียน ย่อมขยะแหยง ย่อมเกลียด

(๓.๗) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “กลิ่นชั่ว”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสอาจารย์ อรรถาธิบายถึง ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ^{๓๓๓} ความว่า

โยคีผู้นั้น เป็นผู้มีความปรารถนาเพื่อจะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีแต่ความแตกดับ อันดำเนินไปอยู่ในภพ ในกำเนิด ในคติ ในฐิติ และในนิवास ทุกหนทุกแห่งดังกล่าวมานั้น จึงยกเอาสังขารทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้วกำหนดรู้ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณต่อไปอีก เพื่อพ้นไปเสียจากสังขารทั้งปวง

เห็นอยู่ (ซึ่งสังขารทั้งปวง) โดยอสุภะ (ความไม่งาม) โดยเป็นบริวารของทุกขลักษณะ ด้วยเหตุทั้งหลาย เช่นเป็นต้นว่า

อธัญญโต	โดยเป็นของไม่งาม
ทุดคันธโต	โดยมีกลิ่นชั่ว
เชคุจฺจโต	โดยเป็นของน่าเกลียด
ปฏิภูมโต	โดยเป็นของปฏิภูม
อมัณฑนโต	โดย (ปรากฏชัดด้วย) การไม่ตกแต่ง

^{๓๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๒.

วิรูปโต โดยเป็นรูปพิการ
 วิภังคะ โดยเป็นของควรสลัดทิ้งไป

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “พระอินทร์” ตีความเชิงธรรมาธิฐานว่า หมายถึง ญาณ หมายถึง วิปัสสนาญาณ และ “อุเบกขา” หมายถึง ทั้งวิปัสสนูปেকขาและทั้งอวิชชูปেকขา อันเกิดจากอินทรีย์ ๕ และ พละ ๕ จึงยกระดับไปสู่ขั้นโพชฌงค์ หรือ โพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ มีเจ็ดอย่างคือ

- ๑) สติ (สติสัมโพชฌงค์) ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- ๒) ธรรมวิจยะ (ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์) ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม
- ๓) วิริยะ (วิริยสัมโพชฌงค์) ความเพียร
- ๔) ปิติ (ปิติสัมโพชฌงค์) ความอิ่มใจ
- ๕) ปัสสัทธิ (ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์) ความสงบกายใจ
- ๖) สมาธิ (สมาธิสัมโพชฌงค์) ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
- ๗) อุเบกขา (อุเบกขาสัมโพชฌงค์) ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็นจริง

โพชฌงค์ ๗ เป็นหลักธรรมส่วนหนึ่งของ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ (ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค อันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘

อนึ่ง การเห็นตามความเป็นจริงดังกล่าวคือเห็นแมลงวันทองของพระสุธนสอดคล้องกับคำว่า “แมลงวัน” ซึ่งหมายถึง ปาปอกุศลวิตกและดำริที่อิงราคะ ซึ่งองค์ธรรมในโพชฌงค์ ๗ เป็นคู่ปรับของอนุสัย ๗^{๓๓๔} ดังในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค โพชฌังคสังยุต เอกอัมมสูตรว่า ด้วยธรรมอันเป็นเอก ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงเป็นไปเพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์เหมือนโพชฌงค์ ๗ ประการนี้เลย

โพชฌงค์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงเป็นไปเพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

เจริญสติ, ธรรมวิจยะ, วิริย, ปิติ, ปัสสัทธิ, สมาธิและอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวกอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปในโอสถัคค โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงเป็นไปเพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ เป็นอย่างไรคือ จักขุ

^{๓๓๔} สัมมา. (ไทย) ๑๙/๑๒๐/๑๔๑.

(ตา) เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ เครื่องผูกคือสังโยชน์ ความถ่อมมัน ย่อมเกิดขึ้นที่จักขุนี้ โสตะ (หู) ... ฆานะ (จมูก) ... ชิวหา (ลิ้น) เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ เครื่องผูกคือสังโยชน์ ความถ่อมมัน ย่อมเกิดขึ้นที่โสตะ ... ฆานะ ... ชิวหานี้ ฯลฯ มโน (ใจ) เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ เครื่องผูกคือสังโยชน์ ความถ่อมมัน ย่อมเกิดขึ้นที่มโนนี้ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์” จึงกล่าวได้ว่า

๑) สติ	เป็นคู่ปรับกับ	อวิชชา
๒) ฌัมมวิจยะ	เป็นคู่ปรับกับ	ทิฏฐิ (สัkkายทิฏฐิและสีลัปปัตตปราคาส)
๓) วิริยะ	เป็นคู่ปรับกับ	วิจิกิจฉา
๔) ปีติ	เป็นคู่ปรับกับ	ปฏิกษะ
๕) ปัสสัทธิ	เป็นคู่ปรับกับ	กามราคะ
๖) สมภาติ	เป็นคู่ปรับกับ	ภวราคะ (รูปราคะ อรูปราคะ (ภาพที่สงบ)
กับ อุทธัจจะกุกกุจจะ(ภาพที่ไม่สงบ))
๗) อุเบกขา	เป็นคู่ปรับกับ	มานะ

ทั้งนี้ ฌัมมวิจยะและวิริยะทำลายทิฏฐิและวิจิกิจฉาอนุสัย บรรลุเป็นพระโสดาบันและหรือพระสกทาคามี ส่วนปีติและปัสสัทธิทำลายปฏิกษะและกามราคะอนุสัย บรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนสมภาติ อุเบกขาและสติทำลายรูปราคะ อรูปราคะ อุทธัจจกุกกุจจะ มานะ อวิชชาอนุสัย บรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเกิดจากอัญญัตริย์ ได้แก่ อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง

สรุปการตีความเชิงธรรมาธิษฐานได้ดังตารางที่ ๔.๓๔ การตีความเหตุการณ์ “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๔ การตีความเหตุการณ์ “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขะ)
๑	อินทร์	อัญญัตริย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง
๒	พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง	ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์

จากตารางที่ ๔.๓๔ การตีความเหตุการณ์ “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “พระอินทร์” ตีความหมายเชิงปรมัตถสังขะ ว่าหมายถึงอัญญัตริย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง คือ ญาณ หมายถึง วิปัสสนาญาณ และ “อุเบกขา” หมายถึง ทั้งวิปัสสนูปกขาและทั้งอวัชณูปกขา อันเกิดจากอินทรีย์ ๕ และ พละ ๕ ส่วนคำว่า “พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง” บินวนเคี้ยวราตุคาม ตีความหมายเชิงปรมัตถสังขะ ว่าหมายถึง ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้คือการวิจัยธรรม กล่าวคือ ความเพียรธรรม ความ

สอดส่องสืบค้นธรรม พิจารณาว่าในสรีระอันนี้ขึ้นชื่อว่าที่ ๆ ควรแก่การที่จะพึงยินดี แม้เพียงเท่าอนุ
หนึ่งก็มีได้มี เป็นความจริงอย่างนั้น ในบรรดาชิ้นส่วนทั้งหลายเช่นผม, ขน, เล็บ, ฟัน, น้ำลาย, น้ำมูก,
อุจจาระ และปัสสาวะ แม้ชิ้นส่วนอันหนึ่งที่ตกออกไปข้างนอกร่างแล้ว คนทั้งหลายก็ไม่
ปรารถนาเพื่อจะถูกต้อนแม้ด้วยมือ ย่อมสะอิดสะเอียน ย่อมขยะเขย่ง ย่อมเกลียด นั่นเอง

**๔.๒.๓๕ การตีความเหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใด
เป็นนางมโนห์รา”**

สุรางคนางค์ ๒๘ (พิลาป)

๑๖๑๑ พี่น้องเหมือนกัน	รัศมีสีสัน	ผิวพรรณไม่ห่าง	พิศเพ่งเล็งหา
นัยนาไม่วาง	ไม่รู้ว่่านาง	มโนห์ราองค์ใด	
๑๖๑๒ ดูแล้วดูเล่า	ฉงนหาเปล่า	จะเอาที่ไหน	
เจ็ดนางไม่ผิด	จริตไม่ไกล	พระองค์จึงไม่	รู้จักพักตรา
๑๖๑๓ พี่น้องเจ็ดองค์	พระโฉมรูปทรง	วงพักตร์ลักขณา	
เอาจองค์ทรงสัณฐาน	ปัมปานดั่งว่า	เทพแกลังหล่อมา	ร่วมพิมพ์เดียวกัน
๑๖๑๔ สุธนจนจิต	ไม่รู้ที่คิด	ถ่ายถอนผ่นผ่น	ให้ทำสิ่งใด
ทำได้ทุกอัน	ครั้งนี้แกลังกัน	จริงแล้วแลนา ^{๓๓๕}	

(๑) การตีความตามตัวอักษร

คำว่า “ไม่รู้จักว่่านางมโนห์รา” หรือ “ไม่รู้จักพักตรา” หรือ “ไม่รู้ที่คิดถ่ายถอนผ่นผ่น”
ความไม่รู้ มีความหมายเดียวกันกับคำว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง หมายถึง ไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔
หรือความเขลา^{๓๓๖}

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

หลังจากพระสุธนก็เดินทางผจญภัยอันตรายนานปีการแทบจะสิ้นชีวิต จนบรรลุนิเว
ไกรลาสสุวรรณนคร ได้เฝ้าท้าวพุมราช ท้าวพุมราชได้ให้พระสุธนแสดงฤทธิ์ แผลงศร ยกแท่นศิลา
และชี้ตัวนางมโนห์รา ซึ่งพระสุธนไม่สามารถชี้ตัวนางมโนห์ราได้

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ไม่รู้” , “ไม่รู้จัก”
และ “ไม่รู้ที่คิด” พบว่าคัมภีร์วิสุทธิมรรค อรรถาธิบายไว้ ดังนี้

^{๓๓๕} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๔.

^{๓๓๖} <http://www.royin.go.th/dictionary/อวิชชา>.

(๓.๑) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับ “อโมหะ กับ อนัตตา”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ อรรถาธิบายคำว่า “อโมหะ” คือ ปัญญา – ความไม่หลง หรือ ความรู้ ในปริเฉทที่ ๓ กัมมัฏฐานคณนินเทศ ความว่า

อโมหะ ย่อมมีได้ด้วยการเห็นอนัตตา ก็ใครเล่ารู้โดยถูกต้องว่าขั้น ๕ นี้เป็นทุกข์แล้ว จะพึงยังความรักให้เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ขั้น ๕ นั้น หรือรู้สังขารทั้งหลายว่าเป็นทุกข์แล้ว จะพึงยังทุกข์เพราะความโกรธอันคมกล้าที่สุดแม้อื่นอีกให้เกิดขึ้น และรู้ความว่างเปล่าจากตัวตนของสังขารทั้งหลายแล้ว จะพึงยังความหลงมกมายให้เกิดขึ้นอีกต่อไป^{๓๓๗}

(๓.๒) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับ “อรุปสัจตกะ”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ อรรถาธิบายถึง “อรุปสัจตกะ” โดย “การยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ทางอรุปสัจตกะ” ในปริเฉทที่ ๒๐ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินินเทศ ความว่า

อนึ่ง คำใดที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้ว (ข้างต้น) ว่า “ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้ว กำหนดรู้สังขารทั้งหลาย โดยทางอรุปสัจตกะ” ในคำนั้นมีมาติดากดังนี้ คือ

๑. กลาปโต	โดย	ความเป็นกลุ่ม
๒. ยมกโต	โดย	ความเป็นคู่
๓. ขณิกโต	โดย	ความเป็นไปโดยขณะ (จิต)
๔. ปฏิปาทโต	โดย	ลำดับ
๕. ทิฏฐิอุคฆมาณโต	โดย	เพิกถอนความเห็นผิด
๖. มานสมุคฆมาณโต	โดย	เพิกถอนมานะ
๗. นิกันติปริยาทานโต	โดย	ความสิ้นไปแห่งความใคร่

ในอาการ ๗ อย่างนั้น คำว่า “โดยความเป็นกลุ่ม” หมายถึง (กลุ่ม) ธรรมมีผัสสะเป็น (อันดับ) ที่ ๕

(ถาม) กำหนดรู้โดยความเป็นกลุ่มอย่างไร?

(ตอบ) พระภิกษุในพระศาสนานี้พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่านี้ใด เกิดขึ้นแล้วในการกำหนดรู้ว่า “ผมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” และธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นที่ ๕ เหล่านี้ใด เกิดขึ้นแล้ว ในการกำหนดรู้ว่า “ชนทั้งหลาย.... ฯลฯ..... มันสมอง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นยังไม่ทันถึงธรรมนอกนี้ และนอกนี้ ก็ทำเสียงตฎะตฎะพินาศไปเป็นปล้องๆ เป็นท่อนๆ เหมือนงาที่เขาวางลงบนแผ่นดิน กระเบื้องอันร้อน (แตกอยู่เปรี๊ยะๆ) ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย (มีผัสสะเป็นที่ ๕) เหล่านี้จึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้

^{๓๓๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๙๙.

นี่เป็นนัยในวิสุทธิกถาก่อน

ส่วนใน อริยวังสกถา ท่านกล่าวไว้ว่า “เมื่อโยคีกำหนดรู้ที่อยู่ซึ่งจิตที่เป็นไปอยู่ว่า “รูปใน ๗ ฐานะใน รูปสัตว์ (ที่กล่าวมาแล้ว) ข้างต้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยจิตอีกดวงหนึ่ง ว่า “จิตดวง (ที่เป็นไปอยู่) นั้น ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้ ชื่อว่า “กำหนดรู้โดยความเป็นกลุ่ม” คำที่กล่าวไว้ในอริยวังสกถานั้นถูกต้องกว่า เพราะฉะนั้นเราจักจำแนกการกำหนดรู้ (โดยความเป็นคู่เป็นต้น) แม้ที่ยังเหลือ โดยนัย (อริยวังสกถา) นั้นทางเดียว

คำว่า “**โดยความเป็นคู่**” ความว่า พระภิกษุในพระศาสนานี้กำหนดรู้รูประหว่างความยึดถือไว้ (ปฏิสนธิ) และความปล่อยวาง (จติ) ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” แล้วกำหนดรู้ จิตแม้นดวงนั้น เองด้วย จิตอีกดวงหนึ่งว่า “(แม้จิตดวงนั้น) ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้ พระภิกษุกำหนดรู้รูปที่ถึงความแตกดับด้วยการเติบโตขึ้นตามวัย ๑ รูปเกิดขึ้นด้วยอาหาร ๑ รูปเกิดขึ้นด้วยฤดู ๑ รูปเกิดจากกรรม ๑ รูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน ๑ รูปธรรมดา ๑ ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” แล้วกำหนดรู้จิตแม้นดวงนั้นเองด้วยจิตอีกดวงหนึ่งว่า “(แม้จิตดวงนั้น) ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา”

พระภิกษุนั้นชื่อว่ากำหนดรู้ (นามธรรมและรูปธรรม) โดยความเป็นคู่กันด้วยอาการดังกล่าวนี้

คำว่า “**โดยความเป็นไปโดยขณะ(จิต)**” ความว่า พระภิกษุในพระศาสนานี้กำหนดรู้รูประหว่างความยึดถือไว้และความปล่อยวางว่า “เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” แล้วกำหนดรู้จิตดวงที่ ๑ นั้น ด้วยจิตดวงที่ ๒ ว่า “เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” กำหนดรู้จิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓.....กำหนดรู้จิตดวงที่ ๓ ด้วยจิตดวงที่ ๔.....กำหนดรู้จิตดวงที่ ๔ ด้วยจิตดวงที่ ๕ ว่า “แม้จิตดวงที่ ๔ นี้ ก็เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ดังนี้

พระภิกษุกำหนดรู้รูปที่ถึงความแตกดับด้วยความเติบโตขึ้นตามวัย ๑ รูปเกิดด้วยอาหาร ๑ รูปเกิดด้วยฤดู ๑ รูปเกิดจากกรรม ๑ รูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน ๑ รูปธรรมดา ๑ ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้แล้ว ควรกำหนดรู้จิตดวงที่ ๑ นั้นด้วยจิตดวงที่ ๒ กำหนดรู้จิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓ กำหนดรู้จิตดวงที่ ๓ ด้วยจิตดวงที่ ๔ กำหนดรู้จิตดวงที่ ๔ ด้วยจิตดวงที่ ๕ ว่า “แม้จิตดวงนี้แต่ละดวงก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้

พระภิกษุเมื่อกำหนดรู้จิตทีละ ๔ ดวง เริ่มต้นตั้งแต่กำหนดรู้รูป (ก่อน) อย่างนี้ชื่อว่า **กำหนดรู้โดยความเป็นไปโดยขณะ (จิต)**

คำว่า “**โดยลำดับ**” ความว่า พระภิกษุกำหนดรู้รูประหว่างความยึดถือไว้และความปล่อยวางว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้ แล้วกำหนดรู้จิตดวงที่ ๑ ด้วยจิตดวงที่ ๒.....กำหนดรู้จิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓.....กำหนดรู้จิตดวงที่ ๓ ด้วยจิตดวงที่ ๔..... ฯลฯ กำหนดรู้จิตดวงที่ ๑๐ ด้วยจิตดวงที่ ๑๑ ด้วยจิตดวงที่ ๑๑ว่า “แม้จิตดวงนี้ก็ไม่ได้เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้

พระภิกษุกำหนดรูปร่างที่ถึงความดับด้วยความเติบโตขึ้นตามวัย ๑ รูปเกิดด้วยอาหาร ๑ รูปเกิดด้วย ฤๅ ๑ รูปเกิดจากกรรม ๑ รูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน ๑ รูปธรรมดา ๑ ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้แล้วควรกำหนดรูปร่างจิตดวงที่ ๑ นั้นด้วยจิตดวงที่ ๒.....กำหนดรูปร่างจิตดวงที่ ๒ ด้วยจิตดวงที่ ๓..... ฯลฯ กำหนดรูปร่างจิตดวงที่ ๑๐ ด้วยจิตดวงที่ ๑๑ ว่า “แม้จิตดวงนี้ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ดังนี้ ตลอดเวลากลางวันสิ้นทั้งวันโดยลำดับวิปัสสนาอย่างนี้

แต่ว่า ทั้งรูปกัมมัญฐาน ทั้งอรูปกัมมัญฐาน เพียงกำหนดรูปร่างจิตดวงที่ ๑๐ ก็เป็นการเพียงพอ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ (ในอริยวงศ์) ว่า ควรพักไว้แค่นี้ในจิตดวงที่ ๑๐ เท่านั้น

พระภิกษุผู้กำหนดรูปร่างด้วยอาการดังกล่าวนี้ ชื่อว่ากำหนดรูปร่างโดยลำดับ (จิต)

(กำหนดรูปร่างโดยเพิกถอนทิวฏฐิ มานะและสิ้นความใคร่)

ในอาการ ๓ อย่าง คือ :- โดยเพิกถอนความเห็นผิด ๑ โดยเพิกถอนมานะ ๑ โดยความสิ้นไปแห่งความใคร่ ๑ เหล่านี้ชื่อว่่านัยแห่งการกำหนดรูปร่างแยกกัน หามิได้ (ต้องกำหนดรูปร่างร่วมกัน)

อนึ่ง พระภิกษุผู้เห็นอยู่ซึ่งรูป (ที่กำหนดรูปร่างแล้ว) ข้างต้นนั้นก็ดี และอรูปที่กำหนดรูปร่างในที่นี้ก็ดี นั้น จะไม่เห็นสิ่งอื่นที่เรียกว่า สัตว์ นอกไปจากรูปและอรูป จำเดิมแต่ไม่เห็นสัตว์ ก็เป็นอันเพิกถอน สัตตสัญญา (ความสำคัญว่ามีสัตว์) ได้แล้ว เมื่อพระภิกษุกำหนดรูปร่างสังขาร เมื่อภิกษุกำหนดรูปร่างสังขารทั้งหลายด้วยจิตที่ถอนสัตตสัญญาได้แล้ว ทิวฏฐิก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อทิวฏฐิไม่เกิดขึ้น ก็ชื่อว่าเป็นอันเพิกถอนทิวฏฐิได้แล้ว เมื่อภิกษุกำหนดรูปร่างสังขารทั้งหลายด้วยจิตที่เพิกถอนทิวฏฐิได้แล้วมานะก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อมานะไม่เกิดขึ้น ก็ชื่อว่าเป็นอันถอนมานะได้แล้ว เมื่อพระภิกษุกำหนดรูปร่างสังขารทั้งหลายด้วยจิตที่เพิกถอนมานะได้แล้ว ตณหาก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อตณหาไม่เกิดขึ้น นิกันติ (ความใคร่) ก็ชื่อว่าเป็นอันสิ้นไปฉะนี้แล คำนี้ท่านกล่าวไว้ใน วิสุทธิกถา ก่อน

แต่ใน อริยวงศ์ ท่านตั้งมาติกาไว้ว่า “โดยเพิกถอนทิวฏฐิ ๑ โดยเพิกถอนมานะ ๑ โดยความสิ้นไปแห่งนิกันติ (ความใคร่)” แล้วแสดงนัย (คือวิธีกำหนดรูปร่าง) ไว้ดังนี้ว่า “ความจริง เมื่อโยคีถือว่า “ข้าพเจ้าเห็นแจ้งอยู่ วิปัสสนา (เป็น) ของข้าพเจ้า” ดังนี้ ยังหาชื่อว่ามีเพิกถอนทิวฏฐิได้ไม่ แต่เมื่อโยคีถือว่า “สังขารทั้งหลายนั้นแล เห็นแจ้งพิจารณา กำหนด กำหนดรูปร่าง จำแนกอยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย” ดังนี้ จึงชื่อว่ามีเพิกถอนทิวฏฐิ เมื่อโยคีถือว่า “ข้าพเจ้าเห็นแจ้งด้วยดี ข้าพเจ้าเห็นแจ้งด้วยความพึงพอใจ” ดังนี้ ยังหาชื่อว่ามีเพิกถอนมานะไม่แต่เมื่อโยคีถือว่า “สังขารทั้งหลายนั้นเอง เห็นแจ้ง พิจารณา กำหนด กำหนดรูปร่าง จำแนกอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลาย” ดังนี้ จึงชื่อว่ามีเพิกถอนมานะ เมื่อโยคีพอใจวิปัสสนาอยู่ว่า “ข้าพเจ้าสามารถเห็นแจ้ง” ดังนี้ หาชื่อว่ามีเพิกถอนนิกันติไม่ แต่เมื่อโยคีถืออยู่ว่า “สังขารทั้งหลายนั้นเอง เห็นแจ้ง พิจารณา กำหนด กำหนดรูปร่าง จำแนกอยู่ ซึ่งสังขารทั้งหลาย” ดังนี้ จึงชื่อว่ามีเพิกถอนนิกันติ เมื่อโยคีเห็นอยู่ว่า “ถ้าสังขารทั้งหลายพึงเป็น อัตตาไซ้การถือ (สังขารทั้งหลายนั้น) ว่า “อัตตา” ก็ควร แต่ว่า (สังขารทั้งหลาย) ไม่มีอัตตาเลย ถือว่าเป็นอัตตา เพราะฉะนั้นสังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นอนัตตา โดยความหมายว่าไม่เป็นไปใน

อำนาจ เป็นของไม่เที่ยง โดยความหมายว่ามีแล้วหายไป (คือเกิดแล้วดับไป) เป็นทุกข์โดยความหมายว่าเบียดเบียนเฉพาะหน้าด้วยความเกิดและความดับ” ดังนี้ ชื่อว่ามีการเพิกถอนทิฏฐิ เมื่อโยคีเห็นอยู่ว่า “ถ้าสังขารทั้งหลายพึงเป็นของเที่ยงไซ้ การถือ (สังขารทั้งหลายนั้น) ว่า “เป็นของเที่ยง” ก็ควรแต่ว่า (สังขารทั้งหลาย) ไม่เที่ยงเลย ถือว่าเป็นของเที่ยง เพราะฉะนั้น สังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นของไม่เที่ยงโดยความหมายว่ามีแล้วหายไป เป็นทุกข์โดยความหมายว่าเบียดเบียนเฉพาะหน้าด้วยความเกิดและความดับ เป็นอนัตตาโดยความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ” ดังนี้ ชื่อว่ามีการเพิกถอนมานะ เมื่อโยคีเห็นอยู่ว่า “ถ้าสังขารทั้งหลายพึงเป็นสุขไซ้ การถือ (สังขารทั้งหลายนั้น) ว่า “เป็นสุข” ก็ควรแต่ว่า (สังขารทั้งหลาย) เป็นทุกข์โดยแท้ ถือว่าเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น สังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นทุกข์ โดยความหมายว่าเบียดเบียนเฉพาะหน้าด้วยความเกิดและความดับ เป็นของไม่เที่ยงโดยความหมายว่ามีแล้วหายไป เป็นอนัตตาโดยความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ” ดังนี้ ชื่อว่ามีการสิ้นไปแห่งความใคร่

เมื่อโยคีเห็นอยู่ซึ่งสังขารทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่ามีการเพิกถอนทิฏฐิเมื่อโยคีเห็นอยู่โดยความไม่เที่ยง ชื่อว่ามีการเพิกถอนมานะ เมื่อโยคีเห็นอยู่โดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่ามีการสิ้นไปแห่งความใคร่ ด้วยอาการดังกล่าวนี้ เพราะเหตุนี้ วิปัสสนาซึ่งว่าตั้งอยู่ในฐานะโดยเฉพาะของตนๆ ดังนี้

โยคียกพระไตรลักษณ์ขึ้นกำหนดสังขาร (ด้วยสัมมสมณญาณ) โดยทางอรุปลัตตะด้วยอาการดังกล่าวนี้

อนึ่ง ทั้งรูปกัมมัฏฐานทั้งอรุปลกัมมัฏฐานของโยคินั้น เป็นกัมมัฏฐานที่คล่องแคล่ว เพียงพอด้วยอาการเพียงนี้

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสอาจารย์ อรรถาธิบายถึง ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ^{๓๓๘} ความว่า

โยคีผู้นั้น เป็นผู้มีความปรารถนาเพื่อจะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีแต่ความแตกดับ อันดำเนินไปอยู่ในภพ ในกำเนิด ในคติ ในฐิติ และในนิवास ทุกหนทุกแห่งดังกล่าวนี้ จึงยกเอาสังขารทั้งหลายเหล่านั้นนั้นแหละขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้วกำหนดรู้ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณต่อไปอีก เพื่อพ้นไปเสียจากสังขารทั้งปวง

เห็นอยู่ (ซึ่งสังขารทั้งปวง) โดยความเป็นอนัตตา ด้วยเหตุทั้งหลาย เช่นเป็นต้นว่า

(๑) ปรโต	โดยเป็น	ปรปักข์
(๒) ริดตโต	โดยเป็น	ของเปล่า
(๓) ตุจฉโต	โดยเป็น	ของว่าง

^{๓๓๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๔.

(๔) สุนทรโศก	โดยเป็น	ของสุนทร
(๕) อัสสัมชิต	โดยไม่มี	เจ้าของ
(๖) อนิสสรโต	โดยไม่มี	ผู้เป็นใหญ่
(๗) อวสวัตติโต	โดยไม่มี	เป็นไปในอำนาจของใครๆ

โยคีท่านนี้ ผู้เห็นอยู่ด้วยประการดังกล่าวมานี้แหละ เป็นอันเรียกได้ว่า ยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ กำหนดรู้สังขารทั้งหลายอยู่

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าเหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใดเป็นนางมโนห์รา” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง หลักอนัตตาในหลักไตรลักษณ์ กล่าวคือ การกำหนดรู้สังขารทั้งหลายโดยทางอรูปสัตตกะ ในที่นี้หมายถึง นางมโนห์ราและพี่สาว รวมแล้ว ๗ องค์นั้นมีลักษณะของ “อรูป ๗ ลักษณะ” ดังนี้

๑. กลาปโต	โดยความเป็น	กลุ่ม
๒. ยมกโต	โดยความเป็น	คู่
๓. ขณิกโต	โดยความเป็นไป	โดยขณะ (จิต)
๔. ปฏิปาฏิโต	โดย	ลำดับ
๕. ทิฏฐิอุคฆมาณโต	โดยเพิกถอน	ความเห็นผิด
๖. มานสมุคฆมาณโต	โดยเพิกถอน	มานะ
๗. นิกันตปริยาทานโต	โดยความสิ้นไปแห่งความใคร่	

นอกจากนั้น นางมโนห์ราและพี่สาว รวมแล้ว ๗ องค์ ยังมีลักษณะของ “อนัตตา ๗ ประการ” ดังนี้

๑. ปรโต	โดยเป็น	ปรปักษ์
๒. ริดตโต	โดยเป็น	ของเปล่า
๓. ตุจจนโต	โดยเป็น	ของว่าง
๔. สุนทรโศก	โดยเป็น	ของสุนทร
๕. อัสสัมชิต	โดยไม่มี	เจ้าของ
๖. อนิสสรโต	โดยไม่มี	ผู้เป็นใหญ่
๗. อวสวัตติโต	โดยไม่เป็น	ไปในอำนาจของใครๆ

สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๓๕ การตีความเหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใดเป็นนางมโนห์รา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๕ การตีความเหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใดเป็นนางมโนห์รา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมาตสัจจะ)
๑	พี่น้องเจ็ดองค์	อรุปส์ตตะกะ ๗ ประการและอนัตตา ๗ ประการ

จากตารางที่ ๔.๓๕ การตีความคำว่า “พระสุธนไม่รู้ว่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใดเป็นนางมโนห์รา” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า เหตุการณ์ “พระสุธนไม่รู้ว่าพี่น้องเจ็ดองค์ของนางมโนห์ราคนใดเป็นนางมโนห์รา” ตีความหมายเชิงปรมาตสัจจะ ว่าหมายถึง อนัตตา คือ ความไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา นั้นเอง

๔.๒.๓๖ การตีความคำว่า “ตรีเนตร”

ภาพยยานี ๑๑

๑๖๑๕ จะกล่าวถึงตรีเนตร

องค์อัมเรศในตึงสา

บัลลังก์อาสน์ไสยา

แข็งดั่งว่าแผ่นกระดาน^{๓๓๙}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

ก. คำว่า “ตรีเนตร” เป็นคำนาม หมายถึง ชื่อหนึ่งของพระอิศวร แปลว่า ผู้มีนัยน์ตา ๓ ตา โบราณมักเรียกว่า พระอินสวน และเขียนเป็น พระอินศวร. (ส. ตรีเนตร).^{๓๔๐}

ข. คำว่า “ตรี” เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง สาม เช่น ตรีเนตร.

ค. คำว่า “เนตร”เป็นคำนาม หมายถึงตา, ดวงตา หรือ ผู้นำทาง.

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

หลังจากพระสุธนก็เดินทางผจญภัยอันตรายนานัปการแทบจะสิ้นชีวิต จนบรรลู่เขา ไกรลาสสุวรรณนคร ได้เฝ้าท้าวพุมราช ท้าวพุมราชได้ให้พระสุธนแสดงฤทธิ์ แผลงศร ยกแท่นศิลา และชี้ตัวนางมโนห์รา ซึ่งพระสุธนไม่สามารถชี้ตัวนางมโนห์ราได้ พระอินทร์ซึ่งมีดวงตา ๓ ดวง (ตรีเนตร) จึงได้ลงมาช่วย โดยพระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันบินรอบศีรษะนางมโนห์ราให้พระสุธนสังเกตเห็นจึงสามารถชี้ตัวนางมโนห์ราได้สำเร็จ

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “ตรีเนตร” หรือ “ตรี” และ “ตา” หรือ “เนตร” พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงคำดังกล่าว ดังนี้

^{๓๓๙} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๖๖.

^{๓๔๐} <http://www.royin.go.th/dictionary/ตรีเนตร>.

(๓.๑) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “ตรี” หรือ “ไตร”

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงหลักอนัตตลักษณะ^{๓๔๑} หรือหลักไตรลักษณ์ แล้วตรัสภิกษุถามว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออตตามีอยู่ความยึดถือว่า ‘สิ่งที่เนื่องด้วยอตตาของเรา’ ก็จะมีสิ่งใหม่
ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า “ใช่ พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อสิ่งที่เนื่องด้วยอตตามีอยู่ ความยึดถือว่า ‘อตตาของเรา’ จะยังมีสิ่งใหม่

ใช่พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อหาไม่พบอตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอตตาโดยความเป็นจริงโดยความแน่แท้ที่ภูริที่ว่า ‘นั่นโลก นั่นอตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น’ นี้มิเป็นพาลธรรม (ธรรมของคนโง่) สมบูรณ์แบบละหรือ

ทำไมจะไม่เป็นอย่างนั้น นั่นเป็นพาลธรรมสมบูรณ์แบบทีเดียว พระพุทธเจ้าข้า”
เธอทั้งหลายเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า
‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา

ซื่อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

เธอทั้งหลายเข้าใจความซื่อนั้นว่าอย่างไร เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณเที่ยง หรือไม่
เที่ยง

ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า
‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ซื่อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต
อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอ

^{๓๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐.

ทั้งหลายควรเห็นรูปทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง...สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง...สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง...วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันภายในหรือภายนอก หยาบหรือละอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตามเธอทั้งหลายควรเห็นวิญญาณทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับหลัก “ไตรลักษณ์”

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ปัจเจกพุทธธาปทาน กล่าวถึงคุณสมบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ความว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๓๔๒} มีศีลบริสุทธิ (ด้วยปาริสุทธิศีล ๔) มีปัญญาหมดจดดี มีจิตตั้งมั่นหมั่นประกอบธรรมเป็นเครื่องตื่นเห็นแจ้ง (ไตรลักษณ์)^{๓๔๓} เห็นธรรมวิเศษ^{๓๔๔} รู้โดยพิเศษ ซึ่งอริยธรรมที่ประกอบด้วยองค์มรรคและโพชฌงค์.

(๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน

จากการตีความเชิงอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “ตรีเนตร” ตีความเชิงธรรมาธิษฐาน ว่าหมายถึง หลักไตรลักษณ์ กล่าวคือ การเห็นธรรมะ ๓ ตา คือ เห็นไตรลักษณ์ ได้แก่ ตาที่ ๑ คือ อนิจจตา หมายถึง ความเห็นสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง, ตาที่ ๒ คือ ทุกขตา หมายถึง ความเห็นสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ และตามที ๓ คือ อนัตตา หมายถึง ความเห็นธรรมทั้งหลายไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท เกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วคราวแล้วย่อมดับไป สรุปได้ดังตารางที่ ๔.๓๖ การตีความคำว่า “ตรีเนตร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ตารางที่ ๔.๓๖ การตีความคำว่า “ตรีเนตร” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสังขระ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสังขระ)
๑	ตรีเนตร หรือ สามตา	อนิจจตา ทุกขตา และ อนัตตา หรือการเห็นหลักไตรลักษณ์

^{๓๔๒} พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวคาถาเฉพาะคาถาที่ ๙๑-๑๓๑ (ขุ.อป.อ. ๑/๑๕๘-๑๖๕) ตั้งแต่คาถาที่ ๑๓๒ นี้เป็นต้นไป พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าคุณของพระปัจเจกพุทธเจ้าให้พระอานนทเถระฟังต่อ.

^{๓๔๓} ขุ.อ. (ไทย) ๓๒/๑๓๒/๒๔.

^{๓๔๔} เห็นธรรมวิเศษ หมายถึง มีปกติเห็นกุศลธรรม ๑๐ สัจจธรรม ๔ หรือโลกุตตรธรรม ๙ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) โดยวิเศษ (ขุ.อป.อ. ๑/๑๓๒/๒๔๔).

จากตารางที่ ๔.๓๖ การตีความคำว่า “ตรีเนตร หรือ สามตา” จากบุคลาธิษฐานเป็น
ธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ตรีเนตร หรือ สามตา” มีความหมายเชิงปริมัตถสังจะ ว่าหมายถึง การ
เห็นหลักไตรลักษณ์ นั้นเอง

๔.๒.๓๗ การตีความคำว่า “พระขรรค์ชัย”

ภาพย์ฉบับ ๑๖

๑๖๖๙ เมื่อนั้นปฐมราชา ได้ฟังวาจา สุธนทูลลาคลาโคล
๑๖๗๐ พระองค์ดำริพระทัย กุมารชาญชัย ดั่งบุตรเกิดในอุรา
๑๖๗๑ อันหนึ่งเล่าเจ้ามีศักดา จรด้วยบาทา เทวจะมาไยไพ
๑๖๗๒ คิดแล้วหิยพระขรรค์ชัย ประทานยื่นให้ พระสุธนที่เป็นเขยขวัญพระราชา
๑๖๗๓ สามารถอาพาหะไป ได้ดุดังใจ บิดายกให้กุมาร^{๓๔๕}

(๑) การตีความตามตัวอักษร

การตีความตามตัวอักษร คำว่า พระขรรค์^{๓๔๖} เป็นคำนาม หมายถึง พระขรรค์ คืออาวุธมี
คม ลักษณะคล้ายดาบ มีคมสองด้าน ตรงกลางคอด สมมุติเป็นอาวุธของเทพเจ้า เห็นได้ในภาพ
ประกอบเรื่องราวในวรรณคดี หรือตราสัญลักษณ์ที่มีเทวดาทรงพระขรรค์ นอกจากนี้ยังมีใช้ใน
พิธีกรรมสำคัญบางอย่างด้วย

(๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน

พระสุธนมีดำริว่าจะเดินทางกลับเมืองปัญจาลพร้อมทั้งนางมโนหรา จึงได้เข้าเฝ้าพระเจ้า
ปฐมราชาเพื่อขออนุญาต พระเจ้าปฐมราชาจึงมอบพระขรรค์แก้วให้เพราะสามารถพาหะเห็น
เดินอากาศกลับนครปัญจาลได้โดยสะดวก

(๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย

จากการตีความตามตัวอักษรและการตีความเชิงบุคลาธิษฐาน คำว่า “พระขรรค์ชัย”
พบว่าในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงชื่อหรือคำดังกล่าว ดังนี้

(๓.๑) พระสุตตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “พระขรรค์ที่เกี่ยวกับการออกบวช”

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา สุเมธาเถรีคาถา^{๓๔๗} กล่าวถึงพระขรรค์ที่เกี่ยวกับ
การออกบวชความว่า

ทูลกระหม่อมพ่อ เพคะ วันนี้แหละลูกจักออกบวชโกศทรัพย์ทั้งหลายที่ไม่มีแก่นสารจะมี
ประโยชน์อะไรลูกเบื่อหน่ายกามทั้งหลายแล้วทำให้เสมอด้วยรากสุนัข ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน

^{๓๔๕} เสยย์ เกิดเจริญ, ภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน, หน้า ๑๗๓.

^{๓๔๖} <https://th.wikipedia.org/wiki/พระขรรค์>.

^{๓๔๗} ขุ.เถ. (ไทย) ๒๖ /๔๘๗/๖๓๓.

เจ้าหญิงสุเมธานั้นกำลังกราบทูลพระชนกอยู่อย่างนี้ พระเจ้าอนิกรัตน์ผู้ได้รับพระราชทานพระนางสุเมธานั้นมีข้าราชการบริพารหนุ่มแวดล้อมแล้วก็เสด็จมาเพื่อเข้าสู่วิเวกเมื่อเวลากระชั้นชิด

ภายหลัง เจ้าหญิงสุเมธาทราบว่าพระเจ้าอนิกรัตน์เสด็จมาจึงใช้พระขรรค์ตัดพระเกศาอันดำขลับที่รวบไว้ อ่อนสลวยทรงปิดปราสาท เข้าปฐมฌาน

เจ้าหญิงสุเมธานั้นเข้ามาในปราสาทนั้นและพระเจ้าอนิกรัตน์ก็ได้เสด็จมาถึงพระนครสุเมธาก็เจริญอุนิจสัญญาอยู่ในปราสาทนั้นนั่นแหละ

เจ้าหญิงสุเมธานั้นกำลังมณสิการและพระเจ้าอนิกรัตน์ทรงแต่งองค์ด้วยแก้วมณีและทองคำก็รีบเสด็จขึ้นปราสาท ทรงประคองอัญชลีอ่อนวอนพระนางสุเมธาวา

อำนาจ ทรัพย์ ความเป็นใหญ่ โภคะ สุขในราชสมบัตินี้เองหญิงยังเป็นสาวอยู่ขอเชิญบริโศคกามทั้งหลายกามสุขหาได้ยากในโลก ราชสมบัติพีย่อมสละให้น้องหญิงแล้วเชิญน้องหญิงบริโศคโศคทรัพย์ถวายทานทั้งหลายเกิดน้องหญิงอย่าทรงเสียพระทัยเลยพระชนกพระชนนีของพระน้องหญิงทรงเป็นทุกข์

เจ้าหญิงสุเมธาไม่ต้องการกามทั้งหลายปราศจากโมหะแล้วจึงกราบทูลพระเจ้าอนิกรัตน์นั้นว่า อย่าทรงเพลิดเพลีนกามเลยโปรดทรงเห็นโทษในกามทั้งหลายเกิด เพคะ

(๓.๒) พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “พระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา”

พระสุตตันตปิฎก สรภังคชาดก ว่าด้วยสรภังคดาบสแก้ปัญหา^{๓๔๘} อนุสิสสดาบสถือหม้อจะไปตักน้ำได้พบพระราชชา ๓ พระองค์ จึงทูลถามว่า

ท่านทั้งหลายเป็นใครกันหนอ ประดับเครื่องอสังการสวมใส่ต่างหู นุ่งห่มเรียบร้อย เห็นพระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา ยืนอยู่บนรถอย่างองอาจในมนุษย์โลกเขารู้จักพวกท่านว่าอย่างไร (ในพระราชชาทั้ง ๓ องค์ พระเจ้าอัญญาชคร์สกับท่านอนุสิสสดาบสว่า)

ข้าพเจ้าชื่ออัญญาชคร์ ท่านผู้นี้คือพระเจ้าภิรมล ส่วนท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาลิงคะผู้มีพระเกียรติยศระบือไปทั่ว พวกข้าพเจ้ามา ณ ที่นี้เพื่อจะเยี่ยมญาติทั้งหลายผู้มีความสำรวมเป็นอันดี และเพื่อที่จะถามปัญหา

(๓.๓) คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “การเปิดสมุดและฝ่าลอนตาลด้วยพระขรรค์”

คัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงพระขรรค์ ความว่า พระโยคาวจรกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในภูมิ ๓ คือ ธาตุ ๑๘ आयตนะ ๑๒ ชั้นธ ๕ แม้ทั้งหมดเป็น ๒ ส่วนว่า “นามและรูป”^{๓๔๙} เหมือนเขาเปิดสมุดและฝ่าลอนตาลด้วยพระขรรค์ ด้วยประการฉะนี้ก็ถึงความตกลงว่า

^{๓๔๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๗/๖๐๒.

^{๓๔๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๘๕.

นอกจากนามและรูปเท่านั้นแล้ว หามีสัตว์ หรือบุคคล หรือเทวดา หรือพรหมอื่นอีกไม่ โยคาวจรผู้หนึ่ง ครั้นกำหนดนามและรูปโดยรส (หน้าที่) ของมันตามความเป็นจริง ด้วยอาการดังกล่าว นี้แล้ว เพื่อต้องการละชื่อสมมติทางโลกว่าสัตว์ ว่าบุคคล นี้ (อย่างหนึ่ง) เพื่อต้องการให้ก้าวพ้นความ ลุ่มหลงว่า มีสัตว์ (มีบุคคล) (อย่างหนึ่ง) เพื่อต้องการวางจิตไว้ในภูมิแห่งความไม่ลุ่มหลง (อีกอย่าง หนึ่ง) ให้ดียิ่งขึ้น จึงเปรียบเทียบความนี้ กำหนดตามหลัก (ที่มีอยู่) ในพระสุตตันตปิฎกเป็นอันมากว่า “นี่ เป็นแต่เพียงนามและรูปเท่านั้น ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ดังนี้

(๔) การตีความเชิงอุปมานิทัศน์

จากอุปมาอุปไมยดังกล่าวพอสรุปได้ว่าคำว่า “ขรรค์” ตีความเชิงอุปมานิทัศน์ ได้ว่าคำว่า ขรรค์ อ่านว่า “ขัน” พ้องเสียงกับคำว่า “ขันธ” อ่านว่า “ขัน” คือ ขันธ ๓ ที่เกิดจากอริยมรรครวมลง ในสี่ลขันธ สมาธิขันธ และปัญญาขันธ^{๓๕๐}

(๕) การตีความเชิงธรรมาธิฐาน

(๕.๑) ขรรค์ หมายถึง ความเป็นพระราชา

พระขรรค์ คือเครื่องหมายของพระราชา ได้แก่ การแสดงถึงความเป็นพระราชา หมายถึง พระผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วยโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ในที่นี้คือ ธรรมอันสูงสุด ได้แก่ ผู้เห็นโทษของกาม ผู้ออกจากกาม เบื่อหน่ายกามทั้งหลายแล้วทำให้เสมอด้วย รากสุนัข ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน เป็นผู้กำหนดรู้ “ขันธ” หรือ “ขันธ ๕” ตามความเป็นจริง คือ นามรูป ก้าวพ้นความลุ่มหลงว่า มีสัตว์ (มีบุคคล) (อย่างหนึ่ง) เพื่อต้องการวางจิตไว้ในภูมิแห่งความไม่ ลุ่มหลง (อีกอย่างหนึ่ง) เห็นขันธนี้เป็นแต่เพียงนามและรูปเท่านั้น ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล” เป็นผู้บรรล ุธรรมขั้นสูงสุดคือมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมสูงสุดในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ดังในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค มัคคังควาร^{๓๕๑} วาระว่าด้วยองค์แห่งมรรค ความว่า

ผู้เจริญเมตตาเห็นโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดโปร่ง มีสุข เกิด”

เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทอินทรีย์, วิริยอินทรีย์, สตินทรีย์, สมาธิทรีย์ และปัญญินทรีย์ คือ อินทรีย์ ๕

เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละและ ปัญญาพละ คือ พละ ๕

^{๓๕๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๖๒/๕๐๒.

^{๓๕๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/26-27/๔๖๘-473.

เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสติสัมโพชฌงค์, ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์, วิริยสัมโพชฌงค์, ปิติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, สมาธิสัมโพชฌงค์ และอุเบกขาสัมโพชฌงค์คือ โพชฌงค์ ๗

เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ คือ องค์มรรค ๘

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นบริวารของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมห้อมล้อมเมตตาเจโตวิมุตติด้วยองค์มรรค ๘ ประการนี้

องค์มรรค ๘ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุสิทธิ์มม เป็นอสังการเป็นบริหาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหระต เป็นสหชาติ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ เป็นความแล่นไป เป็นความแผ่ใส เป็นความดำรงมั่นเป็นความพิเศษ เป็นความเห็นว่า “นี่ละเอียดย” ของเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ สัมสมแล้วปรารถนาเสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปได้แล้ว พิเศษแล้ว ย่อมยังเมตตานั้นให้เกิดให้โชติช่วง ให้สว่างไสว

(๕.๒) ขรรค์ หมายถึง ชั้นที่ ๓ คือ อริยสีลชั้น อริยสมาธิชั้น และอริยปัญญาชั้น

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สุภสูตร^{๓๕๒} พระอานนทกล่าวว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในชั้นที่ ๓ แล ชั้นที่ ๓ อะไรบ้าง คือ อริยสีลชั้น อริยสมาธิชั้น และอริยปัญญาชั้น” ดังพระผู้มีพระภาคไม่ทรงจัดชั้นที่ ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในชั้นที่ ๓ ประการ^{๓๕๓} คือ

๑. สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทรงจัดเข้าใน อริยสีลชั้น
๒. สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ทรงจัดเข้าใน อริยสมาธิชั้น
๓. สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ ทรงจัดเข้าใน อริยปัญญาชั้น

ทั้งนี้มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมลำดับสุดท้ายของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการซึ่งเป็นธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ จึงสรุปการตีความคำว่า “พระขรรค์” ได้ดังตารางที่ ๔.๓๗ การตีความคำว่า “ขรรค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

^{๓๕๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๔๙-๔๕๐/๑๙๘.

^{๓๕๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๖๒/๕๐๒.

ตารางที่ ๔.๓๗ การตีความคำว่า “ขรรค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน

ที่	บุคลาธิษฐาน (ภาษาคน - สมมติสัจจะ)	ธรรมาธิษฐาน (ภาษาธรรม - ปรมัตถสัจจะ)
๑	ขรรค์ (ที่ทำให้เหาะได้ดั่งนกอินทรี)	เครื่องหมายของพระราชา ผู้ประกอบด้วย สीलขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์คือ พระผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วยโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

จากตารางที่ ๔.๓๗ การตีความคำว่า “ขรรค์” จากบุคลาธิษฐานเป็นธรรมาธิษฐาน พบว่า คำว่า “ขรรค์” ตีความหมายเชิงปรมัตถสัจจะ ได้ ๒ ประการ คือ ว่าด้วยเครื่องหมายของพระราชา คือ พระผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วยโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และว่าด้วยขันธ์ ซึ่งประกอบด้วย อริยสีลขันธ์ อริยสมาธิขันธ์ และอริยปัญญาขันธ์ คือความรู้แจ้ง, คุณวิเศษ ได้แก่ วิชา ๘ ประการ^{๓๕๔} ได้แก่

๑) วิปัสสนาญาณ	ญาณอันนับเข้าในวิปัสสนา
๒) มโนมยิทธิ	ฤทธิ์ทางใจ
๓) อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ได้
๔) ทิพโสต	หุทิพย์
๕) เจโตปริยญาณ	รู้จักกำหนดใจผู้อื่น
๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ระลึกชาติได้
๗) ทิพยจักขุ	ตาทิพย์
๘) อาสวักขยญาณ	รู้จักทำอัสวะให้สิ้นไป

รวมความว่า “ขรรค์” หมายถึงเครื่องหมายของพระราชา ผู้ประกอบด้วย สीलขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์คือ พระผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วยโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

ทั้งนี้การตีความเหตุการณ์พระสุธนและนางมโนห์ราเหาะเหิรเดินอากาศบินได้ดั่งนกอินทรีก็กลับเมืองอุดรปัญจาลด้วยอำนาจของพระขรรค์ที่ได้รับราชทานจากท้าวปทุมราชานี้ตีความเป็นธรรมาธิษฐานได้ว่าเป็นผลที่ได้การบำเพ็ญเพียรทำลายอุปกิเลสทั้งหลายโดยสิ้นเชิงหมายถึงตรัสรู้ของสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

^{๓๕๔} พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, วิชาแปดประการ, พิมพ์ครั้งที่สอง, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

๔.๓ ผลการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

การตีความกาทพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการตีความภายใต้กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (Post Modern Paradigm) ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm) โดยการตีความภาษา (Language) ที่เป็นคำศัพท์ (wording) หรือถ้อยคำ (statement) อยู่ในตัวบท (Text) และบริบท (Context) ของนิทานธรรม (Interpretation Approach by Tale) เรื่องพระสุธน-มโนห์ราซึ่งเป็นนิทานชาดกเก่าแก่อายุมากกว่า ๑๕๐๐ ปี โดยมีหลักฐานในคัมภีร์มหาเวสตุ (Mahāvastu) ฝ่ายมหายานซึ่งเน้นการแสดงธรรมที่แฝงไว้ด้วยอุปาย (Upaya) กลบทและปริศนาธรรมที่เรียกว่าโกอาน (Koan) หรือรหัสยะ (mystical) เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ ณ เขตวันมหารวิหาร ได้มีสาวกทูลถามเกี่ยวกับพระภิกษุกระสันมาตุคาม พระพุทธองค์จึงได้โปรดแสดงธรรมชาดกอิกรรมเนื้อความ เมื่อครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนราช ตามพระมเหสีเพราะมาตุคาม (ผู้หญิง) ได้รับทุกข์ยากมาตริสเทศนา ดังนั้นในการแสดงให้เห็นโครงสร้างระดับลึก (Deep Structure) ตามแนวทางสู่นิพพานตามลำดับขั้น (gradual path) และแสดงลักษณะเชิงจิตวิญญาณหรือเชิงโลกุตตรให้เป็นที่น่าสนใจ จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาวิจัยเพื่อตีความภาษาสามัญที่เป็นสมมติสัจจะ (Conventional Truth) ให้เห็นภาษาทางพระพุทธศาสนาที่เป็นปรมัตถสัจจะ (Ultimate Truth) ด้วยการตีความตามหลักเนตติปกรณ์ (The Netti-Pakarana), คัมภีร์มหาปเทศ ซึ่งเป็นหลักการตีความที่ได้รับการยอมรับทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน รวมถึงหลักการตีความภาษาศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับในยุคปัจจุบันที่สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยคือการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ (Allegory) จำแนกเป็นรายประเด็นใน ๔ ขั้นตอน คือ (๑) การตีความตามตัวอักษร (๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน (๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย และ (๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน จำนวน ๕๕ อนุภาค สรุปผลการตีความได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๓๘ สรุปผลการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ที่	ตารางที่	ภาษาสามัญ	ภาษาศาสตร์
๑	๔.๑	ธน	กาย - ตา - หู - จมูก - ลิ้น
๒	๔.๑	สุธน	รูปชั้นหนึ่งในโลกุตตร
๓	๔.๒	มโน	วิญญานชั้น หรือ จิต
๔	๔.๒	มโนห์รา	จิตและเจตสิก
๕	๔.๓	เมืองอูตรปัญจาล์-นครเบื้องบน	ชั้น ๕ ระดับโลกุตตร
๖	๔.๓	เมืองปัญจาล์บุรี-นครเบื้องล่าง	ชั้น ๕ ระดับโลกีย์
๗	๔.๔	พระอาทิตย์วงศา	ธาตุไฟ
๘	๔.๔	นางจันทเทวี	ธาตุดิน
๙	๔.๔	พระปฐมราชา	ธาตุน้ำ
๑๐	๔.๔	นางจันทินรี	ธาตุลม
๑๑	๔.๕	ไกรลาส - สุวรรณคีรี	โลกีย์ทรัพย์คือเงินและทองครอบงำจิตใจ
๑๒	๔.๖	พญานาคเผือกชมพูจิต	ภวังคจิต
๑๓	๔.๗	บ่วงบาศ	กามคุณ ๕
๑๔	๔.๘	พรานบุญ	กามาวจรจิต
๑๕	๔.๙	สระใหญ่	มัชฌิมวิภูสงสาร ภูมิชั้นกลาง
๑๖	๔.๑๐	ทิวศอูตร	ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกทางสู่โลกุตตร
๑๗	๔.๑๑	มนตรี	ปริยัติธรรม
๑๘	๔.๑๑	ผ้ารัตตกัมพล	ปฏิบัติธรรม
๑๙	๔.๑๑	อัมรงค์	ปฏิบัติธรรม
๒๐	๔.๑๒	ด่าน ๗ ชั้นกันดาร	อนุสัย ๗
๒๑	๔.๑๓	ผลไม้พิษ	กามราคานุสัย
๒๒	๔.๑๔	วานร - ลิง	รูปาวจรจิต, จิต - มโน - วิญญาน
๒๓	๔.๑๔	จับวานร	สติปัญญา ๔
๒๔	๔.๑๕	ปักขีหส์ตีลิ่งค์	อินทริยสังวร
๒๕	๔.๑๖	งู	กามทั้งหลาย - ทัศนุสัย
๒๖	๔.๑๗	ยักษ์	กายที่ประกอบด้วยอวัยวะ ๓๒
๒๗	๔.๑๗	การผ่านด่านยักษ์ ๓๒ ตน	กายนุปัสสนาสติปัญญา

๒๘	๔.๑๘	พญาคชสารคู่	ผู้ไม่อดทนต่อรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ
๒๙	๔.๑๘	ต้อสู้	ปฏิฆานุสัย คือ โทสะ ความโกรธ
๓๐	๔.๑๘	ขวางทาง	ขวางทางที่ยังไม่เคยไป คือ นิพพาน
๓๑	๔.๑๙	บรรพตภูเขาทองกระทบกัน	ความกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจปฏิฆานุสัย
๓๒	๔.๒๐	ร้ายมนตรี	สุตาวุธ คือ พระสูตร
๓๓	๔.๒๐	โรยยา	ปวิเวกาวุธคือวิเวก ๓
๓๔	๔.๒๐	แผลงศรพลาญ	ปัญญาวุธคือปัญญาทั้งโลกียะและโลกุตตร
๓๕	๔.๒๑	นทีกรด	ตัณหา ๓
๓๖	๔.๒๒	เดินเลียบฝั่งน้ำและบนหลังงูใหญ่	อิทธิบาท ๔
๓๗	๔.๒๒	การกระโจนได้หกศอกจากงูใหญ่	ความไม่ยึดถือสพนายตนว่าเป็นเรา-ของเรา
๓๘	๔.๒๓	พญาปักซี	อินทรีย์ ๕
๓๙	๔.๒๔	เจ็ดปี เจ็ดเดือน เจ็ดวัน	ระยะเวลาในการเจริญสติปฏิฐาน ๔ ให้ถึงความบริสุทธิ์
๔๐	๔.๒๕	ต้นตาลโตนด	เครื่องขวางธรรม คือ ตัณหา
๔๑	๔.๒๖	ไม้ทุมพร	เครื่องข้อง คือ ราคะ โทสะ โมหะ
๔๒	๔.๒๗	ศิลา	กายของผู้แบกภาระคือความขราและมรณะ
๔๓	๔.๒๗	เหล็ก	มหานรก
๔๔	๔.๒๘	เกวียน	กาย - อัตตา
๔๕	๔.๒๙	กำลังลูกศร	พละ ๕
๔๖	๔.๓๐	ไม่คง	อนิจจตา
๔๗	๔.๓๑	ธนู	ปัญญาในมรรคญาณ
๔๘	๔.๓๑	การยกคันธนู	ญาณที่เกิดจากการเจริญพละ ๕
๔๙	๔.๓๒	การยกบัลลังก์ศิลา	ทศพลญาณ
๕๐	๔.๓๓	หนัก	ทุกขตา
๕๑	๔.๓๔	พระอินทร์	อัญญินทรีย์ คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง
๕๒	๔.๓๔	แมลงวันทอง	ฉัมมวิจยสัมโพชฌงค์
๕๓	๔.๓๕	พี่น้องเจ็ดองค์	อนัตตา ๗ ลักษณะ
๕๔	๔.๓๖	ตรีเนตร หรือ สามตา	อนิจจตา ทุกขตา อนัตตา หรือไตรลักษณ์
๕๕	๔.๓๗	พระขรรค์	ขันธ ๓ และ อัญญาตาวิเนตรีย์คืออินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว

จากตารางที่ ๔.๓๘ สรุปผลการตีความนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราจาก
 บุคลาธิษฐานเป็นธรรมชาติฐาน พบว่าการตีความนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ซึ่งเป็นนิทาน
 ชาดกนอกนิบาตอิงธรรมะมาเล่าเป็นบุคลาธิษฐาน เป็นการตีความภาษา (Language) ตัวบท (Text)
 และบริบท (Context) โดยนำคำชื่อ บุคคล สถานที่ เวลา ของตัวละครและเหตุการณ์ต่าง ๆ มา
 ตีความจากภาษาคนเป็นภาษาธรรมในคำสอนในพระพุทธศาสนา ตามแนวคิดทางสุนิพพานตามลำดับ
 ชั้นของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาโดยดำเนินตามหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และแนวคิด
 การตีความสมมติสังขจะเป็นปรมัตถสังขจะตามหลักอริยสัจ ๔ ดังนี้

๑) ทุกข์

ทุกข์ ได้แก่ ธาตุ ๔, ชั้นธ ๕, อายุตนะ ๖

	อุปมาดัง	เมืองอูตรปัญจาล์และปัญจาลบุรี
๑.๑) รูปชั้นธ คือ ธาตุ ๔	อุปมาดัง	พระสุธน
- ธาตุไฟ	อุปมาดัง	พระอาทิตย์วงศ์
- ธาตุดิน	อุปมาดัง	นางจันทเทวี
- ธาตุน้ำ	อุปมาดัง	พระปฐมราชา
- ธาตุลม	อุปมาดัง	นางจันทกนิรี
๑.๒) นามชั้นธ ได้แก่ เวทนาชั้นธ, สัญญาชั้นธ, สังขารชั้นธ, วิญญาณชั้นธ	อุปมาดัง	นางมโนห์รา
- ภวังคจิต	อุปมาดัง	นาคชมพุจิต
- กามาวจรจิต	อุปมาดัง	พรานบุญ
- รูปาวจรจิต	อุปมาดัง	ลิง
- อรูปาวจรจิต	อุปมาดัง	พระอินทร์
๑.๓) อายุตนะ ๖	อุปมาดัง	ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย และใจ

๒) สมุทัย

สมุทัย ได้แก่ อนุสัย ๗	อุปมาดัง	ด่านทั้ง ๗
๒.๑) กามราคานุสัย	อุปมาดัง	ผลไม้พิษ
๒.๒) ปฏิฆานุสัย	อุปมาดัง	ช้างคู่สู้กัน
๒.๓) ทิฏฐานุสัย	อุปมาดัง	ภูเขากระทบกัน
๒.๔) วิจิกิจฉานุสัย	อุปมาดัง	แม่น้ำกรดและงูใหญ่
๒.๕) มานานุสัย	อุปมาดัง	ต้นตาลโตนด, ไม้ทุมพร, กระดานเหล็ก, เกวียน
๒.๖) ภาวราคานุสัย	อุปมาดัง	คันธนูและบัลลังก์ที่ไม่มีใครยกออกได้

๒.๓) อวิชชาขันธ์	อุปมาดัง	พระสุธนไม่สามารถชี้ตัวนางมโนห์รา
๓) นิโรธ		
นิโรธ ได้แก่ โลกุตตรจิต	อุปมาดัง	พระสุธนพบมโนห์รา
๔) มรรค		
๔.๑) มรรค	อุปมาดัง	ทางไปทิศอุดร
- คีล-สุตาวุธ	อุปมาดัง	มนตร์
- สมาธิ-ปวิเวกาอาวุธ	อุปมาดัง	ยา
- ปัญญา-ปัญญาอาวุธ	อุปมาดัง	แหวน, ลูกศร, ธนู
๔.๒) โพธิปักขิยธรรม ๓๗	อุปมาดัง	พระโพธิสัตว์
- สติปัฏฐาน ๔	อุปมาดัง	จับวานร
- สัมมปธาน ๔	อุปมาดัง	ใช้อาวุธ ๓
- อิทธิบาท ๔	อุปมาดัง	เดินเลียบฝั่งน้ำและบนหลังงูใหญ่
- อินทรีย์ ๕	อุปมาดัง	พญาปักซี
- พละ ๕	อุปมาดัง	กำลังในการยกคันธนูและบัลลังก์หิน
- โพชฌงค์ ๗	อุปมาดัง	พระอินทร์แปลงเป็นแมลงวันทอง
- อริยมรรคมีองค์ ๘	อุปมาดัง	พระขรรค์
๔.๓) เห็นไตรลักษณ์	อุปมาดัง	ตรีเนตร
- อนิจจตา	อุปมาดัง	ไม่คง แตกเป็นผุยผง
- ทุกขตา	อุปมาดัง	ความหนักของคันธนูและศิลา
- อนัตตา	อุปมาดัง	ลักษณะของนางทั้ง ๗ องค์

๔.๔ สรุป

การตีความภาษาสามัญที่เป็นสมมติสัจจะ (Conventional Truth) ให้เห็นภาษาทางพระพุทธศาสนาที่เป็นปรมาตสัจจะ (Ultimate Truth) ในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ ด้านศาสตร์แห่งการตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนา

การตีความชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราในครั้งนี้ทำให้ทราบว่าชาดกในพระพุทธศาสนา มหายานมีอุปมาอุปไมยและปริศนาธรรมที่เรียกว่าโกอาน (Koan) หรือรหัสยะ (mystical) หรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ (Symbolic) ซึ่งต้องใช้หลักการตีความหลากหลายทฤษฎี ที่สำคัญประกอบด้วยหลักตีความตามหลักเนตติปกรณ์ (The Netti-Pakarana), หลักมหาปเทศ โดยการนำทฤษฎีทั้งหมดมาบูรณาการสำหรับตีความ ๔ ขั้นตอน คือ (๑) การตีความตามตัวอักษร (๒) การตีความเชิงบุคลาธิษฐาน (๓) การตีความเชิงอุปมาอุปไมย และ (๔) การตีความเชิงธรรมาธิษฐาน โดยนำทฤษฎี

การตีความไปใช้ในขั้นตอนที่ ๓ และ ๔ เป็นสำคัญโดยยึดหลักการว่าคำทุกคำมีนัยประหวัด (associations) แล้วจึงค้นหาคำที่เชื่อมโยงสัมพันธ์สอดคล้องกันตามหลักมหาปเทศ สรุปเป็นผลการตีความ ทั้งนี้อุบายอันแยบยลดังกล่าวแสดงถึงเจตนารมณ์ของการแต่งนิทานชาดกเรื่องนี้ว่าเกิดจากแนวคิดเรื่องอุบายในฐานะเป็นการตีความเกี่ยวกับการปรับให้เหมาะสม (hermeneutic of accommodation) ตามหลักศาสนปฏฐานในคัมภีร์เนติปิฎก หมายถึงวิธีการกล่าวแสดงธรรมอธิบายความให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ ให้มีหลักในการอธิบายความพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์ เป็นการแสดงธรรมหรือกล่าวอธิบายธรรมตามความเหมาะสมกับอุปนิสัยอัธยาศัยของผู้ฟัง คำนี้ถึงผู้ฟังเป็นหลักเพื่อให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจในสิ่งที่สอนมากที่สุด

๔.๔.๒ ด้านสารัตถะของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีแหล่งที่มาจากคัมภีร์มหาวัสตุของนิกายโลโกตตรวาทินในพระพุทธศาสนาเถรวาทและได้รับความนิยมแพร่หลายในทวีปเอเชียทั้งในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน ทั้งนี้พระพุทธศาสนาสองนิกายมีลักษณะเด่นของคำสอนที่แตกต่างกันกล่าวคือพระพุทธศาสนาเถรวาทเน้นการรักษาหลักคำสอนดั้งเดิม ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทจะเน้นอุบายการสอน ดังนั้นชาดกเรื่องนี้ จึงน่าจะประกอบด้วยจุดเด่นของทั้ง ๒ นิกาย คือมีคำสอนตรงกับหลักคำสอนดั้งเดิมซึ่งแฝงอยู่ในรูปของปริศนาธรรมซึ่งจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นโครงสร้างระดับลึก (Deep Structure) ของชาดกเรื่องนี้สอดคล้องกับแนวทางสู่นิพพานตามลำดับขั้น (gradual path) ได้แก่ หลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หลักไตรลักษณ์ และหลักอริยสัจ ๔ ของพระโพธิสัตว์คือผู้เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้งนี้แนวทางสู่นิพพานตามลำดับขั้นแสดงให้เห็นว่าในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้แก่ รูปแบบการนำเสนอ (Presentation) จิตใน ๕ ระดับ ประกอบด้วย

(๑) ภาวังคจิต	อุปมาดัง	พญานาคขมพวจิต
(๒) กามาวจรจิต	อุปมาดัง	พรานบุญ
(๓) รูปาวจรจิต	อุปมาดัง	ลิง
(๔) อรูปาวจรจิต	อุปมาดัง	พระอินทร์
(๕) โลกุตตรจิต	อุปมาดัง	การได้พระขรรค์

ทั้งนี้ หลักธรรมสำคัญที่เป็นสารัตถะหรือหัวใจของชาดกเรื่องนี้ (Theme) คือแนวทางสู่นิพพานตามลำดับขั้น คือ อินทรีย์ ๕ ระดับ คือ

(๑) หลักอินทรีย์ ๖	อุปมาดัง	พระสุธนออกเดินทางติดตามหานางมโนห์รา
(๒) หลักอินทรีย์สังวร	อุปมาดัง	นกหัสติลิงค์
(๓) หลักอินทรีย์ ๕	อุปมาดัง	นกอินทรีย์
(๔) อัญญินทรีย์	อุปมาดัง	พระอินทร์หรือตรีเนตร

(๕) อัญญาตาวินทรีย์ อุปมาตัง พระสุธนพบนางมโนห์ราแล้วเหาะกลับเมือง
อุตรปัญจาล์ตั้งพญาอินทรีย์

สรุปได้ว่ามนุษย์ผู้บำเพ็ญเพียรตามหลักอินทรีย์บารมี ๕ ระดับนี้เองที่ได้ชื่อว่าพระโพธิสัตว์ หรืออาจกล่าวได้โดยธรรมาธิชฐานว่าก่อนที่พระโพธิสัตว์อันสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต จะได้ทรงตรัสรู้ บรรลุธรรมเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อโปรดชาวโลกนั้น พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากท่านได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการแล้ว พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนผู้ทรงบำเพ็ญอินทรีย์บารมีคือการเจริญรักษากายแลใจให้สูงสุด นั่นเอง

๔.๔.๓ ด้านคุณค่าของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

นิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา เป็นนิทานที่แพร่หลายทั่วไปในทวีปเอเชียหลายประเทศ เช่น ไทย ลาว พม่า เขมร มอญ บอร์เนียว เกาะอีเฟทในนิวเฮบริดส์ ญี่ปุ่น พุกนาคา อินเดีย ศรีลังกาและจีน จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้นับว่านิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราได้รับการศึกษาค้นคว้าวิจัยจากนักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชาทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ประกอบด้วยด้านอักษรศาสตร์ ด้านวรรณคดีไทย, บาลีและสันสกฤต ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์หรือเรียกว่าการศึกษาค้นคว้าวิจัยด้านคุณค่าทางวรรณคดี หรือวรรณคดีแต่มีการศึกษาในด้านพุทธศาสตร์หรือพุทธธรรมหรือคุณค่าในทางพระพุทธศาสนาน้อยมาก ซึ่งคุณค่าด้านการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเจตนารมณ์ที่แท้จริงของนิทานชาดกในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้การศึกษา ด้านคุณค่าของนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รายังไม่มีการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบถึงปรีศนาธรรมที่แฝงอยู่ในชาดกเรื่องนี้แต่อย่างใด ซึ่งจากผลการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จึงเป็นไปเพื่อการสร้างแนวคิดและแนวทางป้องกันการตีความอรรถของธรรมอย่างไม่ถูกต้อง ซึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญและการทำลายพระสัทธรรม ประการสำคัญของการตีความครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นคุณค่าทางรสพระธรรมอย่างแท้จริงแสดงให้เห็นคุณค่าของชาดกเรื่องนี้ที่ควรคู่ต่อการเผยแผ่องค์ความรู้และอนุรักษ์ไว้ให้ชนรุ่นหลัง อีกทั้งยังเป็นการขยายแนวคิดและเพิ่มพูนจำนวนข้อมูลเกี่ยวกับวรรณคดีบาลีให้ขยายขอบเขตความรู้ไปสู่ระดับชาติและนานาชาติต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาทางศาสนาในพระพุทธศาสนา และเพื่อตีความภาษาศาสนาในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

ระเบียบวิธีวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราและการตีความภาษาทางศาสนา ได้แก่ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วย พระไตรปิฎก, อรรถกถา ฎีกา, คัมภีร์วิสุทธิมรรคและ หนังสือกาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุธน เอกสารชั้นทุติยภูมิ ประกอบด้วย เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเอกสารและงานวิจัยทั้งหมดมาแสดงผลที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแต่ละประเด็น

ผลการวิจัยพบว่า

๕.๑.๑ ด้านประวัติความเป็นมาของชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาแบ่งแยกออกเป็นสองนิกายหลักคือนิกายหินยานหรือเถรวาทที่ถือว่าเป็นพระพุทธศาสนาดั้งเดิมและนิกายมหายานหรืออักษริยวาทที่แตกออกมาใหม่ โดยมูลเหตุสำคัญของการแตกออกเป็น ๒ นิกายคือการตีความพระธรรมวินัยในครั้งพุทธกาลและหลังพุทธปรินิพพาน ต่อมาทั้งสองนิกายนี้ยังแตกเป็นนิกายย่อยๆ อีก ดังกรณีของนิกายโลกุตตรวาทะหรือโลกุตตรวาทะ (Lokottaravāda) ซึ่งเป็นชื่อของสำนักย่อยที่แตกออกมาจากกลุ่มของสงฆ์ใหญ่ที่รู้จักกันในนามมหาสังฆิกะ ในหลักฐานพุทธฝ่ายเถรวาทไม่ปรากฏชื่อของสำนักนี้แต่หลักฐานของสำนักพุทธฝ่ายมหายานสำนักนี้ในฐานะเป็นกึ่งนิกายที่แยกออกมาจากกลุ่มมหาสังฆิกะในช่วงสองร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน โดยโลกุตตรวาทะเป็นพัฒนาการยุคต้นๆ ของมหาสังฆิกะที่แยกตัวไปตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียเพราะเป็นพัฒนาการช่วงแรกๆ คำสอนส่วนใหญ่จึงถือตามมติเดิมของสงฆ์ใหญ่ จะแตกต่างบ้างก็เพียงข้อปลีกย่อย ซึ่งจุดเน้นของโลกุตตรวาทะจะอยู่ที่ความเชื่อว่า โลกุตตรธรรม (พระพุทธภาวะ) เป็นความจริงแท้ ส่วนโลกียธรรมทั้งหลายว่างเปล่าไร้แก่นสาร ไม่มีค่าความจริงเป็นแต่เพียงบัญญัติสมมติขึ้นเท่านั้น

แนวคิดของสำนักโลกุตตรวาทะได้รับการพัฒนาขึ้นในช่วงสองถึงสามร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน คัมภีร์สำคัญของสำนักนี้มีชื่อว่ามหาวัสตุ (Mahāvastu) แปลว่าเรื่องที่ยิ่งใหญ่หรือสำคัญ อันเป็นส่วนของวินัยปิฎกที่หลงเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน มหาวัสตุเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติรวมทั้งพระชาติกาลทั้งหลายให้อยู่ในเล่มเดียวกัน เนื้อหาครอบคลุมถึงชีวิตและธรรมชาติของพระพุทธองค์ที่อยู่เหนือโลกียวิสัย บางท่านก็มองว่ามีเป้าหมายเพื่อขยายคำสอนส่วนที่เป็นพระวินัยให้พิสดารและลึกซึ้งยิ่งขึ้น สาเหตุที่คัมภีร์เล่มนี้ไม่สูญหายแต่ตกทอดมาสู่ปัจจุบันปราชนิพนธ์อธิบายว่าเนื่องจากเป็นที่ชื่นชอบของชาวพุทธยุคหลัง (โดยเฉพาะมหายาน) จึงได้รับการจารึกเก็บไว้ในห้องสมุดฝ่ายมหายานหลายแห่ง เช่นที่เนปาล กระนั้นหลายท่านเห็นว่าคัมภีร์นี้ไม่ใช่ผลงานของนักเขียนเพียงคนเดียว แต่เนื้อหาได้รับการเสริมแต่งมาเรื่อยจากหลายบุคคลต่อเนื่องกันมานับได้หลายศตวรรษ ศูนย์กลางของสำนักโลกุตตรวาทะอยู่ในแดนที่เรียกว่ามัธยมประเทศคือบริเวณตอนกลางของอินเดียเหนือ บางช่วงเวลาก็สามารถแผ่ขยายสาขาไปถึงเอเชียกลางส่วนที่เรียกว่าบาคเตรีย (Bactria) เนื้อหาของคัมภีร์มหาวัสตุ (Mahāvastu) กล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่อดีตชาติเรื่อยมาจนถึงการเกิดขึ้นของชุมชนสงฆ์ในพระชาติสุดท้ายที่เป็นพระศากยมุณี คำอธิบายส่วนใหญ่จะโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพระชาติสุดท้ายไปสู่การกระทำในอดีตของพระองค์ ส่วนแรกกล่าวถึงนรก ความทุกข์ในนรก และข้อปฏิบัติให้ถึงความเป็น พระพุทธเจ้าและเล่าเรื่องตั้งแต่สมัยพระพุทธที่ปังกรซึ่งเป็นอดีตพุทธองค์แรกและอดีต พุทธองค์อื่นที่อุบัติขึ้นในโลกนี้ก่อนหน้าพระโคตมพุทธ จนถึงพระโพธิสัตว์อุบัติในสวรรค์ ชั้นดุสิต ส่วนที่สองเริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตอนตรัสรู้ และส่วนที่สามแสดงถึงชีวิตของพระศากยมุณีพุทธเจ้า เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจครั้งแรก คือ ตอนปฐม เทศนาจนถึงการจัดระเบียบวินัยของสงฆ์ เนื้อเรื่องเหมือนมหาวรรคของพระวินัยปิฎก ด้วยเหตุนี้มหาวัสตุจึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎก ภาษาที่ใช้เป็นบันทึกคัมภีร์นี้คือสันสกฤตผสมผสานกับปรากฤต นักปราชนิพนธ์บางท่านเห็นว่าคัมภีร์นี้ได้รับการเรียบเรียงขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่สามถึงเก้า โดยคำสอนแนวโลกุตตรวาทะจะอยู่ในส่วนต้นและมีการต่อเติมตอนท้ายไปเรื่อยๆ บางช่วงก็กล่าวถึงคำสอนสำคัญๆ ของพุทธศาสนา อาทิ อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท กรรมและไตรลักษณ์ ไม่แตกต่างจากสำนักพุทธเดิม ทั้งนี้แม้จะเป็นวินัยปิฎกแต่มีกล่าวถึงข้อวินัยเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้จะอยู่ในส่วนที่เป็นพระวินัยปิฎกของโลกุตตรวาทะ แต่เนื้อหาออกไปในทางชาดก โดยสุทธนชาดกหรือชาดกเรื่องพระสุทธน-มโนห์ราเป็นชาดกเรื่องหนึ่งรวมอยู่ในตำรามหาวัสตุ ในหน้า ๑๓๓-๑๖๑ ทั้งนี้ ในพุทธศตวรรษที่ ๙ สุทธนชาดกหรือชาดกเรื่องพระสุทธน-มโนห์รา ได้รับการแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีน เป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานกำลังแพร่หลายเข้าไปในประเทศจีน ต้นฉบับเรื่องพระสุทธนที่เป็นภาษาสันสกฤต มีสองฉบับด้วยกัน คือ ทิว ยาว ทาน (Dīvyaśāstra) และ อว ทาน กัล ปร ตา (Avadānakalpalatā) ส่วนที่เป็นภาษาอื่นก็มีอีก เช่น ภาษาโชตัน (Khotan) ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในอินเดียโบราณทางพายัพ ปัจจุบันคือประเทศอิหร่านและภาษาบาลี ในคัมภีร์ปัญญาสาตก

ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราที่พบในเอเชีย ทั้งเอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายาน ประกอบด้วย ประเทศอินเดีย ได้แก่ เรื่อง กิรีชาดกฉบับสันสกฤต ในคัมภีร์มหาวิสสุ ประมาณหลัง พ.ศ.๒๐๐, สุทนต์มารวาทน ฉบับสันสกฤต ในคัมภีร์ทิพย์าวาทน ราว พ.ศ.๗๔๓-๙๙๓, แคว้นแคชเมียร์ ได้แก่ สุทนต์นรยทาน ในคัมภีร์อวาทน กัลปตา เขียนโดย เกษเมนทร, เขตปกครองทิเบต ได้แก่ สุทนต์อวาทน, แคว้นไทยใหญ่ ได้แก่ นิทานเรื่อง ขุนแก่น-นางดาวคำ (The Fairy and the Hunter), ประเทศจีน ได้แก่ เจ้าหญิงนกยูง นางนกยูง (มณฑลยูนนาน ชนเผ่าไต), ประเทศลาว ได้แก่ ท้าวสีทน, ประเทศเขมร ได้แก่ สุทนต์จักร, ประเทศพม่า ได้แก่ มโนห์รียอม, ประเทศอินโดนีเซีย ได้แก่ นิทานเกาะบอร์เนียว ภาพจำหลักที่มหาสถูปโบโรพุทโธ และ ประเทศญี่ปุ่น ได้แก่ รูปสลักนางกิรีแบบญี่ปุ่น จากความนิยมและแพร่หลายไปสู่ภูมิภาคต่างๆ

ในประเทศไทยวรรณกรรมชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ได้แพร่เข้ามาในพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ ดินแดนแห่งแรกที่ได้รับชาดกเรื่องนี้เป็นเมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นได้แพร่เข้าไปสู่เมือง เชียงใหม่และแพร่ขยายไปยังทุกภาคของประเทศไทย นั้นย่อมแสดงว่าชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับของประชาชนมากเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้คงเป็นเพราะมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับความรัก และการพลัดพรากระหว่างพระเอกคือพระสุธนกับนางเอกคือนางมโนห์ราซึ่งเป็นนางกิรีแล้วมีการติดตามกันด้วยความยากลำบากจนได้พบกัน จึงก่อให้เกิดความซาบซึ้งและสะเทือนใจ ด้วยเหตุนี้เรื่องดังกล่าวจึงมีผู้นำไปสร้างสรรค์ให้ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เพลงกล่อมเด็ก นิทาน วรรณคดี และการแสดง นิทานชาดกเรื่องพระสุธน นับเป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASEAN) และคนไทยรู้จักกันเป็นอย่างดีในชื่อ “มโนห์รา” เป็นชาดกเรื่องที่สองในปัญญาสชาดก ในประเทศไทยถือว่าเป็นนิทานเก่าแก่ของเมืองไทยหนึ่งใน ๕๐ เรื่อง นิทานเรื่องนี้ถึงแม้เรื่องจะเก่า แต่ก็แฝงไว้ด้วยคุณค่าด้านความรัก ความผูกพันระหว่างบุคคล ครอบครัว และระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว ที่มีต่อกันอย่างมั่นคง แม้เป็นความรักต่างเผ่าพันธุ์แต่ทั้งสองก็ครองคู่กันอย่างมีความสุขด้วยความเห็นอกเห็นใจและเข้าใจกัน เรื่อง “พระสุธน-มโนห์รา” ตามเนื้อเรื่องโดยทั่วไปก็จะเป็นเรื่องราวความรัก โลก โกรธ หลง ซึ่งเป็นวิสัยทั่วไปของมนุษย์ แต่หากเรามองลึกลงไปอีกชั้นหนึ่งเราก็จะพบว่านิทานเรื่องนี้ เป็น “นิทานธรรม” กล่าวคือเป็นการเล่าถึงเหตุการณ์ที่แสดงถึงพฤติกรรมของบุคคล สถานที่ เวลา และบริบทต่างๆ อันแสดงถึงองค์ประกอบของ “หลักธรรมในพระพุทธศาสนา” ซึ่งจะต้องอาศัยศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) จึงจะเห็นหลักธรรมในเรื่องราวเหล่านั้นได้

๕.๑.๒ ด้านศาสตร์แห่งการตีความภาษาสามัญและภาษาศาสตร์

การศึกษาวิจัยเรื่องการตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในครั้งนี้ พบว่าการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๒ สายที่สืบทอดจากอดีตนับพันปีสู่ชนรุ่นหลังในรูปแบบของวรรณกรรมทางภาษาที่มีความหลากหลายซึ่งพระบรม

ศาสนาและปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้ประพันธ์ขึ้นโดยมีเจตนารมณ์ที่จะเผยแผ่หลักธรรมคำสอนให้เหมาะสมกับบุคคลและวุฒิภาวะอย่างมีประสิทธิภาพด้วยวิธีมุขปาถะภายใต้เนื้อหาอันมากมายอย่างไม่ผิดเพี้ยนจากหลักเดิม (originality) นั้น เจตนารมณ์ดังกล่าวถือเป็นหน้าที่ของเหล่าพุทธบริษัทที่จะต้องดำรงสืบทอดต่อไป ด้วยความจำเป็นและข้อจำกัดดังกล่าวปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาจึงแสวงหาแนวทางต่างๆ ในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนซึ่งทำให้เกิดความหลากหลายของวรรณกรรมทางภาษา ในพระไตรปิฎกของฝ่ายมหายานและเถรวาท กล่าวคือในฝ่ายมหายานมีความสลับซับซ้อนเต็มไปดด้วยอุบายในการสอน ปรีศนาธรรมรวมถึงรหัสยะ ส่วนฝ่ายเถรวาทมีมติว่าต้องรักษาแก่นแท้ของเนื้อหาสาระที่ไม่ให้ผิดเพี้ยนไปจากหลักเดิม ดังนั้นวรรณกรรมทางภาษาทั้งสองรูปแบบจึงเป็นมรดกทางภาษาที่ทรงคุณค่าควรที่ชนรุ่นหลังพึงรักษาไว้ ดังนั้นสืบทอดเจตนารมณ์ดังกล่าวจึงมีความจำเป็นจะต้องศึกษาและตีความวรรณกรรมที่น่าจะมีรูปแบบของอุบายในการสอน ปรีศนาธรรมรวมถึงรหัสยะ เพื่อทำความเข้าใจถึงเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ การตีความภาษาศาสนาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะการย่อนรอยถอดรหัสทางภาษาเพื่อแสดงให้เห็นแก่นแท้ของหลักธรรมที่แฝงอยู่ในเบื้องลึกที่ถูกฉาบทาสีสนไว้ด้วยภาษาคนรวมทั้งเปิดเผยให้เห็นแก่นแท้ของภาษาธรรมดั้งเดิม ซึ่งการตีความภาษาศาสนานี้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานถือเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นหรือแม้กระทั่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทก็มีการตีความภาษาศาสนาโดยปราชญ์เช่นเดียวกัน เช่น ในยุคอรธกถาท่านพระพุทธโฆสาจารย์ก็ได้มีการตีความภาษาศาสนาโดยอาศัยคัมภีร์เนติปกรณ์เช่นเดียวกันดังในกรณีการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและในยุคปัจจุบันท่านพระพุทธทาสก็พยายามตีความคำสอนในพระพุทธศาสนาโดยแยกเป็นภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงมีความจำเป็นต้องศึกษารูปแบบการตีความในพระพุทธศาสนาเพื่อพิสูจน์ยืนยันตามหลักวิชาการว่าชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราเป็นนิทานธรรมที่ผู้ประพันธ์สมมติขึ้นเพื่อเป็นอุบายในการสอนธรรมของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานหรือไม่ ซึ่งจากการศึกษาการตีความเบื้องต้นทำให้เราทราบว่าแนวทางการตีความสำหรับการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับกระบวนการของการตีความเชิงอุปมานิทัศน์ (Allegory) ซึ่งถือเป็นการตีความภาษาศาสนาเฉพาะด้าน (regional hermeneutics) ที่เป็นกระแสหลักของการตีความภาษาทางปรัชญาศาสนาสมัยใหม่ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องบูรณาการกับแนวคิดกระแสหลักของการตีความภาษาศาสนาในพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานเพื่อใช้ในการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ดังนั้นการตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในครั้งนี้เป็นการตีความภายใต้กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (Post Modern Paradigm) แนวคิดของคนยุคนี้เป็นกระบวนทัศน์ที่ข้ามพ้นกระบวนทัศน์ทั้ง ๔ นั้นซึ่งล้วนแต่มีประเด็นเอื้อให้เกิดสงครามต่อกันคือ เกิดความยึดมั่น (Attachment) ซึ่งนำไปสู่การแบ่งพรรคแบ่งพวก การแข่งขัน ความไม่ไว้ว่างใจกัน การทำลายกัน สุดท้ายเกิดสงคราม กระบวนทัศน์ที่ ๕ นี้ มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm)

หรือการคิดเชิงบูรณาการคือ การนำหลาย ๆ สิ่งมาใช้ประโยชน์ในบางสิ่งและใช้ประโยชน์จากบางสิ่ง กับหลาย ๆ สิ่ง หรือมีลักษณะไม่ทิ้งอะไร แต่ทบทวนใหม่หมด (Reject non Reread all)

การตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา จึงเป็นองค์รวม (Holistic Paradigm) ของการตีความวรรณกรรม (Literary-form Interpretation) ในหนังสือกาพย์กลอนสวด เรื่อง “พระสุธน” ซึ่งภาษาศาสตร์ในวรรณกรรมนี้อยู่ในรูปของคำศัพท์ (wording) หรือถ้อยคำ (statement) อันเป็นภาษาสามัญ (Ordinary Language) หรือภาษาคนซึ่งจัดเป็นสมมติสังขจะ (Conventional Truth) จะต้องได้รับการตีความกลับไปสู่ภาษาอุดมคติ (Ideal language) หรือภาษาธรรม (Religious language) ซึ่งเป็นปรมาตถสังขจะ (Ultimate Truth) อันเป็นพื้นฐานของเจตนารมณ์ (The foundation of the intention) ในชาดกเรื่องนี้ ทั้งนี้ภาษาสามัญหรือภาษาคนซึ่งเป็นบทบาทสมมติในชาดกเรื่องนี้ถูกปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาพยายามแต่งขึ้นให้อยู่ในรูปตัวบท (Text) และบริบท (Context) ของนิทานชาดกนอกนิบาต ซึ่งเน้นการแสดงธรรมที่แฝงไว้ด้วยอุบาย (Upaya) กลบเกลินและปริศนาธรรมที่เรียกว่า โกอาณ (Koan) หรือรหัสยะ (mystical) โดยยกเอาหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนายุคพระไตรปิฎกที่สำคัญมากำหนดเป็นบทบาทสมมติของการแสดงธรรมชาดก อธิกรณ์เนื้อความเมื่อครั้งพระพุทธองค์เป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระสุธนตามพระมเหสี เพราะมาตุคาม (ผู้หญิง) ได้รับทุกข์ยากมาตรัสเทศนา จึงต้องได้รับการตีความแบบนิทานธรรม (Interpretation Approach by Tale) เพื่อแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างระดับลึก (Deep Structure) ตามแนวทางสูนิพพานตามลำดับขั้น (gradual path) และแสดงถึงคุณค่าเชิงโลกุตตรของชาดกเรื่องนี้ ให้เป็นที่ประจักษ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีแนวคิดศึกษาตีความชาดกเรื่องนี้ตามหลักเนตติปกรณ์ (The Nettipakarana), คัมภีร์มหาปเทศ ซึ่งเป็นหลักการตีความที่ได้รับการยอมรับทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน รวมถึงหลักการตีความภาษาศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับในยุคปัจจุบันที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

๕.๑.๓ ด้านการตีความภาษาศาสตร์ในชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา

การตีความภาษาศาสตร์ในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา ในครั้งนี้เป็นการตีความตามลำดับของการดำเนินเรื่อง (Complication) คือแนวทางสูนิพพานตามลำดับขั้นตั้งแต่ต้นจนจบ คัดเลือกตีความประเด็นสำคัญของการบำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ จำนวน ๓๗ อนุภาค ๕๔ หลักธรรม พบว่าแนวคิดทางสูนิพพานตามลำดับขั้นของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาพยายามตามหลักอริยสัจ ๔ ดังนี้

๑) ทุกข์

ทุกข์ ได้แก่ ธาตุ ๔, ชั้น ๕, อายุตนะ ๖

อุปมาดัง เมืองอุตรปัญจาล์และปัญจาลบุรี

๑.๑) รูปชั้น ๔ คือ ธาตุ ๔ อุปมาดัง พระสุธน

สรุปได้โดยธรรมาธิษฐานได้ว่าผู้บำเพ็ญเพียรตามหลักอินทรียบารมี ๕ ประการนี้เองคือ พระอินทร์โดยบุคลาธิษฐานที่มีฐานะเป็นเทพผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ให้สามารถบำเพ็ญบารมีได้สำเร็จ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงสรุปข้อเสนอแนะออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วยข้อเสนอแนะในเชิงวิชาการ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ และข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงวิชาการ

(๑) การตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานแม้จะมีวิธีการและรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายดังปรากฏในคัมภีร์เนติปิฎก แต่การตีความย่อมอ้างอิงหลักมหาปเทศเป็นสำคัญ

(๒) การตีความภาษาศาสนาในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราทำให้ทราบว่านิทานชาดกเรื่องนี้มีความเป็นมาพร้อมกับคัมภีร์มหาวิสตุหรือมหาวิสตุอวทานซึ่งเชื่อได้ว่าเกิดขึ้นหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ประมาณ พ.ศ.๒๐๐ แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมที่ถูกตีความแล้วย่อมมีเนื้อความอันเดียวกันกับพุทธพจน์ที่เป็นคำสอนดั้งเดิมตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

(๑) ผลการวิจัยในครั้งนี้ทำให้ทราบว่าการศึกษาประกอบด้วยศาสตร์คือคำสอนดั้งเดิมตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทและศิลป์ได้แก่หลักการสอนด้วยอุบายของพระพุทธศาสนา มหายานซึ่งหลักการทั้งสองประการย่อมใช้ควบคู่กันดังเช่นการศึกษาระดับปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม จึงจะเกิดผลคือปฏิเวธ

(๒) ผลการวิจัยในครั้งนี้ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีในแนวทางการเผยแผ่คำสอนทางของพระพุทธศาสนาของทั้งนิกายเถรวาทและมหายานที่เป็นนิกายหลักของพระพุทธศาสนาในโลก อันจะนำไปสู่ความสามัคคี ประองตองของพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนาแห่งโลกยุคใหม่

(๓) ผลการวิจัยในครั้งนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่ศาสนาในรูปแบบใหม่ๆ สู่คนรุ่นใหม่ หรือเด็กเล็ก เช่น ทำเป็นบทละคร การ์ตูน (animation) สร้างภาพยนตร์ เป็นต้น

(๔) นำผลการศึกษาที่ผ่านการปรับปรุงแล้วบรรจุเข้าในสาระการเรียนรู้ ที่สอดคล้องเหมาะสมกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียนวิชาพระพุทธศาสนา

(๕) เป็นองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัยนำไปต่อยอดเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนในภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทย เช่น รำโนห์ราของภาคใต้ หรือ กรณีศึกษาห้วยสีทนและอ่ามโนห์รา ที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งสามารถยกระดับให้เป็นอัตลักษณ์ของพื้นที่ในการท่องเที่ยวเชิงพุทธ (The Religious Tourism) เป็นต้น

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องนิทานที่มีรูปแบบเดียวกับชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์รา เช่น เรื่องรามเกียรติ์ ว่ามีอุบายดังปรากฏในการศึกษาวิจัยครั้งนี้หรือไม่

๒. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องทบทวนการตีความในนิทานชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราใน ครั้งนี้เพิ่มเติมโดยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาศาสตร์ในประเด็นที่ตีความแล้วแต่ยังไม่มีความชัดเจนหรือ ในประเด็นที่ยังไม่ได้ตีความเพราะจะทำให้ชาดกเรื่องพระสุธน-มโนห์ราได้รับการตีความที่ครอบคลุม ครบถ้วนและสมบูรณ์มากขึ้น เช่น การตีความความคล้ายคลึงกันของนางกินรีทั้ง ๗ องค์ กับหลักธรรม เรื่องอนัตตา เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

สมเด็จพระพุทธโฆสเถระ รจนา. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ

อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

(๒) หนังสือ:

กรมศิลปากร. พื้นอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

กิริติ บุญเจือ. กระบวนทัศน์กับการตีความ (Paradigms and Hermeneutics). กรุงเทพมหานคร :

คณะปรัชญาและศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยเซนต์จอร์จ, มปป.

_____ พื้นฐานจริยศาสตร์วิชาชีพ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ, ๒๕๓๘.

_____ ศาสนศาสตร์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยวัฒนาพานิช

จำกัด, ๒๕๔๑.

_____ สารานุกรมปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

_____ อรรถปริวรรต: คู่เวรคู่กรรมปรัชญาหลังนวยุค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระอภิธรรมปิฎก **Abhidhamma Pitaka**.

กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.

จำรูญ ธรรมดา. เนตติฎกปิณี. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

เจตนา. นาควัชระ. ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, ๒๕๒๑.

เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีพุทธศาสนา เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

ชลธิธา กลัดอยู่ และคณะ. การใช้ภาษา. กรุงเทพมหานคร: เคล็ดไทย, ๒๕๑๗.

- ชัชชัย คุ่มทวีพร. **สมเด็จพระยาตำราจราชนุภาพ และประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่: การวิเคราะห์เชิงปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
- ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, **ศาสนาและปรัชญาในจีน ทิเบตและญี่ปุ่น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๕.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : บ.เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง โปรดักส์ จก., ๒๕๕๑.
- เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.
- ต๋อย ชุมสาย. **วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. **ปัญญาสาตก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘.
- บุญย์ นิลเกษ. **พุทธศาสนายาน**. กรุงเทพมหานคร: แพร์พิทยา, ๒๕๒๖.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง. **สารานุกรมวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕.
- พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตฺโต.
- เปลื้อง ณ นคร. **พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖.
- พระธรรมกิตติวงศ์ ทองดี สุรเตโช. **การตีความพุทธศาสนสุภาษิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยง เชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมโกศาจารย์ ชอบ อนุจारी. **ปริทรรศน์เวสสันดรชาดก**. กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๓.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **คู่มือแสดงหลักธรรม ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐.
- พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สื่อตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.
- _____ **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เบิกม่าน. ๒๕๔๒
- _____ **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก” ประชุมศิลาจารึก
ภาคที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก
นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

พระประชา ปสนนสมปนโน. เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ ประยูรย์ ปยุตโต. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖.
กรุงเทพมหานคร : บ.เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง โปรดักส์ จก., ๒๕๕๑.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต. ศัพท์วิเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. พุทธปรัชญา สารและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

_____ .พระพุทธศาสนายานในอินเดีย พัฒนาการและสารัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.
ป.พ.

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ. วิชชาแปดประการ. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๒.

พัฒน์ เฟื่องผลา. การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

_____ .ชาดกกับวรรณกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง. ๒๕๓๐.

_____ .ประวัติวรรณคดีบาลี. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๔๒.

พิทยา ลีมนณี. การอ่านตีความ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

พิสิฐ โคตรสุโพธิ์. หลักพระพุทธศาสนา. เชียงใหม่ : พี เอส การพิมพ์, ๒๕๕๓.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิจตสมุปบาทจากพระโอรุ. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
๒๕๔๙.

_____ .ธรรมะน้ำ ธรรมะโคลน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ม.ป.พ..

_____ .ปณิธานของพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๓.

_____ .โพธิปักขิยธรรม เครื่องมือพิเศษให้รู้แจ้ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ,
๒๕๕๔.

- ยุรฉัตร บุญสนธิ. **วรรณวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. ภาคใต้ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : บ.นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์ จก., ๒๕๔๖.
- _____ .**พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- _____ .**พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ - ไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป.
๒๕๓๒.
- _____ .**พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.
- _____ .**พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : บ.
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จก., ๒๕๔๖.
- วิเชียร เกษประทุม. **เล่าเรื่องพระสุธน-มโนห์รา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๘.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาไทย ๒๔๑๑-๒๕๓๕**. โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์เกี่ยวข้องกับ
การศึกษา สนง.กรมการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๖.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ,
๒๕๔๔.
- วิภา กงกะนั้นท์. **วรรณคดีศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.
- วุฒิชัย อ่องนาวา. **ปรัชญาศาสนา**. นครปฐม : ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนางานวิชาการ วิทยาลัยแสงธรรม,
๒๕๕๑.
- ศรีเรือน แก้วกังวาล. **ภาษาและความคิด เราคิดด้วยภาษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- सानติ ภัคดีคำ. **พระอินทร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖.
- ศิราพร ณ ถกลาง. **ทฤษฎีจิตวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- ส. พลายน้อย. **อมนุษย์นิยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ยิปซีกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๕.
- สมบัติ พรศิริเจริญพันธ์. **เฮอร์เมอติคส์: ศาสตร์แห่งการตีความและศิลปะแห่งการเข้าใจ**. นนทบุรี :
โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี., ๒๕๕๙.
- สมพร มั่นตะสุตร. **วรรณกรรมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียสโตร์, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระดำรงราชานุภาพ. **ตำนานวัด**

บวรนิเวศวิหาร. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓.

สีปพงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาดก.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.

สุชีพ ปัญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **มโนหรานิบาต ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา.** สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลาและวิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๙.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **พระนาคารชุนะกับคำสอนว่าด้วยทางสายกลาง.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศยาม, ๒๕๔๘.

สุวรรณ สภาอานันท์. **ศรัทธากับปัญญา : บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **ทฤษฎีทางสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ปรัชญามหายาน.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

_____ . **พระอวโลกิตศวรรโพธิสัตว์ พระกวนอิม อนุสรณ์ อุบาสิกาหิงเลี่ยก แซ่ตั้ง.** ลพบุรี: อุทัย พิตยา, ๒๕๒๙.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

เสยย์ เกิดเจริญ. **ภาพยกลอนสวดเรื่องพระสุธน จากต้นฉบับบ้านไร่มะตูม อำเภอบ้านลาด จังหวัด เพชรบุรี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

แสง จันทร์งาม. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

แสง มนวิฑูร. **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

หลวงเทพดรณานุศิษย์ ทวี ธรรมธัช ป.๙. **ธาตุปฐพีปิคา หรือ พจนานุกรม บาลี - ไทย แผนกธาตุ.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สิทธิ บุตรอินทร์และคณะ. **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส : งานและพระดำริ ด้านการศึกษาและการปกครอง.** กรุงเทพมหานคร : โครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา ศูนย์ พุทธ ศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

โอภาส เสวกุล. **พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป.** กรุงเทพมหานคร : แจ่มเจริญ การพิมพ์, ๒๕๑๓.

(๓) หนังสือแปล :

คอบลีย์, พอล. **สืบสัญญาศาสตร์.** แปลโดย อธิป จิตตพฤษ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๘.

คุณารักษ์ นพคุณ. **เนตติปกรณ์แปล และ เนตติสารัตถ์ที่ปนี**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๔.

จำรูญ ธรรมดา. เรียบเรียง. **เนตติฎีปนี**. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

แจ๊คสัน, ปีเตอร์ เอ. **พุทธศาสนิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยม ในประเทศไทย =BUDDHADĀSA: Theravada Buddhism and Modernist Reform in Thailand / Peter A. Jackson; แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษโดย มงคล เดชนครินทร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระคันธสาราภิงศ์. แปล. **เนตติปกรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระอัครวงษ์เถระ. **สัททนีตราตุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ.๙ และคณะ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษา พุทธโฆษ นครปฐม, ๒๕๔๖.

อัลลัน พี. **ภาษาากาย**. แปลโดย ยูพเรศ วินัยธร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : รวมธรรมศน์, ๒๕๓๐.

(๔) **ดุขฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์ :**

จุฑามาศ สนนก. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา สำนวนท้องถิ่นลานนา สิบสอง พันนาและเชียงตุง. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.

ปรุฑม บัญศรีตัน. รูปแบบการตีความคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุขฎี บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประมวล เพ็งจันทร์ และคณะ. **ปรัชญาการศึกษาไทย : ปัญหาและทางออก**. รายงานการวิจัยสมบูรณ. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

พระมหาจิระศักดิ์ ธรรมเมธี สังเมฆ. การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา: ศึกษา เฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคน ภาษาธรรมของพุทธศาสนิกขุ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหานพดล พลเยี่ยม. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ฎี ๑๐ ในคัมภีร์มหาวัสตุ ปรถมะ ฆนทะ. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.

พระมหาอำนาจ ที่ปทุมโม (มีราคา). “การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ
ในมโหสถชาดก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘

สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์. **นิทานพระสุธน: การศึกษาในระเบียบวิธีภูมิ-ประวัติ**. รายงานการศึกษาคณะ
ภาควิชาภาษาไทย. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗.

สุมาลี ลิ้มประเสริฐ. การศึกษาเรื่องอวทาน-กัลปตาของเกษมณพระ: ความสัมพันธ์ของเรื่องสุธน-
กินรีกับวรรณคดีไทย. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

อุตร จันทวัน. ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญคธาตุนิทาน : ภาษาทาง
ศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

(๕) สื่อบริการออนไลน์

<http://dict.longdo.com/index>.

<http://loei2.mcu.ac.th>

<http://kit-meaninoflife.blogspot.com/2008/10/blog-post.html> [24/04/2561].

http://www.chiangmai-thailand.net/lanna_Mythology/hussadeeling.html,

<http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/buddhadas/bdd-38.htm>.

<http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3022.70;wap2> (Birds such as hatdi is a
giant organic

<http://www.royin.go.th/dictionary>

<https://board.postjung.com/882998.html>

<https://dictionary.sanook.com/search/dict-th-en-lexitron>

<https://th.wikipedia.org/wiki>

<https://www.facebook.com/notes/panu-wongpanuvut/Chastilinga>.

(๖) วารสาร :

กิริติ บุญเจือ. “บทบาทของกระบวนทัศน์ในการสอนปรัชญา”. **ราชบัณฑิตยสถาน**. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๑.
มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๘.

ณ ภัทรดิศ สุริยมลจินดา. “บทบาทของกระบวนทัศน์ในการสอนปรัชญา”. **ราชบัณฑิตยสถาน**. ปีที่
๓๐ ฉบับที่ ๑. มกราคม-มีนาคม, ๒๕๔๘.

ทศพร คุ่มภัย. “ศึกษาวิถีชีวิตความสุขชาวพุทธเกษตรในพระพุทธศาสนาหายาน”. **บัณฑิตศึกษา
ปริทรรศน์**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (ฉบับพิเศษ), ๒๕๕๖.

สุวิญ รักษัตย์. “สาส์นจาก บก.” **บัณฑิตศาสตร์น มมร.** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๙ พฤษภาคม-ตุลาคม, ๒๕๔๘.

(๗) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์ :

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร. **ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ: Buddhist Hermeneutics**, เอกสารประกอบการบรรยาย. บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มปป. (อัดสำเนา)
โสวิทย์ บำรุงภักดิ์. **พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น, มปป. (อัดสำเนา)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายสัมฤทธิ์ ศรีประทุม
ว/ด/ป เกิด	วันพฤหัสบดีที่ ๙ เดือน เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๗
สถานที่เกิด	๔๘ หมู่ที่ ๓ ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ๔๖๒๑๐
การศึกษา	พ.ศ.๒๕๒๗ : ประกาศนียบัตรเจ้าพนักงานสาธารณสุข (พนักงานอนามัย) วิทยาลัยการสาธารณสุข ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. ๒๕๔๖ : ปริญญาตรีสาธารณสุขศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. ๒๕๕๒ : ปริญญาโทศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย
ประสบการณ์การทำงาน	ตำแหน่งปัจจุบัน ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลหนองตาไก่ (นักวิชาการสาธารณสุขชำนาญการ) ๑๘๐ หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองตาไก่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๒๓๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	๓๗ หมู่ที่ ๓ ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ๔๖๒๑๐
เบอร์โทรศัพท์	๐๘ ๑๓๘๐ ๕๔๓๕
E-mail	samrit_๒๐๗@hotmail.com, ntk๒๐๗@hotmail.com